

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TÜFENGİYAN-I HAZRET- İ ŞEHİRİYÂRÎ
VE SERTÜFENGÎ ARNAVUT TAHİR PAŞA

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Doğukan ORUÇ

Danışman:

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ

İSTANBUL

2025

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TÜFENGİYÂN-I HAZRET-İ ŞEHİRİYÂRÎ
VE SERTÜFENGÎ ARNAVUT TAHİR PAŞA

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Doğukan ORUÇ

Danışman:
Prof. Dr. Ali AKYILDIZ

İSTANBUL
2025

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı'nda 200322YL02 numaralı Doğukan ORUÇ'un hazırladığı “*Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî ve Sertüfengî Arnavut Tahir Paşa*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 19/06/2025 günü (14:00 – 15:30) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Gökhan ÇETİNSAYA
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Yüksel ÇELİK
Marmara Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Doğukan ORUÇ

19.06.2025

ÖZ

Bu çalışmada, II. Abdülhamid devri saray teşkilâtının önemli bir birimi olan Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî'nin tarihi ve bu birimle adeta özdeşleşen Sertüfengî Arnavut Tahir Paşa'nın yaşamı ele alınmıştır. Yıldız Sarayı'nda ve çevresinde güvenliği sağlamak üzere vücuda getirilen tüfekçiler, II. Abdülhamid döneminin yönetim anlayışı doğrultusunda şekillenmiş ve İstanbul'un sosyal hayatının yanı sıra, memleketlerinin siyasî ve toplumsal dinamikler söz konusu olduğunda da kayda değer bir varlık göstermişlerdir. Çalışma, tüfekçilerin bir sosyal grup olarak etkilerini ve asgarî düzeydeki bürokratik denetim altında faaliyet göstererek saray güvenliğini sağlamadaki rollerini incelemektedir. Birimin kuruluşundan dağılışına değin amirliğini üstlenen ve Yıldız Sarayı'nda önemli bir otoriteye sahip kilit bir figür olarak karşımıza çıkan Tahir Paşa'nın biyografisine de ayrıca odaklanılmıştır. Kurumsal ve toplumsal tarihi biyografik analizle bir araya getiren bu çalışma, II. Abdülhamid yönetiminin güvenlik düzeni içindeki yeri ve dönemin sosyo-politik sahnesine olan etkisi bağlamında Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî'nin derinlikli bir şekilde değerlendirilmesini amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyari, Yıldız Sarayı, Tahir Paşa, II. Abdülhamid, 19. yüzyıl, saray güvenliği.

ABSTRACT

This study explores the history of the Imperial Riflemen (*Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî*), a pivotal unit within the palace organisation during the reign of Sultan Abdulhamid II, and examines the life of its commander, Sertüfengî Arnavut (Albanian) Tahir Pasha. Established to ensure security in and around the Yıldız Palace, the *tüfekçis* were shaped by the administrative ethos of the Hamidian era and held a notable presence in Istanbul's social life as well as in the political and social dynamics of their native regions. The study highlights their influence as a social group and their role in maintaining palace security, operating with minimal bureaucratic oversight. Particular focus is given to the biography of Tahir Pasha, who led the unit from its foundation to its dissolution and emerged as a key figure among the courtiers of Yıldız wielding considerable authority. Combining institutional and social history with biographical analysis, this research provides a nuanced understanding of the Imperial Riflemen within the broader security framework of Abdulhamid II's administration and its socio-political impact during the period.

Key Words:

The Imperial Riflemen, Yıldız Palace, Tahir Pasha, Abdulhamid II, 19th century, palace security.

ÖNSÖZ

Bu tezin amacı II. Abdülhamid devrinin önemli saray birimlerinden olan Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî'nin bir kurum ve bu birimin mensuplarının bir saray görevlileri topluluğu olarak tarihteki rolleri ve konumlarının belirlenmesidir. Nadiren incelenmiş olan Yıldız Sarayı tüfekçilerinin tarihî bağlamları içerisindeki etkinliğine odaklanan çalışma, II. Abdülhamid'in merkezî denetim ve kişisel sadakati önceleyen yönetim felsefesinin saraydaki yansımalarına ilişkin bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır. Zira Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî, II. Abdülhamid'in yönetim anlayışının temel prensiplerine göre şekillenmiş ve padişahın kendi hakimiyetini sıkı bir kontrol mekanizması sayesinde sürdürülebilir kılmaya yönelik çabasına hizmet etmiş yapılardan biridir.

Çalışma ayrıca büyük çoğunluğu Arnavutluk, Bosna ve Anadolu gibi coğrafyalardan İstanbul'a göçmüş ve son derece mütevazı iktisadî kökenlere sahip kimselerden oluşan Yıldız Sarayı tüfekçilerinin hikâyesine odaklanarak bu insanların imparatorluk başkentine ve saray hayatına dahil olma süreçlerini ve vücuda getirdikleri sadakat ve aidiyet ağlarını ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Bu yönüyle uzun 19. asrın sonlarından başlayıp 20. yüzyılın ilk yıllarına değin İstanbul'da görünür olan sosyal hayatın spesifik bir parçasında vücuda gelen dikkat çekici bir tabloya işaret etmektedir.

Çalışmada merkezî bir yere sahip olan figürlerden biri Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî'nin başlangıcından nihayetine değin yöneticiliğini yapmış olan Arnavut Tahir Paşa'dır. Metinde kendi başına bir odak noktası oluşturan Tahir Paşa'nın biyografisi, II. Abdülhamid devrinde teessüs eden saray içi ilişki ağlarının aydınlatılmasına imkân tanıyarak çalışmanın ele aldığı konunun insanî yönünün derinleştirilmesine katkı sağlamıştır. Tahir Paşa'nın yaşamöyküsü geç dönem Osmanlı tarihindeki himaye ve güç dinamiklerinin şahsî bir düzlemde örneklendirilmesine de olanak verir.

Giriş bölümünde araştırmanın sorunsallarına, ele alınan başlıca konulara ve hedeflerine yönelik kısa bir girizgâh yapılmış ve çalışma boyunca karşılaşılan temel sorun olan literatür eksikliğine değinilmiş, ayrıca okunabilirliği kolaylaştırmak adına metin boyunca kullanılan bazı terim tercihleri izah edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümü Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî'nin bir saray birimi olarak tarihini irdelemektedir. Bu bölümde Yıldız Sarayı tüfekçilerinin tarihsel öncülü

konumunda bulunan Silahşoran-ı Hassa Bölüğü'ne ilişkin bilgi verildiği gibi Tüfengiyan'ın bu birimden farklılaştığı noktalar üzerinde durulmuştur. Söz konusu farklılığın imparatorluk merkezinin taşra elitleri ile kurmak istediği ilişki ve Tanzimat politikalarının uygulanması noktasında Sultan Abdülaziz ile Sultan II. Abdülhamid devirleri arasındaki yöntemsel farklılıklardan kaynaklandığı delillendirilmeye çalışılmıştır. Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyari'nin kuruluşundan ilgasına kadarki tarihi, görevlendirildiği alanlar, yetkilerinin ve mesuliyetlerinin sınırlarını çizmeye yönelik nizamîleşme çabaları, tüfekçi temininde izlenen strateji ve birim mensupları arasında vücuda gelen hemşerilik ağları gibi yapısal hususlar yine bu bölümde açıklanmıştır.

Metnin ikinci bölümü Yıldız Sarayı tüfekçilerinin İstanbul'un sosyal yaşantısında oynadıkları role odaklanmaktadır. Burada tüfekçilerin bir topluluk olarak sundukları manzarayı şekillendiren göçmenlik ve okur-yazar olmamak gibi hususlar analiz edildiği gibi tüfekçilerin kendileri hakkındaki tanıklıklarda da önemli bir yer tutan şiddet faaliyetlerine ilişkin örneklerle yer verilmiştir. Modern-merkeziyetçi devletin inşa ve ibkası sürecinden geçen, dolayısıyla şiddeti kendi meşru tekelinde tutmak isteyen Osmanlı merkezinin memurları olmakla beraber tüfekçiler sıklıkla bu tekele daha geleneksel şiddet formlarıyla muhalefet göstermişler; fakat sarayla olan ilişkilerinin yarattığı imtiyaz alanı sayesinde çoğu kere bu hareketleri karşısında bir yaptırıma uğramamışlardır. Ayrıca bu bölümde iki tüfekçinin biyografisi tüfekçilerle şiddet arasında kurulan ilişkinin incelendiği birer örneklem sahası olarak kullanılmıştır.

Üçüncü bölümde Sertüfengî Tahir Paşa'nın hayat öyküsü ele alınmıştır. Son derece kısıtlı kaynaklar üzerinden inşa edilmeye çalışılan bu biyografik anlatı II. Abdülhamid'in sadık hizmetkârları arasında olan bu dikkat çekici saray görevlisinin hikâyesini sınırları belirli biçimde ilk kez ele almaya çalışmaktadır.

Her çalışma gibi elinizdeki metin de yalnızca yazarının değil pek çok kimsenin emeği sayesinde vücuda gelmiştir. Başta tezin yazım süreci boyunca hayranlık duyulması bir titizlikle yazdığım her satıra göz nurunu akıtan ve eleştirileri ile metnin hitama ermesi noktasında en büyük yardımı sunan kıymetli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Ali AKYILDIZ'a teşekkür ederim. Kendisine duyduğum şükran bu tezin akademik kıymetini artıran öneri ve eleştirilerini benden sakınmamasından kaynaklandığı kadar bir ilim insanının sahip olması gereken disiplini ve ilkeleri her hâl ve kâliyle sergilemesinden ileri gelmektedir.

Tez jürime katılma nezaketini gösteren ve kıymetli önerilerini sakınmayan Prof. Dr. Gökhan ÇETİNSAYA ve Prof. Dr. Yüksel ÇELİK’e, lisans yıllarımdan beri büyük bir alicenaplıkla beni teşvik etme nezaketini gösteren, kendisine pek çok şey borçlu olduğum ve çalışma boyunca karşılaştığım pek çok soru ve sorunda kendisine danıştığım değerli hocam Prof. Dr. Abdulhamit KIRMIZI’ya, Balkan tarihine olan ilgimin şekillenmesinde büyük rolü olup teşvik ve yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli hocam Doç. Dr. Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU’na, önerileri için Dr. Hakan ÖZDEMİR’e teşekkür ederim. Keza Arnavutça kaynaklara erişimim noktasındaki yardımlarına minnettar olduğum değerli dostum Xherardo NIKJARI’ye, Arnavutçamın ilerlemesinde kıymetli yardımlarını gördüğüm kıymetli hocam Teuta TABAKU’ya ve kıymetli araştırmacı Hajrudin MUJA’ya teşekkür ederim. Bünyesinde görev yaptığım Kırklareli Üniversitesi Tarih Bölümü’ndeki değerli mesai arkadaşlarıma da teşekkür borçluyum. Kendilerinin sağladığı rahat çalışma ortamı ve zihnimde yeni soruların belirmesine yol açan sohbetleri bana son derece yardımcı oldular.

Bu çalışma TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı (BİDEB)’nin 2210/A Yurtiçi Genel Yüksek Lisans Programı kapsamında desteklenmiştir. Kendilerine sundukları destek için teşekkür ediyorum. Bu desteği bir kamu kurumundan aldığım için Türkiye Cumhuriyeti’nin vergi mükellefi olan her bir yurttaşına minnetimi ifade etmemin de ahlâkî bir ödev olduğuna inanıyorum.

Her çalışmanın arkasındaki en görünmez emek, yazarının çevresine aittir. Bu tezin yazıldığı sıralarda en büyük destekçim olan Alen FARAGO başta olmak üzere değerli dostlarım Zeliha DOĞUSAN, Aleyna BAKIRTAŞ, Hasan CEVREN ve Fatih ÖZKAN’a; emeklerine hakkıyla teşekkür etmek muhal bir iş olsa da sevgili ebeveynlerim Behiye ve Duran ORUÇ’a teşekkür ederim. Çalışmamı Arnavutluk, göçmenlik ve okuma yazma bilmemek gibi hususlarda tüfekçiler ile ortaklaşan, fakat neyse ki bir fiske vurmak kabilinden olsun şiddet pratiklerine meyletmeyen sevgili anneannem Şefika İŞAL’a ithaf ediyorum. Bu ümmiye hanımın anlattığı öyküler bir tarihçilik heveslisinin en büyük sermayesi olan “merak hissi”nin tohumlarını ruhuma ekmiştir.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
BEYAN.....	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR.....	xi
TABLO LİSTESİ	xii
ŞEKİL LİSTESİ	xiii
GİRİŞ.....	1
1. BİR KURUM OLARAK TUFENGİYAN-I HAZRET-İ ŞEHİRİYÂRÎ.....	6
1.1. Tufengiyan-ı Hazret-i Şehiriyârî'nin Kökeni: Silahşoran-ı Hassa Bölüğü.....	6
1.1.1. Silahşoran-ı Hassa Bölüğü'nün Görevleri ve Birimin İlgası	14
1.2. Tufengiyan-ı Hazret-i Şehiriyârî'nin Kuruluşu ve Şekillenmesi	15
1.3. Silahşoran-ı Hassa Bölüğü ile Tufengiyan-ı Hazret-i Şehiriyârî Arasındaki Farklılıklar	22
1.4. Tüfekçi Personelinin Temininde İzlenen Yöntemler	28
1.5. Hemşeriler Ağı: Kranyalı Tüfekçiler	33
1.6. Münferit Formalleşme Çabaları: Tüfekçilere İlişkin Nizamnameler.....	40
1.7. Tüfekçilerin Görevleri	44
1.7.1. Nöbetçilik, Takip ve Devriye Hizmetleri.....	45
1.7.2. Tören Vazifeleri	53
1.7.3. Başkent Harici Görevlendirmeler	57
1.8. Yıldız Sarayı'nda Tüfekçi Yapıları	61
1.9. Meşrutiyet'ten Sonra: Tufengiyan-ı Hazret-i Şehiriyârî'nin İlgası.....	63
2. BİR TOPLULUK OLARAK TUFENGİYAN-I HAZRET-İ ŞEHİRİYÂRÎ... 73	
2.1. Suç ve Ceza: Şiddet Pratikleri	77

2.1.1.	Maktul Bir Tüfekçi: Gani Bey Toptani	86
2.1.2.	Sadakat ve Şekavet Arasında: Kolaşinli Halil Ağa	90
2.2.	Tüfekçiler ve Göçmenlik	98
2.3.	İşret ve İffet: Tüfekçiler ve Galata	103
2.4.	Aile Babası Olarak Yıldız Sarayı Tüfekçileri	106
3.	SERTÜFENGÎ ARNAVUT TAHİR PAŞA’NIN YAŞAMI	113
3.1.	Yıldız Sarayı Öncesi Yaşamı	116
3.1.1.	Yetiştği Muhit: Kranyalı Bir Çoban.....	117
3.1.2.	İstanbul’a Gelişi ve Şehzade Abdülhamid Efendi’nin Hizmetine Girişine Dair Anlatılar.....	122
3.2.	Sertüfekçilik Kariyeri	127
3.2.1.	Bir Amir Olarak Tahir Paşa.....	131
3.2.2.	Sertüfengî Dairesi’nde Okültizm: Yenişehirli Mehmed Hoca Hadisesi ve Tahir Paşa’nın Batıl İnançları.....	137
3.2.3.	“Sabık Sertüfengi Tahir Efendi”: Bir Kariyerin Sonu	143
3.3.	Midilli’de Sürgün Yılları ve Ölümü.....	148
3.4.	Tahir Paşa ve Ailesi.....	149
	SONUÇ.....	154
	BİBLİYOGRAFYA.....	160
	EKLER	177
	ÖZGEÇMİŞ.....	183

KISALTMALAR¹

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
Bkz./bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
<i>DİA</i>	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
nr.	Numara
s.	Sayfa
vr.	Varak
y.y.	Basım yeri yok

¹ Arşiv belgelerinin kısaltmaları bibliyografya bölümünde gösterilmiştir.

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. 1867 İtibariyle Silahşoran-1 Hassa Bölüğü Takımları ve Nefer Sayıları..... 13

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1. Sertüfengî Tahir Paşa'nın Fotoğrafı	17
Şekil 2. Tüfekçilerin Memleketleri (1891)	36
Şekil 3. Ayazma Suyu'nun Yıldız Sarayı'na Taşındığı Su Yolunun Haritası	52
Şekil 4. Yıldız Sarayı'nda Tüfekçilerin Kullanımına Mahsus Yapılar	62
Şekil 5. Tahir Paşa'nın Doğum Yeri Dragoviq'in Gösterildiği Harita.....	121

GİRİŞ

Bu çalışmada II. Abdülhamid'in saltanat devri boyunca (1876-1909) Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim merkezi olarak öne çıkan Yıldız Sarayı'nın önemli bileşenlerinden biri olan Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî biriminin tarihi ele alınmıştır. Daha yaygın biçimde "Yıldız Sarayı tüfekçileri" olarak bilinen ve esas itibarıyla sarayın muhafazasından sorumlu tutulan bu birimden varlık gösterdiği müddet boyunca pek çok kritik hizmette yararlanılmıştır. Bu tezin bugüne değin müstakil bir çalışmada incelenmemiş olan tüfekçi biriminin tarihine bir katkı sağlaması ve böylece II. Abdülhamid'in yönetim anlayışının kendisinde cisimleştiği bir merkez olarak değerlendirilmesi son derece olağan bulunan Yıldız Sarayı'nın tarihî panoramasının derinleştirilmesi noktasında literatüre bir fayda sağlaması umulmaktadır.

Çalışmada Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî bir saray birimi olarak incelendiği gibi haklarında büyük oranda sessiz kalan kaynaklara rağmen birer tarihî aktör hükmünde bulunan Yıldız Sarayı tüfekçilerinin özellikle İstanbul'un sosyal yaşantısında bıraktıkları akisler de ele alınmıştır. Zira hiçbir kurumun tarihi kendilerini meydana getiren bireylerin ve onların bir topluluk olarak arz ettikleri görüntüden soyutlanmış biçimde kaleme alınamaz.² Dolayısıyla çalışmanın bir yönüyle Yıldız Sarayı'nın iç dinamiklerine odaklanmış bir soruşturma hükmünde olması ve diğer yönüyle de haklarındaki şahitlikler pek çok kaynağa dağılmış bulunan bir grup insanın statülerini, kimliksel aidiyetlerini ve 33 sene boyunca ne gibi eylemlerde bulunduklarını izah etmesi amaçlanmıştır.

II. Abdülhamid'in henüz şehzadelik yıllarından itibaren maiyetinde bulunan ve Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî birimini 33 sene boyunca idare etmiş olan Tahir Paşa'nın biyografisi de çalışmaya dahil edilmiştir. Çünkü Tahir Paşa, henüz emekleme safhalarından itibaren bu birimin adeta şekillendiricisi olarak rol oynamıştır. Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî'nin çekirdek kadrosunun oluşturulmasından bu birimin dağıtılmasına kadar geçirdiği hemen her safhada son derece etkili bir figür olan Tahir Paşa'nın hayatı yalnızca Yıldız Sarayı tüfekçilerinin tarihi açısından ifade ettiği önem dolayısıyla değil, fakat Osmanlı Arnavutluk'unda son derece mütevazı bir ailede doğmuş ve kol emeğiyle geçinmek üzere imparatorluk başkentine göçmüş bir işçinin "ikbal ve idbar" hikâyesini

² Zira "kurumların kendilerine ait bir zihinleri yoktur" (Mary Douglas, *How Institutions Think*, New York: Syracuse University Press, 1986, s. 9).

anlatması ve belki de yakın tarih söz konusu olduğunda hakkında en çok kelâm edilen portrelerden biri olan II. Abdülhamid'in saray çevresine³ dair elimizdeki malumatı bir parça daha derinleştirmeyi mümkün kılması bakımından da incelenmeye değerdir.

Yukarıda da işaret edildiği üzere bu tez, hakkındaki literatür hiç de geniş olmayan bir temayı konu edinmektedir.⁴ Bu durum, tabiatıyla, çalışmanın ağırlıklı olarak arşiv kaynaklarına dayanmasını gerektirmiştir. Ancak arşivlerdeki materyalin merkezin önceliklerini, kaygılarını, düşüncelerini, tasarılarını yansıttığı, Yıldız Sarayı tüfekçileri gibi “küçük insan” hikâyeleri söz konusu olduğunda sessizleştiği ve Tahir Paşa gibi saray görevlilerinin ismini ise çoğunlukla terfi ve taltifler gibi biyografik derinlikten mahrum konular etrafında ele aldığı göz önünde tutulmalıdır. Arşiv belgelerinin sessiz kaldığı bu gibi noktalarda, özellikle de tüfekçilerin sosyal hayattaki varlıkları ile Tahir Paşa'nın yaşamöyküsünün irdelendiği kısımlarda, muhtelif kaynaklara dağılmış olan bilgi parçaları bir araya getirilmeye ve anlamlı bir bağlam içerisinde yorumlanmaya çalışılmıştır.

Yıldız Sarayı tüfekçileri –amirleri de dahil olmak üzere– saraydaki görevlerinden soyutlandıkları takdirde hiçbir önemli kalıtsal sermayeye sahip olmayan, Foucault'nun “şöhrete ya da parlaklığa yazgılı olmayanlar” diye andığı bir grubun mensubudurlar. “Doğumları, servetleri, azizlikleri, kahramanlıkları ya da dehaları” dolayısıyla kabul gören yüceliklere sahip olmamışlardır.⁵ Dolayısıyla onların yaşamlarını ve faaliyetlerini ele almak da Ginzburg'un kullandığı bir kalıba başvurursak, “ipuçlarından mürekkep bir

³ Yıldız Sarayı'ndaki yaşayış hakkındaki yayınlar II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden başlayarak günümüze kadar ilgi çeken bir konu olmuştur. Bu bahis hakkında bazı yayınlar için bkz. Ahmed Raci, *Yıldız'da Yeni Casuslar Cemiyeti yahud Yaveran Tensikati*, y.y: İstanbul, 1324; Süleyman Kâni İrtem, *Sultan Abdülhamid ve Yıldız Kamarillası: Yıldız Sarayı'nda Paşalar, Beyler, Ağalar ve Şeyhler*, İstanbul: Temel Yayınları, 2003; İsmail Müştak Mayakon, *Yıldızda Neler Gördüm*, İstanbul: Sertel Matbaası, 1940; Georges Dorys, *The Private Life of the Sultan of Turkey*, New York: D. Appleton, 1901; Ali Kemal, *Yıldız Hatırat-ı Elimesi*, İstanbul: İkbâl-i Millet Matbaası, 1326; Sabuncuzade Luis Alberi, *Yıldız Sarayı'nda Bir Papaz*, haz. Mehmet Kuzu, İstanbul: Selis Kitaplar, 2007; Bernhard Stern, *Yıldız Sarayı ve Haremi*, çev. Güray Beken, İstanbul: Truva Yayınları, 2014; Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1931; Tosunpaşazade Mehmed Sedat, *Yıldız Esrarı*, İstanbul: Asr Matbaası, 1326; Halûk Yusuf Şehsuvaroğlu, “Abdülhamid'in Yıldız'daki Hususi Dairesi ve Orada Yaşayış Tarzı”, *Resimli Tarih Mecmuası* 2/22 (1952): 1326-1330.

⁴ Yıldız Sarayı tüfekçilerini müstakil bir başlıkta ele aldığına rastlayabildiğimiz çalışmalar için bkz. Ali Akyıldız, *Mabeyn-i Hümayun: Osmanlı Saray Teşkilatının Modernleşmesi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2024; Hürü Sağlam Tekin, *Sultan'ın Muhafızları: II. Abdülhamid'in Muhafız Alayları*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2020.

⁵ Michel Foucault, “The Life of Infamous Men”, çev. Paul Moss ve Maeghan Morris, *Michel Foucault: Power, Truth, Strategy*, Sydney: Feral Publications, 2006, s. 79.

paradigma”ya yaslanmayı gerektirir.⁶ Ancak bu ipuçları bir bütün olarak tüfekçilerin anlaşılması noktasında son derece işlevsel bir rol üstlenirler.

Tüfekçiler ve Tahir Paşa hakkındaki literatürün bahsi geçen kısıtlılığı ana kaynaklara dönmekle büyük oranda aşılabılır bir problem teşkil ediyordu. Bununla beraber mevcut literatürün sunduğu verilerin de kritik biçimde elden geçirilmesi gerekti. Özellikle Tüfekçibaşı Tahir Paşa’nın hayatına ilişkin anlatılar son derece karmaşık bir görüntü sunmaktaydı. Bu bilgi karmaşasının belki de en “popüler” yansımalarından biri II. Abdülhamid dönemi valilerinden İşkodralı Tahir Paşa’nın Wikipedia’daki maddesinin içerdiği bazı bilgilerin aslında Sertüfengî Tahir Paşa’nın hayatından alınmış olmasıdır.⁷ Konu hakkındaki kısıtlı sayıdaki akademik yayında da Paşa’nın hayatına ilişkin bazı yanlış bilgilerin tekrarlandığı görülür.⁸ Bu tezin amaçlarından bir diğeri de birbiriyle çelişen ve tarihî bir doğruluk içermeyen bu bilgi karmaşasının giderilmesine yönelik bir katkı sağlamaktır.

Buraya kadar özetlenen yaklaşım doğrultusunda elinizdeki tez Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî birimine bir saray birimi olarak, bu birimde görev yapan tüfekçilerin İstanbul’da ve memleketlerinde bıraktığı akislere bir sosyal tarih malzemesi olarak ve nihayet Sertüfengî Tahir Paşa’nın yaşamına da bu iki sürecin kendisinde tecessüm ettiği, bir insanın ömrü ve karakteriyle çerçevesi çizilmiş bir mikrokozmos olarak yaklaşmaktadır. Tarihçiliğin bu üç farklı alt disiplinin bir arada kullanılması, Yıldız Sarayı tüfekçilerinin tarihine ilişkin anlatının daha kapsamlı bir görüntü kazanması noktasında etkili olmuştur. Birbirlerinin eksik bıraktıkları noktaları izah etme imkânını araştırmacıya sunan bu farklı yaklaşımlar, Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî’nin daha bütüncül bir portresinin ortaya çıkmasına yardımcı olmuşlardır.

Kershaw biyografinin, bir konunun tarihini anlamak bakımından son derece yararlı olabileceğini fakat son kertede konunun kendisinden farklı bir anlatı vücuda getirdiğini yazmıştı.⁹ Buradan hareketle, tüfekçilerin bir topluluk olarak sundukları

⁶ Carlo Ginzburg, *Clues, Myths, and the Historical Method*, çev. John Tedeschi ve Anne C. Tedeschi, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992, s. 102.

⁷ https://en.wikipedia.org/wiki/Tahir_Pasha_Bibezi%C4%87 (Erişim tarihi: 10.09.2024).

⁸ Örneğin, Paşa’nın biyografisine ayrılan bölümde değinileceği üzere Mehmed Zeki Pakalın, Süleyman Kani İrtem ve Hürü Sağlam Tekir’in çalışmalarında Kranyalı olan Tahir Paşa, Debre ile ilişkilendirilir.

⁹ Ian Kershaw, “Biography and Historian: Opportunities and Constraints”, *Biography Between Structure and Agency*. ed. Volker Berghahn ve Simone Lässig, New York: Berghahn Books, 2008, s. 37.

görüntünün ya da derli toplu bir prosopografilerinin, keza Tahir Paşa'nın yaşamöyküsünün Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî biriminin ya da Yıldız Sarayı'ndaki güvenlik teşkilâtının tarihinden ayrı konular oldukları açıktır. Ancak bu konular birbirlerinin mütemmim cüzü hükmünde bulunurlar. Bir birim olarak Tüfengiyan ve tarihsel bir aktör olarak Tahir Paşa'ya dair anlatıları aynı tez başlığında toplamayı tercih edişimizin arkasındaki temel gerekçe de budur.

Tezin daha rahat okunabilmesi adına birkaç hususa değinmekte yarar vardır. Bu hususların başlıcası metin boyunca kullanılan bazı terimlere ilişkindir. Yıldız Sarayı'ndaki tüfekçi birimi tarihleri boyunca çeşitli isimlerle ve farklı imlâlarla anılmıştır. Bu sebeple metinde bu muhtelif isimlendirmelere rastlamak mümkündür. Metin boyunca “Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî”, “Maiyyet-i Seniyye Tüfengî Bölüğü”, “tüfengiyan”, “Yıldız Sarayı tüfekçileri”, “tüfekçiler” gibi kullanımların tümü tezin esas konusu olan birime işaret etmektedir. Öte taraftan Sultan Abdülaziz devrinde kurulan Silahşoran-ı Hassa Bölüğü ile Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyari arasındaki birtakım benzerlikler dolayısıyla tarihî kaynaklarda tüfekçilere “silahşor” dendiği de olmuştur. Dönemin kaynaklarından yapılan doğrudan alıntılar söz konusu olmadığı müddetçe metin boyunca “silahşor” tabirinin kullanıldığı her yerde kastedilen Sultan Abdülaziz devrinde faaliyet gösteren söz konusu bölüğün mensuplarıdır. Tahir Paşa'nın haiz olduğu unvan da birimin ismiyle aynı kaderi paylaşır. Dolayısıyla “sertüfengî, baştüfekçi, tüfekçibaşı” kullanımlarının tümünün Tahir Paşa'nın resmî unvanından bahsetmek için istifade edilen kelimeler arasında olduğu, okuma kolaylığı sağlaması açısından, peşinen vurgulanmalıdır.

Çalışma temel olarak Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyari biriminin kökenlerini, oluşumunu ve bir saray organizasyonu olarak kendi tarihî bağlamı içerisinde nasıl bir görüntü arz ettiğini irdelemekte; ayrıca, önemli kısmı göçmen kimliğine sahip, sosyoekonomik olarak alt sınıflardan gelen ve bir imparatorluk sarayının muhafızları olarak görev yapmış bir topluluğun bugüne değin yeterince irdelenmeyen tarihî aktörlükleri mercek altına alınmaktadır.¹⁰ Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyari'nin

¹⁰ Blumi'nin işaret ettiği gibi: “Anavatanının kaynaklarından ve desteğinden belki de kalıcı olarak koparılmasının bir sonucu olarak, göçmen marjinalleştirilmiş ve dolayısıyla eylemlilikten yoksun biçimde algılanır. Bu kırılğan vaziyet, birtakım terkipçi milliyetçi mitolojiler için gerekli görünmektedir. Oysa aksine ... göçmen çok çeşitli ortamlarda dinamik bileşenlerin bir parçası hâline gelebilmekte ve sonuç

organizasyonel özelliklerinin II. Abdülhamid'in yönetim anlayışının bir parçası olduğu sıklıkla vurgulanan hususiyetlerle paralellik arz ettiği ve dolayısıyla bu birimin tarihine dair yürütülen araştırmaların II. Abdülhamid'in idare mekanizmasını anlamak konusunda da son derece işlevsel bir mahiyet taşıdığı tezin temel argümanları arasındadır.¹¹ Benzer biçimde, pek çoğu etno-sosyal ve sınıfsal açıdan benzer kökenleri paylaşan bir topluluk olarak tüfekçilerin de merkez üssü Yıldız Sarayı olmakla beraber kendi memleketlerine değin uzanan geniş bir ağ vücuda getirdikleri ve bu ağın II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine değin etkin biçimde varlık gösterdiği iddiası yine elinizdeki tezin temel argümanlarından birini oluşturmaktadır. Tezde ele alınan Kolaşinli Halil Ağa gibi portrelerin bu ağın başkent dışındaki yansımalarının bireysel hayattaki örneklerini sunduğu; Gani Bey Toptani ve Tahir Paşa gibi figürlerin ise bu iddiaların biyografik bir düzeyde örneklenmesine katkıda bulunduğu, çalışmanın başlıca savlarındandır.

olarak tarihe etkide bulunabilmektedirler. Esasında, göçmenler tarihe öyle katkıda bulunmaktadır ki modern devletin bürokrasi biçimleri ile şiddet kurumlarının ortaya çıkışı ve hatta Batı finans kapitalizminin yükselişinde jeneratör güç olarak görülmeleri mümkündür.” (İsa Blumi, *Ottoman Refugees 1878-1939: Migration in a Post-Imperial World*, London: Bloomsbury, 2013 s. 2).

¹¹ II. Abdülhamid'in yönetim anlayışı hakkında bkz. Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 165-191.

1. BİR KURUM OLARAK TÜFENGİYAN-I HAZRET-İ ŞEHİRİYÂRÎ

1.1. Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî'nin Kökeni: Silahşoran-ı Hassa Bölüğü

Her kurum gibi Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî'nin de kökenlerinin anlaşılması için kendisini önceleyen gelişmelere bakılması gereklidir. Sultan II. Abdülhamid'in saltanat devrinde ortaya çıkan ve kuruluşundan ilgasına değin başında Tahir Paşa'nın bulunduğu Yıldız Sarayı'nın muhafızlarına “tüfengî” veya “tüfekçi” dendiği gibi “silahşor” da denilmesi bu birimin kökenlerine dair önemli bir işarettir.¹² Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî varlık gösterdiği müddetçe “silahşor” ile “tüfengî/tüfekçi” tabirlerinin birbirlerinin eşanlamlısı olarak kullanılması da tüfengîler ile kendilerini önceleyen Silahşoran-ı Hassa Bölüğü mensupları arasındaki halef-selef ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır.¹³

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde bir unvan olarak “silahşoran-ı hassa” unvanının kullanımı 17. asra değin uzanmaktadır.¹⁴ Klasik devirde bu tabirin hassaten Yeniçeri Ocağı'nın bazı mensupları ve silah kullanımındaki maharetleri ile tebarüz etmiş çeşitli maiyet hizmetlileri için kullanıldığı görülür.¹⁵ O yüzyıllarda Osmanlı dünyasında silahşor unvanını haiz görevliler hemen bütünüyle toprak ve çeşitli tevcihat meseleleri dolayısıyla resmî belgelerin konusu olmaktadır.¹⁶ İlerleyen süreç içerisinde ise “silahşoran-ı hassa” tabiri bu unvanı taşıyanların doğrudan hükümdarın şahsına bağlı

¹² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993, III, 536.

¹³ Bu eş anlamlılık resmî belgelerde de karşımıza çıkar. Örneğin Debreli Selim Ağa bazı zamanlar “silahşoran-ı hazret-i şehriyâriden”, bazen “tüfengiyan-ı hazret-i şehriyâriden” kelimeleriyle tavsif edilir (BOA, İ.DH 909/72229, 5 Cemaziyevvel 1301/3 Mart 1884; BOA, Y.PRK.BŞK 31/3, 21 Zilkade 1310/6 Haziran 1893).

¹⁴ Henüz 1635'te “Silahşoran-ı Hassa'dan Mustafa Nazif Ağa”dan bahseden bir esham kaydı mevcuttur, bkz. BOA, *TS.MA.d*, nr. 7262, 17 Cemaziyelahir 1045/28 Kasım 1635. Arzlarını “silâhşor-ı hassa” imzasıyla kaleme alanların varlığı da bu unvanın kullanıldığını gösteriyor (BOA, İE.SM 8/787, 6 Zilkade 1089/20 Aralık 1678).

¹⁵ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, III, 226.

¹⁶ Örneğin 1703 senesinde “silahşoran-ı şehriyârî tâyinât”ından faydalanan on altı isim listelenmişti (BOA, AE.SAMD.III 150/14815, 12 Rebiülahir 1115/25 Ağustos 1703).

olduklarını vurgulamasına karşın merkezin eşraf ile arasında cari olan “sadakate karşılık taltif” uygulamasının bileşenlerinden biri hâlini almıştı.¹⁷

Tabirler, tarihin akışı içerisinde anlam değiştirdikleri gibi yeni ve/veya yan anlamlar da kazanabilirler. 19. yüzyılda kullanılan manasıyla “silahşor”luk, bu kuruma nizâmî bir şekil vermeye ve bu unvanı taşıyanların saray güvenliğinden sorumlu seçkin muhafızlar olarak hizmet vermelerini sağlamaya yönelik Sultan Abdülaziz devrindeki (1861-1876) girişimle doğrudan alakalıdır. 1861 yılının Haziran ayında tahta çıkmasını takiben askerî alanda giriştiği önemli teşebbüslerden biri asırlardan beri bir unvan olarak varlık gösteren silahşorluğu askerî bir bölük hâlinde yeniden organize etmek olan Sultan Abdülaziz’in bu icraatının arkasında kendisinin askerlik sanatına duyduğu yakın alakanın bulunduğu şeklinde yorumlar mevcuttur.¹⁸

İcraatının arkasında yatan motivasyon her ne olursa olsun, Sultan Abdülaziz devrinde oluşturulması kararlaştırılan Silahşoran-ı Hassa Bölüğü esas itibarıyla imparatorluk coğrafyasının muhtelif bölgelerindeki nüfuz sahibi kabile ve aşiretlerin genç, bedenen güçlü ve savaşçılıkta mahir mensuplarını istihdam esasına dayanıyordu. Bu bir yönüyle merkez ile mahallî hanedanlar arasında tesis edilecek bir bağ demek olduğu gibi imparatorluk tebaasından çeşitli milletlerin sadakatlerini sağlama ve onları sarayın etrafında toplama siyasetinin de bir parçası olarak görünmekteydi. Namık Kemal gibi devrin bazı aydınları ise Silahşoran-ı Hassa Bölüğü’nün teşkilini Fuad Paşa’nın gayrimüslim asilzâdegânı da doğrudan saray hizmetine alarak Osmanlı yönetiminin kendi hükmü altındaki tebaa arasında dinî ayırım yapmadığı kanaatini Avrupa kamuoyunda güçlendirme fikriyle ilişkili olduğu kanısındaydı.¹⁹

¹⁷ Örneğin Emin Ağa’nın önce “silahşoran-ı hassa”, ardından da “kapıcıbaşılık” ile taltifi onun âyânlık statüsünün zımnen meşrulaştırılması anlamına gelmekteydi (Feridun Emecen, “Doğu Karadeniz’de Âyânlık: Tirebolulu Kethudazâde Mehmed Emin Ağa”, *Belleten* 65/242 (2001): 203). Yayıncıoğlu, bu tür rütbelerin eşrafa tevcihini yerel hanedanları resmî hiyerarşiden bağımsız ve ona alternatif bir biçimde devlet otoritesine bağlamak adına kullanılan bir unvan mekanizması olarak değerlendirmektedir (Ali Yayıncıoğlu, *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford: Stanford University Press, 2016, s. 76).

¹⁸ Uğur Ünal, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2024, s. 24. Sultan Abdülaziz’in askerlik mesleğine beslediği muhabbete dair ayrıca bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, II, 596-597. Keza Ahmed Midhat Efendi de bir “zarâfet ve zînet-i askeriyye” saydığı Silahşoran-ı Hassa Bölüğü’nü, askerlik mesleğine hevesli “şecaat-perver” padişahın önemli girişimlerinden biri sayar, bkz. Ahmed Midhat Efendi, *Üss-i İnkılâb*, İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1294, s. 80-81.

¹⁹ *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal’in Hürriyet Gazetesi I (1868-1869)*, haz. Alp Eren Topal, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019, s. 652. Fuad Paşa’nın silahşorların teminiyle bizzat ilgilendiği örneklerin

Modern literatürde Sultan Abdülaziz'in daimî olarak sarayda görev yapacak bir muhafız birliği teşkil etme fikrini Fransa'ya gerçekleştirdiği seyahatte III. Napolyon'un muhafızlarını (*garde impériale*) görerek onlardan etkilenmesi üzerine edindiği şeklinde çeşitli anlatılar mevcutsa da bu tür iddiaların kronolojik olarak doğrulanması mümkün görünmemektedir.²⁰ Zira aşağıda izah edileceği gibi Sultan Abdülaziz'in Fransa seyahati 1867 yılında gerçekleşmişken Silahşoran-ı Hassa Bölüğü'nün teşkiline yönelik faaliyetler bundan dört sene önceye, 1863 yılına tesadüf eder.

Kayıtlar incelendiğinde Ağustos 1863'ten itibaren Sultan Abdülaziz'in iradesi uyarınca Osmanlı sınırları dahilindeki farklı bölgelerden silahşor toplanmasına yönelik bir hareketliliğin başladığı görülür. Beyrut'tan ve Şam'dan silahşor temin etmekle görevlendirilen Binbaşı Cemil Bey'in faaliyetlerine ilişkin bir belgede hem Silahşoran-ı Hassa Bölüğü'ne alınacak muhafızların bölgenin zadegan takımından seçilmesinin hem de bu bölüğün silahşorların geldikleri coğrafyaların adlarını taşıyan "takım"lardan mürekkep bir şekilde oluşturulmasının baştan beri planlandığı anlaşılmaktadır:

Rikab-ı hümayun-ı mevhabet-makrûn-ı hazret-i hilafetpenahîleri için zâdegân-ı kabail ve aşairden teşkili mukarrer olan silahşoran askerinin Suriye takımı ikmal ve Arab takımına iki kişi kayd ve idhal olunmak ve diğerlerinin celbi zımında kâğıtlar gönderilip elbise numuneleri yapılmakta bulunmuş olduğuna ve Beyrut'ca olan işleri tesviye etmek ve yine Şam'a avdet etmek üzere Beyrut'a gideceğine ve Beyrut ve Şam'dan alınanları on güne kadar i'zam ederek badema avdet eyleyeceğine dair Binbaşı Cemil Bey'in vârid olan bir kıta telgraf mektubu manzûr-ı âlî-yi hazret-i şehriyârî buyurulmak için arz ve takdim kılınmış olduğu beyânıyla ...²¹

Kendi evlatlarının Osmanlı padişahının şahsî hizmetine alınmasının eşraf arasında bir taltif olarak görülerek olumlu karşılandığı ve bunun da merkezce önemsendiği Cemil Bey'in Lübnan'dan altı silahşor toplaması üzerine hazırlanan bir diğer belgede Silahşoran-ı Hassa Bölüğü'nün kurulmasının "memalik-i mahrusanın zadegan ve

mevcudiyeti Çerkez silahşorlardan Mehmed'in bir istidasından anlaşılıyor: "... devletlu Fuad Paşa hazretlerinin vasıtasıyla ve emr-i âlileriyle maiyyet-i hazret-i mülûkâneye silahşorluk hizmet-i mülûkânelerine gönderilip ..." (BOA, ZB 2/75, 21 Cemaziyelahir 1285/9 Ekim 1868). Yerli basında da Silahşoran-ı Hassa arasında Hristiyanların mevcudiyetinin devletin gayrimüslim tebaasına karşı bir ayrımcılık yapmadığının delili olarak zikredildiği örnekler mevcuttur (*Ruzname-i Ceride-i Havadis*, nr. 170, 3 Haziran 1865, s. 2).

²⁰ Bu iddianın dile getirildiği bir kaynak için bkz. Osman Nuri Ergin, *Bilinmeyen Abdülhamid: Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, Abdülhamid'in Husûsî ve Siyâsî Hayatı*, İstanbul: Temel Yayınları, 2017, II, 418.

²¹ BOA, İ.DH 512/34856, 1 Rebiülevvel 1280/16 Ağustos 1863.

muteberanı hakkında şayan buyurulan işbu inayet ve lûtf-ı cihan-kıymet-i hazret-i padişahî” kelimeleriyle tavsif edilmesinden ve bu kararın “fevka’l-gaye takdir olunarak kâffe-i ahali dua-yı efsunî-yi ömr ü şevket-i cenâb-ı şehinşahiyyi bir kat daha tekrar” eylemesine sebep olduğunun belirtilmesinden anlaşılır.²²

Silahşoran-ı Hassa Bölüğü’ne nefer toplama sürecinde “en muteber familya ve kişizadeler”e bilgi verildiği gibi bölüğe kabul edileceklerin “istekli” olmaları da önemsenmişti.²³ Çok geçmeden Rumeli topraklarından hizmete alınacakların temini yönündeki çalışmalara girişilmiş ve ilk olarak Bosna ile Hersek bölgelerinden silahşorlar toplanmaya başlanmıştı. İlk aşamada Bosna’dan dördü Müslüman, biri Katolik ve biri Ortodoks olmak üzere altı; Hersek’ten ise iki Müslüman, bir Katolik ve bir Ortodoks’tan müteşekkil dört silahşor seçilmişti.²⁴ Bu sırada müfettiş olarak Bosna’da bulunan Cevdet Paşa seçilen silahşorların Mostar’da bir araya getirildiği ve Ragusa’dan Lütfiye isimli vapurla İstanbul’a gönderildikleri bilgisini kaydeder. Paşa’nın bildirdiğine göre payitahta gönderilecek olan silahşorlar büyük bir alâyişle uğurlanmış ve bu uygulama Bosna ahalisini fazlasıyla memnun etmişti.²⁵

Silahşor temini için uygun görülen bölgelerden bir diğeri ise Arnavutluk coğrafyası olmuştu. Arnavutların erken tarihlerden itibaren sıklıkla belli başlı karakteristik özellikleri vurgulanan bir grup olarak Osmanlı dünyasında teessüs etmiş bir “askerî karizma”ya sahip oldukları düşünüldüğü takdirde, silahşor temini için değerlendirilen bölgeler arasında onların meskûn bulundukları toprakların da olması doğal kabul edilmelidir.²⁶ Saffet Paşa Rumeli’ye ilişkin kaleme aldığı bir layihasında “Arnavut milleti”ni “askeriyet ve silahşorlukla meluf” olarak anarken Osmanlı

²² BOA, İ.DH 513/34901, vr. 3, 11 Rebiülevvel 1280/26 Ağustos 1863.

²³ “Suriye ve Irak ve Kürdistan taraflarından gelecek neferatın intihap ve sevki için maiyyet-i seniyye-i şâhane süvârî kumandanı Binbaşı ref’etli Cemil Bey bendelerinin i’zâm ve isal buyurulduğu beyan-ı âlisiyle Şam eyaletinde bulunan ahali kişizadelerinden zikrolunan kararnamede gösterilen taksim ve tertibe göre istekli olanlardan intihap olunacak neferatın...” (BOA, A.MKT.MHM 277/71, vr. 3, 7 Rebiülahir 1280/21 Eylül 1863).

²⁴ BOA, TŞRBNM 9/27, 21 Cemaziyevvel 1280/3 Kasım 1836. Keza bkz. BOA, A.MKT.MHM 288/75, vr. 3, 18 Recep 1280/29 Aralık 1863.

²⁵ Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, haz. Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986, s. 9-10.

²⁶ Kendisine “askerî karizma” hamledilen bu Arnavut algısına dair bir yorum için bkz. Antonis Anastasopoulos, “Albanians in the Eighteenth-Century Ottoman Balkans”, *The Ottoman Empire, the Balkans, the Greek Lands: Towards a Social and Economic History*, ed. Elias Kolovos ve diğerleri, İstanbul: ISIS Press, 2007, s. 46.

dünyasında yerleşik olan bir kanaati yinelemektedir.²⁷ Bu kanaatin İmparatorluk'un son günlerini sürdüğü demlerde dahi yaygın olduğunu gösteren örnekler de mevcuttur.²⁸

Arnavutluk'ta öncelikle Toskalık olarak adlandırılan güney bölgesinden silahşor temini yoluna gidilmiş ve Yanya'dan verilen malumata göre bölgeye gönderilen Salih Efendi aracılığıyla “erbab-ı asalet evladından olmak üzere İslam ve Hristiyan zadeganından neferat-ı matlube intihap” olunmuştur.²⁹ Toskalık bölgesinden seçilen silahşorlar arasında belki de en ünlüsü daha sonra memuriyet kariyerinde ilerleyerek önemli mevkilere gelecek olan Dino hanedanından Âbidin Bey'dir.³⁰

Muhtemelen merkezî otoritenin diğer bölgelere nazaran zayıflığından ve lojistik imkânların yetersizliğinden ötürü silahşor temininde daha geç ulaşılabilen bir bölge olan Gegalık, yani Kuzey Arnavutluk'tan da 10 silahşor adayı İstanbul'a getirilmişti.³¹ Gegalık bölgesinden gelenlerin beraberlerinde “asilzâdegandan olduklarını musaddık mahallerinden verilen mazbataları”nın bulunduğundan bahsedilmektedir.³² Bu ifadeden anlaşılan Silahşoran-ı Hassa Bölüğü'ne alınanların mahallî bir hanedana mensup olup olmadıklarının bu hususta bir belge talep edilecek ölçüde önemsenmiş olduğudur. 1864 Mart'ının sonlarına doğru Silahşoran-ı Hassa Bölüğü'ne seçilenlerin tamamının İstanbul'a gelmiş olduğu anlaşılmaktadır.³³

²⁷ BOA, Y.EE 44/134, 2 Cemaziyelevvel 1297/12 Nisan 1880.

²⁸ Arnavutluk'un bağımsız olduğu hengamda İsmail Hami'nin kaleme aldığı bir yazı bu algıyı yineler: “Bu iri cüsseli, gül-âsâ adamlara kır serdarı unvan-ı muhteşemi kadar muvafık bir tabir bulunamaz! Arnavutluk'ta hâl-i harp, hâl-i daimî ve tabiidir.” (İsmail Hami, “İstiklâl”, *İçtihad*, nr. 66, 29 Mayıs 1913, s. 1440).

²⁹ BOA, A.MKT.MHM 292/48, vr. 3, 6 Ramazan 1280/14 Şubat 1864. Ayrıca bkz. BOA, A.MKT.MHM 293/66, 22 Ramazan 1280/1 Mart 1864.

³⁰ Âbidin Paşa'nın “*Silahşoran-ı hassa Âbidin Dino*” imzasını taşıyan arzuhalı için bkz. BOA, MVL 471/40, 29 Zilhicce 1281/25 Mayıs 1865. Daha sonra vezarete değin ulaşarak Hariciye Nazırlığı ve çeşitli vilayet valilikleriyle görevlendirilecek olan Âbidin Paşa “seksen iki senesi Şevval'inde iki yüz elli kuruş maaşla ve silahşorluk hizmetiyle mabeyn-i hümayuna dahil” olmuştu (BOA, DH.SAİD.d, 1/252). Yine Dino hanedanından Abdül (Abdülvahab) Bey de kendisinden iki sene evvel aynı hizmetle görevlendirilmişti (BOA, DH.SAİD.d 3/462).

³¹ BOA, A.MKT.MHM 295/19, 15 Şaban 1280/25 Ocak 1864. “Silahşoran-ı Hassa silk-i celîline idhâl olunmak üzere Gegalık ve Toskalık'dan dahî intihâb olunan hanedanzâdelerden on nefer bu kere Dersââdet'e vâsıl olmuştur.” *Ruzname-i Ceride-i Havadis*, nr. 824, 3 Mart 1864, s. 1. Daha sonra Gegalık'tan on silahşor daha gelmiştir, bkz. *Takvim-i Vekayi*, nr. 738, 28 Ramazan 1280/7 Mart 1864, s. 2. Gegalık hanedanlarına mensup olan bu on silahşorun elbise ve silah masrafları için 99.165 kuruş harcanmıştı, bkz. BOA, A.MKT.MHM 298/44, 17 Zilkade 1280/24 Nisan 1864).

³² BOA, İ.DH 523/36027, 8 Şevval 1280/17 Mart 1864.

³³ “Sunûf-ı teb'a-yı şehinşâhî asilzâdegânından intihab ve celb olunmakda olan Silahşoran-ı Hassa'nın cümlesi gelmiştir.” (*Takvim-i Vekâyî*, nr. 740, 13 Şevval 1280/22 Mart 1864, s. 1).

Bu şartları taşıyan silahşor adayları yalnızca Müslüman ahali arasından seçilmemiş, Katolik ve Ortodokslardan da –daha az kontenjan ayrılmakla beraber– silahşor olarak saraya getirilenler olmuştu. Bu durum ülke içindeki diğer din mensuplarının da çocuklarını silahşor olarak saraya yollamaya çalıştıkları örneklerin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Örneğin, silahşor adaylarının toplandığı sıralarda Saraybosna’daki Musevîler kendilerinden bir neferin de bu hizmete kabul edilmesi talebiyle resmî makamların kapısını aşındırmışlardı:

... silahşoran-ı hassa tertibi bu havalice hüsn-i tesiri mucib olarak bu sınıf-ı mümtaze ilhak arzusunda olanlar çoğalmaya başlayıp hatta Saraybosna Yahudileri dahi silahşoran-ı hassaya kendi milletlerinden bir çocuk alınmasını istida eylemiş olmasıyla tertibinden fazla nefer tahrir olunmayacağı cevabıyla savuşturulmuş olduğu...³⁴

Yahudilerden silahşor temin edilmesi uygun görülmemiş ve Saraybosna’daki Yahudilerin girişimleri akim kalmıştı. Bu süreçte umduklarını bulamayan yalnızca Musevî cemaati de değildi. Silahşor seçimi sırasında hazır bulunamayan veya bir sebeple bu görev için seçilmeyen beyzadeler de silahşorluk hizmetine alınmaları için resmî makamlara başvuruyorlardı.³⁵

Silâhşoran-ı Hassa Bölüğü’ne toplanan neferlerin daha ziyade sınır boylarına yakın yerlerden seçildiği ve Suriye, Arabistan, Trablus, Bosna, Kuzey ve Güney Arnavutluk, Kürdistan, Çerkezistan ve Anadolu’daki aşiret ve kabilelerden nefer kabul edildiği görülür. Zira sınır boylarında yaşayanların önemli kısmı şiddetin hem faili hem kurbanı, hem nesnesi hem uygulayıcısıydı. Memleketleri daimî olarak “cephe” karakterini taşıyan bölgelerdi.³⁶ Osterhammel’in ifade ettiği üzere, “bir sınır bölgesi konumlanışı hemen her zaman bir şiddet ilişkisini de içerir”di.³⁷ Bu noktada Blumi’nin Tanzimat sonrası Osmanlı reformcularının çeşitli alanlarda radikal sayılabilecek

³⁴ BOA, A.MKT.MHM 285/88, vr. 2, 20 Cemaziyelahir 1280/2 Aralık 1863.

³⁵ Bunlara birkaç örnek için bkz. BOA, A.MKT.MHM 286/99, vr. 3, 19 Cemaziyellevvel 1280/1 Kasım 1863; 300/17, 5 Zilhicce 1280/12 Mayıs 1864; 304/83, 28 Muharrem 1281/3 Temmuz 1864; BOA, TŞRBNM 23/90, 17 Muharrem 1281/22 Haziran 1864.

³⁶ Omer Bartov ve Eric D. Weitz, “Introduction: Coexistence and Violence in the German, Habsburg, Russian, and Ottoman Borderlands”, *Shatterzone of Empires: Coexistence and Violence in the German, Habsburg, Russian, and Ottoman Borderlands*, ed. Omer Bartov ve Eric D. Weitz, Bloomington: Indiana University Press, 2013, s. 1.

³⁷ Jürgen Osterhammel, *Dönüşen Dünya: Küresel 19. Yüzyıl Tarihi*, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2022, 483.

teşebbüslerine karşın söz konusu bölgesel elitler olunca imparatorluğun klasik devrinde tesis edilen ve karşılıklı bağımlılığa dayanan kadim ilişki biçimlerinden faydalanmayı bildiklerine dair yorumunu akılda tutmak gerekir.³⁸ Zira söz konusu bölgelerin seçimi ve silahşor unvanının buralardaki nüfuz sahibi ailelere bir taltif olarak sunulması bu bağlamda değerlendirilmeye müsait görünmektedir.

Bu veriler, İstanbul'un bilinçli bir aşiret politikası yürüttüğünü gösterir. Esasında bu alanda yöntemleri değişmekle beraber amacı sabit kalan bir politika, Osmanlı Devleti'nin siyaset araçlarının en kadim olanlarından biriydi. Zira Faroqhi'nin işaret ettiği üzere “ne kadar merkezî olursa olsun her büyük imparatorluk belli bir ölçüde olay yerindeki adamlara dayanmalıydı.”³⁹ Ancak 1860'lı yıllar itibarıyla söz konusu olan yapısını reforme etme çabasına girmiş olan Osmanlı bürokrasisinin mahallî hanedanlarla arasındaki ilişkiyi yeni duruma uygun biçimde düzenleme ihtiyacını hissetmesiydi. Bu yeni durum, eşraf için artık geniş timarların ya da kârlı malikânelerin söz konusu olmadığı, aksine Bâbîâli'nin içinde bulunulan süreç dolayısıyla eşrafın çıkarlarının aleyhinde kararlar alma inisiyatifini gösterebildiği bir yapıdaydı. Dolayısıyla mahallî hanedanlar ile kurulacak ilişkinin sıhhati, kaybedilen ya da faydaları azalan kadim imtiyazların yeni uygulamalarla değiştirilmesini gerektiriyordu.⁴⁰ Dahası, bu imtiyazların devam ettiği tarihsel yapının değiştiği bir süreçte bölgesel hanedanların onurlandırılabilceği yeni alternatifler yaratmak salt merkezî bürokrasi organlarının bir kararı olmanın ötesinde, yerel dinamikleri de dikkate alan ve “temsile zemin açmaya yönelik ... tavizler”⁴¹ olarak da değerlendirilebilir.

Söz konusu amacı gerçekleştirmenin en elverişli yollarından biri, zaten siyâsî ve fizikî coğrafyası gereği silahşorluğun hem bir kültür hem de bir zorunluluk olarak

³⁸ Isa Blumi, *Foundations of Modernity: Human Agency and the Imperial State*, New York: Routledge, 2012, s. 27. Osterhammel, bir imparatorluğun, karakteri gereği, yerleşik eşrafla iş birliği içine girerek “iktidarı denetimli biçimde delege etmesi”nin elzem olduğunu söyler (Osterhammel, *Dönüşen Dünya*, s. 609).

³⁹ Suraiya Faroqhi, “Merkezî Devletle Başetmek, Yerel Güçlerle Başetmek: 16. Yüzyıldan 19. Yüzyılın Başlarına Osmanlı Bölgeleri ve Ayan”, *Osmanlı ve Balkanlar: Bir Tarihyazımı Tartışması*, ed. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 403.

⁴⁰ Tanzimat reformlarının, bunu her ne kadar amaçlamasa da kendi tezinin paradoksal bir akıbeti olarak bölgesel elitin güçlenmesine yol açan karakteri hakkında bkz. Albert Hourani, “Ottoman Reform and Politics of Notables”, *The Modern Middle East*, ed. Albert Hourani, Philip S. Khoury ve Mary C. Wilson, London: I. B. Tauris, 1993, s. 62.

⁴¹ Alp Eren Topal, *Cumhurdan Cumhuriyete: Osmanlı Düşüncesinde Saltanat ve Muhalipleri*, İstanbul: Telemak Yayınları, 2023, s. 94.

yaşadığı bölgelerin nüfuzlu ailelerinden gelen kimseleri “nefs-i hümayun” gibi son derece mukaddes sayılan bir varlığı korumak göreviyle onurlandırmaktı. Zira bu sayede mensupları silahşorluğa seçilen aileler, hâlâ birtakım kadim göstergelerin son derece canlı biçimde yaşadığı bölgelerinde yeni bir statü alanı elde etmekteydiler.⁴² Bu statü alanından faydalanmak üzere Silahşoran-ı Hassa Bölüğü’nün neferlerinin seçildikleri coğrafyalara göre oluşturulan teşkilatlanması incelendiğinde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tablo 1
1867 İtibariyle Silahşoran-ı Hassa Bölüğü Takımları ve Nefer Sayıları⁴³

Takım	Kişi
Suriye	10
Urban	10
Trablus	11
Bosna	12
Gega	13
Toska	15
Kürdistan	10
Anadolu	8
Toplam	89

Kaynak: BOA, İ.DH 559/38691.

1866 tarihli Askerî Salname’de ise Silahşoran-ı Hassa Bölüğü’nün 8 takım ve 95 kişiden oluştuğu görülür. Salnamede Anadolu Takımı’na rastlanmazken 1867 salnamesinde kendilerine yer verilmeyen “sekizinci” takım, yani Çerkezistan Takımı ise 15 kişiyle listede kendisine yer bulur. Silahşor mevcudunun birkaç yıl içerisinde ciddi

⁴² Eşraf ile saltanat merkezi arasındaki “kadim” anlaşmaların bölge halkı arasında ne derece önem taşıdığının çarpıcı bir örneği Cevdet Paşa’nın İşkodra teftişi sırasında karşımıza çıkar. Kuzey Arnavutluklu “Oroş” kabilesi mensupları Sultan II. Murad devrinde kendilerine verilen bir imtiyaz olduğuna inandıkları bayraklarını bakır ile kaplama salahiyetine bu uğurda savaşıacak kadar değer verirler (Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, haz. Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1960, s. 182).

⁴³ BOA, İ.DH 559/38961, 5 Şevval 1283/10 Şubat 1867. Belgede Bölük’ün sekizinci takımı olan Çerkezistan Takımı mevcut değildir.

biçimde arttığı anlaşılmaktadır; zira mabeyn görevlilerini listeleyen 1864 tarihli deftere göre Sultan Abdülaziz devrinin başlarında silahşoran 33 kişiden ibaret bir birimdir.⁴⁴

1867 salnamesi incelendiğinde silahşorların en yaşlılarının Çerkes Takımı'nda görev yapan 1247 (1831/1832) doğumlu Hasan Efendi ve en gençlerinin 1264'te (1847/1848) dünyaya gelmiş Suriye Takımı'ndaki Mehmed ile Çerkes Takımı'ndaki Kâmil beyler olduğu görülür.⁴⁵ Demek oluyor ki 1867 yılında Silahşoran-ı Hassa Bölüğü, yaşları 24 ile 36 arasında değişen bir personele sahipti.

1.1.1. Silahşoran-ı Hassa Bölüğü'nün Görevleri ve Birimin İlgaı

Silahşorların birinci dereceden sarayın ve padişahın muhafazasıyla mesul tutuldukları anlaşılmakla beraber vazıh bir teşkilatnameleri mevcut değildi. Öte yandan üç sene kadar saraydaki bu görevlerinde kaldıktan sonra bir mülkî memuriyete tayinleri söz konusu olduğundan askerî alanlar dışındaki konularda da kendilerine eğitim verilmesi gündeme gelmişti.⁴⁶ Silahşoran-ı Hassa Bölüğü bu yönüyle, mahallî hanedan mensuplarının kademeli biçimde devlet memuru hâline getirilmesi yolunda bir ara durak olarak tasarlanmışa benzetilmektedir. Zira 19. Yüzyıl, Findley'in değindiği üzere, geleneksel statülerin değerlerini ve işlevselliklerini yitirmeleriyle beraber kariyere ilişkin prestij kaynaklarının mülkiye memuriyetlerine aktarılmaya başladığı bir dönemdi.⁴⁷ Silahşorların bazılarının mülkî değil fakat askerî bir kariyer amaçladıkları Harbiye Mektebi imtihanlarına katılmalarından anlaşılmaktadır.⁴⁸

Sultan Abdülaziz devrinde ve 1863 yılında bu şekilde vücuda getirilen Silahşoran-ı Hassa Bölüğü, bölgesel çapta yarattığı anlaşılan geniş heyecana karşın, uzun ömürlü olamamış ve 1867 yılında alınan bir kararla kuruluşundan dört yıl sonra silahşorlar çeşitli

⁴⁴ Akyıldız, *Mabeyn-i Hümayun*, s. 26.

⁴⁵ *Salnâme-i Askerî*, İstanbul: y.y., 1283, s. 11-15.

⁴⁶ "... üç sene müddet maiyyet-i meali-simat-ı hazret-i cihandarîde bulunduktan sonra bazı hidemat-ı mesâil-i mülkiyyede istihdamları mukarrer olduğundan kendülerinin talimat ve nizamât-ı askeriyyeden başka tahsil ve talim etmeleri kararlaştırılan fûnûn ve maarif..." (BOA, İ.DH 546/38017, 19 Şevval 1282/ 7 Mart 1866). Keza "Zât-ı hazret-i velinimet ... silahşoranın Mabeyn-i Hümayun'da bir mahall-i mahsusta ulûm-ı nazariyye ve fûnûn-ı müşterekeden dersler küşâdiyle okutulup yazdırılmasını ve evkat-ı hâliyyelerinde dahi akdem-i vezâifleri olan silahşorluk yani istimâl-i eslihâ usûlünü öğrenmelerini fermân buyurmuş..." (*Takvîm-i Vekâyî*, nr. 740, 13 Şevval 1280/22 Mart 1864, s. 1).

⁴⁷ Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev. G. Ç. Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 21.

⁴⁸ Silahşoran-ı Hassa Bölüğü mensupları bu sınavda hesap ve coğrafyanın yanı sıra sarf-nahiv ve Farsça dilbilgisi gibi alanlardan sorularla karşılaşmışlardır (Uğur Ünal, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu*, s. 178).

ihşanlar ve nişanlar verilerek memleketlerine geri yollanmıştı.⁴⁹ Bir belgede geçen “silahşoranın ... ilgası tarihi olan seksen iki senesi Kanunusanişinin yirmi üçüncü günü” ifadesi ilgili bölümün 4 Şubat 1867 tarihinde lağvedildiğini göstermektedir.⁵⁰

Müessesenin ilgasından sonra memleketlerine dönen silahşorlardan birçoğu yeni bir hizmetle kayırlmak ve bir maaş sahibi olabilmek amacıyla hükûmete başvurmuştu.⁵¹ Aralarından bazıları Sultan Abdülaziz’in bölümün lağvından birkaç ay sonra çıktığı Avrupa seyahatinde maiyetinde bulunmuşlardı.⁵² Namık Kemal bu kurumun ilgasını şu sözlerle, pek de hoş olmayan biçimde, hatırlar: “Silahşörler Şam’dan, Halep’den, Dürzidağı’ndan, Bosna’dan, Arnavutluk’dan cemedilen asilzâdegândan mürekkeb bir fırka idi. Sonradan malum olan esbâba 15ertü bunların hepsi memleketlerine sıvışıp gittiler, silahşörlük de bozuldu, o moda dahi geçti.”⁵³

1.2. Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî’nin Kuruluşu ve Şekillenmesi

Mülkiye Mektebi’nden birincilik ve ikincilikle mezun olmalarını takiben ödüllendirilmek üzere Yıldız Sarayı’na çağrılan iki Osmanlı gencinin, İsmail Müştak ve Esat Beylerin 1903 yılının bir Ramazan akşamı kendilerine büsbütün yabancı olan bu âlemin kapısının eşiğinde karşılarına çıkan ilk kişi Arnavut bir tüfekçi olmuştu.⁵⁴ Müştak Bey’in on yıllar sonra kaleme aldığı hatıralarında dahi bu portrenin canlılığını koruması ilgili tarih itibarıyla Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî mensuplarının Yıldız Sarayı’ndaki varlıklarının bu geniş emperyal kompleksin henüz çeperlerinden başlayarak hissedilir olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

Tüfekçiler, II. Abdülhamid’in uzun saltanatı boyunca İsmail Müştak gibi Yıldız Sarayı’na, hatta Yıldız’ın semtine yolu düşen daha pek çok kimsenin muhatap oldukları ilk saray görevlileri, dolayısıyla bu mekân ve muhit hakkında edinecekleri izlenimlerinin

⁴⁹ BOA, İ.DH 559/38961, vr. 4, 27 Şevval 1283/4 Mart 1867.

⁵⁰ BOA, HH.İ, 46/26, 21 Cemaziyelevvel 1285/9 Ekim 1868.

⁵¹ Payaslı silahşor Ahmed bir mülkiye memuriyetine atanması (BOA, ŞD 2850/61, 15 Safer 1285 /7 Haziran 1868) ve Çerkez silahşorlardan Mehmed de Anadolu’da bir yüzbaşılıkla görevlendirilmesi talebinde bulunmuştu (BOA, ZB 2/75, 19 Cemaziyelahir 1285/7 Ekim 1868).

⁵² Ali Kemali Aksüt, *Sultan Aziz’in Mısır ve Avrupa Seyahati*, İstanbul: Ahmet Saitoğlu Matbaası, 1944, s. 232. Sultan Abdülaziz’e bu seyahatinde 6 silahşorun refakat ettiği görülmektedir (Nihat Karaer, *Paris, Londra, Viyana: Abdülaziz’in Avrupa Seyahati*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2007, s. 54).

⁵³ *Hürriyet Gazetesi*, s. 652.

⁵⁴ Mayakon, *Yıldızda Neler Gördüm*, s. 16.

şekillenmesinde rol oynayan ilk portreler konumunda bulunmayı sürdürdüler.⁵⁵ II. Abdülhamid'in saltanatının 30. Yılına yaklaşıldığı bir devirde Yıldız Sarayı'nın hemen her yerinde varlıkları böylesine güçlü biçimde hissedilen Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî ne zaman ortaya çıkmış ve nasıl şekillenmişti?

Sarayda tüfekçi unvanının kullanılması önceki yüzyıllara kadar inmekle birlikte Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî ismiyle hizmet gören bir birimin mevcudiyeti doğrudan Sultan Abdülhamid'in saltanatıyla ilgilidir. Devlet aygıtının ancak 1876'dan sonra adıyla ve sanıyla böyle bir birimden bahseden belgeler üretmeye başlaması Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî'nin bu devrin bir ürünü olduğunu göstermektedir.

Benzer biçimde, tüfekçilerin amiri konumunda olan Tahir Paşa'nın Mabeyn-i Hümayun hizmetine giriş tarihi resmî belgelerde Sultan II. Abdülhamid'in cülusuyla aynı gün olarak gösterilir. Tahir Paşa, bu dönemde bazen “16ertüfengî”⁵⁶ bazen de “sersilahşor”⁵⁷ olarak anılan bir saray görevlisiydi. Bazı personel listelerinde verilen bilgiye göre Yıldız Sarayı'nda tüfekçi olarak hizmet verenler arasında da saraydaki görevlerine 1876 yılında başlayan isimler mevcuttu.⁵⁸

⁵⁵ Mehmet Âkif Ersoy da *Âsım* şiirinde konu Yıldız Sarayı'na geldikten birkaç mısra sonra “*Belki kırk elli bin askerle sarılmış Yıldız / O silâhşörler; o fesli herifler sayısız*” diyerek hızla tüfekçileri hatırlar (Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2007, s. 431).

⁵⁶ 1876 yılında “Sertüfengî Tahir Ağa” olarak anılmaktaydı (*Sabah*, 25 Kasım 1876, nr. 236, s. 2) Keza bkz. BOA, MB.İ 46/18, 27 Recep 1295/29 Mayıs 1878.

⁵⁷ BOA, HH.d., nr. 7886, vr. 7-8. İbrahim Temo da Tahir Paşa'dan “sersilahşor” olarak bahsetmekteydi (İbrahim Temo, *İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları*, İstanbul: Arba Yayınları, 2000, s. 42).

⁵⁸ BOA, Y.PRK.SGE 4/36, 22 Kanunusani 1306/3 Şubat 1891.

Şekil 1
Sertüfengî Tahir Paşa'nın Fotoğrafi⁵⁹

Şu hâlde, II. Abdülhamid devrinin başlangıcından itibaren silahşorluk ve tüfekçilik gibi birtakım kadim unvanlarla anılan fakat onlardan önemli ölçüde farklılaşarak kendine mahsus bir isim edinmiş biçimde Osmanlı sarayında varlık gösteren bir birim olarak Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî'den bahsetmek mümkündür. İleride de değinileceği üzere, bürokratik teamüllerden büyük ölçüde azade yapısı Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî birimine kesin bir kuruluş tarihi tayin etmeyi imkânsız kılar. Belirtilebilecek en kesin yargı Sultan Abdülhamid'in şehzadelik döneminden beri tanıdığı Tahir Paşa'nın etrafında öbeklenmiş ufak bir grubun onun saltanatının ilk günlerinden

⁵⁹ A.Q.SH., Fototeka, nr. 5449, "Portreti i Tahir Pasha Krajës".

itibaren “tüfekçi” olarak adlandırılarak padişahın çevresinde bulunduğu ve Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî’nin tarihsel süreçte geçireceği bütün değişimlerin bu zemin üzerinde yaşandığıdır.

Yıldız Sarayı tüfekçileri söz konusu olduğunda karşımıza bu birimin isimlendirilmesiyle alakalı da bir ikilik çıkmaktadır.⁶⁰ Her ne kadar askerî bir rütbeyi haiz tüfekçilerden bahsedildiğinde “Maiyyet-i Seniyye Tüfengî Bölüğü”, bu rütbeleri taşımayan tüfekçilerden söz edildiğinde ise “Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî” tabirini kullanmak gibi bir eğilime işaret etmek⁶¹ genel olarak mümkünse de bu ayrım birkaç sebeple bütünüyle açıklayıcı olmaktan uzak kalır.

Bu konuda zikredilmesi gereken başlıca örnek askerî rütbelere edinmesine, hatta nihayetinde müşirliğe kadar yükselmesine karşın bir bölük kumandanı olarak değil, fakat daimî şekilde “Sertüfengî-i Hazret-i Şehriyârî” olarak anılmaya devam eden Tahir Paşa’nınkidir. Ayrıca böyle bir ayrımın kesin bir biçimde söz konusu olmadığını “Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî Bölüğü” kalıbının –ki bu kalıp her iki kelimenin hibrit bir versiyonudur– kullanıldığı çeşitli örnekler göstermektedir.⁶² Dahası, Hacı Hasan Paşa mirliya rütbesine sahip olmasına karşın “tüfengiyan-ı şehriyârîden” kelimeleriyle tanıtılırken Miralay Ali Bey, rütbesi Hasan Paşa’nınkinden düşük olmasına rağmen “Tüfengî Bölüğü”ne nispetle anılır.⁶³ Demek ki askerî bir rütbenin mevcudiyeti zorunlu olarak Tüfengî Bölüğü’ne nispet edilmeyi gerektirmediği gibi rütbenin derecesi de isimlendirme konusunda kati bir değişikliğe yol açmaz. Bu gibi örnekler tüfekçiler arasında hem askerî rütbelere sahip olanlar hem de sivil konumda bulunanların bir arada

⁶⁰ Örneğin Kalkandelenli Reşid Ağa “tüfengiyan-ı hazret-i şehriyârî”, oğlu Naim ise “Maiyyet-i Seniyye Tüfengî Bölüğü”ne kabul edilmişti (BOA, HH.İ 231/24, 9 Recep 1321/1 Ekim 1903).

⁶¹ Mayakon ilginç şekilde, belgelerde rastlanmayan fakat belki de saray içinde kullanılan bir ayrıma işaret ederek Yıldız’daki tüfekçilerin sivil olanların “tüfekçi bölüğü”, askerî silke dâhil olanların ise “tüfengî bölüğü” olarak adlandırıldığını söylüyor (Mayakon, *Yıldız’da Neler Gördüm*, 135). “Tüfekçi Bölüğü” imlâsının resmî belgelerde kullanılmadığı gerçeğiyle Mayakon gibi uzun yıllar Mabeyn’de görev yapmış bir saray görevlisinin bu açıklamasını bağdaştırmak güç görünüyor. Kaldı ki resmî yazışmalarda söz konusu olan isim ikiliği “Tüfengî Bölüğü” ile “Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî” versiyonları sebebiyle ortaya çıkmaktadır.

⁶² “Tüfengiyan-ı hazret-i şehriyârî bölükleri”nden bahseden bir belge için bkz. BOA, BEO 3513/263410, 23 Safer 1317/3.07.1899. “Tüfengî-i hazret-i şehriyârî bölüğü” tabirini kullanan çeşitli belgeler de mevcuttur (BOA, HH.İ 71/22, 20 Zilkade 1305/29 Temmuz 1888; 223/5, 6 Cemaziyelevvel 1306/ 8 Ocak 1889; BOA, İ.DH 1139/88939, 24 Şevval 1306/23 Haziran 1889); 1188/92963, 11 Zilhicce 1307/29 Temmuz 1890).

⁶³ BOA, İ.TAL 84/4, 2 Rebiülevvel 1313/23 Ağustos 1895.

olduğunu fakat bu iki topluluk için düzenli ve sistematik biçimde farklı tabirler kullanma yoluna gidilmediğini göstermektedir.

İsimlendirme söz konusu olduğunda ortaya çıkan bu farklı tabirlere karşın kesin olan, II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarındaki süreçte Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî olarak isimlendirilen bu birimin henüz nüve hâlinde bulunan bir muhafızlar topluluğu görünümü sunduğudur. Akyıldız'ın ifadeleriyle başlangıçta “gayet mütevazî ve amacına uygun bir yapıda” bulunan tüfekçi teşkilatı, 1879 senesinde mevcudu 35 kişiden ibaret olan ufak bir birimdi.⁶⁴ Bu tarih itibarıyla kendine özgü şartlar altında tahta çıkmış⁶⁵ ve kısa süre içerisinde kendisini geniş çaplı bir savaşın içerisinde bulmuş olan II. Abdülhamid'in kapsamlı bir saray muhafazası teşkilatını tamamlayabilmek için zamana ihtiyaç duyması doğaldı.

Nüvesi yeni padişahın 1876'da tahta çıkmasından itibaren bu şekilde görünür olan Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî'nin asıl şeklini alması ise II. Abdülhamid'in standart bir Tanzimat sultanı portresi çizdiği 1876-78 yılları arasındaki eşğin aşılmasından başlayarak yaşanan çeşitli iç gelişmelerle yakından alakalı görünmektedir.⁶⁶ Zira saltanatının ilk iki yılını oluşturan bu dönemden sonra Sultan II. Abdülhamid “kendi iktidarının temellerini atmaya, kendi prensip ve kadrolarını oluşturmaya başlamış”tı.⁶⁷ Bu süreçte oluşturulan kadrolar en nazik siyasî meselelerde görüşlerine başvurulacak mütehasıslardan padişahın şahsî güvenliğini sağlayacak muhafız birliklerine kadar uzanan geniş bir skalada vücuda getirilmişlerdi.

Bu sürecin bir diğer özelliği Sultan II. Abdülhamid'in kendi iktidarını potansiyel olarak veya doğrudan tehdit eden unsurlara ilişkin duyduğu kaygıların yoğunlaştığı bir zaman aralığına karşılık gelmesidir. Padişah'ın iki kardeşi, eski sultan V. Murad ile veliaht Reşad Efendi, saltanatın tabiatı gereği birer endişe konusu olmakla kalmayıp II. Abdülhamid'in olası risklere karşı oldukça hassas olan mizacı dolayısıyla potansiyel iktidar alternatifleri olarak daimî bir şüphe kaynağı olmayı sürdürmekteydiler.

⁶⁴ Akyıldız, *Mabeyn-i Hümayun*, s. 307.

⁶⁵ Bu sürecin bir tasviri için bkz. Ali Akyıldız, *Kral Öldü, Yaşasın Kral: Osmanlı'da Cülus, Veraset ve Meşruiyet*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2021, s. 107-110.

⁶⁶ II. Abdülhamid'in iktidarını hedef alan komplolar henüz 1876 yılından başlayarak görünür olmuştur. Osmanlı kaynaklarının sessiz kaldığı bu erken tarihli komplolara ilişkin bir tahlil için bkz. Ali Akyıldız, *Yusuf İzzeddin: İktidar, İddar, İntihar*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2022, s. 137-149.

⁶⁷ Gökhan Çetinsaya, “II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi”, *Osmanlı Araştırmaları* 48 (2016): 357.

Bu temel kaygıya ilaveten 20 Mayıs 1878 tarihinde Ali Suavi önderliğinde gerçekleşen Çırağan Baskını'nın padişahın psikolojisini, dolayısıyla olayları değerlendirme şeklini derinden etkilediğine ve onun Yıldız Sarayı'na kapanmasına sebep olduğuna hem devrin kaynaklarında hem de yakın tarihli araştırmalarda değinilir.⁶⁸ Nitekim 1878'den itibaren Saray'ın kendi iktidar alanını Bâbiâli aleyhine genişlettiği, 1890'larda nihayete erecek bir süreç başlamış olur.⁶⁹ Bu süreç, Akyıldız'ın ifadesiyle padişahın “şeklen pek dokunmadığı Bâbiâli'yi yetki yönünden etkisizleştirerek esas hükûmet merkezi olarak sarayı ön plana çıkarması”dır.⁷⁰

İlginç olan bir diğer husus tüfekçi birimine en yüksek sayıda Kranyalının alındığı yılın da 1878 olmasıdır.⁷¹ Tüfekçilerin ilk ve tek amirleri olan Tahir Paşa'nın memleketi olan bu dar bölgeden gelenlerin personel arasındaki temsil oranında yaşanan bu artış ilgili dönemde Sultan'ın hissettiği güvenlik ihtiyacının şiddetlenmesiyle bağlantılı olsa gerektir. Hemşerileri olmaları hasebiyle Tahir Paşa'nın çoğu örnekte tanıdığı, emniyet ettiği ve kendilerine bir geçim kapısı sağladığından ötürü velinimetleri rolünü üstlendiği Kranyalı tüfekçiler, II. Abdülhamid'in hayatını ve iktidarını muhafaza sorununa odaklanmasına yol açan gelişmelerin gerçekleştiği bu devirde daha güvenilir bir seçenek hâline gelmiş olmalıdırlar.

1878 yılından itibaren başlayan süreçte Sultan Abdülhamid'in güvenlik ihtiyacına yönelik hissinin güçlenmesinin yanı sıra Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî'nin Yıldız Sarayı'ndaki önemini ve nüfuzunu berkiten bir diğer gelişme daha yaşanmış, sarayın muhafazasını sağlama görevini paylaştıkları bir diğer birlik, Dağıstan Süvari Bölüğü lağvedilmişti. Ekim 1882 itibarıyla 174 mensubu bulunan bu kalabalık bölük, komutanları Muhammed Fazıl Paşa'nın bir komiteyle birlikte Sultan II. Abdülhamid'i

⁶⁸ İbnülemin bu durumu “vükelâdan birkaçının ittifakile amcasının hal'i ve sureti irtihali, daha sonra Süavî hâdisei mecnûnânesi ve sair vekayi' yüzünden Sultan Abdülhamid merhumun beyni enva'ı evham ve zunun ile o kadar sarsılmıştı ki” kelimeleriyle tavsif eder (İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, III, 1637; François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Homer Kitabevi, 2006, s. 110).

⁶⁹ Akyıldız, Bâbiâli'nin yetkilerinin Saray'a bütünüyle devrini 1890'lara tarihler (Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi*, s. 168-169). 1890'lı yılların “belki de üst düzey devlet adamlarının görev süreleri bakımından en istikrarlı zamanı” oluşturması da II. Abdülhamid idaresinin bu on yıl içinde daha kuvvetli biçimde teessüs ettiğini gösterir (Abdulhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri: Osmanlı Vilayet İdaresi, 1895-1908*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2008, s. 12).

⁷⁰ Akyıldız, *Mabeyn-i Hümayun*, s. 26.

⁷¹ 1876-1878 arasındaki iki senelik süreçte 5, 1879-1881 arasındaki iki senelik periyotta ise 3 Kranyalı tüfekçi istihdam edilmişken yalnızca 1878 yılında 9 Kranyalı tüfekçi birime dahil edilmiştir (BOA, Y.PRK.SGE 4/36, 22 Kanunusani 1306/3 Şubat 1891).

tahttan indirmeye yönelik bir kalkışmaya girişeceklerine dair bir duyum alınması üzerine 1882 yılının Kasım ayında dağıtıldı.⁷² Muhammed Fazıl Paşa gibi II. Abdülhamid'in elde edilmesi hayli zor güvenini kazanabilmiş bir saray görevlisinin gözden düşmesi Tahir Paşa'yı ve Dağıstan Süvari Bölüğü'nün ilgası da başında bulunduğu Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî birimini ön plana çıkardı. Nitekim, tüfekçi birimi 1886 yılında Ertuğrul Alayı'nın teşkil edilmesine kadar Yıldız Sarayı'nın ve "nefs-i hümayun"un korunmasına ilişkin hizmetlerde önemi gitgide artan bir pozisyonu işgal etmiş, II. Abdülhamid devrinin sonlanmasına değin de Saray'ın önemli bir bileşeni olmayı sürdürmüştü.

Bütün bunlara koşut olarak II. Abdülhamid'in iktidarını kuvvetlendirdiği ölçüde, sarayda görev yapan tüfekçi sayısının arttığını gözlemlemek mümkündür. 1879 yılında 35 kişilik mevcuduyla saraydaki görevlerini sürdüren tüfekçiler, yüzyıl dönümünde ve yaklaşık 20 yıl içerisinde 8 kat kadar büyüyerek bünyesinde 324 kişiyi barındıran oldukça geniş bir teşkilat hâlini almıştı. II. Abdülhamid devrinde, başta Mabeyn-i Hümayun olmak üzere kendisinin özel önem atfettiği ve işlevsel biçimde kullanmayı tasarladığı birimlerin mevcutlarındaki ciddi sayısal artışlar düşünüldüğü takdirde, tüfekçi sayısında yaşanan bu adeta süregelen artışın da kendilerine biçilen önemle açıklanması makuldür.

Tüfekçilerin sayısal gelişimine bakıldığında 1879'da 35⁷³, 1881'de 45⁷⁴, 1884'te 64⁷⁵, 1885'te 73⁷⁶, 1888'de 92⁷⁷, 1890'da 110⁷⁸, 1891'de 152⁷⁹, 1894'te 173⁸⁰ ve 1900'de tamı tamına 324⁸¹ kişiden oluşan bir birim gözlemlenir. Diğer bir deyişle, 21 yıllık süreçte tüfekçi sayısında yaşanan artış yaklaşık olarak %826'dır. Benzer bir oran, V. Murad döneminde asgarî üç, azamî altı olduğunu bildiğimiz mabeyn kâtibi sayısının 1896

⁷² Bu hadisenin hem saray teşkilatında hem de iç siyasetteki bazı yankılarına dair bkz. İnal, *Son Sadriazamlar*, II, 1014. Resmî açıklamaların ise bölüğün lağvının masraflarla alakalı olduğu yönünde olması istenmiştir (BOA, MB.İ 110/166, 18 Muharrem 1300/29 Kasım 1882).

⁷³ BOA, HH.d, nr. 7886, vr. 7-8.

⁷⁴ BOA, Y.PRK.HH 8/30, 19 Şevval 1298/14 Eylül 1881.

⁷⁵ BOA, Y.PRK.HH 13/28, 3 Recep 1301/29 Nisan 1884.

⁷⁶ BOA, Y.PRK.HH 14/67, 5 Rebiülahir 1302/20 Ocak 1885.

⁷⁷ BOA, Y.PRK.HH 20/21, 5 Safer 1305/23 Ekim 1887.

⁷⁸ BOA, Y.PRK.HH 22/72, 25 Şaban 1307/16 Nisan 1890.

⁷⁹ BOA, Y.PRK.SGE 4/36, 3 Zilhicce 1308/10 Temmuz 1891.

⁸⁰ BOA, ML.EEM 185/93, 13 Mart 1310/25 Mart 1894.

⁸¹ BOA, Y.PRK.SGE 8/98, 15 Ramazan 1317/17 Ocak 1900.

itibarıyla 28'e yükselmesinde⁸² yeniden karşımıza çıkar.⁸³ Her iki kurumun personel sayısında yaşanan bu ciddi artış mabeyn özelinde II. Abdülhamid idaresinin Bâbîâlî bürokrasisini devre dışı bırakarak yönetme erkini tümüyle kendisine transfer etme çabasının bir ürünüyken tüfekçiler söz konusu olduğunda da padişahın ve sarayın güvenliğinin yalnızca askerî bürokrasiye değil fakat onlarla beraber ve belki onlardan ziyade padişahın bizzat itimat ettiği gruplara emanet edilmesine yönelik bilinçli bir tercihin sonucu olarak yorumlanmaya müsaittir.

Yıldız Sarayı tüfekçilerinin gerek mevcudundaki bu düzenli artış gerekse kendisini önceleyen muhafız teşkilatlanmalarından farklılaştığı noktaların incelenmesi bu birimin varlık gösterdiği tarihsel bağlam içerisinde ortaya koyduğu karakterin anlaşılmasında kilit rol oynarlar. Dolayısıyla personel sayısındaki artışa değindikten sonra Sultan Abdülaziz'in silahşorlarından II. Abdülhamid'in tüfekçilerine geçiş süreci esnasında saray dâhilinde görev yapacak bir muhafız topluluğundan beklentilerin ne şekilde değiştiğini de incelemek gerekmektedir.

1.3. Silahşoran-ı Hassa Bölüğü ile Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyarî Arasındaki Farklılıklar

Aralarında geçerli olan halef-selef ilişkisi ve “silahşor” tabirinin her iki birimin personeli için yaygın biçimde kullanılması, Sultan Abdülaziz vücuda getirilmiş olan Silahşoran-ı Hassa Bölüğü ile II. Abdülhamid saltanatının bir ürünü olan Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyarî arasında birtakım paralellikler ve benzerlikleri ön plana çıkarır. Fakat iki birim arasında bu türden benzerliklerin ötesinde ciddi farklılıkların da söz konusu olduğu ıskalandığı takdirde bu kurumların içinde geliştikleri tarihsel ortam ve bu ortamın incelikleri ıskalanmış olur. Dolayısıyla II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı tüfekçileri ile amcası Sultan Abdülaziz'in silahşorları arasındaki farklılıkların bu iki birim arasında yapılacak bir karşılaştırmanın sağlıklı olabilmesi için ele alınması gerekmektedir.

⁸² Akyıldız, “Mabeyn-i Hümayun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2003, 27, s. 285.

⁸³ Hasan Sırrı, bu devirde başkıtabet dairesinde olağanüstü bir yoğunluk ve kalabalık olduğunu kaydeder (Örikağasızzade Hasan Sırrı, *Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları ve Saray İdaresi*, haz. Ali Âdem Yörük, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007, s. 145). II. Meşrutiyet'i takiben mabeyn görevlileri sayısında ciddi bir azalma yaşanmıştır. Bu tensikat hakkında ayrıca bkz. Akyıldız, *Mabeyn-i Hümayun*, 71-80.

Öncesinde söz edildiği üzere, Silahşoran-ı Hassa Bölüğü imparatorluğun dört bir yanındaki bölgesel eşrafın istihdam edildiği prestijli bir muhafız birliği olarak merkezin taşra elitlerine yönelik politikasıyla yakından ilişkiliydi. Nüfuz sahibi Arap aşiretlerinden Kuzey Arnavutluk'un "cibâl usulü"⁸⁴ dahilinde muamele gören kabilelerine değin uzanan, dolayısıyla Osmanlı coğrafyasındaki bilumum mahallî hanedana hitap etmesi amaçlanmış bir teşkilat olarak silahşorlar merkezin bu mahfiller ile kurmak istediği ilişkiden ve bu ilişkinin nasıl bir mahiyette olması gerektiğine ilişkin resmî kanaatten ayrı tutularak değerlendirilmesi mümkün olmayan bir yapıydı.

Silahşor olarak görevlendirilen eşraf çocuklarının belirli bir eğitime tabi tutularak Osmanlı idarî sistemine entegre edilmelerine yönelik tasarılar şunu gösteriyordu: Silahşoran-ı Hassa Bölüğü'nün oluşturulmasında rol oynayan motivasyonlar arasında ciddi bir dönüşüm sürecinden geçen imparatorluğun, kendi mahallî eşrafının bu sürece uyum sağlamasını ve bu sayede klasik devirden beri süregelen karşılıklı ilişkinin yeni bir çehre ile sürdürülmesini kolaylaştırma gayesi vardı. Zaten tarihsel sahnede yaşanan değişimin farkında olan yerel seçkinler de nüfuz ve iktidarlarında bir zayıflama yaşanmamasını teminat altına almak için çocuklarına farklı kariyer yolları arama gayretine girişmişti.⁸⁵ Öte taraftan, Silahşoran-ı Hassa Bölüğü'nün oluşumu ile II. Mahmud'un bölgesel elitleri can güvenlikleri hakkında dahi endişeye düşürecek ölçüde sıkı merkezîyetçi politikası dolayısıyla oldukça gerilen merkez-taşra ilişkilerini yeniden rayına oturtmayı amaçlayan Tanzimat politikalarının gelişimi arasındaki zamansal paralellik de göz ardı edilmemelidir.⁸⁶

Silahşorların hemen tamamına yakınının temin edildiği İmparatorluk periferisi, Tanzimat reformlarına en ziyade ayak direyen ve mahallî koşullar icabı bu reformların uygulanmasının geciktirildiği bölgelerdi. Örneğin Bosna, ancak 1850-52 yılları arasında

⁸⁴ Kuzey Arnavutları arasında örfî ve şifahî bir kanun olarak asırlar boyunca kendisine riayet edilmiş Lek Dukakin kanunlarının Osmanlı idarî sistemiyle birleştiği bu usul hakkında detaylı bilgi için bkz. Ramazan Balci, "The Ottoman Practices of the Kanun of Dukagjini: The Method of Cibâl", *Türkiyat Mecmuası* 26/1 (2016): 31-49.

⁸⁵ Bu dönemde Arnavut asil ailelerinin "yeni duruma ayak uydurup ya yüksek memuriyetler veya askerî rütbeler sayesinde" konumlarını koruma mücadelesi verdiğine dair içeriden bir tanıklık için bkz. Avlonyalı Ekrem Bey, *Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar (1885-1912)*, çev. Atilla Dirim, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 39. Bu durum Arnavutluk coğrafyasına mahsus olmayıp bir sosyo-ekonomik sınıf olarak Osmanlı mahallî eşrafını ilgilendirmekteydi.

⁸⁶ II. Mahmud'un izlediği ayan politikasının etkileri hakkında bkz. Butrus Abu-Manneh, "The Islamic Roots of Gülhane Rescript", *Die Welt des Islams* 34 (1994): 179-181.

Tanzimat sürecine dâhil edilebilmiş, pek çok uygulamanın pratiğe dökülmesi içinse 1860'lı yılları beklemek gerekmişti.⁸⁷ Merkezin bu konudaki temel siyaseti, 1861'de İşkodra ve 1863'te ise Bosna'ya teftiş için gönderilen ve oralarda Tanzimat reformlarının uygulanması adına önemli girişimlerde bulunan Cevdet Paşa'nın raporlarında yankılanmaktadır.

Paşa, görevlendirildiği bu bölgelerin Tanzimat'a ve merkezin talep ettiği asayiş ortamına kavuşturulması için iki temel prensibin benimsenmesi gerektiğine inanıyordu. Bunlardan ilki, bölgenin ileri gelenlerinin ikna edilmesi⁸⁸ ve diğeri de ahalinin askerlik mesleğine çeşitli yöntemlerle ısıdırılmasıydı.⁸⁹ Tam da bu süreçte vücuda getirilen Silahşoran-ı Hassa Bölüğü bu iki prensibi kendisinde toplamış gibidir: Hem mahallî eşrafi oğullarını başkentte ve padişahın hizmetinde bulundurarak taltif yoluyla ikna ediyor, hem de bölgesel ve geleneksel kodlar dolayısıyla ahali üzerinde meşru kabul edilen bir otoriteye sahip olan beyzâdelerin askerî bir birime dâhil edilmesiyle bölgedekilerin gönlü askerliğe ısıdırılmış oluyordu. Nitekim Cevdet Paşa, bu durumu daha açık biçimde ifade ederek silahşor unvanını taşıyan eşraf çocuklarının İstanbul'a götürülmesi ile Tanzimat reformları uyarınca Bosna'dan asker toplanabilmesi arasında bir neden-sonuç ilişkisi kurmaktaydı.⁹⁰ Dolayısıyla Silahşoran-ı Hassa Bölüğü'nün, merkezin Tanzimat reformlarını İmparatorluk vilayetlerinde uygulamaya koyma azminin oluşturduğu tarihsel hikâyeyle de yakından bir ilişkisi mevcuttu.

Yıldız tüfekçilerinin silahşorlardan ayrıldığı en temel nokta burasıydı. Tüfekçiler İmparatorluk merkezinin Osmanlı coğrafyasındaki mahallî hanedanlara yönelik politikasının ya da daha geniş bir Tanzimat siyasetinin bir ayağını oluşturmuyorlardı. Zira tüfekçi istihdamında silahşorlarınkinden esaslı biçimde farklı bir yöntem benimsenmişti.

⁸⁷ Detaylı bilgi için bkz. Emine Ak, "Tanzimat'ın Bosna Hersek'te Uygulanması ve Neticeleri (1839-1875)", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2010.

⁸⁸ Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s. 29.

⁸⁹ Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s. 213.

⁹⁰ "Silahşoranın Mostar'dan zât-ı vâlâlarına teslim ve ihrâc olunduğu gün herkesin nâsiye-i hâlinde meşhûd olan te'essürât-ı vicdâniyyeye bakıp Hâfız Beyefendi 'Bugün Bosna ve Hersek'in mukaddeme-i saâdet-i hâli olacak gibi görünüyor, bunu bir târih ittihâz etmelidir' demiş idi. Fi'l-vâki' öyle oldu. Zirâ andan sonra işbu tanzim-i asker maddesine sarf-ı efkâr olunarak nihâyet şu günün hâlini intâc eyledi." (Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s. 82).

En başta, Yıldız Sarayı'nın hemen her tarafına yayılmış olan tüfekçilerin, sayıları bir elin parmaklarını geçmeyecek istisnâî örnekler hariç hiçbir mensubu asilzâde değildi.⁹¹

Yıldız Sarayı tüfekçileri, serttüfekçilik görevine getirilmesinden önce çobanlık, kaldırım ustalığı ve bahçıvanlık gibi kol emeğine dayanan işlerle meşgul olmuş Kranyalı bir köylü ve gurbetçi olan Tahir Paşa'nın hemşerileri ile hayatlarının bir kısmında bu hizmete girmeseler adları çok büyük ihtimalle yazılı hiçbir kayda geçmeyecek olan Arnavutluk, Bosna ve Anadolu kökenli, benzer sınıfsal kökenlere sahip kimselerden oluşuyordu. Dolayısıyla tüfekçi birimi, Silahşoran-ı Hassa Bölüğü'nün aksine merkez ile bölgesel elitler arasında bir köprü işlevi görmemekteydi. Bu birimdekiler kelimenin tam anlamıyla velinimetleri ve ekmeklerini yedikleri padişahlarının hayatını muhafaza ile görevli ve kendilerine onun emirlerini yerine getirmenin ötesinde bir işlev yüklenmemiş bir topluluktur.

Mensuplarının toplumsal statüleri arasındaki bu farklılık, silahşorlar ile tüfekçilerin kendilik algılarına değin sirayet etmesi beklenecek ölçüde belirgindi. Zira “birinin mahmisi olmak demek, toplumsal varlığını, bürokratik kariyerini bir başkasına borçlu olmak demek” olduğu için tüfekçilerden bahsedildiği her seferinde söz konusu olan yegâne velinimetleri amirleri Tahir Paşa ile padişah olan bir topluluktur; keza “hâmi/mahmi ilişkisi, tüm siyasî düşüncelerin esası hâline gelen hane düşüncesinin ilhakçılığına bir örnek”⁹² oluşturması bakımından da II. Abdülhamid devrinde benimsenen iktidar modelinin karakterine ilişkin mühim bir gösterge olarak belirlemektedir.

Sözün burasında, bu iki birim arasındaki bir diğer farklılığa da işaret etmek gerekmektedir. Silahşorların aksine tüfekçilere sunulması tasarlanan herhangi bir eğitim mevcut değildi. Zira II. Abdülhamid idaresinin tüfekçileri mülkî memuriyet sistemine dâhil etmeye veya herhangi bir alandaki bilgi ve görgülerini artırmaya yönelik bir gereksinimi yoktu. Bilakis, tüfekçilerden beklenenler kime sadık olmaları gerektiğinin bilgisinden ibaretti. Alacakları eğitimin sonunda Osmanlı bürokrasisi veya askeriyesinin başka kademelerine geçmeleri de beklenmiyordu. Bu yönüyle tüfekçiler bir tür modern

⁹¹ Orta Arnavutluk'un önemli ailelerinden olan Toptanilerden Gani Bey gibi bazı istisna örneklerin mevcudiyetine işaret etmek gerekir: “Tüfengiyan-ı hazret-i şehriyârîlerinden Tiranlı Ganî Bey kulları ...” (BOA, Y.MTV 53/82, 20 Muharrem 1309/26 Ağustos 1891).

⁹² Pierre Bourdieu, *Devlet Üzerine: Collège de France Dersleri (1989-1992)*, çev. Aslı Sümer, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 311.

kapı halkı konumundaydılar. Bâbîâli ile askerî bürokrasinin dışında, ona alternatif olarak gelişen ve padişahın hanesi etrafında şekillenen bir diğer bürokrasinin mensubuydular. Bu alternatif Yıldız/Mabeyn bürokrasisini oluşturan sistem Elias'ın başka bir bağlamda kullanmakla beraber bu duruma da uygun düşen kelimeleriyle “hükümdarın evinin bir uzantısı”nı, devlet yönetiminin merkezî aygıtının monarkın “hanesi”ne çekildiği bir modeli andırmaktaydı.⁹³

Bu bürokrasi-dışılık gibi görünen alternatif bürokrasi, mevcut personeli askerî salnamelerde kendisine yer bulan silahşoran ile askerî sisteme tam anlamıyla dâhil olmayan tüfekçiler yan yana incelendiği takdirde daha net biçimde ortaya çıkar. Eli silahlı bir muhafız birliği olmasına karşın tüfekçilerin askerî organizasyona ne şekilde dâhil oldukları sorusunun kesin bir cevabı yoktu.⁹⁴ Bölgesel-etnik aidiyetler üzerine kurulu olan ve mensuplarını Arnavutların oluşturduğu Fesli Zühaf ile Arap neferlerden vücuda getirilen Sarıklı Zühaf Alayları veya yine muhafızlık hizmetiyle görevli Karakeçili aşireti mensuplarından müteşekkil Ertuğrul Alayı'nın aksine tüfekçi personeli uzun süre askerî salnamelere de kaydedilmedi.⁹⁵

Bu örnekte de görüldüğü üzere silahşoran ile tüfekçiler arasındaki farklar büyük oranda bu iki birimin formalleşme düzeyleri arasında belirginleşmekteydi. Bunun en çarpıcı örneği “istisna”lar üzerindeki erkini muhafaza etmeyi iktidarı boyunca tercih etmiş olan II. Abdülhamid⁹⁶ ile sarayındaki tüfekçilerin başı olan Tahir Paşa arasındaki devasa hiyerarşi farkını varlıklarıyla giderecek resmî görevlilerin mevcut olmamasıydı. Bu durum Tahir Paşa'nın henüz hiçbir askerî rütbeye sahip olmadığı ve “ağa” olarak

⁹³ Norbert Elias, *The Court Society*, çev. Jepchott, Edmund, New York: Pantheon Books, 1983, s. 121.

⁹⁴ Bu yüzden Ahmed İzzet Paşa, Osmanlı ordusunun barış zamanı personelini değerlendirirken Maiyyet-i Seniyye Tüfengî Bölüğü'nü bir istisna olarak kaydeder (Ahmed İzzet Paşa, *Feryâdim*, haz. Süheyl İzzet Furgaç ve Yüksel Kanar, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, I, 82).

⁹⁵ Örneğin 1895 yılında tabedilen askerî salname tüfengî sınıfına mensup olanları yaverlik payesini taşıdıkları, askerî rütbelere sahip oldukları veya hademe-i hassa hizmetinde bulundukları takdirde kaydetmekte, ancak kendileri için ayrı bir başlık açmamaktaydı (*Salnâme-i Askerî*, İstanbul: Matbaa-i Askerî, 1311). Fakat 1908 yılına gelindiğinde bu durum, muhtemelen formalleşme çabasına bağlı olarak değişti ve salname için “Maiyyet-i Seniyye-i Mülûkâne Tüfengî Bölüğü” başlığını taşıyan ayrı bir bölüm hazırlandı. Bu listede adı geçenler de yalnızca askerî rütbeye sahip olan tüfekçilerden oluşuyordu (*Salnâme-i Askerî*, İstanbul: Matbaa-i Askerî, 1324, s. 10).

⁹⁶ “Egemen, olağanüstü hâle karar verendir.” (Carl Schmitt, *Siyasal İlahiyat*, çev. Emre Zeybekoğlu, Ankara: Dost Kitabevi, 2005, s. 13). “Olağanüstü hâl” gerekçesiyle Meclis-i Mebusan'ı otuz yılı aşkın süre kapalı tutması başta olmak üzere, Sultan II. Abdülhamid'in en belirgin egemenlik stratejisini bu husus oluşturmuşa benzer.

anıldığı günlerden itibaren böyleydi. Tüfekçiler kendisine, kendisi ise doğrudan padişaha bağlıydı. İmparatorluk tahtında oturan zat dışında hiçbir amiri bulunmayan bir memurdu.

Tahir Paşa'nın padişaha aracısız ulaşabilmesi kendisini bazı kimseler için "alternatif" bir Mabeyn Başkâtibi konumuna getirmesi bakımından önem taşıyordu. II. Abdülhamid'in yönetim anlayışının doğurduğu sonuçlardan biri "sarayla iş görmek zorunda olan insanların buradaki görevlileri araya sokmak" yoluna sapması olmuştu.⁹⁷ Nitekim Tahir Paşa da doğrudan padişaha bağlı bir saray görevlisi olarak serasker, hatta sadrazamla bile teklifsiz bir üslupta konuşabilecek nadir saray görevlilerinden biriydi.⁹⁸

Üstelik silahşorlardan tüfekçilere geçiş sırasında İmparatorluk coğrafyasının pek çok bölgesi de sarayın ve padişahın muhafazasına yönelik görevlerdeki temsiliyet imkânlarını yitirmiş durumdaydılar. 1860'lardan 1880'lere gelinirken Araplar, Çerkezler ve Kürtler silahşorluk hizmetlerinden uzaklaştırılırken bu kontenjanın tümü Arnavutluk, Bosna ve Anadolu coğrafyalarından gelenler arasında paylaştırıldı. Yıldız Sarayı'nın korunmasıyla görevli tüfekçilerin kahir ekseriyetinin Arnavutlardan oluşturulması yoluyla bu bölgeye gösterilen teveccüh, Büyük Şark Krizi'nin ayyuka çıkmasıyla beraber İmparatorluk içindeki konumu iyiden iyiye riskli bir hâl alan Osmanlı Avrupası'ndaki Müslüman bir milletin sadakatini celbetmeyi siyaseten daha acil bir mesele olarak addeden II. Abdülhamid politikasının⁹⁹ söylemsel dayanak noktalarından biri olarak düşünülebilir. Nitekim ileride Arnavut milliyetçiliğinin önemli isimlerinden biri hâline gelecek olan Bajram Curri'nin de ulusçu bir söylemle yürüttüğü ve merkezden bakıldığında eşkıyalık olarak görülen faaliyetlerini durdurabilmek adına kendisine tüfekçilik payesinin verildiğini biliyoruz.¹⁰⁰ Ancak bu durumun ortaya çıkmasının çok daha gerçekçi bir sebebi arandığında verilecek en makul cevap Sultan'ın Tahir Paşa ile

⁹⁷ Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi*, s. 182.

⁹⁸ Celâl Esad Arseven, *Sanat ve Siyaset Hatıralarım*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, s. 80.

⁹⁹ "Rumeli'de Arnavutlar Abdülhamit siyasetinin bir istihkâmı gibi telâkki olunurdu." (Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, s. 25).

¹⁰⁰ BOA, TFR.I.A 8/775, 4 Rebiülahir 1321/30 Haziran 1903. Gawrych de Bajram Curri'nin taltifini II. Abdülhamid'in yerel ağlar ve unvanlar aracılığıyla bölgesel liderlerin Osmanlı sistemine dahil etme siyasetinin bir parçası olarak değerlendirir (George Gawrych, *The Crescent and the Eagle: Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874-1913*, Londra: I.B. Tauris, 2006, s. 139). II. Abdülhamid'in bu yaklaşımına karşın meşrutiyetçi bir Arnavut önderi olan Curri, Firzovik'teki içtimain meşrutiyet talep etmesine yönelik lobi faaliyeti yürütenlerden biridir (M. Şükrü Hanioglu, *Preperation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908*, Oxford: Oxford University Press, 2001, s. 272). Bu yönüyle resmen "tüfekçi" payesi taşımakla beraber II. Abdülhamid rejimine muhalif bir siyasî hareketin mensubu olan tek isim olduğu söylenebilir. Curri, 1925 yılında Arnavutluk içi siyasî çekişmelerin bir sonucu olarak muhalifleri tarafından suikastla öldürülmüştür. Arnavutluk'un Kolceğaj şehrinin ismi 1952 yılında "Bajram Curri" olarak değiştirilmiştir.

kurduğu ilişkinin sertüfengânın milletinden olanlara bir avantaj şeklinde dönüşü olsa gerektir.

Silahşörlere yüklenen ve tüfekçilerden umulmayan birtakım işlevler II. Abdülhamid devrinde başka kurum ve uygulamalara aktarıldı. Örneğin İmparatorluk dâhilindeki asilzâdegânın eğitilerek Osmanlı bürokrasisine intisap ve intibakı için Mekteb-i Aşiret gibi alternatif kurumlar vücuda getirildi.¹⁰¹ Taşra elitlerini nişan yollayarak taltif etmek gibi kadim uygulamalara devam edildi.¹⁰² Yıldız tüfekçileri arasında kendilerine yer verilmeyen Arap unsuru “Sarıklı Zühaf” gibi askerî birliklerde görevlendirildi. Sultan Abdülhamid devrinde sayılarında ciddi bir artışın gözlemlendiği¹⁰³ yâverlik pâyesini de yerel eşrafın taltifinde başvurulmuş temel stratejilerden biri oldu.¹⁰⁴

1.4. Tüfekçi Personelinin Temininde İzlenen Yöntemler

Yıldız Sarayı’na alınacak tüfekçilerin seçimi noktasında, yukarıda söz edilen bürokratik teamüllerden uzak karakter sebebiyle, sabit bir yöntem ve yerleşmiş bir muamelenin varlığından bahsetmek zor olsa da sıklıkla başvurulmuş birkaç uygulamadan söz etmek mümkündür. Bunların başında ordunun çeşitli birimlerinde hizmet veren personelin tüfekçi silğine kaydedilmeleri gelmektedir.

Kayıtlar incelendiğinde özellikle Arnavut askerlerden oluşturulan Fesli Zühaf Alayı mensupları arasında tüfekçi birimine ciddi bir rağbet olduğu görülür. Bu ilginin, iki

¹⁰¹ Sultan Abdülhamid’in “Mekteb-i Aşiret-i Hümayun” ismiyle tesis ettiği bu okul, mahallî hanedanlara yönelik taltif siyasetinin önemli bir parçası olarak dikkate değer bir mahiyet taşır. Bu mektep hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Yunus Güler, “II. Abdülhamid Dönemi Devlet-Kabile İlişkisi: Aşiret Mektebi Örneği”, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024.

¹⁰² Padişah’ın Arnavutluk meseleleri konusunda adeta bir danışmanı gibi görev yapan Derviş Paşa bölgedekilere gerektiği ölçüde nişan taltif edilmezse bunun “Arnavudlara karşı mahcubiyet ve kesr-i nüfûz-ı hükûmeti mültezim olacağı”ndan söz ediyordu (BOA, Y.MTV 60/44, 14 Şaban 1309/12 Nisan 1892). Tahsin Paşa, Derviş Paşa dairesinin aslî danışmanlık vazifesini “Arnavutluk ahvalini takip ve tetkik ve icâbâtına göre tedbirler düşünmek” olarak özetliyor (Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, s. 22).

¹⁰³ 1879’da 39 kişiden oluşan yâverân personeli, 1880’da 56, 1892’de 119, nihayet 1908’de 400 kişiyi bulmuştu (Ali Karaca, “II. Abdülhamid’in İdâreyi Kontrol Mekanizmalarından Yâverlik Kurumu”, *XIII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999)*, 3. Cilt 3. Kısım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002, s. 1707-1708). Akyıldız, yâverleri “Yıldız rejiminin halk nezdinde en görünür ve en kalabalık birimlerinden biri” olarak anmaktadır (Akyıldız, *Mabeyn-i Hümayun*, s. 348).

¹⁰⁴ Karaca, “Yâverlik Kurumu”, s. 1709. Yâverlik rütbesinin, özellikle fahrî yâverlik biçimde sadakatleri celbedilmek istenen mahallî eşrafa dağıtılması II. Meşrûtiyet’in ilânından sonra II. Abdülhamid’in muarızlarınca “devr-i sâbık”ın büyük günahları arasında sayılmaktaydı. Ali Sâib Bey, son derece ajite biçimde, Sultan Abdülhamid devri yâverlerinden “ekserîsi Türk cinsinden olmayan Çerkez, Arnavut ve sâir milletden ... kazıktan kurtulma haşarât” şeklinde bahsetmektedir (Ali Sâib, *Abdülhamid’in Evâil-i Saltanâtı*, Kâhire: Hindiyeye Matbaası, 1326, s. 102).

birimin personeli arasında ciddi bir geçişkenliğe yol açmış olduğunu gözlemek mümkündür. Örneğin Fesli Zühaf Alayı'nda görev yapan ve çoğunluğu Prizren, Üsküp, Kalkandelen ve Priştine gibi bölgelerden gelen 36 kişi, 1893 sonlarında tüfekçiliğe geçme talebinde bulunmuşlardı.¹⁰⁵ Bu tarz toplu başvuruların yanı sıra bireysel başvurular da söz konusuydu. Birinci Tabur'un Dördüncü Bölüğü'nde görev yapmaktayken askerlik hizmetini tamamlayan ve bir süre Marangozhane-i Hümayun'da istihdam edilen Mehmed Efendi, yanına dönebileceği bir ailesi olmadığı gerekçesiyle tüfekçi olarak sarayda bulundurulmasını istemişti.¹⁰⁶

Benzer biçimde Tophane-i Amire Sanayi Alayı, Hassa Ordusu Nizamiye Sekizinci Alayı, Bahriye Sanayi Alayı, Üçüncü Ordu, İkinci Fırka-yı Hümayun, karakolhaneler ve askerî okullar gibi farklı birimlerde hizmet veren veya eğitim gören kimseler de Yıldız Sarayı tüfekçilerine katılabilmekteydi.¹⁰⁷

Bir diğer yaygın pratik ise vefat eden veya memleketine dönen bir tüfekçinin yerine akrabalarından bir diğerinin istihdam edilmesi idi. İşkodralı Hasan Ağa mazeretinden dolayı memleketine dönünce yerine oğlu Halil tayin edilmiş, babasının maaşı da kendisine kalmıştı.¹⁰⁸ Derviş Mehmed Ağa vefat ettiğinde de yerine kız kardeşinin oğlu Abdullah atanmıştı.¹⁰⁹ Babası görevdeyken tüfekçiliğe alınan kimselerin örneklerine de rastlanır.¹¹⁰ Bazı durumlarda baba ve oğul aynı anda tüfekçi biriminde bulunabiliyordu. Nitekim Kalkandelenli Reşid Ağa ile oğlu Naim böylesi bir süreci tecrübe etmişlerdi.¹¹¹ Oğullar gibi kardeşlerin de tüfekçi olarak saraya alınması yaygın bir uygulamaydı.¹¹²

Padişahın birtakım kimseleri ödüllendirmek maksadıyla tüfekçi sınıfına dâhil ettiği örnekler de rivayet edilmiştir. II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan'ın naklettığı bir

¹⁰⁵ BOA, Y.PRK.ASK 96/24, 6 Cemaziyelahir 1311/15 Aralık 1893.

¹⁰⁶ BOA, Y.PRK.ASK 56/15, 25 Haziran 1305/7 Temmuz 1889.

¹⁰⁷ Bazı örnekler için bkz. BOA, HH.İ 66/26, 10 Zilkade 1304/31 Temmuz 1887; 222/101, 23 Muharrem 1305/11 Ekim 1887; 104/36, 29 Rebiülahir 1314/7 Ekim 1896; 108/76, 10 Rebiülahir 1315/8 Eylül 1897; 229/71, 5 Rebiülevvel 1320/12 Haziran 1902; 165/38, 22 Recep 1321/14 Ekim 1903; 233/8, 11 Safer 1324/6 Nisan 1906; 185/50, 5 Cemaziyelevvel 1324/27 Haziran 1906.

¹⁰⁸ BOA, HH.İ 224/135, 22 Safer 1312/25 Ağustos 1894.

¹⁰⁹ BOA, HH.İ 226/58, 2 Rebiülahir 1316/20 Ağustos 1898.

¹¹⁰ Tüfengî Halil Ağa'nın oğlu Veli Rıza da tüfekçi olarak atanır (BOA, HH.İ 83/75, 7 Muharrem 1310/1 Ağustos 1892).

¹¹¹ BOA, HH.İ 231/24, 9 Recep 1321/1 Ekim 1903.

¹¹² Tüfekçi Râşid Ağa'nın vefatı üzerine Tüfekçi Mehmed'in kardeşi Osman'ın göreve alınması söz konusu olmuştu, bkz. BOA, Y.PRK.SGE 9/130, 1320/1902-1903. Keza Tüfengî Ali Rıza da kardeşi Abdurrahman'ı tüfekçiliğe kaydettirmek istiyordu (BOA.YPRK.SGE 9/132, 1320/1902-1903).

hikâyeye göre 8-9 yaşlarında, çimento taşımakla meşgul iki çocuğu gören Padişah, bu çocuklardan birinin Mecid, diğerinin ise Hamid ismini taşıdığını öğrenince ziyadesiyle memnun olmuş, bu memnuniyetini de bahsi geçen çocukların Tahir Paşa'ya götürülerek tüfengî sınıfına kaydedilmeleri emrini vererek göstermişti.¹¹³ Bir başka taltif örneği İtfaiye Üçüncü Taburu efradından Karahisarlı Mustafa oğlu Kâzım'ın tecrübesidir. Ufak bir çocuğu lokomotif altında ezilmekten kurtaran Kâzım Bey, bu kahramanca hareketinin karşılığında tüfengî çavuşluğuna getirilmişti.¹¹⁴ Ziya isminde bir diğer nefer ise Siroz'da eşkiyayla girdiği çatışmanın sonucunda yaralanmış ve Hamidiye Etfal Hastanesi'ndeki tedavisi devam etmekteyken sergilediği bu cesaretin bir ödülü olarak tüfekçilikle ödüllendirilmişti.¹¹⁵

Çocuk yaşta tüfekçi unvanını taşımakla taltif edenler yalnızca Hamid ve Mecid gibi halk çocuklarıyla sınırlı kalmamıştı. 1896 yılında Sultan Abdülaziz'in Mehmed Şevket Efendi'den olma torunu Şehzade Cemaleddin Efendi'nin Tüfengî Bölüğü'ne kaydedilmesi ve kendisi için küçük bir Martini tüfeğiyle palaskanın hazırlanması gerektiği Tophane Müşirliği'ne bildirilmişti.¹¹⁶ Cemaleddin Efendi bu sırada henüz altı yaşındaydı.¹¹⁷

Yıldız Sarayı'nda tüfekçilik kariyeri, geniş bir saray hizmetlileri ağıyla yakından ilişkiliydi. Bir saray görevlisinin hısımları ve akrabalarını tüfekçi olarak görmek mümkündü. İbrahim Temo, Kurban Bayramı'na tesadüf eden bir günde kendisi hakkında verilen bir jurnal üzerine Boşnak bir binbaşı tarafından büyük bir gizlilik içinde Yıldız'a getirildiğinde bir müddet binbaşının kendisi gibi bir Boşnak ve tüfekçi olan damadının gözetimi altında kalmıştı.¹¹⁸ Demek ki başka bir birimde görev yapan kıdemli saray görevlilerinin taallukatı arasında da tüfekçilik vazifesini üstlenmiş olanlar mevcuttu.

Başka bir saray içi hizmetten tüfekçiliğe geçmek de mümkündü. Saray bahçıvanlarından Mustafa ile tüfekçi dairesinde müstahdemlik yapan Ali Nadir isimli iki

¹¹³ Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Ankara: Selçuk Yayınları, 1986, s. 115-116. II. Abdülhamid'in Yıldız'ın dışına pek az çıktığı düşünülecek olursa, bu hikâyeye bir parça temkinli yaklaşılması gerektiği de açığa çıkar.

¹¹⁴ BOA, HH.İ 109/19, 27 Rebiülahir 1315/25 Eylül 1897.

¹¹⁵ BOA, HH.İ 155/1, 17 Zilkade 1320/15 Şubat 1903.

¹¹⁶ BOA, Y.MTV 138/39, 8 Şevval 1313/23 Mart 1896.

¹¹⁷ Cemâleddin Efendi, 15 Rebiülevvel 1308/29 Ekim 1890 tarihinde dünyaya gelmişti (BOA, İ.DUİT 5/116, 6 Ağustos 1333/6 Ağustos 1917). Yusuf İzzeddin Efendi askerî "kariyer"ine başladığı tarihte yaşça daha da küçüktü. Şehzade orduya girdiğinde 4 yaşındaydı (Akyıldız, *Yusuf İzzeddin*, s. 49).

¹¹⁸ Temo, *Anıları*, s. 21-24.

kişi de tüfekçilik mesleğine girmeyi başarabilenler arasındaydı.¹¹⁹ Bir bahçıvan ile bir müstahdemin saray muhafızı olarak görevlendirilmesini sağlayan sürecin detaylarına vakıf değiliz. Ancak Delvineli İslam Bey'in girdiği macera saraya tüfekçi olarak girebilmek için Yıldız Sarayı'ndaki müesses ilişki ağlarına başvurma adetinin kaydedilmiş bir örneği olması bakımından ayrıca zikredilmeye değer. Bu hadise aynı zamanda taşrada bulunan birinin saraya tüfekçi olarak girebilmek için ne gibi yollara başvurabileceğini göstermesi bakımından, yani bu birimin istihdam politikasının nasıl işlediği noktasında da ilginç bir örnek oluşturur.

Arnavutluk'un Delvine kasabasının¹²⁰ ileri gelenlerinden bir aileye mensup olan İslam Bey, Ali ismindeki birine kendisine İran'da bir şehbenderlik kadrosu temin edeceği ümidiyle yüklü miktarda bir para kaptırır ve onun peşinden Yanya'ya gider. Ali Bey'in işini halledeceğine duyduğu güven kendisini yakında önemli bir hizmete atanacağına ilişkin uluorta konuşmaya sevk eder. Bu vadideki sözleri sebebiyle o tarihlerde Yanya valisi olan Mustafa Âsım Paşa'nın hiddetini üzerine çekerek memleketi Delvine'ye geri yollar. Ali Bey'e verdiği paraya rağmen kendisine bir şehbenderlik postu bulamayan İslam Bey, yaşadığı bu talihsizliğe karşın yılgınlık göstermez ve şansını başka bir memuriyette denemek üzere İstanbul'a gelir.

Başkentte kendisi gibi bir Arnavut olan, Tahir Paşa'nın da akrabalarından olduğu anlaşılan Tüfekçi İbrahim Ağa ile görüşür. Hakkârili tüfekçi Salih Efendi'nin de yanlarında bulunduğu bu görüşmede taraflar iki senet hazırlar. İlk senede göre İslam Bey kendisinin tüfekçi olarak atanmasını sağlaması hâlinde İbrahim Ağa'ya 300 mecdiye ödemeyi taahhüt eder. İkinci senet ise İslam Bey'in tüfekçi olarak atanmaması hâlinde İbrahim Ağa'ya bu miktarın ödenmeyeceğini açıkça belirtir.

İslam Bey'in böylesi bir yöntemle tüfekçilik hizmetine girmeye çalıştığı açığa çıkınca kendisi sorguya çekilir. Zira rüşvet karşılığı tüfekçi olmak isteği saraya sızarak padişaha yönelik bir suikast düzenleme niyetinin olup olmadığının sorgulanmasına yol açar. İslam Bey, böyle bir niyetinin bulunmadığını ve bu teşebbüste bulunmaya kendisini kimsenin teşvik etmediğini söyler. "Ali Bey paramı ve vali namusumu aldıktan sonra artık

¹¹⁹ BOA, HH.İ 111/4, 6 Şaban 1315/31 Aralık 1897.

¹²⁰ Delvine, Güney Arnavutluk'ta, Saranda şehrinin yakınlığında bir yerleşim yeridir, detaylı bilgi için bkz. Skënder Rizaj, "Delvine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, 9, 147.

memlekete gidecek yüz kalmadı,” der ve gönlündeki arzuyu şu kelimelerle ifade eder: “İkmâl-i nâmus ve paramı tahsil ettirmek üzere efendimize hizmetle çalışıp kazanayım.”¹²¹ Olaya tanıklık ettiği için sorguya alınan Hakkârîli tüfekçi Salih Efendi ise râşi İslam Bey ile mürteşî İbrahim Ağa’nın yanında olmasına rağmen olup bitenden maddî bir çıkarı olmadığını tüfekçi personeli arasındaki baskın bölgesel-etnik karaktere de atıfta bulunan şu sözlerle dile getirir: “İki Arnavud Arnavudça konuşup yaptılar. Bana ne diye para versinler?”¹²²

Delvineli İslam Bey örneği hemşerilik hukukunun ve saray içinden birini tanımanın tüfekçi olarak istihdam edilmekte önemli bir rolü olduğunu, bu rolün de tüfekçilik payesini edinmek isteyenler arasında, en azından belirli çevrelerce, bilindiğini gösterir. Bunun için Tahir Paşa’nın akrabalarından bir tüfekçi ile temasa geçerek kendisini Tüfengiyan-ı Şehriyârî’ye kaydettirmesi karşılığında ona para önermiştir. Bu hizmete girmeyi zedelenen gururunu onarmanın bir çaresi, bir “ikmâl-i namus” meselesi olarak görmesi de ilgi çekicidir. Ancak padişahın canını korumakla mükellef bir pozisyona gelebilmek için para teklif etmesi birtakım şüpheler doğurunca girişimi akim kalır.

Delvineli İslam Bey hadisesinde en aşikâr görünümünü bulan bu tür saray içi bağlantılarla tüfekçilik pozisyonuna gelebilme çabalarının yanı sıra, doğrudan tüfekçi olarak istihdam edilmek üzere belirli sayıda kişinin seçilerek İstanbul’a gönderilmesine ilişkin emirlerin söz konusu olduğu örnekler de vakidir. İpek Kaymakamı Refik Bey böylesi bir emre muhatap olanlar arasındaydı. Kendisine gelen resmî yazıda “Arnavudluk ahalisi hakkında olan teveccühat-ı cihan-derecât-ı hazret-i hilâfetpenâhî” dolayısıyla Kosova’nın bu bölgesinden beş kişinin seçilerek İstanbul’a yollanmasına ilişkin bir padişah emrinden söz edilmekteydi. İpek’ten gelecek müstakbel tüfekçilerde aranması gereken kriterler de açıkça belirtilmişti: “din ü devleti tanımak”, “zât-ı akdes-i cenab-ı mülûkâneye cansiperane ve fedakârane hizmet etmek”, “asker elbisesi yakışmak”, “hüsn-i ahlâk ashabından, mutemed ve muteber olmak”.¹²³

Yukarıdaki kriterler din, devlet ve padişaha bir sadakat ve minnet hissi taşıyan, dikkat çeken bir fiziksel kusuru ve devirdeki genel ahlâk kaidelerine, en azından açıkça, aykırı âdetleri bulunmayan birinin, yani son derece ortalama sayılabilecek bir Osmanlı

¹²¹ İslam Bey’in bu olayla ilgili sorgu metni için bkz. Y.PRK.ZB 2/67, 11 Mart 1300/23 Mart 1884.

¹²² Aynı belge.

¹²³ BOA, Y.PRK.BŞK 64/70, 3 Muharrem 1319/22 Nisan 1901.

vatandaşının, tüfekçilik vazifesine getirilmek için yeterince makbul görüldüğünü göstermektedir. Tüfekçilerde kişizâdelik, herhangi bir türden bir eğitim, hatta okuma-yazma becerisi gibi şartların aranması bile talep edilmez.

Sözün tam burasında Yıldız Sarayı tüfekçilerinin istihdamında belki de en sık karşımıza çıkan, dolayısıyla ayrıca incelenmeyi hak eden bir hususa dikkat çekmekte yarar vardır. O da tüfekçilerin önemli bir bölümünün oldukça spesifik bir coğrafyadan, Tahir Paşa'nın memleketi olan Kranya bölgesinden temin edilmiş olmasıdır. Belki de Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî birimine personel alımı söz konusu olduğunda düzenli olarak başvuru en önemli yöntem bir “hemşeriler ağı” vücuda getirdiğini iddia edebileceğimiz ölçüde yaygınlık kazanan bir pratik olarak Kranyalı tüfekçi istihdamıdır.

1.5. Hemşeriler Ağı: Kranyalı Tüfekçiler

Oluşum safhasını, silahşorandan farklılıklarını ve personel temininde izlenen yolları incelemeye çalıştığımız Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî'ye mensup neferler ve zabitler incelendiği takdirde bu kurumun yapısına ilişkin daha sağlıklı bir tabloya ulaşmamız mümkün olduğu gibi, belirli ilişki ağlarını irdelememiz kolaylaşır. Bu noktada araştırılması gereken temel hususlardan ilki bu muhafız birliğini oluşturan bireylerin bir topluluk olarak ortaya koydukları manzara olmalıdır.

Bu manzaranın oluşumunu daha önce bahsi geçen bir husus, yani Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî personelinin mahallî hanedan mensupları arasından seçilmesine yönelik bir zorunluluğun bulunmaması doğrudan etkilemiştir. Personel istihdamında böyle bir metodun benimsendiği alternatif bir senaryoda Yıldız Sarayı tüfekçilerinin bambaşka bir çehreye bürünmesi kaçınılmaz olurdu. Ancak tüfekçi olarak saraya alınacaklarda herhangi bir sosyal statü şartı aranmaması Tahir Paşa'ya emri altında iş görececek personeli dilediği gibi şekillendirebilmesini sağlayan bir özgürlük alanı tanımıştı.

Yıldız Sarayı tüfekçilerini bir topluluk olarak şekillendiren en önemli hususlardan biri bu görevi üstlenenlerin bölgesel aidiyetleriydi. Esasında hem silahşoran hem de tüfekçiler söz konusu olduğunda Arnavutluk coğrafyasına özel bir ilginin mevcut olduğu açıktı. Bu ilgiyi ortaya çıkaran motivasyonlar da genellikle benzerlik göstermekteydi. Zira “etnografik bir yatırım” da sayılabilecek olan askerî teşkilatlanmalarda “savaşçı ırk” olarak tanımlanmalarının söylemsel bir tarihi bulunan, genellikle periferilerde, sıklıkla da

dağlık coğrafyalarda yaşayan toplulukların tercih edilmesi yaygın bir uygulamaydı.¹²⁴ “O zamana kadar gelişmiş bulunan sosyal tabakalaşmanın temeli üzerinde ortaya çıkan” birtakım özelliklerin o milletlerin tabiatına atfedilegelmelerinin de uzun bir tarihi mevcuttu.¹²⁵ Osmanlı merkezinin İmparatorluk periferisine karşı coğrafi determinist olarak da nitelendirilebilecek bakışı bölgelerin coğrafi özellikleri ile o bölgenin ahalisi arasında paralellikler kurmaktaydı.

Bu uygulamanın her iki tarafa da belirli yararlar sağlamasına yönelik bir beklentinin mevcut olduğu söylenebilir. Zira yerleşik formüle göre merkezî otorite bu toplulukları askerlik silkine dahil edip onları kendi sistemine tâbi kılarak bir tehdit olmaktan çıkardığı gibi içinde yaşadıkları coğrafya ve politik-ekonomik ortam dolayısıyla son derece kısıtlı sayıda geçim imkânına sahip topluluklar da hem düzenli bir maişet temin etmiş hem de saygı, meşruiyet ve korunma kazanmanın bir yolunu bulmuş oluyorlardı.¹²⁶ Öte yandan imparatorluk başkentinde ve her ne kadar alternatif bir bürokrasi dahilinde olsa da silahla, dolayısıyla askerlikle alakalı bir görevde bulunmak merkezin gözünden bakıldığında “dağlı”, “vahşi”, “gayrimedenî” görülen unsurların “terbiye”si için elverişli bir yöntem olarak telakki edilegelmisti.¹²⁷

Tüfekçi teşkilatındaki bu yoğun Kranyalı temsiliyetinin birimin oluşturulduğu yıllara kadar indiği açıktır. 1879 gibi II. Abdülhamid döneminin başlarında Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî personelinin 35 kişiden oluştuğu görülür.¹²⁸ 1879 ve öncesinde hizmete başlayan Kranyalı tüfekçi sayısı 21’dir.¹²⁹ Demek ki Yıldız Sarayı tüfekçileri henüz tarihlerinin erken bir aşamasında mevcutlarının %60’ını Kranyalıların oluşturduğu bir birimdi. Bu yüksek temsiliyet oranı zaman içerisinde yükselip alçalmakla beraber tüfekçilerin lağvına değin belirginliğini korur.

¹²⁴ Cynthia H. Enloe, *Ethnic Soldiers: State Security in Divided Societies*, Athens: University of Georgia Press, 1980, s. 26.

¹²⁵ Anna Tveritinova, *Osmanlı Feodalizmi ve Sınıf Savaşmaları*, çev. Alp Altınörs, İstanbul: Yordam Kitap, 2024, s. 46.

¹²⁶ Enloe, *Ethnic Soldiers*, s. 27.

¹²⁷ Bu tavrın klasik bir örneğini İşkodra’ya teftiş için gönderilen Cevdet Paşa verir: “İşkodra’da İslam ve Hristiyan tefrik olunmaksızın icâb-ı hâl ü mahalle muvâfık olabilecek surette tensikât-ı askeriyye icrâ olunup da cümlesi bir muntazam hâlde muharebelerde istihdam olunarak bi’t-tedric usûl-i medeniyyeye alıştırıla.” (Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s. 166).

¹²⁸ BOA, *HH.d.*, nr. 7886, s. 7-8.

¹²⁹ BOA, Y.PRK.SGE 4/36, 22 Kanunusani 1306/3 Şubat 1891.

Gerçekten de özelde Kranya coğrafyası söz konusu olmakla beraber, tüfekçilerin hatırı sayılır bir kısmının Kranyalıları da kapsayan daha geniş bir Arnavut kimliğine sahip olanlardan seçilmesi adet hükmüne girmişti. Arnavutların temsil oranındaki bu sayısal fazlalık bölüğün yalnızca bu unsurdan oluştuğu izlenimini veren “Arnavut tüfekçiler” tabirinin adeta Yıldız Sarayı’nda görev yapan bütün muhafızların ortak ismi gibi kullanılmasından ve bu tabirin Arnavut kimliğini taşımayan tüfekçilerin varlığının göz ardı edilmesine yol açacak sıklıkta vurgulanmasından da anlaşılmaktadır.¹³⁰ Bizzat sarayda görev yapmış, dolayısıyla tüfekçiler arasında Arnavut kökenlilerin haricinde kimselerin de bulunduğu tecrübe etmiş kimseler bile aynı yaygın kullanımı sürdürme eğiliminde olmuşlardır.¹³¹

Aynı algının Arnavutlar arasında da mevcut olduğu, bir “baba-kral” (Arn. *baba-mbret*) olarak gördükleri¹³² ve özellikle tahttan düşüşünü takiben Arnavutluk’ta yaşanan gelişmeler dolayısıyla¹³³ kendisine duydukları sempatinin arttığı Sultan II. Abdülhamid’in muhafızlarının önemli kısmının Arnavut oluşunu 1930’lu yıllarda dahi kıvançla hatırlayan metinlerin varlığından anlaşılmaktadır. II. Abdülhamid’in oğlu Âbid Efendi’nin 1922-1939 yılları arasında Arnavutluk kralı olan Ahmed Zogu’nun kız kardeşi Prenses Seniye ile 1936 senesinde gerçekleşen nikâhı dolayısıyla Tiran’da çıkan bir

¹³⁰ Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî’den “Arnavut tüfekçiler” diye bahsetmenin özellikle II. Abdülhamid devrini idrak etmiş müelliflerin ortak bir alışkanlığı olduğu görülmektedir (Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa 1908-1914*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1976, s. 252; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi Cilt: 1, Kısım: 2*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983, s. 249).

¹³¹ Hasan Sırrı Bey, tüfekçileri “Arnavut alayı” olarak anar (Örikağasızade, *Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları*, s. 162).

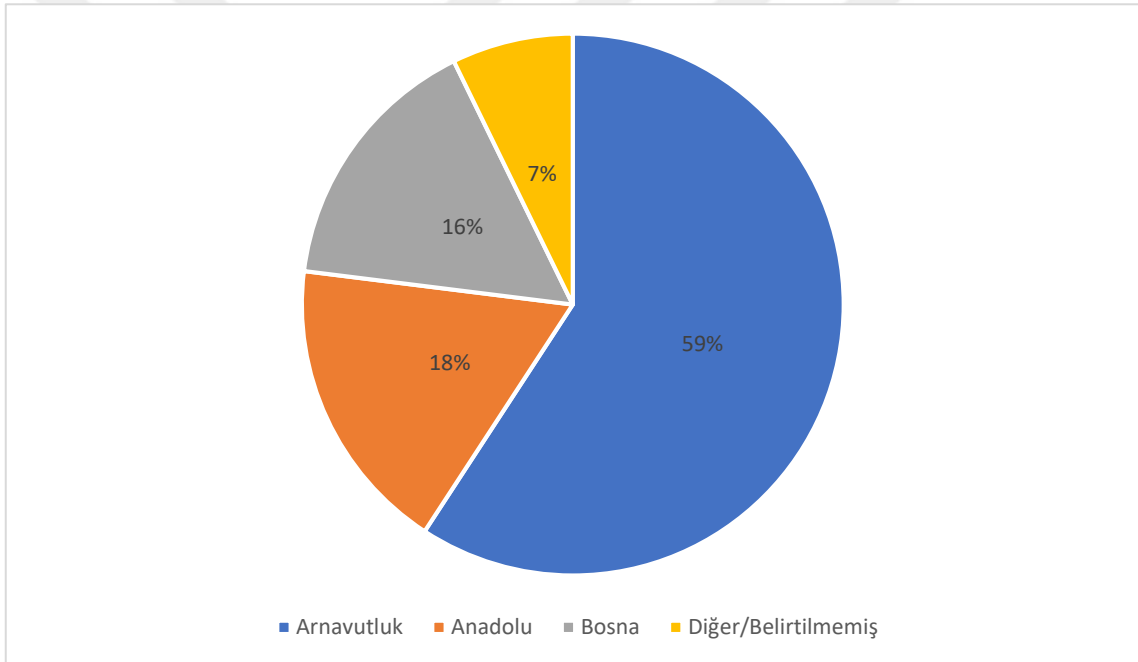
¹³² Makdisi’nin Osmanlı siyasal söyleminin bir parçası olarak zikrettiği şu husus Arnavutluk coğrafyasında da cari kılınmaya çalışılan ve belirli ölçüde başarılı olan bir kanaati dile getirmektedir: “Sultan’ın adı bütün tebaanın inandığı bir ikon, hepsinin paylaşabildiği bir sembol ve yerel makamların ötesine geçen bir yardım merciydi.” (Ussama Makdisi, *Mezhepçilik Kültürü: 19. Yüzyıl Osmanlı Lübnanı’nda Cemaatler, Tarih ve Şiddet*, çev. Cumhur Atay, İstanbul: Metis Yayınları, 2024, s. 70). Bu kanaatin bazı Arnavut eşrafi arasında yerleşik olduğunu kendisi tarafından sürgüne gönderilmiş olmasına rağmen hakkında “Biz onun ekmeğiyle yetiştik” demek dışında kötü bir yargı bildirmediği aktarılan Kosova eşrafından Rıza Kryeziu Bey örneğinde görülebilir (Avlonyalı Ekrem Bey, *Anılar*, s. 283-284).

¹³³ Süreyya Bey’in “istibdattan eşna örfi ve keyfi bir idare” diyerek II. Abdülhamid devrinden daha karanlık olarak tanımladığı İttihat ve Terakki yönetimini, Arnavutluk’ta takip ettiği politika dolayısıyla sert biçimde eleştirdiği kısımlar için bkz. Avlonyalı Süreyya Bey, *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920)*, haz. Abdulhamit Kırmızı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 98-102. Buna karşılık, “Arnavutların kıymet ve ehemmiyetini takdir eden” ancak etrafındakiler tarafından yanıltıldığı için yanlış kararlar veren bir II. Abdülhamid portresi çizer (Avlonyalı Süreyya Bey, *Osmanlı Sonrası Arnavutluk*, s. 93). Arnavutluk’un bağımsızlığından sonra kaleme aldığı hatıratında Osmanlı devirlerini hatırlayışında sergilediği bu tutum dikkat çekicidir.

gazete tüfekçiler arasındaki bu yüksek Arnavut temsilinin zihinlerden silinmemiş olduğunu göstermektedir.¹³⁴

Tüfekçilerle Arnavutlar arasında kurulan bu bağın anlaşılabilir bir gerekçesinin bulunduğu 1891 yılı itibarıyla Yıldız Sarayı’nın muhtelif noktalarında nöbet tutmakla görevlendirilmiş 152 tüfekçinin memleketlerinin incelenmesi sonucunda ortaya çıkan tablo sayesinde anlaşılabilir. Bu belgenin sunduğu bilgilere göre nöbetçilik hizmetiyle görevlendirilmiş olan tüfekçilerin yarısından fazlası Osmanlı İmparatorluğu’nun çoğunluğunu Arnavut nüfusun oluşturduğu bölgelerinden gelmişlerdi.

Şekil 2
Tüfekçilerin Memleketleri (1891)¹³⁵

Kaynak: BOA, Y.PRK.SGE 4/36.

¹³⁴ “Besa” gazetesinin 12 Ocak 1936 tarihli sayısında şu satırlar yer almaktaydı: “(...) Ruvayal damadın babası, Arnavudlara karşı büyük bir sempati beslerdi ve onlara emniyeti vardı. Tâ Başvekili Ferid Paşa’dan başlayarak, sultanın sarayı Arnavudlarla dolu idi. Muhafız kıtaları ve sarayın emniyeti Arnavudlara tevdi edilmiş bulunuyordu.” (*Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivleri* (BCA), 30.10/203.387.13, vr. 10). Bir Osmanlı hanedanı mensubunun başka bir hanedan mensubuyla evlenmesi genç Türkiye Cumhuriyeti tarafından yakından takip edilmiş, konuyla alakalı Arnavutluk gazetelerinde çıkan yazılar tercüme edilerek Ankara’ya gönderilmişti.

¹³⁵ BOA, Y.PRK.SGE 4/36, 22 Kanunusani 1306/3 Şubat 1891. Listede adı zikredilen 152 nöbetçinin 90’ı Arnavutluk, 24’ü Bosna ve Hersek, 27’si Anadolu ve 11’i İstanbul da dâhil olmak üzere İmparatorluk’un diğer bölgelerinden gelmişlerdi.

Bu tablonun kendine mahsus ve bütünüyle Tahir Paşa'nın Sertüfengî olmasıyla alakalı oldukça önemli bir diğer özelliği mevcuttur. Bu özellik Arnavut tüfekçilerin yalnızca “Arnavut” veya “İşkodralı” olarak anıldıkları değil, fakat memleketlerinin daha spesifik biçimde zikredildiği belgeler incelendiğinde belirginleşir: Yıldız Sarayı'nda geceli gündüzlü nöbet tutan bu 90 Arnavut tüfekçiden 43'ü Kranyalıdır.

Diğer bir deyişle, 1891 yılı itibarıyla Harem-i Hümayun'dan Yıldız Sarayı'nın çeşitli kapılarına varıncaya değin bu emperyal kompleksin dört bir yanında nöbet tutan tüfekçilerin %28'i, Arnavut tüfekçilerin ise %48'i Tahir Paşa'nın, amirlerinin memleketlisidir. İşkodra şehrinin kuzeybatısında ve İşkodra gölünün batısındaki ufak bir bölge olan Kranya'nın tüfekçilerin yekûnu içerisinde bu derece yüksek bir temsiliyet oranına sahip olması Tahir Paşa'nın bölgesel-etnik kimliğinin bu birimin şekillenmesinde ne derece etkin bir rol oynadığını gözler önüne serer.

Tahir Paşa'nın içinden çıkarak Osmanlı padişahının sarayına ulaşmayı başardığı memleketinde bıraktığı hemşerilerini unutmak gibi geleneksel toplumlarca ayıplanacak bir kabahatten kaçınarak nüfuz alanını onlara onurlu bir geçim kapısı sağlamak adına kullanması tuhaf değildir. Dahası, bu yolla Kranyalı tüfekçiler ile Tahir Paşa arasında bir minnet ilişkisi de vücuda gelir ki bu Sertüfengî'nin bölük içerisinde “kendi adamları” olarak nitelendirilebilecek bir zümrenin de oluşmasını sağlar.¹³⁶

Birim dâhilinde bu denli Kranyalının istihdam edilmesi, memleketlisini kayırmanın yaygın bir himaye pratiği oluşturduğu genel olarak geleneksel Osmanlı toplumunun değer yargılarıyla ve özel olarak II. Abdülhamid devri mabeyninin genel görüntüsüyle de örtüşür. Zira Akyıldız'ın “zürrî”, “sıhrî”, “siyasî” ve “intisap sistemi” temelli olarak kategorize ettiği çeşitli nepotizm türleri Osmanlı bürokrasisinde meşru kabul edilen uygulamalar olduğu gibi Yıldız Sarayı'nda ve özellikle mabeyn görevlileri arasında da bu tür nepotik bağların azımsanmayacak ölçüde geçerli olduğu görülür.¹³⁷

¹³⁶ Tahir Paşa'nın memleketlerini fakir köylüler olarak terk eden pek çok hemşerisini tüfekçi olarak saray hizmetine alması yabancı müelliflerin de dikkatini çekmiştir, bkz. Theodor A. Ippen, *Skutari und die Nordalbanische Küstenebene*, Sarajevo: Daniel A. Kajon, 1907, s. 41.

¹³⁷ Akyıldız, nesep bağlarının etkili olduğu nepotizm türünü “zürrî nepotizm”, evlilik ilişkilerinin yükselmeyi kolaylaştırdığı nepotizm şeklini “sıhrî nepotizm”, politik bağlantıların müessir olduğu nepotizm yöntemini “siyasî nepotizm” olarak adlandırırken yüksek bürokratların konaklarına kapılanma yöntemiyle nepotik ilişkilerin kurulmasını sağlayan usule de “intisap sistemi” adını verir. Bu nepotizm türlerinin ve bunların II. Abdülhamid devri mabeynindeki yansımalarının bir tahlili için bkz. Akyıldız, *Mabeyn-i Hümayun*, s. 88-92.

Osmanlı dünyasının değer yargılarıyla örtüşen bir diğer husus çeşitli meslekler ve hizmetler üzerindeki yerleşik bölgesel tekellerin korunmasıdır. Bu eğilim, standartlaşma çabalarının neredeyse bütünüyle dışında tutulmasına rağmen hangi bölgelerden personel istihdam edeceği sorusunun standart bir cevabı olan Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî gibi kurumlar için olduğu kadar sarayın diğer hizmetlileri için de geçerlidir. Örneğin Yıldız Sarayı'nın bahçıvanlık hizmetleri üzerinde de açık bir İşkodralı ağırlığı, neredeyse tekeli mevcuttur.¹³⁸ Benzer şekilde sarayın diğer görevlileri arasında da hemşerilik esaslı nepotik bağların yoğun biçimde etkili olduğuna şahitlik etmek mümkündür. Akyıldız, hemşerilik esaslı bu nepotizm türünün yalnızca üst bürokraside değil, alt seviyedeki mabeyn görevlileri arasında da yaygın olduğunu örnekler.¹³⁹ Tüfekçiler söz konusu olduğunda karşımıza en sık biçimde çıkan nepotizm türü de hemşerilik esaslı olanıdır.

Dahası, zorunlu biçimde nepotik bir mahiyet arz etmesi gerekmemekle beraber hemşeri olan tüfekçiler arasında sıkı temasların bulunduğu da bilinen bir gerçektir. Merkezde kendilerince bir nüfuz alanları olan tüfekçilerin, Kuzey Arnavutluk'un bölgesel karakterine mahsus birtakım makamlar edinmiş kimselerle temasta olduğu örnekler söz konusudur.¹⁴⁰ Ayrıca tüfekçilik yoluyla ikbal basamaklarını tırmanan Kranyalıları arasında hayır faaliyetlerini memleketlerine yönlendirerek bölgedeki okullaşmaya katkı sağlayan isimler de mevcuttu.¹⁴¹

Kranyalı tüfekçilerin nöbet tutmakla görevlendirildikleri yerler incelendiğinde Tahir Paşa'nın hemşerisi olan bu neferleri hemen her nöbet noktasında bulundurduğunu ve kritik noktalarda ise hemen bütünüyle onları seçtiğini görürüz. Saltanat Kapısı'nda iki, Zülveçheyn Kapısı'nda iki, Harem-i Hümayun bahçesinde iki, Mabeyn-i Hümayun Kapısı'nda iki, Matbah-ı Amire Kapısı'nda bir, Şale Kasrı'nda iki, Dağ Kapısı'nda iki, Malta Kapısı'nda iki, bahçe derununda bir, Çırağan Sarayı'nda üç, Beşiktaş Sarayı'nın harem kapısında bir Kranyalı nöbetçi mevcuttu. Bazı önemli noktalarda Kranyalı

¹³⁸ Bkz. BOA, *HH.d*, nr. 17679. 19. yüzyıl sonlarına doğru saray dışında da bu meslekte Arnavutların belirgin bir görünürlüğü oluşmaya başlamıştı (Paul Kaldjian, "İstanbul's Bostans: A Millennium of Market Gardens", *Geographical Review* 94/3 (2004): 292).

¹³⁹ Akyıldız, *Mabeyn-i Hümayun*, s. 92.

¹⁴⁰ Örneğin "İşkodra eşrafından" Hüseyin Bey Mirdita Kazası Jandarma Taburu'nda görev yapıyor ve İstanbul'a geldiği zaman Tüfekçi Mahmud Bey'i ziyaret ediyordu (BOA, İ.AS 36/66, 15 Rebiülevvel 1319/2 Temmuz 1901; BOA, BEO 1691/126779, 2 Rebiülahir 1319/19 Temmuz 1901; BOA, Y.PRK.ZB 30/31, 9 Cemaziyelahir 1319/16 Eylül 1901).

¹⁴¹ Halil Bey, bölgede bir iptidai mektep açılmasını sağlamıştı (BOA, MF.IBT 15 Muharrem 1310/9 Ağustos 1892).

nöbetçiler ezici çoğunluğu veya nöbetçilerin tamamını oluşturuyordu. Örneğin Harem-i Hümayun Kapısı'nda bulunan beş tüfekçinin dördü, Silahhane ve civarında bulunan kulübelerde konuşlandırılmış sekiz nöbetçinin yarısı Kranyalıydı. Harem'in gece bekçileri ile daima şeyhülislâmın yanında bulunan tüfekçilerin ise hepsi Kranyalıydı.¹⁴²

Manzaranın bundan 17 sene sonra da büyük oranda aynı kalması Kranyalı tüfekçi istihdamının bilinçli bir uygulama olduğunu göstermektedir. 1908 gibi tüfekçilerin de velinimetleriyle beraber son ikbal günlerini yaşadığı bir tarihte dahi aktif hizmetteki tüfekçilerin %56'sı başkente Arnavutluk coğrafyasından gelmişti.¹⁴³ Bu listede zikredilen kimseler yalnızca vilayetlerle ilişkilendirildiği için kaçının Kranyalı olduğunun tam olarak tespiti mümkün olmamakla beraber aralarındaki İşkodralıların mühim bir kısmının Tahir Paşa'nın memleketlisi olduğunu düşünmek makul olsa gerektir.

Kranyalıların oluşturduğu bu memleketliler ağının etkisi yalnızca Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî içindeki temsil oranlarıyla sınırlı kalmamıştı. Padişahın muhafaza hizmetleriyle görevli olan bu personelden öne çıkmış isimler, memleketlerinde oturan Arnavut eşrafının Yıldız ile iletişim kurmalarına olanak sağlayan aracılara dönüşmüşlerdi. Örneğin, Kosova bölgesinin önemli simalarından olan İsa Boletini'nin¹⁴⁴ Yıldız'la kendileri üzerinden temasa geçtiği isimlerden biri Kranyalı bir tüfekçi olan Halil Bey'den başkası değildi.¹⁴⁵ Bu örnek, Kranyalıların oluşturduğu ağın, Kranyalı olmamakla beraber onlarla aynı anadili paylaşan diğer Arnavut eşrafı tarafından saray ile ilişki kurmak söz konusu olduğunda işlevsel biçimde kullanılmaya çalışıldığını göstermesi bakımından mühimdir.

Bu durumun yalnızca İsa Bey Boletini'nin kişisel temaslarına bağlı olmadığı, aksine, birçok farklı bölgeden Arnavut ileri geleninin Kranyalı tüfekçiler bağlantısını kullanarak birtakım imkânlar elde etmeye çalışmalarından da anlaşılmaktadır.¹⁴⁶ Delvineli İslam Bey'in bir saray hizmetine girebilmek için Kranyalı tüfekçiler ağından

¹⁴² BOA, Y.PRK.SGE 4/36, 22 Kanunusani 1306/3 Şubat 1891.

¹⁴³ BOA, Y.PRK.SGE 11/46, 4 Zilhicce 1326/28 Aralık 1908.

¹⁴⁴ Hakkında detaylı bilgi için bkz. Beria Kafalı Ferko, "İsa Boletini (1864-1916): An Ottoman Albanian figure of twists and turns", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

¹⁴⁵ Tafil Boletini, *Pranë Isa Boletinit, Kujtime I (1892-1916)*, Tetovë: Album, 1996, s. 38. İsa Boletini'nin tüfekçisi unvanını taşıdığı padişaha duyduğu sadakatin derecesi, 1912 Arnavutluk İsyanı'nı II. Abdülhamid'i Selanik'te tutulduğu Aladini Köşkü'nden kurtarmak için bir fırsat olarak değerlendirmesinden de anlaşılmaktadır (Hasan Prishtina, *Nji shkurtim kujtimesh*, s. 25).

¹⁴⁶ Nathalie Clayer, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 51.

faydalanmak istemesine yukarıda değinilmişti. Demek ki söz konusu olan, sarayın içinde sayıları ve dolayısıyla görünürlükleri gitgide artan ve bu durumun kendilerine kazandırdığı statünün farkında olarak Yıldız ile farklı bölgelerden Müslüman Arnavut eşraf arasında çeşitli temasların yürütülmesini sağlayan bölgesel karakterli bir sosyal ağdır. Bu ağ, Kranya sakinlerinin Tahir Paşa ile “tanışma sermaye”lerini¹⁴⁷ işlevsel biçimde kullanmaları sayesinde mümkün olmuş ve tüfekçi birimi varlık gösterdiği müddetçe işlevselliğini korumayı sürdürmüştür.

1.6. Münferit Formalleşme Çabaları: Tüfekçilere İlişkin Nizamnameler

Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî süreç içerisinde Bâbîâlî’nin iktidar alanını kademeli biçimde kendi çeperlerinde toplayan Yıldız Sarayı’ndaki idare mekanizmasının¹⁴⁸ bir parçası ve yansıması hâline geldi. Üstelik buradaki müesses nizamın da kitabî olmaktan en uzak bileşenlerinden birini vücuda getiriyordu. Bu durumun doğal bir sonucu olarak bir nizamnamenin tanzimi başlarında Tahir Paşa’nın bulunduğu kalabalık tüfekçi sınıfı için birincil bir ihtiyaç olarak değerlendirilmekten hayli uzaktı. Varlık gösterdiği on yıllar boyunca ne askerî ne de sivil bürokrasinin muntazam bir parçası olması yönünde bir çaba gösterilen Tüfengiyan, Padişah’ın ve padişahının sadık bir bendesi olan amirinin istekleri ve beklentileri doğrultusunda değişip dönüşmeye müsait elastik yapıyı korudu.

Bu yapıyı korumakla beraber Yıldız Sarayı tüfekçilerinin muntazam bir teşkilata sahip olması için bazı çabalara girişilmişti. Dönemsel bir mahiyet taşımak ve hayata geçirilmemekle beraber bu türden çabaların en dikkate değer örneğine 1892 yılında rastlanır. Kamphoevener Paşa ile ikinci mabeynci Mehmed Nuri Bey’in imzalarını taşıyan bir tasarı, Yıldız Sarayı tüfekçilerini modern bir askerî birim hâline getirme amacına yönelikti. Hazırlanan taslak tüfengîleri bütünüyle askerî bürokrasinin bir parçası hâline getiriyor, birim personelinin görev ve sorumluluklarını harfîyen tayin ve tanzim ediyor, hizmet müddetinden tüfekçilerden sergilemeleri beklenen hâl ve hareketlere,

¹⁴⁷ Tabiri Adorno’nun “biriyle kişisel temas kurabilmiş olma talihini bir özel mülkiyet hâline getirme” ifadesinden ilhamla kullanıyorum (Theodor W. Adorno, *Edebiyat Yazıları*, çev. Sabir Yücesoy ve Orhan Koçak, İstanbul: Metis Yayınları, 2004, s. 70).

¹⁴⁸ “... Bâbîâlî’nin kudret ve nüfuzu kesredilip ikâmetgâh-ı pâdişâhî ittihaz olunan Yıldız, herkesin ve her işin merci’i oldu ve her iş Yıldız’da görülüp Yıldız’dan sâdır olan emâvir-i keyfiyye hemen icrâ ve infâz edilir idi.” (Abdurrahman Şeref Efendi, *Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrutiyet Olayları, 1908-1909*, haz. Bayram Kodaman ve Mehmet Ali Ünal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, s. 5).

emeklilik maaşlarından izinli sayılabilecekleri sürelerle değin birçok konuda belirli standartlar oluşturmayı amaçlıyordu.

Böylesi bir girişimin Kamphoevener Paşa'dan gelmesi, hikâyesi hesaba katıldığında, şaşırtıcı olmaktan uzaktı. Paşa, İstanbul'a 1882 yılında henüz yüzbaşıyken bir Alman askerî heyetine dahil olarak gelmişti.¹⁴⁹ İhtisas alanı olan piyade sınıfının modernizasyonu ve piyade sınıfı mensuplarının talimlerinin etkili yöntemlerle sürdürülmesi hususunda kendisinin danışmanlığına başvurulmuş Kamphoevener Paşa, zaman içerisinde Yıldız Sarayı'nın önemli figürlerinden, hatta demirbaşlarından biri oldu. Öyle ki II. Abdülhamid devri mabeyninin her biri belli konular üzerine padişaha danışmanlık sunan “daire”lerinden biri de “Kamphoevener Paşa Dairesi” ismiyle anılmaktaydı.¹⁵⁰ Yıldız Sarayı'nda uzun süre görev yapacak olan Kamphoevener Paşa'nın dikkatinden mesaisi boyunca sürekli karşılaşmak durumunda kaldığı saray tüfekçileri de kaçmamıştı.

Tüfekçilerin saraydaki hizmetlerine bir standart getirme amacını güden bu nizamname taslağı dikkate değer öneriler içermekteydi. Buna göre tüfekçilerin, zabitleri hariç, 200 civarında olması tasarlanan sayısının azaltılması veya çoğaltılması padişahın iradesine bağlı olacaktı. Tüfekçilerin hizmet süreleri nizamiye ve redif askerlerinin hizmet sürelerinin toplamı, yani 12 sene olarak öngörülüyor, bu sürenin bitiminde görevden ayrılıp ayrılmamak ise kişinin tercihinine bırakılıyordu. Hizmet sürelerinin bitiminde isteyenler jandarma mülazımı olarak askeriyede kalmaya devam edecek, isteyenler de görevden ayrıldıkları sırada aldıkları maaşın yarısı kadar bir aylıkla emekliye ayrılabilirdi. “Okuyup yazmış olmakla beraber hüsn-i ahlâk, malûmât ve ehliyet ve dirayet cihetlerince diğerlerine fâik olanlar bölük dâhilinde başçavuşluğa kadar terfi edebilecekler” idi. Terfi ve emeklilik işlemlerinin tümünde belgelendirme zorunluluğu olup bu süreçlerin yürütülmesi ilgili askerî dairelere havale ediliyordu.

Kamphoevener Paşa'nın hazırladığı nizamname tüfekçilerin seçkin bir muhafız birliği olarak hizmet vermesini sağlamaya yönelik birtakım esaslı tedbirler de

¹⁴⁹ Bu heyette Albay Otto August Johannes Kaehler, Süvari Yüzbaşı von Hobe ve Yüzbaşı Ristow bulunuyordu (Kemal Beydilli, “II. Abdülhamîd Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Heyeti Hakkında”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 32 (1979): 492).

¹⁵⁰ II. Abdülhamid devri Mabeyninde her biri birer danışman gibi hizmet veren bu dairelerin en önde gelenleri İzzet Paşa, Derviş Paşa, Şâkir Paşa ve Karatodori Paşa daireleriyle birlikte Kamphoevener Paşa'nın dairesiydi (Akyıldız, “Mabeyn-i Hümayun”, s. 285).

öngörüyordu. Tüfekçiler “maiyyet-i müstevcibü’l-mefharet-i cenâb-ı mülûkâneye” mensup oldukları için bunun haklı gururunu taşımaları ve gerek saray içinde gerekse saray dışında üstlendikleri vazifenin haysiyetine uygun biçimde davranmalıydı. “Bu şerefe ezher-cihet lâıyk bir hâl ve terbiyede bulunmayanlar”ın ise “tard ve ihrâc” edilmeleri gerekirdi. Nizamname uyarınca Cuma ve Bayram günleri ile Ramazan ayı hariç olmak üzere tüfekçilerin her gün bir saat eğitim almaları da mecburîydi. Bu talimler “hazır dur, selam dur gibi muhtelif vaziyetlerde bir neferin vaz ve duruşu ve yürüyüş ile nöbetçilik hizmetleri”ni içerecekti. Kamphoevener Paşa yapılmasını gerekli gördüğü bütün bu değişimlerin gerekçesini çok temel bir prensiple açıklıyordu. Ona göre “maiyyet-i seniyye-i cenâb-ı cihân-bânîde bulunmak gibi bir şeref-i cihan-kıymete nail olmuş bir bölükte zabt ü rabt-ı askerî derece-i nihâyede mükemmel” olmalıydı.

Tüfekçilerin bazılarının uzun süreler boyunca memleketlerinde ikamet etmeleri de Kamphoevener Paşa’nın dikkatini çekmişti. Bu hususa bir standart getirmek gayesi güderek bir tüfekçinin izinli sayılabileceği müddeti, yolculuk süreleri dahil olmak üzere, üç ayla sınırlandırmıştı. Tüfekçi neferi izinli sayılmak istediği takdirde askerî hiyerarşiyi gözeterek bu talebini kendinden rütbece üstün ilk amirine iletmeli, talep bu kanalla Sertüfengî Tahir Paşa’ya değin ulaştırılmalıydı. Sertüfengî uygun gördüğü izin taleplerini doğrudan padişaha iletecek, hükümdar bu talebi olumlu karşıladığı takdirde de durum seraskerlik makamına bildirilecekti. Böylelikle izin talebi kabul gören tüfekçi, seraskerlikten alacağı ruhsat belgesi ile yolculuğa çıkabilecekti.

Tüfekçilerin aslî görevi sayılan nöbet ve devriye işleri nizamnamenin ıskalamadığı hususlar arasındaydı. Buna göre bölük emini tarafından bir nöbet cetveli oluşturulacak, bu cetvel doğrultusunda her akşam bir sonraki günün nöbetçileri tayin edilecekti. Nöbetçilerin dakikası dakikasına nöbet yerlerinde olup olmadıklarının teftişi gün içinde 12 saat aralıkla görev yapacak iki mülazıma bırakılıyordu. Ayrıca her gün yüzbaşı rütbesine sahip bir tüfekçi personeli de devriye yüzbaşısı tayin edilerek nöbet noktalarını dolaşacak, böylece hem nöbetçiler hem de onlarla ilgilenen mülazımlar denetim altında tutulmuş olacaktı.¹⁵¹ Kamphoevener’in nöbet usulüne ilişkin bu teklifi

¹⁵¹ Kamphoevener Paşa’nın hazırladığı bu nizamname için bkz. BOA, Y.PRK.ASK 86/78, 16 Rebiülahir 1310/7 Kasım 1892.

esasında mabeynin diğer pek çok biriminde standartlaşmış olan bir uygulamanın devamı niteliğindeydi.¹⁵²

Mevcut olmayan bir talebi karşılamak üzere sunulan bir arz hükmünde bulunduğu için ilk satırından son satırına değin Yıldız Sarayı tüfekçilerinin standardizasyonuna yönelik olan bu nizamname taslağının hayata geçirilmemesi bir bakıma mukadderdi. Zira Kamphoevener Paşa'nın bu teşebbüsü hükümdarın kendilerinden öyle bir beklentisi olmadığı hâlde Yıldız Sarayı'nın tüfekçilerini profesyonel askerlere dönüştürme yolunda hazırlanmış bir tasarıydı. Nitekim Kamphoevener Paşa'nın ordunun modernizasyonu yönündeki diğer pek çok tavsiyesinin de Yıldız Sarayı tüfekçilerinin standardizasyonu yolundaki bu tasarısıyla aynı kaderi paylaştığını görerek bu durumdan şikâyet ettiği örnekler mevcuttu.¹⁵³

Kamphoevener Paşa'nın bu nizamname teşebbüsü padişah ile aralarında sertüfengî dışında herhangi bir amir bulunmayan, düzenli bir biçimde talim yapmakla sorumlu olmayan ve askerî hiyerarşinin sıkı düzeninden bağımsız bir biçimde görev yapan Yıldız Sarayı tüfekçilerinin alışageldikleri düzenin değiştirilmesi ve dolayısıyla memnuniyetsizliklerini doğurma ihtimalini barındırıyordu. Nizamname hayata geçirilmediği gibi uzun süre boyunca Yıldız Sarayı'ndaki tüfekçi biriminin formalleşmesine yönelik başka bir teşebbüse de girilmedi.

Tüfekçilerin vazifelerine dair bir düzenlemeye ancak on yıl kadar sonra, 1902'de ihtiyaç duyuldu. Tahir Paşa'nın emirleri doğrultusunda hazırlandığı belirtilen bu talimatnamenin mevcudiyetini 1901 senesinde Yıldız Sarayı'nın haremde çıkan ufak çaplı bir yangın zorunlu kılmıştı.¹⁵⁴ Yapılan düzenlemelerin doğrudan doğruya bu hususla

¹⁵² Örneğin mabeyn katiplerinin nöbet uygulaması hakkında bkz. Akyıldız, *Mabeyn-i Hümayun*, s. 178-181.

¹⁵³ Kabul edilmediği takdirde “ordu-yı hümayunun hiçbir vakit düşmen-i gâlibeye muktedir bir hâle gelemeyeceğini” söylediği ve “on bir seneden beri kabûlü istirhamından hâlî kalınmamış” tekliflerinin ciddiye alınmaması, Kamphoevener Paşa'yı Osmanlı Devleti'nin hizmetinden çıkma ve memleketine dönme fikrine değin götürmüştü. “Hiç olmazsa vicdanen müsterîh olduğum hâlde hizmet-i şâhanelerini terk etmek isterim.” diyordu (BOA, Y.PRK.ASK 94/8, Rûmî 7 Cemaziyelahir 1309/19 Ağustos 1893). Bir ay sonra bu talebini yinelemiş ve Almanyaya geri dönmek için yaptığı istirhamının asıl sebebini de “ordu-yı hümayun-ı mülûkânelerinin tanzim ve ıslahı hakkında şimdiye kadar vukua gelmiş olan maruzât-ı mühimme-i bendegâne”sinin padişahça itibara alınmayıp uygulamaya konmaması olarak göstermişti (BOA, Y.PRK.MYD 13/21, 1 Muharrem 1311/15 Temmuz 1893). Bütün bu şikâyetlerine karşın müşîrlik rütbesine değin ulaşan Kamphoevener Paşa, II. Abdülhamid'in hallinden sonra, 1909 yılında, 27 senelik hizmetinin ardından emekli edildi (BOA, İ.AS 90/46, 5 Ramazan 1327/20 Eylül 1909).

¹⁵⁴ Bu yangının dış basındaki yankıları ciddiyetle takip edilmişti. Berlin gazetelerinde kundakçılık suçlamasıyla Mabeyn görevlilerin pek çoğunun tevkif edildiği yazılmıştı (BOA, HR.SYS 41/41, 12 Aralık

ilintili olduğunu, yani münferit bir olaydan hareketle vücuda getirildiğini talimatnamenin dördüncü maddesi açıkça ifade etmekteydi:

Harem-i hümayun-ı cenâb-ı mülûkâneleri dâiresinde vuku bulan harîkde bölükde bulunan sair çavuşan kullarını en evvel haberdar edip mahall-i harîke sevk ve izâmına işbu devriye kulları sebep olmuş ve öyle müdhiş bir âfetin önü dahî mahzâ vakt ü zamânıyla yetişmekle alınmış olduğu ve Süvari Bölüğü çavuşan kullarının ise o sırada ne koğuş dahilinde ve ne de haricinde nöbetçi bulundurmadıklarından öyle bir vaka-yı hevl-nâki ancak sabahleyin haber alabildikleri bi't-tahkîk anlaşılmış olduğu cihetle bademâ böyle bir gaflet-i diğerde bulunmamak ve hem de bölükde bulunan diğerkadaşları beyinde bir münâferet ve zıddiyeti mücib olmamak ve cümlesinin vezâiflerine dikkat-i mahsûsada bulundurmak üzere ...¹⁵⁵

Bu talimatname uyarınca Koltuk, Saltanat, Köprübaşı, Istabl-ı Amire ve Yeni Feriye Bahçesi kapılarında, ayrıca Çini Fabrika-yı Hümayunu ile Şâle ve Talimhane kasırlarında daimî surette nöbetçi bulundurulacak, ayrıca bir nöbetçi zabiti ve dört çavuş zikredilen bu mevkilerle beraber saray bahçesinin her tarafında devriye gezerek vazifelerini ihmal edenleri sertüfengîye bildirecekti. Devriyelerin görevlerini hakkıyla yapıp yapmadıklarını kontrol etmek için de “Devriye Teftiş Kolu” unvanıyla bir binbaşı ve iki çavuş görevlendirilmişti. Sertüfengî Tahir Paşa’nın ve daha doğru bir ifadeyle II. Abdülhamid’in vermiş olduğu emir üzerine bu müessesede yapılan resmî bir düzenleme niteliği taşıyan bu talimatname, Kamphoevener Paşa’nın on yıl önce önerdiği nizamnamenin tümünü değilse bile tüfekçilerin teftişi ve devriye usullerine yönelik önerilerinin bir kısmının hayata geçirilmesini sağlamıştı.

1.7. Tüfekçilerin Görevleri

Resmî ve sınırları net biçimde çizilmiş bir görev tanımlarının olmaması Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî’yi Yıldız Sarayı’nın, popüler deyişle, “bankamatik memurları” hâline getirmiyordu. Aksine, tüfekçiler varlık gösterdikleri 33 sene boyunca birçok farklı görevde bulunmuşlardı. Çeşitli görevlendirmelerle bazen merkezde ve bazen taşrada bulunan diğersaray görevlileri gibi tüfekçiler de birçok farklı vazifeyi üstlenmişler, saray

1901). Hazine dar uştanın bu yangının çıkmasında dahil olduğuna dair İstanbul’dan Berlin’e bir telgraf da çekilmişti (BOA, Y.PRK.EŞA 38/59, 20 Temmuz 1901).

¹⁵⁵ BOA, Y.PRK.SGE 9/59, 5 Zilhicce 1319/15 Mart 1912.

ile padişahın korunmasına yönelik olanlar dışındaki çeşitli görevlerde de kendilerinin tüfekçilerinin hizmetlerine başvurulmuştu. Saray’da uzun yıllar görev yapan Mayakon, tüfekçilerin görev sahasındaki açık düzensizliğe şu cümlelerle işaret etmekteydi:

Vazifelerine gelince bunu kendileri de tayin edemezler. Onlar bir şeye memur, bir muhafaza hizmetiyle mükelleftirler. Fakat bu vazife ve memuriyet fiilen bir şey yapmak mıdır, yoksa aynı vazifeye teşrik edilen diğer memurine nezaret etmek midir? Herhalde şurası muhakkak ki ledelhace bunlara tevdi olunamıyacak hizmet yoktur. Asker sevkîyatından tahdidi hudut muamelâtına kadar her şeye izam edilirler, hırsız istintakından hane taharrisine kadar zabitanın her vazifesine memur olabilirler.¹⁵⁶

Mayakon’un işaret ettiği üzere aslî görevleri olan muhafızlıktan zaman içerisinde kendileri tarafından gerçekleştirilmesi âdet hükmüne girmiş vazifelere, başkent dışındaki görevlendirmelerden daha “gayri resmî” işlerin hâll edilmesine değin uzanan geniş bir sahada vazife gören Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî, bu yönüyle II. Abdülhamid’in istibdâdî idaresinin saray ayağının manevra kabiliyeti yüksek önemli bileşenlerinden biri olarak varlık göstermişti.

1.7.1. Nöbetçilik, Takip ve Devriye Hizmetleri

Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî personelinin, varlık sebeplerine uygun olarak birincil görevleri Yıldız Sarayı’nın belirlenmiş noktalarında nöbetçilik yapmaktı. Tüfekçiler, II. Abdülhamid devrinin bu emperyal kompleksinin hemen her tarafında güvenliğin temini noktasında kilit bir rol üstlenmişti. Tüfekçiler, Yıldız Sarayı’nın her köşesinde oluşturulmuş nöbet mahallerinde ellerinde Winchester marka tüfekler ile “siyah boyalı Martini” tüfekleri olduğu hâlde görevlerini ifa ederlerdi.¹⁵⁷ Saray’ın bütün giriş kapılarında tüfekçilerin bulunması devrin hem muvafık hem de muhalif portrelerinin Yıldız Sarayı tasvirlerinde de kendilerinin önemli bir yer tutmasını sağlamıştı.

II. Abdülhamid idaresine atfedilen cürümlerin dramatik bir dille anlatıldığı son derece ajitatif bir propaganda metni, “Yıldız Sarayı’nın dehşetli zindanlarındaki tüfekçi denilen korkunç suratlı cellâdlar”dan bahseder.¹⁵⁸ Babasının iktidar tarzı ve devrine doğal

¹⁵⁶ Mayakon, *Yıldızda Neler Gördüm*, s. 135-136.

¹⁵⁷ BOA, Y.PRK.SGE 9/83, 12 Cemaziyelahir 1320/16 Eylül 1902.

¹⁵⁸ Süleyman Kani İrtem, *Yıldız ve Jön Türkler: İttihat ve Terakki Cemiyetinin Gizli Tarihi*, İstanbul: Temel Yayınları, 1999, s. 63.

olarak daha sempatik yaklaşan II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan'ın Yıldız Sarayı'nın bahçesini seneler sonra hatırlayışında da tüfekçilerin önemli bir ağırlığı vardır.¹⁵⁹ Varlıkları sarayın dış âlemle kesiştiği noktadan itibaren başlayan ve sarayın hemen her tarafında da kendisini göstermeye devam eden Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî, tam da bu görünürlükleri nedeniyle Yıldız'a dair hatıralarda olduğu kadar, bu mekâna dair geliştirilen imgelerde de kendine yer tutar.

Tüfekçiler, Yıldız Sarayı'nın kapılarında nöbet tutup saray bahçesinde devriye gezdikleri gibi bizzat padişahın hayatının korunmasında da etkin bir rol üstlenmişlerdi. Uğraşılması gereken bir konu mevcutsa gece yarılarında kadar mabeynde kalan fakat böyle bir durum söz konusu olmadığında yatsı ezanından biraz sonra yatak odasına çekilmeyi adet edinmiş olan Sultan II. Abdülhamid'in¹⁶⁰ en savunmasız hâliyle bulunduğu sarayın bu en mahrem köşesinde daima görev yapan belirli saray görevlileri mevcuttu. Padişahın geceleri uyumadan önce kitap dinleme âdeti bulunduğu için bu vazifeyi yerine getiren Teşrifât-ı Hümayun Müdürü Hacı Mahmud Efendi, Esvapçıbaşı İsmet Bey, Mabeynci Emin Bey ve Şifre Kâtibi Âsım Bey bu gece görevlilerinin en bilindik simalarını oluşturlardı.¹⁶¹

Bununla birlikte geceleri padişahın odasının çevresinde bulunmaları âdet hükmüne girmiş olanlar yalnızca bu isimler değildi. Tahsin Paşa'nın aktardığına göre gece boyunca padişahın kapısının eşiğinde bir harem ağası, bir tüfekçi ve Söğüt Maiyet Bölüğü'ne mensup bir nefer yatardı.¹⁶² Tüfekçiler, yatak odasının önünde volta attıkları sırada uykudaki padişahı rahatsız etmemek ve padişahın canına kast etmek niyetiyle orada bulunması muhtemel suikastçıların ayak seslerini duyarak kendilerinden kaçma imkânlarını önlemek için ayakkabılarının üzerine yünden imal edilmiş kılıflar geçirirlerdi.¹⁶³ Böylelikle padişahın güvenlik ihtiyacı, sarayı dışarıdan gelmesi muhtemel

¹⁵⁹ “Parkın her tarafında Arnavut bekçiler ve muhafızlar ve Maiyet Bölüğü'nden askerler beklerlerdi. Bütün Park, hattâ Harem Dairesi'nin etrafındaki duvarlar bile geceli gündüzlü tüfekçilerin muhasarası altındaydı. Değil bir tabanca sesi, herhangi bir gürültü işittikleri zaman bile birçok kişi birden koşardı. Harem Dairesi'nin bütün pencereleri de Parka nâzırdı. Etrafımızda Arnavut bekçiler mütemadiyen dolaşırdı.” (Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 286). Beş cümlelik kısa bir paragrafta dört kez tüfekçilerin bahsinin geçmesi kendilerinin harem halkı için dahi varlıkları ne derece hissedilir bir zümre olduğuna dair bir fikir vermeye müsaittir.

¹⁶⁰ Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 23.

¹⁶¹ Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi*, s. 41.

¹⁶² Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, s. 15.

¹⁶³ Stern, *Yıldız Sarayı ve Haremi*, s. 134.

tehlikelere karşı korumakla görevlendirilmiş İkinci Fırka, saray dâhilindeki bölgeleri muhafazaya memur edilmiş Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî ve hünkârın yatak odasının eşliğinde duran, tüfekçilerin de bulunduğu muhafızlar tarafından oluşturulmuş bir “üçlü mekanizma” ile sağlanmış olurdu.¹⁶⁴

Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî, II. Abdülhamid idaresinin merkez üssü olan Yıldız Sarayı’nın dışındaki bazı bölgelerde de nöbetçilik vazifesini üstlenmiş durumdaydı. Bu bölgelerden en önemlisi V. Murad’ın ikamete mecbur edildiği Çırağan Sarayı idi. Özellikle 1878’deki Ali Suavi vakasından sonra tecrit koşulları iyiden iyiye ağırlaşan V. Murad sıkı bir gözetim altında tutulmaktaydı. Sultan II. Abdülhamid, bu gözetimin devamı söz konusu olduğunda da tüfekçilerden bazı kimseleri görevlendirme yoluna gitmişti. Nitekim eski padişahın Çırağan’a naklinin erken zamanlarından itibaren yanında bir tüfekçi bulunmaktaydı.¹⁶⁵ İlerleyen yıllarda da Çırağan’da tüfekçi bulundurma uygulaması, hatta V. Murad’ın vefatından sonra dahi, devam etti.¹⁶⁶ Çırağan Sarayı’nda birtakım tadilata girişilecekse bu iş için getirilecek amelenin tüfekçilerin nezaretinde saraya alınması ve yine onların nezaretinde saraydan çıkarılmaları bu kompleksin muhafazasında da kendilerine ne derece önemli roller verildiğini gösteren örneklerdendir.¹⁶⁷

Uzun süre boyunca Çırağan Sarayı’nın gözetim altında tutulmasının arkasındaki temel endişe ağabeyi olan eski padişah V. Murad’ın II. Abdülhamid tarafından kendi saltanatının bir alternatifi olarak değerlendirilmesinden duyduğu çekinceydi. Hal’ edilme temelli diğer bir endişe ise iki tüfekçinin uhdesine son derece spesifik bir görevin düşmesine yol açacaktı. Söz konusu endişe meşihat makamıyla ilgiliydi. Sultan II. Abdülhamid’in saltanatı, amcası Abdülaziz ile büyük biraderi Murad’ın hal fetvalarını yazan, böylece kendisine taht yolunu açan Hasan Hayrullah Efendi’nin şeyhülislam olduğu bir ortamda başladı.¹⁶⁸ Osmanlı tarihinde ifta makamı ile siyaset arasındaki yakın

¹⁶⁴ Mayakon, *Yıldızda Neler Gördüm*, s. 144.

¹⁶⁵ Bu tüfekçinin ismi Âkif Ağa idi (BOA, Y.PRK.SGE 1/10, 9 Muharrem 1294/24 Ocak 1877).

¹⁶⁶ BOA, İ.DH 956/75599, 11 Şevval 1302/24 Temmuz 1885; BOA, Y.PRK.AZJ 51/32, 2 Şevval 1323 /30 Kasım 1905.

¹⁶⁷ 10 amele ile 3 su tesisatçısının Tüfengî (Küçük) Tahir Bey’in nezaretinde Çırağan Sarayı’na giriş ve çıkış yaptıkları görülüyor (BOA, Y.PRK.SGE 10/8, 10 Şaban 1321/1 Kasım 1903).

¹⁶⁸ Hasan Hayrullah Efendi’nin Sultan Abdülaziz’in hal’ine onay veren fetvası için bkz. BOA, Y.EE 21/28. Sultan Murad’ın halli için okunan fetva için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1967, s. 121. II. Abdülhamid, on ay kadar görevde tuttuktan sonra azlettiği Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi’nin Medine’de ikamet etme talebine

dirsek temasına ilaveten Hasan Hayrullah Efendi'nin iki padişahın hallinde etkin rol oynamış bir figür olması da zaten tabiatı itibarıyla evhamlı olan II. Abdülhamid'i bu konuda daha sıkı tedbirler almaya yönlendirdi.¹⁶⁹

Meşihat makamına karşı hissedilen bu güvensizlik, “zahiren şeyhülislam efendinin muhafazasına ve hakikatte şeyhülislam efendinin konağının ve buraya gelip gidenlerin tarassuduna memur olmak üzere” iki tüfekçinin görevlendirilmesiyle sonuçlandı.¹⁷⁰ Bu tüfekçiler Meşihat Makamı'na gelip gidenleri düzenli olarak saraya bildiriyordu.¹⁷¹ Cemaleddin Efendi gibi padişahın uzun süre meşihat makamında tuttuğu bir şeyhülislam bile aynı muameleden nasibini fazlasıyla almaktaydı. Damadının aktardığına göre Cemaleddin Efendi 18 yıllık şeyhülislamlık tecrübesi boyunca adeta “mahpus hayatı” yaşadığından şikâyet etmişti. Zira padişahın izni olmaksızın konağını terk edemiyor, Cuma selamlıkları dışında tenezzühe dahi fırsat bulamıyor, daimî olarak Arnavut silahşorlarla çevrili biçimde yaşıyordu.¹⁷² Kendisi de Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'nin dahil olduğu bir süreç sayesinde tahta çıkan II. Abdülhamid, ihtilâl teşebbüslerinin kaçınılmaz biçimde ifta makamıyla iş tutmak zorunda kaldığını bizzat tecrübe etmişti. Bu tecrübenin bir sonucu olarak böylesi tehditleri henüz oluşmadan bertaraf etmenin en emin yolunu şeyhülislamın dış âlemle bağını kesmekte bulan padişah, bu siyasetinde bir kez daha tüfekçilerinin hizmetinden istifade etmekteydi.

Tüfekçilerin V. Murad ile şeyhülislam dışında kendilerini takiple görevlendirildikleri başka isimler de mevcuttu. Veliaht Reşad Efendi'nin Akaretler yolu

başlangıçta müsaade etmiş ise de daha sonra Sultan Abdülaziz'in katline karıştığı gerekçesiyle, herhangi bir yargılama olmaksızın Taif'te hapsedilmesini sağlamıştı. Hasan Hayrullah Efendi 17 yıl boyunca Taif'te hapis yattıktan sonra 1898'de vefat etti. Bu sürecin detaylı bir anlatımı ve II. Abdülhamid'in mücrim kabul ettiği bir şeyhülislamı etkisiz hâle getirmek adına izlediği politika için bkz. İlhami Yurdakul, *İktidarın Ruhu: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kişizade İmtiyazları (Beşik Uleması, Siyaseten Katl, Müsadere)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2022, s. 194-198. Nitekim Cevdet Paşa'nın II. Abdülhamid'e sunduğu maruzatlarda Hasan Hayrullah Efendi'den “şerrullah” diye bahsetmesi yalnızca kendi kanaati olarak görülmemeli, velinimetini memnun etmek isteyen Paşa'nın padişahın bu konudaki fikrini yinelediği hesaba katılmalıdır (Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980, s. 234).

¹⁶⁹ Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hâkim politik söylemde askeriye ve ilmiye sınıflarının siyasetin akışına dahil olmasının siyasi sistemin aslı bir parçası olduğu fikri 18. yüzyılın başlarından itibaren yerleşmiş görünüyor (Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformations in the Early Modern World*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, s. 221-222). Sultan II. Abdülhamid'in fetva makamıyla ilgili endişeleri için bkz. Mayakon, *Yıldızda Neler Gördüm*, s. 86.

¹⁷⁰ Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, s. 166.

¹⁷¹ İlgili iki tüfekçinin mühürlerini içeren bir rapor örneği için bkz. BOA, Y.PRK.SGE 6/74, 17 Şevval 1312/13 Nisan 1895.

¹⁷² Cemil Topuzlu, *İstibdat, Meşrutiyet, Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, haz. Hüsrev Hatemi ve Aykut Kazancıgil, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, 1982, s. 41-42, s. 81.

üzerinden yolculuk yaptığının kendisini takip eden üç tüfekçi tarafından bildirildiği bir belge, şehzadenin daimî suretteki takibatına tüfekçilerin de iştirak ettiği örneklerin mevcudiyetini göstermektedir.¹⁷³ Zaten Reşad Efendi'nin ikamet ettiği Dolmabahçe Sarayı da daimî surette tüfekçilerin tarassudu altındaydı.¹⁷⁴ Keza ikinci veliaht Kemaleddin Efendi'nin Dolmabahçe Sarayı'nda istirahat çekildiği bir akşam da Tüfekçi Mehmed Ağa selamlık dairesine gönderilerek kendisini muhafaza ile görevlendirilmişti.¹⁷⁵ Tarassut altında tutulan bir diğer Kemaleddin ise Gazi Osman Paşa'nın oğlu ve II. Abdülhamid'in kızı Naime Sultan'ın eski eşi olan Kemaleddin Paşa'ydı. Paşa, padişahın kızıdan boşandıktan sonra sürgün olarak gönderildiği Bursa'da geçirdiği günler boyunca bir polis ve tüfekçi grubu tarafından gözetim altında tutulmuştu.¹⁷⁶

Tüfekçi personelinin Yıldız rejiminin muhalifleri tarafından kendilerine atfedilen “gaddarlık” karakterini ortaya koyabildikleri bazı hizmetlerinden de söz etmek mümkündür. Sened-i İttifak ve Tanzimat Fermanı olarak bilinen Gülhane Hatt-ı Hümayunu gibi metinlerde “zulüm yasağı” olarak ifade edilen bir suçun tanımlanması işkencenin imparatorluk topraklarında yasadışı sayılmasının hukukî nüvesini oluşturmaktaydı.¹⁷⁷ Kanun-ı Esasî'nin 26. maddesi de “İşkence ve sâ'ir her nev' eziyyet katiyyen ve külliyyen memnû'dur” hükmüyle bu sürece son şeklini vermişti.¹⁷⁸ Ancak özellikle Sultan Abdülaziz'in katledildiği iddiası üzerine yürütülen süreçte bu hükme riayet edilmediğine ve tüfekçilerin de sorgulamalar sırasında itham edilenlere uygulanan işkencelere iştirak ettiğine ilişkin çeşitli anlatılar mevcuttur. Sultan Abdülaziz'in mabeyncilerinden olup daha sonra kendisinin katline karışmakla suçlananlar arasında olan Fahri Bey¹⁷⁹ bu maddeye riayet edilmediği ve bizzat tecrübe ettiği birtakım olayları anlatır.

¹⁷³ BOA, Y.PRK.SGE 8/1, 2 Safer 1315/3 Temmuz 1895.

¹⁷⁴ Mayakon, *Yıldızda Neler Gördüm*, s. 82. Veliaht dairesinin muhafazasına memur edilmiş tüfekçiler basının da ilgisini çekmişti (*Stamboul*, nr. 301, 18 Aralık 1908, s. 3).

¹⁷⁵ BOA, Y.PRK.ASK 25/1, 3 Rebiülevvel 1302/22 Kasım 1884.

¹⁷⁶ BOA, DH.MKT 2709/12, 24 Zilhicce 1326/17 Ocak 1909. Gazi Osman Paşazâde Kemaleddin Efendi'nin muhafazasına memur edilen tufengiler Sinan, Abdülkerim ve Yusuf beylerdi (BOA, Y.MTV 306/16, 5 Muharrem 1326/8 Şubat 1908).

¹⁷⁷ Türkân Yalçın Sancar, “İşkence Yapan Kamu Personeline Rücu Sorunu”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 57/4 (2002): 156.

¹⁷⁸ *Osmanlı Anayasası: Kanun-ı Esasî*, haz. Filiz Karaca, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2009, s. 38.

¹⁷⁹ Uzunçarşılı, *Yıldız Mahkemesi*, s. 59.

Fahri Bey'in hem kendi anlatımını hem de Abdülaziz'in katliyle itham edilen diğer şahısların beyanlarını içeren hatıratına göre kendisi elinde herhangi bir resmî evrak olmaksızın evine gelen Kürt Ali Ağa isminde bir tüfekçi tarafından alıkonulmuştu. Padişahın huzurunda yapılan sorguda verdiği ifadeden memnun kalınmayınca hem tüfekçiler hem de bizzat II. Abdülhamid tarafından darp edilmişti. Fahri Bey, hemen hepsine tüfekçilerin de bizzat dahil olduğu ve husyelerinin sıkılmasından padişahın Seyfullah isminde bir tüfekçiden öğrendiği ve "Rumeli eziyeti" olarak adlandırdığı¹⁸⁰ koltuk altlarına kaynayan sudan henüz çıkmış iki yumurta koyma yöntemine kadar bir dizi işkenceye maruz bırakıldığı yazmaktaydı.¹⁸¹ Fahri Bey'in aksine sorgulamalar sırasında Abdülaziz'in katledildiğini söyleyen diğer maznunlar ise Taif'te mahpusken hazırladıkları beyanlarında ifadelerini işkence altında verdiklerini söyleyerek Fahri Bey'inkine paralel bir anlatı sunmuşlardı.¹⁸²

Görüldüğü üzere tüfekçilerin saray dışındaki nöbet ve takip vazifelerinin hemen tamamı Sultan II. Abdülhamid'in şahsen hazzetmediği ve/veya saltanatına karşı potansiyel bir tehdit unsuru olarak algıladığı (çoğu durumda ise potansiyel bir tehdit unsuru olarak algıladığı için sevmediği) kimselerle yakından alakalıydı. Monarşinin doğası gereği hükümdar ile veliaht arasındaki ilişki, aralarındaki güç dengesi ancak birinin "ölümü" ile değişebilecek karakterde olduğu için karşılıklı bir şüphelenme hâli yaratmaktaydı.

Şehzade Reşad ile Kemaleddin efendiler bu gerilim ve şüphe hâlinin, veraset sıralamasına uygun biçimde, birinci ve ikinci muhatapları hâlindeydi. V. Murad örneğinde söz konusu olan ise zaten başarısız bir girişimle yeniden tahta çıkarılmaya çalışılmış, ilaveten meşrutiyetçi muhalefetin ve Avrupa kamuoyunun teveccühünü kazanmış devrik bir hükümdardı.¹⁸³ Anderson'ın monarkın ölümünün ardından belirttiğini söylediği ve

¹⁸⁰ Tüfekçi Seyfullah'ın Rumelili olduğu oğlu Fahreddin'in bugün Arnavutluk sınırları dahilindeki Koniçe-Kolonya bölgelerinde eşkıyalık yapmaya başlamış ve polisle girdiği bir çatışmada yaralı olarak ele geçirilmesinden anlaşılabilir (BOA, Y.PRK.ZB 20/41, 14 Zilkade 1315/6 Nisan 1898).

¹⁸¹ Bekir Sıtkı Baykal, *İbretnâme: Mabeynci Fahri Bey'in Hatıraları ve İlgili Bazı Belgeler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 20-27.

¹⁸² Pehlivan Mustafa, Hacı Mehmed ve Cezayirli Mustafa'ya ait bu ifadelerde de işkence süreçlerine tüfekçilerin yoğun biçimde dahil oldukları beyan edilmekteydi. Sertüfengî Tahir Paşa ile aynı adı taşıyan ve yine onun gibi Kranyalı olan, dolayısıyla "Küçük Tahir" olarak anılan tüfekçinin ismi bu metinlerde özellikle öne çıkmaktaydı. Kendisinin bahsi geçen işkence hadiseleri için bkz. Baykal, *Mabeynci Fahri Bey'in Hatıraları*, s. 70-75, 78, 82.

¹⁸³ Murad Efendi'nin Avrupa usulünce yetiştirildiği, gayet iyi Fransızca bildiği, İngiltere prensleriyle teması olduğu ve gerek Fransa gerekse İngiltere kamuoyunca sempatik bulunduğu hakkında bkz. Enver Ziya

“şimdiki zaman üzerinde ısrarla hak iddia eden travmatik geçmiş”¹⁸⁴ olarak nitelediği durum Sultan Murad özelinde, bu ifade bir parça değiştirilirse, “şimdiki zaman üzerinde ısrarla hak iddia eden müstakbel gelecek” ise Veliaht-ı Saltanat Reşad Efendi ile Şehzade Kemaleddin Efendi özelinde kendini hatırlatmaktaydı. İfta makamı ise geçmiş ve gelecek ekseninde uzanan bu iki uçlu endişenin dinî ve dolayısıyla toplumsal meşruiyetini yaratma gücüne sahip bir kurumdur. Tüfekçilere gelince, onlar, statükonun ve erkinin muhafazasını dileyen merkezî ve mutlaklık arzusundaki iktidarın güvenliği tesis yolunda hizmetlerinden istifade ettiği temel aparatlardan biriydi.

Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî’nin nöbet tutmakla görevlendirildiği noktaların görece ilginç olanlarından biriyse o sıralar bir köy hükmünde bulunan Kâğıthane’deki Ayazma suyunun çevresi idi. Bu su kaynağını korumakla görevlendirilmiş tüfekçilerin ikametleri için Ayazma suyunun etrafına bir kulübe de inşa edilmişti.¹⁸⁵ Bu su kaynağının başına tüfekçiler konularak korunacak ölçüde önemsenmesinin sebebi ise Ayazma’dan çıkan suyun Yıldız Sarayı’na taşınarak orada kullanılmasıydı.¹⁸⁶ Bu sefer doğrudan şahıslardan değil, fakat şahıslar aracılığıyla doğal bir kaynaktan gelebilecek zararların önlenmesi için Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî personelinin uzun vakitlerden beri sınanmış ve bu sınamalardan başarıyla çıkmış hizmetlerine başvurulmaktaydı.

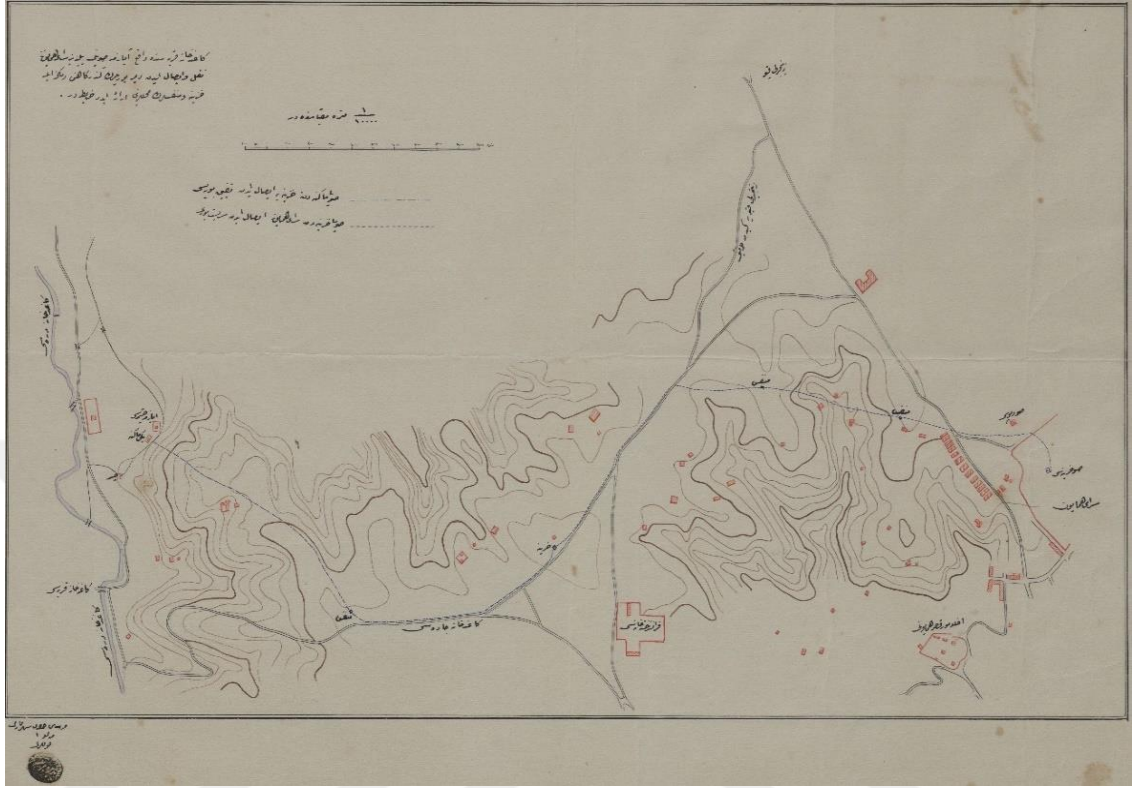
Karal, *Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 352. Murad Efendi’nin “tavırlarının 19. yüzyıl modern monarşi ve yüksek sosyetesinin beklentilerine pek uygun olduğu” şeklindeki bu kanaatin yaygın olduğu anlaşılmaktadır (Hakan T. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa: Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 17).

¹⁸⁴ Thomas P. Anderson, *Performing Early Modern Trauma from Shakespeare to Milton*, Aldershot: Ashgate, 2006, s. 1.

¹⁸⁵ BOA, HH.İ 90/64, 9 Ramazan 1311/16 Mart 1894.

¹⁸⁶ BOA, Y.PRK.SGE 6/78, 16 Zilkade 1312/11 Mayıs 1895.

Şekil 3
Ayazma Suyu'nun Yıldız Sarayı'na Taşındığı Su Yolunun Haritası ¹⁸⁷

Kaynak: BOA, Y.PRK.SGE 6/78.

Daha sonra Ayazma Suyu'nun Yıldız Sarayı'na nakli için modern usullerin benimsenmesi gerekliliğine hükmedilerek Dersaadet Su Şirketi'ne başvurulacak ve şirket suyun Yıldız'a nakli için bir su yolu inşasına girişecekti.¹⁸⁸ Tüfekçiler bu suyun başında nöbet tutarak muhtemel birkaç zararı önlemiş oluyorlardı. Zira buradaki suyun kasten kirlenmesi sarayda nihayetinde padişahın da etkilenebileceği bir salgın hastalığın ortaya çıkmasına yol açabilirdi. Ayrıca suyun nakli için kullanılan makinenin de muhtemel saldırılardan korunması gerekiyordu.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Aynı belge.

¹⁸⁸ “Kağıthane karyesinde vâki Ayazma suyunun Yıldız mevki-i âlisine celbi için karye-i mezkûreden mevki-i âli-i mezkûra değin şirket-i âcizânemiz tarafından ferş olunan su yolu hesabına mahsûben ikinci taksit olarak lira-yı Osmânî yüz kuruş hesab ile yirmi bin kuruş Hazine-i Hassa-yı Şâhane Nezaret-i celilesi veznesinden ahz ve kabzedilmiş...” (BOA, ML.EEM 194/15, 3 Ağustos 1310/15 Ağustos 1894). Dersaadet Su Şirketi'nin açtığı bu su yolu ve nakliyat için yerleştirilen makineler, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra sahipsiz kalacak ve İstanbul Şehremanetinin konuyla ilgilenmesi istenecekti (BOA, DH.MKT 2888/49, 13 Recep 1327/31 Temmuz 1909).

¹⁸⁹ Ayazma Suyu'nun Yıldız'a naklini sağlayan makinenin daha sonra yenilendiği Sermühendis-i Hazret-i Şehriyârî tarafından hazırlanan ve “Kağıthane karyesinde vâki Ayazma Suyu'nu Yıldız Sarayı

1.7.2. Tören Vazifeleri

Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî personelinin boy göstermelerinin âdet hükmüne girdiği çeşitli törenler de mevcuttu. Bunların başında haftada bir kez düzenlenen Cuma selamlıkları gelmekteydi. Tüfekçiler, bu törenlerde göğüs kısmının parlayan bir güneş motifinin işlendiği üniformalarıyla arzıendam ederlerdi.¹⁹⁰ Öyle ki Kabataş'taki Şemsü'l-mekâtib isimli eğitim kurumunun öğrencileri de bu selamlıklarda okul üniformaları olan kordonlu ve kırmızı kıyafetlerini giyince bunun bir karışıklığa yol açmaması için tedbir alma yoluna gidilmiş ve Maarif Nezareti bu konuda uyarılmıştı.¹⁹¹ Kırmızılar içindeki tüfekçiler selamlık törenlerinde “beyaz cilâlı Martini tüfengi” kuşanırlardı. Aralarından Fesli Zühaf üniforması giyen bir kısım ise beraberlerinde “Amerikan-kârî kırma revolver” taşırlardı.¹⁹²

Sultan II. Abdülhamid Cuma namazlarını saray kompleksinin bir parçası hükmünde bulunan Hamidiye Camii'nde kılmayı âdet edindiği için tüfekçilerin bu törende üstlendikleri görev her zamanki vazifelerinden pek farklı değildi. Tüfekçilerin görevleri, padişahın tam teşekküllü bir kompleksi andıran Yıldız Sarayı'nın dışına çıktığı özel durumlarda onun şahsî muhafızları olarak kendisine refakat etmeleri gerektiğinde farklı bir görünüm kazanırdı. Sultan ise kendi korunaklı alanı olarak bellediği anlaşılan Yıldız Sarayı'ndan nadiren çıkardı ve bu seyahatlerin gerçekleşmesinin hemen hepsinin arkasında yatan temel gerekçe gerçekleştirilmesi gereken birtakım törenler olurdu.¹⁹³

İslamcı muarızî Âkif'in benzetmesiyle Sultan II. Abdülhamid'in, “kafes ardında hanımlar gibi saklı”¹⁹⁴ olmaktan çıkarak İstanbul sokaklarında belirdiği böylesi istisnâî zamanlardan en önemlileri Ramazan ve Kurban bayramlarının ilk günleriydi. Zira Müslümanların Halifesi unvanını taşıyan II. Abdülhamid'in takvimler bu iki dinî günden

Hümayunu'na nakl ve îsâl eden demir boruların güzergâhını ve makine ile hazine ve menfezlerin mahallerini irae eder haritadır” başlığını taşıyan haritada “Yeni Makine” tabirinin istimal edilmesinden anlaşılmaktadır (BOA, HRT.h 1419).

¹⁹⁰ Stern, *Yıldız Sarayı*, s. 129.

¹⁹¹ BOA, Y.MTV 77/98, 22 Şevval 1310/9 Mayıs 1893.

¹⁹² BOA, Y.PRK.SGE 9/83, 12 Cemaziyelahir 1320/16 Eylül 1902.

¹⁹³ Beş seneyi aşkın süre II. Abdülhamid'in Mabeyninde görev yapmış olan İsmail Müştak Bey, bu duruma şu kelimelerle değiniyor: “Dört duvar arasında yaşayan, senede iki defa sabahları bayram alayı için Dolmabahçe sarayına, Ramazanın on beşinci günü deniz yoluyla Topkapı sarayına giden ve bunun haricinde kendi bendegânından başka hiç kimseye görünmiyen Sultan Hamid...” (Mayakon, *Yıldızda Neler Gördüm*, s. 50).

¹⁹⁴ Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat*, s. 431.

birini gösterdiğinde bayram namazını eda etmek üzere Yıldız Sarayı'nı terk ederek Hamidiye Camii'ne değil, fakat payitahtındaki bir diğer camiye gitmesi icap ederdi. Geniş çaplı güvenlik önlemleri alınarak gerçekleştirilen bu ziyaretlerde tüfekçiler de velinimetlerinin muhafazasına memuren padişahın konvoyunun etrafına dizilirlerdi. Bu devirde İstanbul'da yaşayan Ermeni fırıncı Hagop Mintzuri, padişahın bayram namazını eda etmek üzere fırınlarının tam karşısında yer alan Sinan Paşa Camii'ne gelişinin canlı bir tasvirini sunar. Bir İstanbul sakininin gözünden aktarılan bu tasvirde tüfekçiler de önemli bir yer tutarlar:

Türkçe bir kelime bilmeyen, asker-polis olmayan, sultanın beyaz takkeli, mor poturlu Arnavut devriyeleri bizim çarşının üst kısmını doldurdu. Yine, asker-polis olmayan, Türkçe bilmeyen, kırmızı şalvarlı, yeşil sarıklı, sultanın Arap devriyeleri de caddeyi doldurdular. Yalnız Türklerden oluşan ve uzun boylu askerlerden seçilmiş sultanın muhafızları göğüslerinde imparatorluğun ihtişamlı nişanları olduğu hâlde geniş bir çember meydana getirerek Arnavut ve Arap devriyelerin önünde yer aldılar.¹⁹⁵

Namazın edası için gerçekleştirilen cami ziyareti, tüfekçilerin iki dinî bayramın gelişiyile beraber üstlendikleri mesainin tümünü oluşturmazdı. Sarayda düzenlenen törenin olmazsa olmazlarından biri de “bayram tahtı”nın Topkapı Sarayı'ndan alınarak Dolmabahçe Sarayı'na getirilmesiydi.¹⁹⁶ Fâtih Kânunnâmesi'ndeki “ve bayramlarda meydân-ı Dîvân'a taht kurulup çıkmak emrim olmuştur”¹⁹⁷ hükmüyle beraber bayram günleri cereyan eden saltanat ritüelinin önemli bir parçası hâline gelen bu tahtın iki saray arasında gerçekleştirdiği gelenek hükmündeki bu yolculuğa uzun yıllar boyunca nezaret eden isimlerden biri de Tüfengî Kranyalı Halil Bey'di.¹⁹⁸

Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî'nin Yıldız Sarayı'nın haricinde görev yapmasına yol açan törenlerin en önemlilerinden bir diğeri ise Hırka-i Saadet ziyaretiydi. İslam

¹⁹⁵ Hagop Mintzuri, *İstanbul Anıları 1897-1940*, çev. Silva Kuyumcuyan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s. 15.

¹⁹⁶ Bayram tahtı hakkında muhtasar bir izah için bkz. Firuze Preyger, “Bayram Tahtı”, *Türk Etnografya Dergisi* 63 (1973): 71-78.

¹⁹⁷ Abdülkadir Özcan, “Fâtih'in Teşkilat Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi* 33 (1982): 44.

¹⁹⁸ Halil Bey, tahtın taşınmasına nezaret etme görevini bir süre musahiblerden Lütfi Bey ile beraber yürütmüştü, (TS.MA.e 607/40, 30 Ramazan 1312/27 Mart 1895; 607/41, 30 Ramazan 1313/15 Mart 1896; BOA, Y.PRK.SGE 8/75, 8 Nisan 1315/20 Nisan 1899). Bu görevi daha sonra Serseccâdecî İzzet Efendi ve Mabeyn-i Hümayun İkinci Müdürü İzzet Bey ile yürüttüğünü görmekteyiz (TS.MA.e 1103/11, 9 Zilhicce 1323/4 Şubat 1906; 1103/8, 9 Zilhicce 1324/24 Ocak 1907; 1103/6, 30 Ramazan 1325/6 Kasım 1907).

peygamberine ait olduğuna inanılan ve Topkapı Sarayı'nın Mukaddes Emanetler dairesinde muhafaza altında tutulan hırka, Osmanlı Devleti'nin klasik devirlerinden itibaren, özellikle de savaş zamanlarında, büyük bir simgesel önem kazanmış ve bu simge etrafında gerçekleştirilen bir dizi resmî seremoni vücuda gelmişti. 17. asırda 3, 13, 15, 21, 23 Ramazan gibi muhtelif tarihlerde gerçekleştirilen Hırka-i Saadet ziyaretinin 15 Ramazan gününe sabitlenmesi 18. yüzyılın sonlarına doğru gelenek hâlini almıştı.¹⁹⁹ İlgili devirden sonra, bu ziyaretin Ramazan ayının 15. gününde yapılması iyiden iyiye standartlaşmıştı.²⁰⁰

Bu tören, Yıldız ile Topkapı sarayları arasında bir yolculuk gerektirdiğinden genellikle ilgili bilumum personel için ciddi ve yoğun bir mesainin başlangıcı anlamına gelirdi.²⁰¹ Padişah'ın Hırka-i Saadet Dairesi'ne giderken kullanacağı güzergâh üzerindeki yolların bakımlarının yapılması birkaç gün öncesinden İstanbul Şehremaneti'ne bildirilirdi.²⁰² Osmanlı teşrifatının kadim bir töreni olan Hırka-i Saadet ziyareti üst düzey devlet görevlilerinin pek çoğunun katılımını gerektirdiği ve yalnızca kalem kâtiplerinin sürdürdüğü bir mesaiyle resmî işlerin hallolması mümkün olmadığı için devlet daireleri törenin yapılacağı gün tatil edilirdi.²⁰³ Örneğin 1885 yılındaki Hırka-i Saadet ziyaretine katılacaklar arasında Sadrazam, Şeyhülislam, Heyet-i Ayan mensupları, nazırlar, vezirler, eski sadrazamlar, ilmiyeden İstanbul payesi ve mülkiyeden de rütbe-i bâlâ ve rütbe-i ûlâ sınıf-ı evveli seviyesinde bulunanlar, ferikler, Ayasofya ve diğer büyük camilerin

¹⁹⁹ Ali Akyıldız, *Haremin Padişahı Valide Sultan: Harem'de Hayat ve Teşkilat*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2022, s. 239.

²⁰⁰ Gazetelerin yaygınlaşmasını takiben bu ziyaretin gerçekleştirileceği basında da ilan edilmeye başlandı (BOA, Y.PRK.A 7/56, 14 Ramazan 1309/12 Nisan 1892; 10/3, 14 Ramazan 1312/11 Mart 1895; BOA, İ.HUS 72/16, 14 Ramazan 1316/26 Ocak 1899). Bu ziyaret dolayısıyla padişahın inam ve ihsanda bulunması da âdet hükmündeydi. II. Abdülhamid devrinde Hırka-i Saadet'in ziyaret edileceği gün Tütün Rejisi'nden satın alınarak askerlere dağıtılacak sigaralar için 10.000 kuruş harcanmıştı (BOA, ML.EEM 170/95, 27 Nisan 1309/9 Mayıs 1893). 1879 yılındaki ziyarette ise dağıtılan para 23.100 kuruştı (BOA, Y.PRK.HH 5/37, 30 Ramazan 1296/17 Eylül 1879).

²⁰¹ "... merasimin bermutad yevm-i icrası addolunmuş olan Ramazanın on beşi takarrub edince bütün güzergahta fevkalade tedabir-i tekayüdiye ittihaz olunurdu." (Örikağasıade, *Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları*, s. 205).

²⁰² TS.MA.e 629/117, 9 Ramazan 1296/27 Ağustos 1879.

²⁰³ "Yarınki Pazar günü Hırka-i Saadet ziyareti resm-i âlisinin icrası mukarrer bulunmak hasebiyle vükelâyı fihâm hazeratıyla bilcümle rical-i devlet bittabi resm-i âli-yi mezkûrda bulunarak yalnız ketebe-i aklâmın mahall-i me'mûriyetlerinde bulunmalarıyla temşiyet-i mesâlih mümkün olmayacağından yarın Bâbîalî ile sâir devârin tatil edilmesi..." (BOA, ŞD. 3191/77, 14 Ramazan 1310/1 Nisan 1893).

imamları ve teşrifat memurları sayılmaktaydı.²⁰⁴ Ziyarete iştirak edecek zevata uymaları gereken bir kıyafet kodu da tebliğ edilmiş durumdaydı.²⁰⁵

Hırka-i Saâdet ziyaretinin asıl tekellûf içeren kısmını törene yönelik bu tür hazırlıklardan çok padişahın korunmasına yönelik güvenlik tedbirleri oluşturunuyordu. Padişahın yapacağı bu yolculuk dolayısıyla İstanbul'un bütün sahillerinde hummalı bir çalışma başlatılarak denizden gelebilecek tehditlere karşı alınacak önlemler liman kumandanlığı tarafından detaylı bir biçimde planlanırdı.²⁰⁶ Sahillerin potansiyel olarak içerdiği tehditler bu şekilde bertaraf edilmeye çalışıldığı gibi padişahın karayolu güzergâhı üzerinde bulunan noktalarda meydana gelebilecek muhtemel riskleri ortadan kaldırmak için de devreye tüfekçiler girerdi.

Tüfekçilerin görev ve sorumluluklarına ilişkin kısıtlı sayıdaki belgelerden biri de tam da bu sebeple, yani padişahın Hırka-i Saadet Alayı'na katılmak üzere Yıldız Sarayı'nı terk etmesi dolayısıyla tûfengiyanın ne yapacağını açıklığa kavuşturmak için kaleme alınmıştı. Tûfengî Bölüğü'nden iki miralay tarafından hazırlanan bu program tüfekçiler arasındaki amirler, zabitler ve çavuşlar için muhtelif nöbet yerleri tayin etmekteydi.

Bu programa göre 15 tüfekçi çavuşu başlarında bir kolağası ve bir yüzbaşı olduğu hâlde Yıldız Sarayı'nda kalarak oradaki olağan muhafaza görevlerine devam edeceklerdi. 16 tüfekçi çavuşu ise bir binbaşının kumandasına verilecek ve padişahın Dolmabahçe Camii'nin rıhtımından istimbota bineceği alana kadarki bölgeyi koruyacaklardı. Kalan çavuşlar ise Topkapı Sarayı'nda bulundurulacaktı. Ayrıca fesli zühaf alayının kıyafetlerini giyinmiş olan 20 tüfekçi çavuşu padişahın istimbottan ineceği Sarayburnu Rıhtımı'nda bekleyecek ve yol boyunca uzanan belirli yerlerde nöbet noktaları oluşturulacaktı. Burada nöbet tutmakta olan çavuşların görevlerini aksatmamaları için münasip noktalara zabitler memur edilerek nöbetçilerin vazifelerini düzgün biçimde yerine getirmeleri sağlanacak, ayrıca tören esnasında Sultanahmet Meydanı'nda da tüfekçi personeli hazır bulundurulacaktı. Aynı uygulama padişahın Yıldız Sarayı'na dönüşü sırasında da sürdürülecekti. Bu program, ilgili makamlara sevk edilmek üzere Sertûfengî Tahir Paşa tarafından da mühürlenmişti.²⁰⁷

²⁰⁴ BOA, İ.DH 1295/102252, 14 Ramazan 1302/27 Haziran 1885.

²⁰⁵ BOA, İ.DH 1295/102251, 13 Ramazan 1302/26 Haziran 1885.

²⁰⁶ Bu ziyaret dolayısıyla liman kumandanlığının bütün sahillerin emniyet altına alınmasına yönelik olarak hazırladığı plan için bkz. BOA, Y.PRK.ASK 80/116, 12 Ramazan 1309/10 Nisan 1892.

²⁰⁷ BOA, Y.PRK.SGE 9/90, 13 Ramazan 1320/14 Aralık 1902.

Tüfekçi personelinin yabancı hükümdarların Osmanlı topraklarını ziyaret ettikleri durumlarda görevlendirildikleri örnekler de mevcuttu. 1900 yılında Avrupa'ya yaptığı seyahatin bir durağı olarak İstanbul'u da ziyaret eden Kaçar hanedanından İran hükümdarı Muzafferüddîn Şah, Şâle Köşkü'nde ağırlandırken kendisinin istikbal resminde tüfekçiler bulunduğu gibi, maiyetine verilenler arasında da tüfekçiler vardı.²⁰⁸

1.7.3. Başkent Harici Görevlendirmeler

Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî'nin esas görev sahası İstanbul, daha da spesifik biçimde Yıldız Sarayı ve çevresi olmakla beraber, kendilerinin imparatorluğun muhtelif bölgelerine gitmelerine yol açacak çeşitli vazifelerle de mükellef tutuldukları örnekler vakiydi. Tüfekçilerden beklenebilecek hizmetlerin sınırları net bir biçimde çizilmemiş olmakla birlikte kendilerinin İstanbul dışına çıkmalarını icap ettirecek bu tür görevlerin çoğunu zaman içerisinde kendileri tarafından yerine getirilmesinin gelenek hükmüne girdiği birtakım uygulamalar oluşturur, kalanlar ise zaman ve zeminin icabına göre ortaya çıkan ihtiyaçların giderilmesi gereken durumların eserleri olarak ortaya çıkardı. Bu yönüyle tüfekçiler aslî görev yerlerinin dışında vazifelendiren pek çok merkez ve taşra görevlisiyle zaman zaman ortak bir kaderi paylaşırlardı.

Tüfekçilerin, daha önce de değinildiği üzere, bir grup olarak en önemli özelliklerinden biri ezici çoğunluğunun imparatorluk coğrafyasının sınır bölgeleri sayılabilecek olan Arnavutluk ve Bosna gibi bölgelerin yerlileri olmalarıydı. 1774'teki Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Habsburg monarşisinin Adriyatik kıyılarından Siedenbürgen'e değin uzanan askerî karakterli bir sınır bölgesi yaratmaya başlaması ve kendisinin de bir "cephe devleti" karakterini edinmesi,²⁰⁹ Osmanlı Devleti'nin fetihler çağında birer akıncı alanı olarak varlık gösteren Arnavutluk ve Bosna'nın 19. yüzyılda da imparatorluğun sınır karakolları şeklinde varlık göstermesini bir bakıma zorunlu kılmıştı. Tüfekçilerin bu sınır karakolu mesabesindeki bölgelerin ahalisinden olmaları, onları buralarla alakalı lokal meselelerde hizmetlerinden istifade edilebilecek bir sınıf hâline getiriyordu.

²⁰⁸ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan "NEKYA90508/41" numaralı fotoğraf "Şâle Kasr-ı Hümayununun pîşgâhında maiyyet-i şâhiye ta'yîn buyrulan Tüfengiyan Bölüğü" izahını taşır. Muzafferüddîn Şâh'ın İstanbul gözlemleri için bkz. Yasemin Asadi, *İranlı Yolcuların Gözünden Osmanlı İstanbul'u (1802-1905)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2023, s. 179-190.

²⁰⁹ Detaylı bilgi için bkz. Osterhammel, *Dönüşen Dünya*, s. 128-129.

Özellikle Yıldız Sarayı’nda ve/veya Yıldız Sarayı’nın kendi güvenliği açısından bir istinatgâh olarak telakki ettiği İkinci Fırka gibi askerî kurumlarda istihdam edilecek kimseler Arnavutluk ve/veya Bosna gibi bölgelerin yerlisiyle, onların seçimlerinde tüfekçilere itimat edilirdi. Bu durum Fransızca neşriyatta “des Albanais de Yildiz” (Yıldız’ın Arnavutları) olarak anıldıklarına rastlanabilen²¹⁰ ve farklı birimlerde olmakla beraber Yıldız Sarayı ve mücaviri alanda hizmet veren personel tarafından vücuda getirilen zengin ilişki ağının oluşumunda Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî’nin önemli bir rol oynaması ile sonuçlanmıştı.²¹¹

Bu önemli rol, mevcudunun tümü Arnavut askerlerden oluşan ve millî kıyafetleri ile başlarına uzunca bir fes taktıkları için Fesli Zühaf olarak anılan alaya yeni neferler alınacağı sırada özellikle açığa çıkmaktaydı.²¹² Zira bu alaya alınacak personel Arnavutluk’un muhtelif bölgelerinden, özellikle de Kosova vilayetinden gelmekteydi. Alaya nefer temini için bölgeye giden, başvuruları değerlendiren ve yeni zühaf neferlerini görev yerlerine götüren memurlar grubunda muhakkak surette bir tüfekçi de bulunurdu.

1894 senesinde Fesli Zühaf Alayı’na alınacak 280 yeni neferin celbi ve bunların Üsküp yoluyla Üçüncü Ordu merkezine getirilmeleri görevi Kolağası Hakkı Efendi ve Mülâzım-ı Evvel İbrahim Efendi ile beraber Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî’den Tahir Ağa’ya verilmişti. Kendilerine seçecekleri neferlerin dürüst, mert, münasebetsizlik alametleri sergilemeyen kimselerden ve “sırf yerli kurâ efradından” olmaları gerektiği hatırlatılıyordu. İlginç bir nokta, bölgenin yerlisi olsalar bile Çerkezlerle Kıptîlerin seçilmemesine, ayrıca seçileceklerin “muhâlif-i ehl-i sünnet tavâif ve cemaatden

²¹⁰ *La Sémaphore de Marseille*, nr. 21983, 3 Kasım 1899, s. 1.

²¹¹ II. Abdülhamid’in maiyetindeki Arnavutların nicel belirginlikleri yabancı gözlemciler tarafından dikkate değer bulunmuştur. İtalyan bir diplomat “Sultan’ın muhafız birliklerinin komutanı ve muhafızların büyük kısmı Arnavut, imparatorluktaki tüm kariyerlerin kendilerine açık olduğu fikrindeler ve bu nedenle statükoyu korumakla ilgileniyor” der (Antonio Paterno Castello San Giuliano, *Lettere sull’Albania*, Roma: Giornale d’Italia, 1903, s. 46-47). Öte taraftan Epirli Grek Ruches de son derece Arnavut karşıtı bir hissiyatla yazdığı eserinde Arnavut muhafızların padişahı “Baba Hamit” olarak gördüklerini ve onun için ölmeye hazır olduklarına değinir (Pyrrhus J. Ruches, *Albania’s Captives*, Chicago: Argonaut, 1965, s. 60-61).

²¹² Abdülaziz devrinde oluşturulan Zühaf alayları, daha sonra Fesli ve Sarıklı olmak üzere iki kısma ayrılmış, bunlardan ilki Arnavutluk, ikincisi ise Arap coğrafyasından gelen askerlerden oluşturulmuştu. Bölgesel-etnik bir grup oluşturan bu iki askerî birliğin aralarındaki rekabet dolayısıyla birbirleriyle pek iyi geçinemedikleri ve işi Yıldız Sarayı civarında şiddetli bir kavgaya girecek ölçüde ilerletmeleri, saray içindeki muhtelif bölgesel temsiliyet grupları arasındaki etnososyal gerilimi göstermesi bakımından ilginçtir (BOA, Y.PRK.ASK 48/90, 29 Temmuz 1304/10 Ağustos 1888).

olmamalarına fevkalâde iltizam ve dikkat ve itinâ olunması”na vurgu yapılmasıydı.²¹³ Fesli Zühaf Alayı için askerlerin seçimi ve görev yerlerine sevki noktasında tüfekçilerin hizmetleri II. Abdülhamid devrinin son fasıllarına kadar sürdü.²¹⁴ Yıldız Sarayı tüfekçilerinin en önemli isimlerinden biri, Sertüfengî Tahir Paşa ile karıştırılmaması için “Küçük” lakabıyla anılan ve yine Kranyalı olan Tahir Paşa da bu görevle iştigal etmiş olanlardandı.²¹⁵

Yıldız Sarayı tüfekçilerinin İstanbul’dan ayrılmalarına yol açacak görevlendirmeler dizisi bu kadarla sınırlı değildi. Münferit mahiyette olmakla beraber aralarına tüfekçilerin de dâhil edildiği çeşitli heyetlerin kendilerine verilen talimatnamede listelenen görevleri yerine getirmek üzere imparatorluğun muhtelif coğrafyalarına seyahatler gerçekleştirdikleri olurdu. Bu tür görevlendirmelerin bir örneği Tüfekçi Mustafa Bey’in yaverlerden Mirliva Mustafa Paşa ve Miralay Ferid Bey’le beraber Yanya valisiyken İşkodra valiliğine atanan Mustafa Âsım Paşa’ya refakat etmek üzere bir heyete dahil edilmiş olmasıydı.

Merkezî otoritenin bu heyete ilettiği talimatname Tüfekçi Mustafa Bey’in hangi beklentilerle bu gruba dahil edildiğine dair önemli ipuçları taşır. Talimatname “İşkodra vilâyetinin derkâr olan ehemmiyetini vilâyet-i müşârünileyh hudud-ı hâzırasının uğradığı son tadilat bir kat daha artırdığından” ve “malisör” olarak adlandırılan İşkodra dağlılarının merkezî otoritenin temsilcileriyle yaşadıkları sorunların arttığından bahsediyordu. Heyetin asıl görevi bölgedeki sorunların kökenlerini araştırmaktı. Keza, uluslararası antlaşmalar uyarınca bazı arazilerin Karadağ’a terki söz konusu olmuş ve

²¹³ BOA, Y.PRK.ASK 101/61, 21 Cemaziyelevvel 1312/20 Kasım 1894. Arnavutluk coğrafyasında Bektâşîliğin ve Sünnî olmakla beraber Bektâşî-meşrep sûfî tarikatların varlığı hesaba katılacak olduğu takdirde bu uyarının arka planındaki endişe daha iyi anlaşılabilir. Bektâşîliğin Arnavutluk’taki hikâyesinin panoramik bir anlatısı için bkz. Nathalie Clayer, *L’Albanie, pays des derviches: Les ordres mystiques musulmans en Albanie à l’époque postottomane (1912-1967)*, Berlin: Harrassowitz Verlag, 1990, s. 35-123. Ayrıca Arnavutluk coğrafyasındaki Bektâşî çevrelerinin Arnavut millî hareketiyle yakın temasları ve bu harekete geniş çaplı destekleri mevcuttu. Avlonyalı Ekrem Bey, II. Mahmud’un Bektâşî tekkelerini seddinin Bektâşîliğin kolektif hafızasında bir “teberrâ” unsuru olarak yaşadığını, bunun da İstanbul’daki idareye karşı daimî bir muhalefet hâlini aldığını yazar (Avlonyalı Ekrem Bey, *Anılar*, s. 290).

²¹⁴ 1896’da Fesli Zühaf Alayı’na nefer temin etmek için bölgeye giden grupta iki tüfekçi vardı (BOA, ML.EEM 226/57, 13 Nisan 1312/25 Nisan 1896). 1900 yılında aynı görevle Tüfengîyân-ı Hazret-i Şehriyârî’den Firûz Bey ile Tüfengî Bölüğü’nden Yüzbaşı Ramazan Efendi ilgilenmişti (BOA, HH.İ 228/40, 15 Recep 1318/8 Kasım 1900). II. Abdülhamid’in saltanat devrinin sonlarında da bu görevle tüfengiyandan Rüstem Bey ilgilenmekteydi (BOA, TFR.I.M 16/1562, 5 Cemaziyelahir 1325/16 Temmuz 1907; 16/1569, 11 Cemaziyelahir 1325/22 Temmuz 1907; 16/1587, 22 Cemaziyelahir 1325/2 Ağustos 1907).

²¹⁵ BOA, Y.PRK.UM 70/18, 3 Cemaziyelevvel 1322/16 Temmuz 1904.

bunun üzerine buralarda yaşayan Müslüman ahalinin hatırı sayılır bir kısmı bölgeden göç etmişti. Bu hareketlilik, her zaman olduğu gibi, hem sosyal hem de ekonomik açıdan kontrol altında tutulması ve tedbir alınması gereken bir öngörülemezlik arz ediyordu. Saray özellikle Kranya ile Anamali'den ve civar bölgelerden göç eden Müslümanların kaç aileden oluştuğunu ve bunların nerelerde iskân ettirildiklerini öğrenmek niyetindeydi. Bu iki nokta bir merkez bürokratından çok, lokal dinamiklere hâkim ve bölgenin yapısına ve diline aşina birini gerektiriyordu.²¹⁶ Tüfekçi Mustafa Bey'in bu heyetin içinde bulunması heyetin vaziyetini incelemekle görevlendirildiği bölgenin onun anavatanı olmasıyla yakından ilişkili olsa gerektir. Bölgeye dair bilgisinin heyete görevleri boyunca rehberlik etmesini mümkün kıldığını ve tüfekçilik vazifesi dolayısıyla dahil bulunduğu ekibin güvenliğini sağlamaktan sorumlu bir muhafız olarak iş gördüğünü düşünmek de akla yatkındır.

Bunun yanı sıra Yıldız Sarayı tüfekçilerinin adeta “olağanüstü” yetkilerle belli bölgelerde görevlendirildikleri bazı örnekler de vakiydi. Örneğin Tüfekçi Nebi Ağa, 1886 yılında memuren Cezayir-i Bahr-i Sefid'e gönderilmişti. Bölgedeki idarî ve mülkî amirlere Nebi Ağa'nın kendilerine işaret edeceği gerek Müslüman gerekse Hristiyanların hemen tutuklanması, bu konuda kendisine yardımcı olmaları ve konuyla ilgili kimselere bu hususta gerekli nasihatlerin iletilmesi söyleniyordu.²¹⁷

Tüfekçilerin, yabancı bir hükümdarın maiyetine verildikleri ve hükümdarla birlikte imparatorluk coğrafyasının başkent dışında kalan bölgelerine gitmek durumunda kaldıkları olaylarla da karşılaşabilirdi. Almanya İmparatoru II. Wilhelm'in 1898 yılında İstanbul ve Kudüs'e gerçekleştirdiği meşhur seyahat sırasında kendisinin maiyetine Tüfengî Bölüğü'nden, Sarıklı Zühaf Alayı'ndan ve Süvari Ertuğrul Alayı'ndan çeşitli görevliler verilmişti.²¹⁸ Kaiser'in maiyetindeki tüfekçiler bir ayı aşkın bir süre boyunca

²¹⁶ Bu talimatname için bkz. BOA, Y.A.HUS 173/4, vr. 2, 4 Cemaziyelevvel 1300/13 Mart 1883.

²¹⁷ “Tüfengiyan-ı hazret-i şehriyârîden Nebi Ağa bu kere memuren o tarafa azimet eylediğinden mumailayh İslam ve Hristiyanı irae edeceği eşhasın memurîn-i mülkiye ve zabıta tarafından heman taht-ı tevkîfe alınması...” (BOA, Y.PRK.BŞK 11/4, 17 Zilkade 1303/17 Ağustos 1886).

²¹⁸ “Haşmetlü Almanya imparatoru hazretlerinin Suriye'ye muvasalatında maiyyetlerine memuren izam kılınan Maiyyet-i Seniyye-i Mülûkâne Tüfengî Bölüğü ile Sarıklı Zühaf alayına mensup bir kolağası ve bir mülâzım ile dört çavuş ve on dokuz nefere ve hafif süvârî Ertuğrul Alayı zâbitleriyle efrâdı ...” (BOA, DH.MKT 2175/97, 26 Şevval 1316/9 Mart 1899). Almanya İmparatoru'nun ziyareti dolayısıyla tüfekçilere İkinci Fırka'nın imalathanesinde özel elbiseler diktirilmişti (BOA, HH.İ 124/43, 23 Muharrem 1317/3 Haziran 1899).

Yıldız Sarayı'nın alışageldikleri ortamı yerine Hayfa'nın, Kudüs'ün, Betlehem'in, Beyrut'un, Şam'ın havasını teneffüs ve iklimini tecrübe etmek durumunda kalmışlardı.²¹⁹

1.8. Yıldız Sarayı'nda Tüfekçi Yapıları

Yıldız Sarayı, II. Abdülhamid'in buraya yerleşmesinden sonra sürekli olarak genişleyen, değişen ve dönüşen bir saltanat kompleksi idi. Tüfekçiler, hemen her köşede hissedilen varlıklarıyla bu dinamik kompleksin en görünür bileşenlerinden birini vücuda getiriyorlardı. 33 yıl boyunca muhafaza ettikleri bu konumları sarayın yalnızca kapılarına, nöbet mahallerine ve yollarına değil, aynı zamanda mimarî yapısına da etkide bulundu.

Daha önce değinildiği üzere Yıldız Sarayı'nın genişlemesine koşut biçimde mevcudu artan ve özellikle 1890'lardan itibaren sayıları 100'ü aşan tüfekçi personelinin ikameti için saray içerisinde müstakil bir binanın inşası gündeme geldi. Bu konudaki çalışmalar 1891'in ilk aylarında sürmekteydi. Nihayetinde Nikola Kalfa'nın mimarlığını üstlendiği iki katlı bir bina Yıldız Sarayı tiyatrosunun karşısına inşa edilmiş ve böylelikle tüfekçiler saray içerisinde kendi ikametlerine mahsus bir yapıya sahip olmuşlardı.²²⁰ Burası, aralarından pek çoğu saray haricindeki evlerde konaklamakla beraber, bütünüyle tüfekçilere tahsis edilmiş bir yapı olması hasebiyle birimin saray dahilindeki en önemli toplanma merkezlerinden biriydi.²²¹

Bununla birlikte, sarayda tüfekçilerin kullanımına tahsis edilmiş daha pek çok yapı mevcuttu. Malta Kapısı'nın yanında, Has Ahır Kapısı'nın karşısında ve Müzehane'nin bitişiğinde, Talim Köşkü'nün yanında, Mabeyn Köşkü ile Telgrafhane arasında, Mabeyn Köşkü ile Yâverân Dairesi'nin arasında ve Ferhan Tarlası'ndan

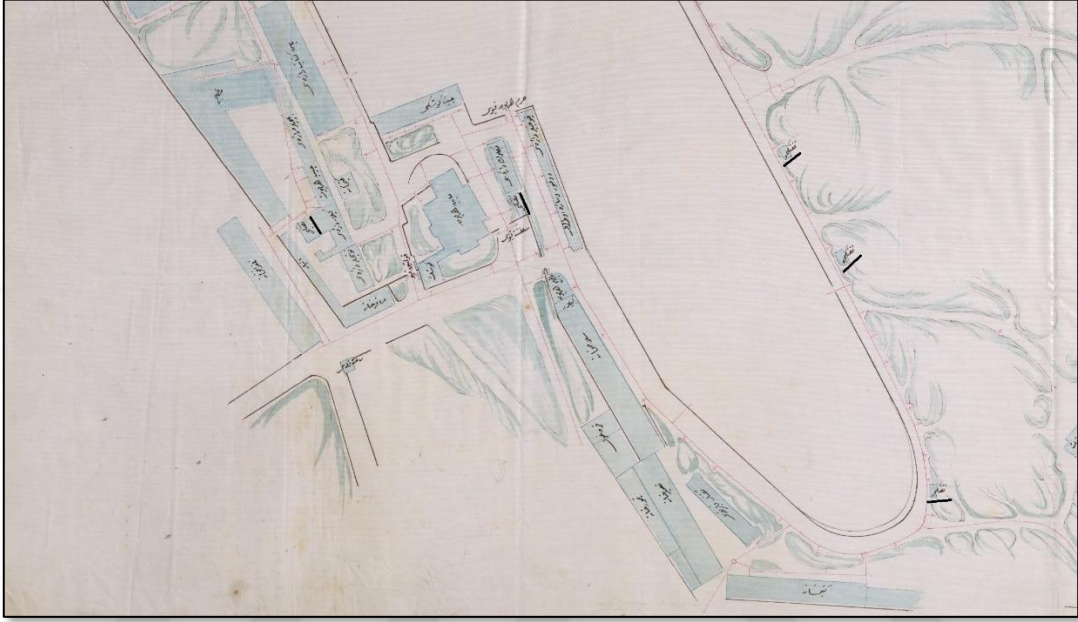
²¹⁹ Kaiser'in bu seyahati hakkında detaylı malumat edinmek için bkz. İrfan Ertan, "A Soft Crusade by the German Empire: The Second Orient Journey of Wilhelm II (1898)", *Tarih yazımı* 4/1 (2022): 19-40.

²²⁰ "Yıldız Saray-ı şevket-ihtivâ-yı âlîsinde tiyatro ve musikihanesi karşısında tûfengî ağalara mahsus olmak üzere bâ-irade-i seniyye Nikola Kalfa marifetiyle Mabeyn-i Hümayunca inşa ettirilmekte olan iki kat ebniyenin inkas bahâsından maada otuz sekiz bin yedi yüz beş kuruş masârifîyle husûle geleceği akdemce verilen keşf-i evvel defterinde gösterilmiş ise de esnâ-yı inşaatta şeref-sâdır olan emr ü fermân-ı hazret-i padişahiye imtisâlen keşf-i mezkûr hâricinde olarak alt kat bahçeleri üzengisinden yukarı ve evsat katın dahi yarım metro irtifâının tezâyüd ettiğinden ve delikleri tuğla ve harç yerine çimento kullanmasından nâşî keşf-i evvel mesârifinden fazla olarak on bir bin kuruş sarfiyat vuku bulmuş olduğundan işbu fazla meblağın dahi keşf-i evvelde gösterilen sarfiyat üzerine zam ve ilâvesi karîn-i sâni-i cenâb-ı şehriyârî canibinden vârid olan 21 Kânûnusânî 1306 tarihli tezkirede işar kılınmış olmasına nazaran..." (BOA, Y.MTV 48/7, 3 Recep 1308/12 Şubat 1891).

²²¹ Bu yapının mefruşatının yenilenmesine ilişkin bir belge için bkz. BOA, HH.İ 170/87, 10 Cemaziyelevvel 1322/23 Temmuz 1904.

Kütüphane'ye uzanan saray sınırı boyunca çeşitli yapılar tüfekçilerin nöbet görevlerini ifa ederken kullanabilecekleri noktalardandı.

Şekil 4
Yıldız Sarayı'nda Tüfekçilerin Kullanımına Mahsus Yapılar²²²

Kaynak: BOA, PLK.p 2944.

²²² İlgili yapılar krokide işaretlenmiştir. Krokide belirtilmemiş olmakla beraber “Efendiler Mektebi”nin karşısında yer alan ve “külhan” olarak işaretlenen yapı da tüfekçilerin kullandıkları binalardan biriydi. Yıldız Sarayı'nın bir diğer krokisinde bu yapı “külhan ve tüfekçiler dairesi” olarak gösterilir, bkz. BOA, PLK.p 6754.

Yıldız Sarayı'nın tüfekçiler açısından en önemli yapılarından biri ise amirleri Tahir Paşa'nın görev yeri olan daireydi. Tek katlı olan bu yapı Mabeyn Köşkü'nün karşısında, Yaveran Dâiresi'nin bitiminde ve Valide Kapısı'nın yanında yer almaktaydı²²³. Sıklıkla “Sertüfengî Dairesi” olarak anılırdı.²²⁴ Sertüfengîlik makamı II. Abdülhamid'in saltanat devrinde el değiştirmedeği ve 1909'da kendisinin hal'ini takiben ortadan kaldırıldığı için sıklıkla “Tahir Paşa Dairesi” olarak da bilinen bu odanın tüfekçilerin amirine Sultan Abdülhamid tarafından gösterilen itimat bakımından da büyük bir önemi vardı. Çünkü bu odanın sarayın ikinci avlusuna açılan ve Tahir Paşa'nın kullanımına mahsus bir kapısı mevcuttu.²²⁵ Dolayısıyla Tahir Paşa Dairesi, sarayın Koltuk Kapı'dan girilerek ulaşılan selamlık bölümünün daha kamusal bir alanı ile “Sultan'ın en yakın maiyetine ayrılmış daha özel bir alanı” arasında bir köprü vazifesi görmekteydi.²²⁶

1.9. Meşrutiyet'ten Sonra: Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî'nin İlgaı

Yukarıdan beri çeşitli yönleriyle tarihi ve yapısı açıklanmaya gayret gösterilen Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî'nin II. Abdülhamid'in idare sisteminin önemli bileşenlerinden biri olduğunu sıklıkla vurgulandı. Bu durumun doğal sonucu olarak tüfekçiler, kendi çıkarları bu idarenin devamına bağlı olan bir zümreyi oluşturmaktaydı.²²⁷ Öte taraftan bütün iktidarı Yıldız Sarayı'nda ve hükümdarın şahsında teksif etme prensibi etrafında şekillenen II. Abdülhamid idaresi süreç içerisinde kendisine muhalif zümrelerin oluşmasını da kaçınılmaz kılmıştı. Söz konusu idare biçimine muğber ve muhalif bu zümreler padişahı meclisin yeniden toplanmasına zorlamak için gayretkeş bir siyasî hareket içerisine girmişlerdi.²²⁸

²²³ Arseven, *Hatıralarım*, s. 79.

²²⁴ BOA, Y.PRK.SGE 8/4, 2 Cemaziyelevvel 1315/29 Eylül 1897; BOA, HH.İ 113/27, 10 Zilkade 1315/2 Nisan 1898; 179/25, 13 Cemaziyelevvel 1323/16 Temmuz 1905; 196/14, 4 Zilhicce 1325/8 Ocak 1908; 197/22, 24 Cemaziyelahir 1326/24 Temmuz 1908.

²²⁵ Osman Nuri Ergin, *Yıldız Sarayı: Abdülhamid-i Sani ve Devri Saltanatı*, İstanbul: Yıldız Sarayı Vakfı, 1998, s. 11; Süleyman Kani İrtem, *Osmanlı Sarayı ve Haremin İçyüzü*, İstanbul: Temel Yayınları, 1999, s. 149.

²²⁶ Deniz Türker, *The Accidental Palace: The Making of Yıldız in Nineteenth-Century Istanbul*, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2023, s. 35. Keza bkz. Afife Batur, “Yıldız Sarayı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993-1994, 7, 522.

²²⁷ Bir gazetenin II. Abdülhamid taraftarı ve aleyhtarı olan Arnavutlardan bahsederken tüfekçileri ve akrabalarını “eski rejim tarafından kayırlan insanlar” olarak nitelendirmesi bu çıkar birliğine işaret eder (*Stamboul*, nr. 290, 6 Aralık 1910, s. 2).

²²⁸ II. Abdülhamid idaresine karşı gelişen bu muhalefetin yetkin bir tahlili için bkz. Hakan Özdemir, *Abdülhamid'i Deviren Kurşun: İsyan, Suikast, İhtilal*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014, s. 29-111.

Hemen hepsi hayatlarının tümünü ya da büyük çoğunluğunu II. Abdülhamid devrinde geçirmiş bu genç muhaliflerin önemli kısmının –özellikle hafiyelik ve sansür faaliyetleri nedeniyle– II. Abdülhamid yönetimine karşıtlıkları oldukça kişisel bir boyut da içermekteydi.²²⁹ Bu muhalif çevreler meselenin kendileri için ifade ettiği bu kişisel boyuta karşın miras aldıkları bir siyasî gelenekten de tümüyle mahrum değildiler. Zira 1876 sonrası Osmanlı anayasacı muhalefeti, özellikle meşveret usulünün hayata geçirilmesi talebiyle faaliyetlerde bulunmuş olan Yeni Osmanlılar hareketinin siyasî-entelektüel mirasını devralmış durumdaydı.²³⁰

Silahlı ve örgütlü bir biçim kazanıp başarıya ulaşmaya değin büyük oranda siyasî bir görüntü arz eden ve basın yoluyla sürdürülen bu muhalefet, II. Abdülhamid’in yönetim mekanizmasının saraydaki bir parçası olarak gördüğü tüfekçilerin de şiddetle karşısındaydı. Muhaliflerin propaganda dilinde tüfekçiler Yıldız Sarayı’nda görev yapan “korkunç suratlı cellâtlar” olarak nitelendirildiği gibi²³¹ Arnavutların II. Abdülhamid idaresine karşı gelişen muhalif saflara katılımını sağlamak isteyen *Hilafet* gazetesinin “Genç Türk” mahlaslı yazarı da Sertüfengî Tahir Paşa’yı (onu “dramatik” bir kurgunun baş aktörü hâline getirerek) hedef alıyordu: “Ya niçin bâhusûs ... Arnavudlar bir eser-i hayat ve nâmûs göstermiyorlar? Hareminin ismini soran bir nüfus me’mûrunu derhâl vurub öldüren Abdülhamid’in harîs-i hayâtı olan Tüfenkçi Tahir, Konyâ vâlisî Câsûs Ferid’in milletinden değil midir?”²³²

Bu muhalefet hareketinin tarihsel safhalarından uzun uzadıya söz etmek metnin odak noktasının tüfekçilerden uzaklaşmasına yol açar. Özetlenmiş bir biçimde söylemek

²²⁹ Mardin, devrin muhalif zümrelerinden bahsederken “Abdülhamit’in keyfî yönetiminin ve jurnalcilik sisteminin aydınlar arasında yarattığı kolektif bir nevroz”dan bahsetmektedir (Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 32). Hakikaten de II. Abdülhamid saltanatının muhalif gençler üzerinde handiyse “travmatik” olarak görülebilecek bazı etkilere sahip olduğu anlaşılıyor. Örneğin 1877 senesinde doğmuş olan Tahsin Bey (Uzer), o yılları hatırladığında “Abdülhamit yönetimine karşı duyduğum düşmanlık hislerimin derecesi günbegün artmıştı ki ... bedenem gittikçe düşüyor ve verem olma ihtimalim artıyordu.” demektedir (Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1979, s. 11).

²³⁰ Genç Türk hareketinin mensup bulunduğu siyasî gelenek hakkında farklı bir yorumda bulunan Troçki, bu hareketi Avrupa’da ortaya çıkmış 1789-1848 devrimci geleneklerine eklemeler (Leon Troçki, *Balkan Savaşları*, çev. Tansel Güney, İstanbul: Arba Yayınları, 1995, s. 16). Bu geleneğin “... temel hedefinin anayasacılık aracılığıyla yöneticinin topluluk üzerinde kullanmasına cevaz verilecek iktidarına sınır koymak” olduğu düşünülürse böyle bir değerlendirme makul görünmektedir (John Stuart Mill, *Hürriyet Üzerine*, çev. Mehmet Osman Dostel, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, 2003, s. 36).

²³¹ İrtem, *Yıldız ve Jön Türkler*, s. 63.

²³² *Hilafet*, nr. 84, 15 Ocak 1903, s. 3. “Casus Ferid”den kasıt Arnavut olan Avlonyalı Ferid Paşa’dır.

gerekirse hem tüfekçiler hem de onların velinimetleri hakkında böyle bir pozisyonda konuşlanmış olan anayasacı muhalif hareket, özellikle Makedonya’da görev yapan subayların desteğini kazanması ve Firzovik’teki Arnavut toplantısının²³³ da kendi gündemleri lehine ikna edilmesiyle beraber başarıya ulaşmış ve 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Abdülhamid’i meşrutî idarenin yeniden tesisine rıza göstermeye mecbur bırakmıştı.²³⁴ Böylelikle hem padişahın hem de emrindeki tüfekçilerin hayatlarında yeni bir devir başlamış oldu.

II. Meşrutiyet’in başlangıcını tarihleyen 1908 yılı boyunca pek ayyuka çıkmayan bazı siyasî gerginlikler inkılâbın yarattığı coşku tavsamaya başlayınca ivmesi gittikçe artan bir hızla hissedilir hâle geldi. Meşrutiyet taraftarlarına göre ülkeyi 30 küsur yıl boyunca şiddeti istikrarlı bir biçimde artan bir mutlakiyet sistemiyle idare etmiş olan padişah, meşrutî bir hükümdar olmanın gerekliliklerine ayak uydurmakta güçlük çekmekteydi.²³⁵ Yıldız mahfillerine göre ise bazı mebuslar ve gazeteciler saltanatın hukukunu ihlâl edici söz ve davranışlardan geri durmaktan hiç çekinmiyorlardı.²³⁶ Tarafların bu tür değerlendirmeleri aslında kuvveden fiile çıkmaya hazır olan karşılıklı hoşnutsuzluğun da ilk işaretleri hükmündeydi.

Meşrutiyet’in ilanı ve uzun bir aradan sonra Meclis-i Mebusan’ın yeniden açılmasına üzerindeki baskılar sebebiyle razı gelmiş olan padişah ile yıllar boyunca meşrutî bir idarenin düşünülmesi kurmuş ve nihayet ona kavuşmuş olmakla beraber padişah hakkındaki şüphelerini sürdüren odaklar arasındaki bu gerilim, II. Abdülhamid’in 1908 öncesindeki saltanatı boyunca ödüllendirilen zümreler ile bu süreç boyunca kendilerini

²³³ Bu toplantı hakkında detaylı bilgi için bkz. Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, İstanbul: Kitabevi, 2013.

²³⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, 9, s. 39-40.

²³⁵ “Ma’mâfih Sultan Abdülhamîd şahsına ve istibdâda ta’alluk eden mesâilde mecbûr olmadıkça râzı olmamak mesleğinde devam eyliyor idi ... Velhâsıl pâdişâhın usûl-i cedîde-i meşrûtiyyete temâmî-i inkiyâdî tav’an olmayacağı ve otuz üç senelik i’tiyâdâtından ve hükûmet-i mutlakasından bir hükümdâr – karşısında bir kuvve-i mâni’a görmedikçe– vazgeçemeyeceği tabî’i görülüyor idi.” (Abdurrahman Şeref, *Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 14).

²³⁶ “Birkaç aydan beri ve bhusus Kâmil Paşa’nın infisalinden sonra umum evrak-ı havadisın ve bilhassa Serbestî nam gazetesin zat-ı şahane hakkında kullanmakta olduğu lisan, değil bir padişah, bir şahs-ı âdi hakkında bile istimal edilemeyecek derecede perde bîrunane ve doğrusu evrak-ı havadisın ekserisinin lisanı makam-ı hilafet ve saltanatı kudsiyet ve ulviyeti nokta-i nazarından hakikaten bi-edebane olup, bu hal sahib-i nahvet ve vekar olan zat-ı hümayunlarını pek ziyade rencide etmekte olduğu...” (Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi: II. Abdülhamid’in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey’in Tezkiresi*, haz. Faik Reşit Unat, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985, s. 39).

ihmal edilmiş hisseden diğer zümreler arasında da geçerliydi. Tüfekçilerin bu gerilimin açık bir tarafı oldukları ve meşrutiyetçi kadroların kendilerine güvenmediği 1908 sonlarında alınan bir kararla açığa çıktı. Yeni karara göre şehzade dairelerinin korunması esasen askeriye ve zabıta personelinin işi olduğundan tüfekçilerin bu görevlerden alınması isteniyordu.²³⁷

Böylelikle tüfekçiler, II. Abdülhamid'in meşhur vehmine en ziyade dokunan figürlerin, yani taht sırasındaki şehzadelerin gözetim altında tutulması gibi kendilerine verilmiş son derece önemli bir görevden el çektirildiler.²³⁸ Bu karar şehzadelerin yapıp-ettiklerinin doğrudan Yıldız Sarayı tarafından gözetlenebilme olanak ve ayrıcalığına karşı bir girişim olması bakımından ayrıca önemliydi. Tüfekçilerin üstlendiği bir görevi askeriye ve zabıtaya devretmek, yukarıda alternatif bir bürokrasi vücuda getirmiş olduğunu iddia ettiğimiz Yıldız'a karşı Bâbüâlî'nin ve askeriye bürokrasisinin formel yapısını savunan çevrelerin bir kazanımıydı.

Bu türden bir gerilimin en ziyade kristalleştiği anlardan biri, II. Ordu'ya mensup olan Fesli ve Sarıklı Zühaf, yani Arnavut ve Arap askerlerden müteşekkil taburlar özelinde 29 Mart 1909 tarihinde gerçekleşen bir hadiseydi. Fesli Zühaf birliğine Anadolu'dan gelen bazı askerlerin dâhil edilmesi ve birlikteki Arnavutların bu kimseleri darp ederek kışlalarından çıkarmaları üzerine Mahmud Muhtar Paşa, Avcı Taburu'nu birkaç mitralyözle beraber kışlayı kuşatma altına almakla görevlendirdi. Çatışmanın eşğine gelen birlikler sarayın da müdahalesiyle güçlkle durdurulabildi ve nihayetinde Arnavut taburu Küçük Tahir Paşa'nın komutası altında Selanik'e nakledildi.²³⁹ Söz konusu taburun İstanbul'dan çıkarılması için "hemcinsi olan Arnavudların mü'temeni"²⁴⁰

²³⁷ BOA, DH.MKT 2690/37, 29 Zilkade 1326/23 Aralık 1908.

²³⁸ Bu kararın alınmasına, en azından zahirde, veliaht Şehzade Reşad Efendi'nin ve oğulları Necmeddin ve Hilmi efendilerin dairesinde yaşanan bir hadise sebep olmuştur. Sabaha karşı Şehzadelerin dairesinin penceresi birisi tarafından zorlanmış, fark edilmesi üzerine kaçarak olay yerinden uzaklaşmıştır. Saraya dışarıdan birinin girmesinin mümkün olmadığı hesaba katılarak akıllara bir suikast ihtimalini düşüren bu hadisenin failinin saray görevlilerinden biri olduğu düşünülmüş ve failin bir tüfekçi olduğu iddiası kuvvet kazanmıştır (*Stamboul*, nr. 301, 18 Aralık 1908, s. 3). Zira daireye bu kadar yaklaşan bu "siyah sakallı, etine dolgun" kişinin eşkaline en fazla benzeyen saray görevlisi "dairelerinde öteden beri bulundurulmuş tüfekçilerden Ürgüplü Mustafa Efendi" idi (BOA, ZB 353/16, 5 Kanunuevvel 1324/18 Aralık 1908). Yapıtılan tahkikat neticesinde Mustafa Efendi'nin o gece sarayda olmadığı ortaya çıkmışsa da tüfekçilerin görev yerlerinin değiştirilmesi önerilmişti (BOA, ZB 353/21, 19 Kanunuevvel 1324/1 Ocak 1909).

²³⁹ Ali Cevdet Bey, *Tezkire*, s. 44-45.

²⁴⁰ Abdurrahman Şeref, *Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 159.

olarak görülen Küçük Tahir Paşa'ya başvurulması tüfekçilerin 1909 itibarıyla hissedilir olan bu gerilimin ne tarafına düştükleri konusunda da açık bir fikir vermektedir.

Kendisini bu türden kriz anlarında iyiden iyiye hissettiren söz konusu gerilim daha uzun süre bir dengede kalamadı ve 13 Nisan 1909 günü, tarihlere 31 Mart Hadisesi olarak geçen ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle nihayete erecek karışıklık süreci başladı. Bu hadise, Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî için de “sonun başlangıcı”nın kapısını aralayan tarihî bir süreci tetikledi.

Esasında hiç de monoblok bir topluluk olmayan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi muhaliflerinden ulema sınıfına mensup olup gidişattan kaygı duyan bazı isimlere, 1908 öncesindeki şartları kendileri için daha olumlu gören ya da Meşrutiyet'in yeniden ilanı ile beraber umduklarına erişemeyen zümrelerdeki kitlesel heyecanı paylaşmaya teşne halk kalabalıklarına uzanan 31 Mart isyancıları, çok geniş bir gayrimemnunlar koalisyonu olarak değerlendirilmeye müsaittir.²⁴¹ 1908 Devrimi'nin ilk günlerinde II. Abdülhamid devri boyunca izzet ve itibar görmüş pek çok kişinin gerek ihtilâlcî çevreler gerekse halk tarafından alçaltıcı bir muameleye tabi tutulduklarını gören tüfekçilerin de padişahın iltifatını görmüş saray görevlileri olarak Abdurrahman Şeref'in “hürriyet mağdûrîni” şeklinde²⁴² ve Bayar'ın “inkılâptan zarar gördüğünü kabul eden küskün, bedbin bir zümre”²⁴³ kelimeleriyle nitelediği bu gayrimemnunlar koalisyonu ile aynı düşünce ve hisleri paylaştıklarını varsaymak makuldür.²⁴⁴

İmparatorluk başkentinin günler boyunca karışıklık içinde kalmasına yol açan bu gayrimemnunlar hareketi hükûmeti çaresiz bıraktıktan, İstanbul'daki asayişin “berkemal” olma vasfını fazlasıyla zedeledikten ve her iki taraftan da ölümlere yol açtıktan sonradır ki İttihatçı subayların Hareket Ordusu ismi altında topladıkları kuvvetin İstanbul'a gelmesi ve duruma müdahale etmesi sonucunda kontrol altına alınabildi. 31 Mart

²⁴¹ Hurşid Paşa, *31 Mart İhtilâli'nin Tarihçesi*, haz. Hakan Özdemir, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019, s. 60-64. Bu gayrimemnunlar zümresinin vücuduna gelmesine etkide bulunan çeşitli sosyo-psikolojik, siyasi ve askerî nedenlerin etraflıca bir tahlili için bkz. Necmettin Alkan, *Selanik İstanbul'a Karşı: 31 Mart Vak'ası ve II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 51-132.

²⁴² Abdurrahman Şeref, *Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 16.

²⁴³ Celâl Bayar, *Ben de Yazdım*, İstanbul: Sabah Kitapları, 1997, I, 150.

²⁴⁴ Rıza Nur, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasındaki atmosferi şu sözlerle yansıtır: “İlk nümayişlerden sonra matbuat da zincirini kırmıştı. İstibdat, istibdat ricali ve hafiyeler aleyhine ateş püskürmeye başladılar. (...) Bunlar aleyhinde türlü tahkirler ve çirkin derecelere kadar pek ağır şeyler yazıyorlardı. Bunların kimini dilenci, kimini ejderha ve emsali şekilde tasvir eder resimler yaptırılıyordu. Halk bunları kapışıyor. (...) Halk bunların evleri etrafına doluyor, yaygaralarla küfürler ediyor, tahkirler yağıdırıyorlardı.” (Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1967, I, 260).

Olayı'nın bu çalışma açısından asıl önemi ise Temmuz 1908'den beri süregelen ve taht ile ihtilalci kadrolar arasındaki karşılıklı güvensizliğe dayanan gerilim ortamına kesin bir son verilmesi gerektiği fikrini meşrutiyet taraftarlarının zihnine kazınmasıydı. Bu gerilimin ortadan kaldırılmasının çaresi olarak ise 1908'de teşebbüs edilmeyen bir önlem, yani II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi konusu gündeme gelecek ve sonuca bağlanacaktı.

Esasında isyanı bastırmak üzere görevlendirilen Hareket Ordusu'nun başkente ilerleyişinin, aksi yöndeki tüm teminatlara karşın Yıldız Sarayı'nda noktalanacağını özellikle saray içindeki bazı gruplar tarafından fark edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hareket Ordusu'nun daha Maslak civarlarında olduğu sıralarda sarayın etrafına konuşlanmış olan İkinci Fırka'dan birçok nefer ve pek çok tüfekçi kendilerinin silahlandırılmasını talep etmeye başlamışlardı. II. Abdülhamid ise kendisini henüz boy göstermiş olan ve Meşrutiyet'e bir saldırı olarak algılanan 31 Mart Hadisesi ile ilişkisi olmadığını göstermek istediği ve meşrutî bir hükümdar portresi aksettirme niyetinde olduğu için emrindekilerin bu önerilerini reddetti. Nitekim Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişiyle beraber İkinci Fırka'nın direniş göstermeksizin silahlarını teslim etmesi sağlanmış ve 26 Nisan 1909 itibarıyla birkaç hafta öncesine kadar binlerce kişinin bulunduğu Yıldız Sarayı yalnızca birkaç kişinin kaldığı تنها bir meskene dönmüştü.²⁴⁵ Zira saray tamamıyla abluka altına alınmış ve Harem Dairesi müstesna olmak üzere hemen her nokta Hareket Ordusu askerlerince kuşatılmıştı. Keza saray görevlileri ve bu meyanda tüfekçiler de alıkonularak Harbiye Mektebi'ne gönderilmişlerdi.

Nihayetinde beklenen tasarı da hayata geçirilmiş ve Meclis, II. Abdülhamid'i hal' etme kararını 27 Nisan 1909 tarihinde almıştı.²⁴⁶ Böylece II. Abdülhamid'in 33 yıl süren saltanat hayatı sona eriyordu. Ancak, sukut eden yalnızca kendisi değildi. Firavunların ehlamlarına maiyetleriyle gömülmesine benzer biçimde saray görevlilerinin de “devr-i sâbık” esprisine uygun olarak gözden düşmelerinin mukadder olduğu Mahmud Şevket Paşa'nın hal' kararından iki gün önce, 25 Nisan'da meclis riyasetine çektiği ve okunduğu zaman mebuslarca uzun uzadıya alkışlanan telgrafından anlaşılır. Bütün bir Yıldız ahalisini ve kendilerinin adı ayrıca zikredildiği göz önüne alınacak olursa tüfekçileri de yakından ilgilendiren bu son derece kısa ve öz telgrafın mebuslara iletildiği müjde şuydu:

²⁴⁵ Ali Cevad Bey, *Tezkire*, s. 71-73.

²⁴⁶ Bu sürecin bir anlatımı için bkz. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, s. 210-212.

“Yıldız me’mûrîn, hüddâm, agavât ve tûfengiyanı dahi kâmilten teslîm alınarak vapurlara ırkâb edilmiş ve bu netîce ile Hareket Ordusu’nun harekât-i askeriyyesi hitâma ermiş bulunduğ u arz olunur.”²⁴⁷ Sarayın aranması esnasında tûfekçilerin dairesinde bulunan 30’dan fazla nişan ve madalyanın da toplanmasıyla birlikte bir zamanlar bu emperyal kompleksin dört bir tarafında varlıkları hissedilen Tûfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî’nin Yıldız Sarayı’nda hiçbir izi kalmamıştı.²⁴⁸

Hatırı sayılır miktarda tûfekçi için mesele yalnızca saraydaki konumlarını kaybetmekle, memleketlerine dönmekle ya da başka bir geçim kapısı bulmaya çalışmakla kapanmayacaktı. 1876’dan 1909 yılına kadar sürdürdükleri sadıkane faaliyetler ve meşrutiyet-perver çevrelerin zihninde edindikleri kötü imaj kayıplarının bu kadarla sınırlı kalmasını güçleştirmekteydi. Ayrıca aralarından bazılarının 31 Mart Hadisesi’ne dahilleri olduğ undan kuşkulandığı gibi kimilerinin de Sultan’a giderek Hareket Ordusu’na karşı silahlı olarak mücadele etmek için kendisinden müsaade talep ettikleri de konuşuluyordu. Bunların bir sonucu olarak isyanın bastırılması ve II. Abdülhamid’in hal’ edilmesinden sonra kurulan Divan-ı Harb-i Örfî’nin karşısına tûfekçilerden bazı isimler de çıkarıldı.

27 Nisan 1909 günü ileri gelenleri başta olmak üzere Yıldız’da bulunan tûfekçilerin tümü diğer saray görevlileriyle beraber tutuklanmış ve Harbiye’ye götürölmüşlerdi.²⁴⁹ 31 Mart Hadisesi dolayısıyla tutuklananların sayısı çok fazla olduğ u için aralarından hangilerinin mahkemeye çıkarılması gerektiğ inin kararlaştırılması icap ediyordu. Bu sebeple II. Abdülhamid’in de sürgün mahallî olan Selanik’te, Tahsin Bey’in (Uzer) reisi olduğ u bir tahkik heyeti vücuda getirildi.²⁵⁰

Bazı tûfekçiler ise Selanik’e gönderilmeksizin doğ rudan Divan-ı Harp’te muhakeme edildi. Aralarından bir kısmı mahkemesi görölmeksizin sürgünle cezalandırdı. Birimin önemli isimlerinin pek çoğ u ise Selanik’teki komisyon tarafından yargılanmaları gerektiğ i kararı alınarak İstanbul’a geri gönderildi. Muhakeme sürecini hızla iş leten Divan-ı Harb-i Örfî bir tûfekçinin idamına, dört tûfekçinin sürgün ve hapsine ve yine dört

²⁴⁷ Abdurrahman Şeref, *Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 22.

²⁴⁸ Bu nişan ve madalyalar hakkında bkz. BOA, BEO 3563/267224, 13 Cemaziyevvel 1327/2 Haziran 1909.

²⁴⁹ “Saray tûfekçibaşısı Tahir Paşa, Lâtif Bey, musâhib Halil Bey, Tahir Paşa ve diğer tûfekçiler tutuklandı ve Harbiye’ye götüröldü.” (*Stamboul*, nr. 109, 27 Nisan 1909, s. 1).

²⁵⁰ Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi*, s. 253-254.

tüfekçinin ise süresiz olarak İstanbul'dan çıkarılmasına hükmetti. Birimin kalan bütün mensuplarının cezası ise saraydaki maişet kapılarının sonsuza değin kapanması olacaktı.

Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî'nin idam edilen tek mensubu Mirliya Halil Bey'di. Divan-ı Harb'in birinci şubesinin reisi olan Hurşid Paşa, Halil Bey'i II. Abdülhamid'in "en kanlı icrâât-ı hafîyyesinde kullandığı tüfenkçilerden ve musâhibânından" olarak anar. Paşa'nın yazdığına göre devrik hükümdar, Halil Bey'e Serbestî gazetesi muharriri Mevlanzâde Rıfat Bey'i öldürme görevini vermiş ve bu durum Halil Bey'in, yanında saray tütüncüsü Mustafa da olduğu hâlde, cinayet silahını almak üzere Şura-yı Devlet eski üyelerinden Tayyar Bey'e gitmesinden anlaşılmıştı.²⁵¹ Abdurrahman Şeref ise 31 Mart Olayları boyunca II. Abdülhamid'i jurnal ile bilgilendiren kişinin Halil Bey olduğuna dair rivayetlerin bulunduğunu söyledikten sonra "Maltepe şimendifer istasyonunun pîşgâhında bir büyük bağ ve derununda bir güzel köşk yaptırmış idiği mârrîn ve âbîrînin gözüne çarpar ve şehri on altı lira tutan miralaylık ma'âşî ile böyle bir binâ vücûda gelmenin hesâbına erdirilemez idi." cümlesiyle tüfekçinin malî imkânlarının dikkat çekici genişliğine değiniyordu.²⁵² Basına aksedenlere göre Halil Bey, Sertüfengî Tahir Paşa ve Küçük Tahir Paşa ile birlikte II. Abdülhamid'in huzuruna çıkarak Hareket Ordusu'na karşı silahlı mukavemet göstermeyi teklif edenler arasındaydı.²⁵³

Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî, II. Abdülhamid'in hal' edilmesi sonrası gelişen süreçte kurulan darağaçlarına Halil Bey dışında bir kurban vermedi. Ancak tüfekçilerden pek çokları Divan-ı Harp'te yargılandı.²⁵⁴ Bu yargılamalar sonunda başta Sertüfengî Tahir Paşa olmak üzere birimin önde gelen isimleri çeşitli cezalara çarptırıldı. Tahir Paşa ve Küçük Tahir Paşa'nın sürgüne gönderilmelerine ve altı sene müddetle kalebentlik cezasına hükmedildi.²⁵⁵ Kurumun birinci ve ikinci adamı sayılabilecek²⁵⁶ bu iki isme verilen cezanın gerekçesi "Hareket Ordusu'na karşı müsellâhen mukâvemet içün hâkân-ı mahlûa müraca'ât eylemeleri" idi.²⁵⁷

²⁵¹ Hurşid Paşa, *31 Mart İhtilâli*, s. 93.

²⁵² Abdurrahman Şeref, *Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 131.

²⁵³ *Stamboul*, nr. 125, 26 Mayıs 1909, s. 1.

²⁵⁴ Tüfengî Ahmed ve Rıza beylerin Divan-ı Harp'e çıkarılışlarına ilişkin sırasıyla bkz. *Tanin*, nr. 256, 20 Mayıs 1909, s. 3; *Tanin*, nr. 257, 21 Mayıs 1909, s. 3.

²⁵⁵ *La Turquie*, nr. 108, 7 Haziran 1909, s. 1.

²⁵⁶ Sarayın içinden bir sima olarak Nazif Sururi, Küçük Tahir Paşa'yı "ikinci tüfenkçibaşı" olarak anmaktadır (Nazif Sururi, *Saray ve Sürgün: Tahta Çıkışından Sürgüne Gidişine Kadar II. Abdülhamid ve Dönemi*, haz. Evren Levent Demir, İstanbul: Kapı Yayınları, 2021, s. 237-238).

²⁵⁷ Abdurrahman Şeref, *Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 209.

Kayserili tüfekçi Ahmed Efendi ise daha ilginç bir sebeple, “bazı ricâlin isimlerini hâvî bir pusula virüb kabinenin bunlardan teşekkül etmesi teklîfâtında bulunduğu” için 8.5 sene sürgünle cezalandırıldı.²⁵⁸ Divan-ı Harp İşkodralı Ramazan Ağa hakkında ise 15 sene müddetle kürek cezasına hükmetti. Ramazan Ağa’nın suç listesi de oldukça ilginçti. Detayları verilmeksizin “envaî mezâlim icrâ ettiği” belirtilen Ramazan Ağa, Kâğıthane dolaylarındaki bir kahvehaneye giderek Hareket Ordusu aleyhinde konuşmuştu. Ayrıca II. Abdülhamid devrinde halkı kendisine “silahşoran-ı hazret-i pâdişâhîden Ramazan Ağa radyallahuanh” demeye zorladığı da kendisine yöneltilen suçlamalar arasındaydı.²⁵⁹

Tüfekçilerden Rıza Efendi ise 31 Mart’ta yaşanan hadiselerle dahil olduğu gerekçesiyle 10 sene müddetle kalebentlik cezasına çarptırıldığı gibi II. Abdülhamid devrinde zarara uğratıldıkları gerekçesiyle ilgili makamlara müracaat edenlerin kayıplarının tazmininde harcanmak üzere emlâkinin hazine karar verildi.²⁶⁰ Birkaç gün sonra kaleme sarılan eşi Necmiye Hanım eşinin Rodos’a sürülmesiyle beraber üç kızı ve bir oğluyla beraber zaruret içinde kaldığını, maişetlerini temin edebilecekleri bir mülkleri bulunmadığını beyan ederek masrafları devletçe karşılanmak üzere çocuklarıyla beraber Rıza Efendi’nin yanına gönderilmeleri talebinde bulunmuştu. Bunun üzerine zabıtaya bir miktar tahsisat ayrılması ve bu gibi başvurular karşısında hüküm giymiş olanların ailelerinin mağdur edilmemesine çalışılması kararlaştırıldı.²⁶¹ Yine saray tüfekçilerden İdris Bey de sekiz sene müddetle küreğe konuldu.²⁶²

Saray tüfekçilerden dört kişi, Miralay Müslim Bey, Kaymakam Veli Bey, Kaymakam Rüstem Bey ve Murtaza Bey ise yargılanmaksızın ve süresiz olarak İstanbul’dan uzaklaştırıldı.²⁶³ İlerleyen süreçte “mülga” tufengiyan mensuplarından herhangi bir cezaî yaptırıma uğramayanların memleketlerine dönmesinde mahzur bulunmadığı düşünülerek isteyenlerin İstanbul’dan ayrılmalarına müsaade edilmesi

²⁵⁸ Abdurrahman Şeref, *Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 217. Ahmed Efendi, Tahir Paşa’nın maiyetinde görev yapan tüfekçilerdendi (BOA, İ.AS 89/47, 10 Şaban 1327/27 Ağustos 1909).

²⁵⁹ BOA, İ.AS 84/15, vr. 2, 10 Rebiülevvel 1327/23 Mayıs 1909; BOA, DH.MKT 2835/4, 18 Cemaziyelevvel 1327/7 Haziran 1909). Malum olduğu üzere İslâmî gelenekte “radyallahuanh” (Allah ondan razı olsun) kalıbı peygamberin sahabesinden birisinin adı geçtiğinde zikredilir.

²⁶⁰ BOA, BEO 3567/267509, 17 Cemaziyelevvel 1327/6 Haziran 1909.

²⁶¹ BOA, DH.MKT 2848/38, 28 Cemaziyelevvel 1327/17 Haziran 1909.

²⁶² *Stamboul*, nr. 145, 21 Haziran 1909, s. 1. İdris Bey, Bodrum’a sürgün edilmişti (BOA, ZB 405/45, 9 Haziran 1325/22 Haziran 1909).

²⁶³ Abdurrahman Şeref, *Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 254-256.

kararlaştırıldı.²⁶⁴ Bu kararın ardından tüfekçilerin pek çoğunun emeklilik işlemlerine de girişildi.²⁶⁵

Böylelikle Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî birimi ortadan kalkmış, birimin önde gelen isimlerinin pek çoğu sürgüne gönderilmiş ve imparatorluk başkentinde 33 sene boyunca sahip oldukları imtiyazlı konumlarını ve nüfuzlarını yitirmişlerdi. Artık kendilerinden “matrud” ve hizmet verdikleri birimden de “mülga” diye bahsediliyordu. Meşrutiyet sonrası tüfekçi imajının ne denli olumsuzluklarla yüklü olduğunu anlamak için meclis toplantılarından birinde bir milletvekilinin Arnavutluk’ta cereyan eden isyanı II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesinden sonra bölgeye giden tüfekçilerle ilişkilendirdiği sözlerini incelemek yeterli gelir.²⁶⁶ Lazistan Mebusu Ahmet Bey “Arnavutluk’ta rüesa vardı. 30 raddesinde ise, Devri Sabık, onu 100 raddesine çıkardı,” diyordu ve ekliyordu: “Bütün Yıldız’ı teşkil eden birtakım Tüfekçiler vesaire hep oraya gitti. Tabii, onların ekserisi Meşrutiyetten memnun değil; memnun olmadıkları için orada bir fesat saçmaktan hali kalmadılar. Netice, bu gibi halata münkalip oldu.”²⁶⁷

²⁶⁴ BOA, DH.EUM.THR 12/24, 3 Zilkade 1327/16 Kasım 1909.

²⁶⁵ Birkaç örnek için bkz. BOA, BEO 3672/275327, 21 Zilkade 1327/5 Aralık 1909; BOA, İ.AS 100/11, 24 Zilkade 1327/7 Aralık 1909; 105/20, 22 Zilhicce 1327/4 Ocak 1910; 106/7, 26 Zilhicce 1327/8 Ocak 1910.

²⁶⁶ 1910 senesinde Arnavutluk’ta cereyan eden isyan hadisesine ilişkin bkz. Stefanaq Pollo, “Kryengritja e vitit 1910”, *Historia e Shqipërisë*, ed. Stefanaq Pollo, Aleks Buda, Kristaq Prifti ve Kristof Frashëri, Tiranë: Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, 1984, III, 437-446. Bu isyan bir aralık 40.000 kişiye ulaşan katılımcı sayısıyla II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı Balkanları tarihinin dikkate değer hadiselerinden biridir (Gawrych, *The Crescent and the Eagle*, s. 177).

²⁶⁷ *Meclis-i Mebusan Zabut Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 4, İçtima Senesi: 2, İn’ikad: 82, 21 Nisan 1326, s. 569.

2. BİR TOPLULUK OLARAK TUFENGİYAN-I HAZRET-İ ŞEHİRİYÂRÎ

Yukarıdaki satırlarda değinildiği üzere tüfekçilerin ezici bir çoğunluğu görevleri dolayısıyla ikamet ettikleri İstanbul'da birer göçmendi. Aralarında zaman zaman izin alarak memleketlerine dönenlerin olduğunu biliyoruz.²⁶⁸ Benzer şekilde, çeşitli sebeplerle İstanbul'da bulunması istenmeyen tüfekçiler de memleketlerine geri gönderilebiliyordu.²⁶⁹ Bu durum tüfekçilerin önemli bir kısmının doğal olarak geldikleri diyarlar ile hâlâ temasta olduklarını ve oralara gidip-gelmek için çeşitli gerekçelere sahip bulunduklarını gösteriyor. Tufengî personelinin İstanbul'a göçlerinin yakın tarihli karakteri hesaba katılırsa bu topraklardaki ilişki ağlarının gevşemesi ve kopması için gerekli olan zamanın da geçmediği açıktır.

Tüfekçilerin hemen hiçbirinin göç kavramıyla ilişkileri Osmanlı başkentine göç etmiş bir ailenin çocuğu olmak gibi dolaylı biçimde kurulmamıştı. Tüfekçiler, hemen her örnekte kendi göç hikâyelerinin ana karakterleri konumundaydılar. Göç hareketliliği bazı örneklerde kendileriyle beraber bütün ailelerini de kapsayabiliyordu. Örneğin Tüfekçi İsmail Ağa, yanında 15 nüfus olduğu hâlde Podgoriçe'den göç ettiğini söyleyerek kendisine bir ev ihsan edilmesini istemişti.²⁷⁰

Çokuluslu bir imparatorlukta göçmen olmak başka bir muhtemel durumu da beraberinde getirir: Dil bariyerleri. Anadolu'dan gelen Türk tüfekçiler bu bariyerle karşılaşmamışlardı. Ancak anadilleri Arnavutça, Boşnakça, Çerkezce olan tüfekçilerin sarayda ve İstanbul'da konuşulan Türkçeye ne derece hâkim olduklarına dair kesin bir bilgi ve istatistik edinmek mevcut verilerle olanak dışıdır.

Pek çoğunun yıllar içinde, hiç değilse temel seviyede iletişim kurabilecek ölçüde Türkçe öğrendiklerini düşünmek akla yatkın olsa da tüfekçilerin Türkçe bilgilerinin kısıtlı olduğuna ilişkin mebzul miktarda anlatı mevcuttur. Örneğin çarşıda beğenip aldıkları

²⁶⁸ 1894 yılında 5 tüfekçi izinli olarak memleketinde bulunuyordu (BOA, ML.EEM 185/93, 13 Mart 1310/25 Mart 1894). Keza 1889-90 itibarıyla görevi başında bulunmayan 19 tüfekçinin 16'sı izinli olarak veya görevinden azledilerek memleketlerine giden/gönderilenlerdi (BOA, Y.PRK.SGE 3/74, 1307/1889-90).

²⁶⁹ Plavalı Hasan Ağa, İstanbul'a dönmek şartıyla ve maaş tahsis edilerek memleketine gönderilir (BOA, MB.İ 126/14, 22 Şevval 1300/26 Ağustos 1883).

²⁷⁰ BOA, Y.PRK.AZJ 3/39, 29 Zilhicce 1296/14 Aralık 1879.

ürünlerin paraları kendilerinden talep edilince “Biz, Şehriyâr!” deyip gittikleri, yani saraydaki konumlarını vurgulayarak ödeme yapmaktan kaçındıkları fakat bunu düzgün bir Türkçeyle ifade etmeyi beceremedikleri hikâyeye edilmiştir.²⁷¹ Nitekim II. Abdülhamid devrini yaşayanlardan Yusuf Hikmet Bayur da tüfekçilerden bahsederken “İstanbul halkının düşünce ve duygularına yabancı kalan, hattâ çok kere az veya hemen hiç Türkçe bilmeyen erler”²⁷² diyerek bu türlü hikâyelerin yaşanmış olabileceği kanısını güçlendiren bir tanıklıkta bulunur. Fahri Bey ise Yıldız Sarayı’nda sorgulanmak üzere tutuklu bulunduğu kulübenin bekçiliğini yapan “ihtiyar ve Türkçe bilmez iki Arnavut tüfenkçi”den bahseder ki bu Türkçe bilmeyen tüfekçilerin varlığına ilişkin doğrudan bir tanıklık olması hasebiyle ayrıca mühimdir.²⁷³ Dolayısıyla, tüfekçilere atfedilen yabancılık ve ötekiliği vurgulamak adına onların Türkçe bilgilerinin kısıtlılığına ilişkin bu anlatıların bazı abartılar içerdiği göz önünde bulundurulduğu takdirde dahi bu tarife uyan bir kısım tüfekçinin var olduğunu düşünmemek için elde bir sebep yoktur.

Bu meseleyle ilgili akılda tutulması gereken bir diğer husus tüfekçilerin dilsel yetersizliklerinin onların çevreyle temaslarını kısıtladığı ve dolayısıyla Türkçeye tam manasıyla hâkim olmamalarının bir zaaf değil, aksine bir avantaj olarak görülebileceğidir. Zira saray dışı odaklarla aralarında cari olan dil bariyeri tüfekçilerin onlarla iletişimi sekteye uğratarak istenmedik etkilerde kalmalarının önünü keser. Tüfekçilerin, Yıldız Sarayı dışındaki devlet görevlileriyle temaslarının yasak olduğu, onların saray dışında bir çevre edinmemelerinin özellikle istendiğine yönelik bir kanıyı güçlendiren bir durum olarak ele alınabilir.²⁷⁴ Nitekim hareme alınan cariyeler söz konusu olduğunda da Türkçe bilmemenin bir tercih nedeni olarak öne çıktığı hatırlanacak olursa bu konuda sarayın beklentilerini anlamlandırabilmek adına bir kıyas imkânı elde edilmiş olur.²⁷⁵

²⁷¹ Taha Toros Arşivi, “Avlonyalı Ferit Paşa” başlıklı küpür, Dosya No: 455, <https://core.ac.uk/outputs/80955201/?source=oai> (erişim: 5.06.2024). Tüfekçilerin bu tavrının söz konusu ürünün parasını vermemek için sergilenmiş bir performans olduğunu düşünmek de makuldür.

²⁷² Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, s. 141.

²⁷³ Baykal, *Mabeynci Fahri Bey’in Hatıraları*, s. 27.

²⁷⁴ “Tüfenkçiler saray haricinde devâir-i resmîyeye gidip memurîn-i hükümetle temastan memnû’ oldukları için...” (Örikağasızade, *Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları*, s. 162).

²⁷⁵ Akyıldız, *Valide Sultan*, s. 114. Padişah haremünde de önemli sayıda bulunan Çerkes kölelerin önemli bir kısmı Türkçe bilmiyordu (Yahya Araz, “‘Ben ‘hür’üm... Hayır, sen kölesin...’: 19. Yüzyılın Üçüncü Çeyreğinde İstanbul’da Çerkesler, Kölelik, Hürriyet Arayışları ve Rumeli Kazaskerliği Mahkemesi”, *Osmanlı Araştırmaları* 62/145 (2023): 146). Türkçeyi sonradan öğrenen Çerkes köleler Osmanlı romanlarının erken örneklerine de baş karakter olmuşlardır (Samipaşazade Sezai, *Sergüzeşt*, haz. Salih Bora, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020).

Yıldız Sarayı tüfekçilerinin önemli bir çoğunluğunun sosyalleşme tecrübelerini şekillendiren bir diğer husus aralarında okuryazar olanların azlığıdır. Başta amirleri Tahir Paşa olmak üzere tüfekçilerin önemli kısmının ümmî olduğuna ilişkin rivayetler tevatür derecesine ulaşmıştır.²⁷⁶ Hem Osmanlı dünyasında okuryazarlık düzeyinin genel düşüklüğü,²⁷⁷ hem tüfekçilerin pek çoğunun okullaşmanın çok düşük olduğu vilayetlerin kırsal bölgelerinden geldikleri,²⁷⁸ hem de mesleğe girişlerinden önce ve sonra formel bir eğitim sürecinden geçmedikleri hesaba katıldığı takdirde bu manzara doğal kabul edilmelidir.

Bu durum bir topluluk olarak tüfekçilere dair önemli bir veri sunar. Zira, “yaşamın okuryazarlık dışı ya da okuryazar biçimlerinin, bütün insan topluluğunun kavrayışını ya da eğilimlerini biçimlendirmekteki sırf kültürel gücü” küçümsenmemelidir.²⁷⁹ Nitekim Ashley Montagu yetkin çalışmasında okuryazar olmayan toplumlarda yetişmiş olmanın insana yüklediği bazı karakteristik özellikleri sıralar. Buna göre okuryazar olmayan topluluklar gerçekçiliğe, kendisini dünya ve içindekilerle daha sıkı biçimde özdeşleştirmeye, genellikle yanlış öncüllerden hareket eden mantıksal bağlantılara ve nedensellik ilişkileri kurmaya ve işlevsel olanı doğru kabul etmeye eğilimlidirler. Okuryazarlık, 19. yüzyıl itibarıyla Osmanlı’nın merkez organlarınca bir medeniyet göstergesi olarak değerini pekiştirmekle beraber²⁸⁰ Montagu en büyük temsilini okuryazar olmama hâlinde bulan cehaletin muhakeme gücünden yoksun olmak anlamını taşımadığına dair önemli bir noktaya değinir:

Hiçbir şey, okuryazar olmayanların bağımsız ve özgün bir fikir yürütmek için herhangi bir kapasitesi veya imkânı olmayan, tamamen saf, batıl inançların ve korkuların hükmü altında bulunan yaratıklar olduğu fikrinden daha gerçekdışı değildir. Okuryazar olmayan insan iyi bir sağduyu hissine sahip olmanın yanı

²⁷⁶ Semih Mümtaz Bey saray tüfekçilerini okuryazarlığın tam zıddına konuşlandırarak onlardan “okumaz yazmaz takımı” diye bahseder (Semih Mümtaz, *Canlı Tarihler*, XIV, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1946, s. 36).

²⁷⁷ İmparatorluktaki okuryazarlık seviyesinin tam olarak tespiti mümkün olmamakla beraber bu konuya ilişkin bazı veriler için bkz. Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 449.

²⁷⁸ Tüfekçilerin pek çoğunun memleketi olan İşkodra vilayetinde II. Abdülhamid devrindeki okullaşma hamlesine rağmen öğrenim görenlerin nüfusa oranı %25,27 idi (Mustafa Gençoglu, “İşkodra Vilayeti’nin İdari Taksimatı ve Yapısı (1867/1868-1908)”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 13/3 (2015): 277).

²⁷⁹ Marshall McLuhan, *Gutenberg Galaksisi: Tipografik İnsanın Oluşumu*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 98.

²⁸⁰ Tüfekçilerin pek çoğunun memleketi olan İşkodra’da valilik görevini yürüten Abdülkerim Paşa, ahalinin “vâdi-i cehâletde kaldıkları”ndan söz etmektedir (BOA, Y.MTV 26/121, 15 Mayıs 1308/27 Mayıs 1892).

sıra, hayatın katı gerçeklerine karşı rıza göstermeye dayanan çok sayıda pratik anlayış sergiler. Zira okuryazar olmayan insan pratik olmak zorundadır, yaşamı buna bağlıdır.²⁸¹

Tüfekçilerin doğrudan bu konu hakkındaki bir beyanlarına rastlamak mümkün olmamışsa da okuryazar olmayan Osmanlıların Montagu'nun yukarıdaki izahına paralel savunmalara başvurduğunu görmek mümkündür. Bir mukayese imkânı sunması bakımından şu örnek akılda tutulabilir: Priştine Jandarma Taburu'nda görev yapan ve pek çok tüfekçi gibi resmî bir eğitim almadığı anlaşılan Mümin Ağa, 35 senelik hizmetinden sonra okuryazar olmadığı gerekçesiyle açığa alındığında bu durumdan şikâyet eder ve “gerçi okuyup yazmak bilmemekte ise de umûr-ı zabtiyyeye hakkiyle vukufiyyet-i tâmmı olduğu”na değinir.²⁸² Bu, okuryazarlık yeteneğine sahip olmayan birinin merkezce artık eksiklik olarak görülen bu durumu tecrübesi ve sunduğu hizmetin pratikteki işlevselliğini öne çıkararak gidermek üzere başvuracağı temel argümantasyonun tipik bir örneği sayılabilir.²⁸³

Keza, belgelenebilen çeşitli olaylarda Montagu'nun listelediği karakteristik özelliklerin izlerine tüfekçilerin çeşitli davranışlarında rastlamak mümkündür. Olaylara okuryazarca bir tutum olan bürokratik açıdan değil, fakat son derece pratik kaygılarla yaklaşmaları, karıştıkları çeşitli illegal hadiselerin gerisinde yine çıkarlarının enikonu farkında olduklarını gösteren motivasyonların bulunması, modern bakış açısının batıl inanç olarak etiketleyeceği muhtelif inanışlarını tesis ederken kurdukları nedensellik ilişkileri gibi hususlar mürekkep yalamamış olmalarının onların yaşantılarında belirli bir rol oynadığını göstermektedir. Nitekim ilerleyen kısımlar, Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî'nin isimlerinin geçtiği bu türden olayları incelemeye ayrılmıştır.

²⁸¹ Ashley Montagu, *Man: His First Million Years*, New York: New American Library, 1962, s. 171.

²⁸² BOA, TFR.I.ŞKT 76/7561, 14 Kanunuevvel 1321/27 Aralık 1905.

²⁸³ Tüfekçilerin “cehalet”ine değinirken Burke'ün cehalet kavramının göreliliğine ilişkin söylediği şu sözler akılda tutulmalıdır: “Sokrates ve Montaigne'nin yaptığı gibi insanın kendine cahil demesi ayrı, başkasına cahil demesi ise apayrı bir şeydir. Gençler için yaşlılar, yaşlılar için ise gençler cahildir. Orta sınıf için işçi sınıfı ya da ‘kitleler’ cahildir. Hristiyanlar ve Müslümanlar için cahil olanlar ‘kâfirler’ iken, sözde ‘uygar’ insanlar için ‘vahşiler’ cahildir. Okuma yazma bilenler için ise bilmeyen herkes cahildir.” (Peter Burke, *Cehalet: Küresel Bir Tarih*, çev. Turgay Sivrikaya, İstanbul: Isık Yayınları, 2024, s. 64).

2.1. Suç ve Ceza: Şiddet Pratikleri

Modern devlete dair en önemli olgulardan biri, şiddetin “meşru” formlarının devlet tarafından tanımlanması ve yine devletin bu doğrultuda kullanılabilecek bilumum şiddet aracı üzerindeki tekeli bütünüyle kendi uhdesine almaya yönelik istikrarlı bir çabaya girişmesidir. Weber’in devlet tanımının önemli bir parçası olan bu görüşü Bourdieu şöyle özetler: “Devlet meşru şiddet tekeldir. (...) Fizikî şiddet ancak, özel olarak bununla görevlendirilmiş, üniformasıyla toplum içerisinde net biçimde tanınan, uzmanlaşmış bir grup; yani sembolik, merkezî ve disiplinli bir grup tarafından tatbik edilebilir.”²⁸⁴ Bu doğrultuda, devletin kullanım imkânlarını temellük ettiği meşru şiddet ile devlet-dışı aktörlerin meşru sayılmayan şiddet pratiklerinin arasındaki ayrımı en azından söylemsel düzeyde makul bir zemine oturtması gerekir.²⁸⁵

Nihayetinde devlet tarafından kademeli olarak elde edilen bu meşru şiddet tekelinin yine devlet eliyle askeriye ve kolluk kuvvetleri arasında paylaştırıldığı görülür. Ordunun işlevi bu tekeli dış tehditlere karşı kullanmak iken polisin ve bilumum yan ve yardımcı kuvvetinin vazifesi de ilgili şiddet araçlarını toplum içerisinde pratiğe dökmektir.²⁸⁶ Nitekim Osmanlı İmparatorluğu’nda da özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren devletin “giderek artan oranlarda zor kullanma hakkını tekeline alması” ve en azından “şehir sakinlerinin çoğunun devletin şiddet üzerindeki tekeline kabul etmesi” süreçlerinin yaşandığı söylenebilir.²⁸⁷

Devletin şiddetin yegâne uygulayıcısı olmaya çalıştığı her yerde devlet-dışı aktörlerin alternatif şiddet pratikleri de mevcudiyet gösterir. Osmanlı merkezî idaresinin şiddeti, en azından otoritesinin son derece etkin olduğu İstanbul gibi yerlerde, büyük oranda kendi yediemininde tutmasına karşın ahali arasında “şiddete bakış açıları daha eski bir dönemin eğilimlerini yansıtan gruplar”ın varlıklarını sürdürdüklerinden söz etmek mümkündür.²⁸⁸ Bu gruplar daha ziyade kabadayı ve külhanbeyi gibi İstanbul’un sosyal yaşantısında eski zamanlardan beri varlık gösteren çeşitli tiplerden oluşur. Ancak

²⁸⁴ Bourdieu, *Devlet Üzerine*, s. 241.

²⁸⁵ Mark Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, çev. Akın Sarı, Ankara: NotaBene Yayınları, 2015, s. 174.

²⁸⁶ Mark Neocleous, *Toplumsal Düzenin İnşası: Polis Erkinin Eleştirel Teorisi*, çev. Ahmet Bekmen, İstanbul: h2o Kitap, 2015, s. 220.

²⁸⁷ Rogel Deal, *Namus Cinayetleri, Sarhoş Kavgaları: II. Abdülhamid Döneminde Şiddet*, çev. Zeynep Rona, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017, s. 156.

²⁸⁸ Deal, *Namus Cinayetleri*, s. 57.

Kefalonyalı tersane işçileri, Laz kayıkçılar ve Arnavutlar gibi kültürel olarak aralarında yakınlıklar bulunduğu düşüncesiyle bu gruplarla ilişkilendirilen kesimler de mevcuttur.²⁸⁹

Yıldız Sarayı'nın tüfekçileri de sıklıkla bu türden gruplarla ilişkilendirilen başka bir topluluğu oluştururlar. Örneğin Pakalın haklarında verdiği son derece muhtasar bilgi notunda onların "halkı bizar edecek taşkınlıkları"nı anmadan edemez.²⁹⁰ Keza Tahsin Paşa yine "taşkınlık" kelimesini kullanarak aralarından bazılarının tasvip edilemeyecek tutum ve davranışlarına değindikten sonra insanda başıbozuk, serkeş yeniçeri imgesi uyandıracak bir tüfekçi anlatısı sunar: "Bunların bir nevi masuniyete mâlik oldukları ve her ne yaparlarsa yanlarına kâr kalacağı kanaati zihinlere o derece yerleşmişti ki herkes korku belâsı bunlardan uzak durmağa bakardı. Bu gibiler zapturapt dinlemezlerdi."²⁹¹ 1890 yılında doğmuş olan Ragıp Akyavaş da çocukluk ve gençlik yılları hatıralarında akisleri kalmış olan tüfekçilerden bahsederken onları standart "kabadayı" prototipine uygun biçimde resmeder ve pek çok anlatıda olduğu gibi tüfekçiler arasındaki baskın Arnavut unsurunu bu birimin mensuplarının tamamının paylaştığı ortak bir kimlikmiş gibi aktarır. Akyavaş'ın tüfekçilerden bahsederken "ocak" tabirini kullanması da onlar ile Yeniçeri Ocağı arasında (fakat bu birimin de "tefessüh" etmiş, "taşkınlaşmış"²⁹² devirlerini göz önünde bulundurarak) bir benzerlik kurmaya çalıştığı izlenimi uyandırır:

Benim çocukluğumda, ilk gençliğimde Arnavutların İstanbul'da nâmı şanı vardı. İmtiyazlı bir sınıf teşkil ederlerdi onlar. Nasıl etmesinler ki, sırtlarını padişaha dayamışlar, düd dedikleri zaman dağ taş keçi kesilirdi. Büyük ve Küçük Tahir Paşalar, Arnavut Halil, yâverândan Gani Beyler hep bu ocağın en nüfuzlu pîrlerindendi. (...) Merkezleri Yıldız olan bu tüfekçiler takımına söz geçmezdi. Kanun nizam bunlara sökmezdi. İstanbul sokaklarında da cakalarından geçilmezdi.²⁹³

İstanbul ahalisinin de tüfekçilere dair bu türlü fikirler edindiklerini anlamamıza yardımcı olan hatıralar mevcuttur. O tarihlerde İstanbul Reji İdaresi'nde çalışmakta olan

²⁸⁹ Deal, *Namus Cinayetleri*, s. 65.

²⁹⁰ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, s. 535.

²⁹¹ Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, s. 97.

²⁹² Yeniçeri Ocağı'nın nizamının bozulduğuna dair kabul Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihine yönelik yapılan modern tarih araştırmalarıyla yaşıt gibi durmaktadır. Mustafa Akdağ, henüz 1947 yılında, ocağın nizamının nasıl bozulduğuna ilişkin sorunun "çok eskiden beri" var olduğunu dile getiriyor, (Mustafa Akdağ, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi* 5/3 (1947): 291).

²⁹³ A. Ragıp Akyavaş, *Tarih Meşheri II: Hatırat*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, s. 89.

Hâlid Ziya Bey (Uşaklıgil), idare kurulu tümüyle yabancılardan müteşekkil bir şirkette bile tüfekçilerden ne kadar korkulduğunu canlı bir üslupla hikâye etmektedir. Tüfekçilerin hâl ve hareketlerine, taleplerine, muhataplarında bıraktıkları izlenime ilişkin sayılı tanıklıktan biri olması hasebiyle ilgili kısmı alıntılarla faydadan hâlî değildir:

İdaredeki odamın bir sınıf zairleri vardı ki bunlardan açıkça *korkardım*. Bu sınıfı teşkil eden adamlar ne vücutça, ne kıyafetçe birbirini benzememekle beraber aralarında muayyen olmayan, fakat pek ziyade mahsus bir müşâbehet vardı. (...) bunlar ne zaman odama uğrasalar her şeyden evvel hiç değişmeyen bir hisle sandalyemde *irkilirdim*. Benden evvel odacılar haber verirken *irkilmiş* olurlardı. (...)

Tüfekçi girer girmez masanın karşısına bir iskemle çekerek size yaklaşır, teklif beklemekten oturur, havadan bir selam sarkıttıktan sonra dirseğini yazıhanenin üzerine dayar, serbest kalan eliyle koynundan zarfı kararmış ve terden ıslanmış bir mektup çıkarır, “Tahir Paşa selam ediyor...” der. Bu müdüriyete hitaben yazılmış bir tavsiyename ki kimlerin kaleminden çıktığı bozuk ifadesinden, sakat imlâsından anlaşılırdı.

Her alakadar olanın istediği gibi yazıldıktan sonra Tahir Paşa’ya yahut ona benzeyen birisine götürülerek –belki de götürülmeyerek– altına bir imza atılmıştır. Mesela bir kolculuk isteniyor. Tüfekçi size dik dik bakarak “Eh artık sen buna bir himmet savuracaksın” der. (...) Tahir Paşa kim, emsali kim, bunları hiçbir zaman tanımadım, hiçbir zaman onlarla yüz yüze gelmedim; belki yüzlerini görmüşümdür, fakat hangi yüz hangi ismindir, bunu asla öğrenemedim; yalnız bu isimler kulağıma çarptıkça daima *soğuk bir titremenin* tepemden tabanlarıma kadar beni üşüttüğünü duyardım.²⁹⁴

Hâlid Ziya Bey’in birtakım taleplerle ve Tahir Paşa’dan getirdiklerini söyledikleri tavsiyemelerin eşliğinde kendisini ziyaret eden tüfekçilere dair bu anlatısı birkaç yönden önem taşır. Bu tanıklık en başta, tüfekçiler arasında “hâmîl-i kart yakînîmdir” esprisine uygun bir iltimas kültürünün mevcudiyetini ve ne derece yaygın olduğunu gözler önüne serer. Ayrıca, metin boyunca tüfekçinin doğrudan doğruya kendisinden korkulması gereken bir tehdit unsuru olarak belirmesi ilgi çekicidir. Hâlid Ziya Bey, dikkat uyandıran biçimde, birkaç paragraflık bu pasajda müteaddit kereler “korku”, “irkilmek”, “titremek” gibi kelimelere başvurur.²⁹⁵ Anlatıdaki sarayın gücünü arkasına almış, kural tanımayan, kontrolsüz bir portre olarak karşımıza çıkan tüfekçi, kendisine

²⁹⁴ Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, İstanbul: Özgür Yayınları, 2008, s. 605-607. Vurgular bana aittir.

²⁹⁵ Hurşid Paşa da Yıldız’a mensup bilumum birliğin varlığını “korku” ile ilişkilendirir: “Yıldız taburları, Arnavut askerleri, Arap taburları gibi tâbirât herkese içtinâb ve korku ve aynı zamanda büyük bir nefret vermekte idi.” (Hurşid Paşa, *31 Mart İhtilâli*, s. 102).

yer gösterilmeden oturan, laubali bir selâm veren, dik dik bakan, ricacı olmaktan ziyade buyurgan davranan, yani Hâlid Ziya'nın kendi şahsında temsil ettiği medenî ve “İstanbulî” hayat teamüllerinin haricinde kalan bir portredir. Bu anlatıda dikkat çeken bir diğer husus da tüfekçilerin getirdiği tavsiyename metinlerinin “sakat imlâsı”ndan bahsedilmesidir ki bu nokta tüfekçilerin okuryazarlık pratikleriyle ilişkilerinin kısıtlı olduğuna dair genel kanaati bir kez daha ortaya koyar.

Hâlid Ziya Bey'in bir örneğini verdiği hadisenin, yani tüfekçilerin saray içindeki konumlarını öne sürerek ve araya amirlerinin ismini sokarak çeşitli iltimas ilişkileri tesis etmeye çalışmalarının yanı sıra maaşların tedahüle kaldığı durumlarda doğrudan şiddete başvurulduğu durumlar da vakidir. Rıza Tevfik Bey (Bölükbaşı), Meşrutiyet'in 1908'deki yeniden ilanını takip eden hafta Hazîne-i Hassa Muhasebecisi Halis Bey'in etrafını sarmış 5-10 kadar Arnavut tüfekçi tarafından tartaklanmasına şahit oluşunu anlatır. Zira aylıklarının bakayaya kalmasından şikâyetçi olan tüfekçiler bu durumun sorumlusu olarak gördükleri muhasebeciyi şiddet yoluyla hizaya getirmek istemektedirler.²⁹⁶ Burada tüfekçiler Hazine-i Hassa'nın muhasebecisinin maaşları vermek ya da vermemek noktasında inisiyatif sahibi olduğunu zannedecek ölçüde genel işleyişten habersiz, ya da habersiz kalmak isteyen figürler olarak karşımıza çıkar. Öte yandan, her iki örnekte de birinde gerektiği takdirde şiddete başvurmaktan çekinmeyeceğini sezdiren örtülü bir tehdit ile diğerinde ise doğrudan doğruya uygulanan bir şiddetle, kendi çıkarlarının farkında oldukları hâlde eylemde bulunan bir topluluk görünümü ortaya koyarlar.

Tüfekçilerin yukarıdaki iki şahitlikte sözü geçen tehdit ve şiddet yoluyla sorun çözme eğilimleri bizzat bir tüfekçinin el yazısıyla kaleme alınmış olmasından dolayı büyük önem taşıyan ve rastlanabildiği kadarıyla türünün tek örneğini oluşturan bir metin ile de örneklendirilmeye müsaittir. Bu metin, Bilal isminde bir tüfekçi tarafından Birinci Fırka'da görev yapan Binbaşı Nazmi ile ağabeyi Miralay Sami beyleri tehdit etmek amacıyla kaleme alınmış bir kartpostal yazısıdır. Bu üç kişiyi birbirine bağlayan hadise, Bilal'in eşinin daha önce Nazmi ve Sami beylerin vefat etmiş kardeşiyle evli olmasıdır. Tüfekçi Bilal sözü geçen iki kişinin eşini, yani eski yengelerini alıkoyduğu iddiasındadır.

Kardeşlerin beraber oturdukları anlaşılan Sahrayıcedit'teki evlerine ulaşan söz konusu kartpostalı teslim alan Nazmi Bey kendilerine karşı kullanılan “mugâyir-i edeb

²⁹⁶ Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, haz. Abdullah Uçman, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 134.

birtakım elfâz-ı müstehcene” dolayısıyla Bilal Ağa’dan şikâyetçi olmuştu. Nazmi Bey’e göre Tüfekçi Bilal Ağa söz konusu iddialarını bir sene önce de gündeme getirmiş, bunların herhangi bir aslı ve astarı olmadığı anlaşılmasına rağmen tehditlerine devam etmişti.²⁹⁷ Nazmi Bey, Bilal Ağa’nın evlerine gelerek ya da yolda karşılarına çıkarak kendilerine saldırması durumunda nefsinin korumaya mecbur olduğunu ve bu konuda hiçbir sorumluluk almayacağını da belirtmişti.²⁹⁸

Nazmi Bey’in ilgili makamlara ilettiği bu şikâyetle evlerine gönderilen kartpostalı da bir delil olarak sunmuş olması ilgili metnin bugün elimizde olmasını sağlamıştır. Bilal Ağa’nın bir tüfekçinin elinden çıkması ve doğrudan kişisel meselelerle ilgili olması dolayısıyla son derece önemli olan bu metnin, yalnızca haiz olduğu nedret sıfatı dolayısıyla değil, fakat bir tüfekçinin binbaşı ve miralay rütbelerinde iki subaya karşı sergilemeye cesaret bulabildiği tavrı ve onlara hitap ederken kullandığı üslûbu gösterdiği için de alıntılanması gerekmektedir. Üslûbu son derece galiz olan, bol miktarda tehdit içeren ve yazıldığı kâğıdın sağ üst kenarında “Böyle yaparsanız ol tarafa geleceğim. Malumatınız olsun” şeklinde bir not da bulunan bu metin şu şekildedir:

İkinizin bana ve efrâd-ı âileme yapmakda olduğunuz hakaretleri Rus gâvuru yapmazdı ve bunun ile beraber benim zevce-i menkûhama ve evladlarıma siz şer’an ecnebî bulunduğunuz hâlde ne hak ve salâhiyetle müdahale ediyorsunuz ve bir de zevce-i menkûhamı tehdit ediyorsunuz? Bu gayrı yetişmedi mi? Hâiz olduğunuz sıfat-ı askeriyye ve rütbe-i hâliyyenize son derece riayet ve hürmet ediyordum ve gene etmekte borçluyum. İkiniz yalnız Vâhibe Hanım’ı çekip, yanınıza alıp benim evlad ve âilemi bana teslim ve ikamet ettiğiniz hanenizden tahliye etmeyecek olursanız yalnız şahsınıza hitâben her ikinizin avradını s...m. Beni o raddeye getirmeyin, ihtar ediyorum.²⁹⁹

Mektubun gönderilmesine yakın bir tarihte hazırlanan ve tüfekçilerin isimlerini içeren listede Bilal isimli tek kişiye rastlanmaktadır. Kayıtlara göre 1888-89 yılında göreve başlayan ve Hicrî 1283 (1866-67) doğumlu olan Bilal Ağa Ardahanlıdır.³⁰⁰ Ardahan’ın Rusya hududunda bulunduğu ve ’93 Harbi’ni takiben Rusya’ya terk

²⁹⁷ BOA, Y.MTV 300/146, vr. 2, 21 Temmuz 1323/3 Ağustos 1907.

²⁹⁸ BOA, Y.MTV 300/146, vr. 2, 21 Temmuz 1323/3 Ağustos 1907.

²⁹⁹ Aynı belge, vr. 3, 15 Temmuz 1323/28 Temmuz 1907.

³⁰⁰ BOA, Y.PRK.SGE 11/46, 4 Zilhicce 1326/28 Aralık 1908.

edildiği³⁰¹ düşünülecek olduğu takdirde metinde hitap edilen kişilere karşı “Rus gâvuru” gibi bir tabirin kullanılması, bu listedeki Bilal Ağa ile mektubun yazarının aynı kişi olduğuna dair ihtimali kuvvetlendiren bir detay olarak karşımıza çıkar. Eğer durum böyleyse, Bilal Ağa’nın eşini ve çocuklarını alıkoyduklarına inandığı Nazmi ve Sami beylere karşı savurduğu bu tehditlerden sonra da görevinde kalmaya devam ettiği anlaşılıyor.

Tüfekçilerin tehdit ile iş görme pratiklerinin Bilal Ağa’ya mahsus olmadığına bir delili bu görevde olmayanların da tüfekçi olduklarını iddia ederek birtakım kazançlar sağlama yoluna saptıkları örneklerdir. Tüfekçilik unvanının bu koruyucu zırhını kuşanarak böyle bir girişimde bulunan Karnik isminde Ermeni bir Osmanlı vatandaşı Yedikule’deki gazhaneye giderek Tüfengî Ahmed Paşa namına tahkikat yapmakla görevlendirildiğini söyler. Kendisine böyle bir görevin verilmediği anlaşılınca tutuklanan Karnik ifadesinde bu yalanı “fena hâlde zaruret ve sefalette bulunması” dolayısıyla uydurduğunu, bu yalanın yardımıyla gazhanedekilerden para almayı tasarladığını itiraf eder.³⁰² Maddî zorluklar çeken birinin kolay yoldan para kazanmak için başvurabileceği kurnazlıkları düşünürken aklına “bir tüfekçi amirinin adını vererek teftişe gitmek ve böylece teftiş edilen yerden tehdit ile para almak” fikrinin gelmesi ilgi çekicidir. Bu durum, tüfekçilerin bu tarz davranışlar sergiledikleri takdirde müsamaha ile karşılanacaklarına dair bir sosyal kabulün en azından Karnik’in zihnindeki mevcudiyetini gösterir.

Karnik’in zihnindeki tasarının aksine yasadışı yollardan para kazanma çareleri arayan tüfekçilerin zaman zaman sert kayaya çarptıkları da olur. Örneğin Halil isminde bir tüfekçi çavuşu Osmanlı coğrafyasındaki tütün üretiminin hemen bütünüyle Reji idaresi altına girdiği yıllarda büyük ölçüde rağbet kazanan bir aktivite olan kaçakçılığa³⁰³ giriştiğinde yakalanma ve sorguya çekilme zahmetiyle karşı karşıya kalmıştır.³⁰⁴ Zira Reji

³⁰¹ Ardahan, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın ardından akdedilen Berlin Antlaşması ile Rus Çarlığı’na bırakılmıştı (Akdes Nimet Kurat, *XVIII. Yüzyılın Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, s. 90).

³⁰² BOA, Y.PRK.ZB 7/49, 26.06.1308 (6.02.1891).

³⁰³ Bu konu hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Burak Altunsoy, *Osmanlı’da Tütün Kaçakçılığı: Reji Şirketi ve Uygulamaları*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2023.

³⁰⁴ “Maiyyet-i Seniyye-i hilâfetpenâhîleri Tüfengî Bölüğü çavuşanından Halil bin Ahmed meçhul iki âdem ile beraber yedlerinde ... yirmi dokuz buçuk kıyye tütün bulunduğu halde bu gece saat bir raddelerinde Ortaköy’de Ayazma karakolhanesi önünden geçmekte iken efrad-ı mülûkâneleri tarafından çevrilmiş ve

Şirketi'nin, Yıldız Sarayı'nın aksine, tüfekçilere karşı taltif ve yatıştırma odaklı bir yaklaşımı yoktur; şirket, bütünüyle ekonomik bir müessese olarak çıkarlarının zedelenebileceği her türlü durumla aktif bir mücadele içerisindeydi.³⁰⁵

Devrin kendilerine ilişkin anlatılarında tüfekçiler yalnızca hareketlerindeki benzerlik dolayısıyla kabadayılarla ilişkilendirilmez. Bazı zamanlarda doğrudan kabadayılar arasında sayılırlar. Örneğin tüfekçiler arasında bulunan Matlı Mustafa'nın popüler tarihyazımında bıraktığı akislerden devrinin önemli kabadayılarından sayıldığı anlaşılmaktadır. İsmi geçen hemen her metinde Tahir Paşa'nın adamı olduğu vurgulanan Matlı Mustafa'nın, Fehim Paşa'ya mensup olduğu söylenen Laz Ârif ismindeki bir diğer kabadayıyla mücadelesi son devir kabadayılık literatüründe sıklıkla zikredilir.³⁰⁶ Ancak, tüfekçiler arasında, Matlı Mustafa gibi, kabadayılık pratikleriyle içli-dışlı olanların varlığı halka ve bürokrasiye karşı tehditkâr tavır sergilemeyi çıkarları gereği bir pratik hâline getirmiş olan diğer tüfekçilerin de bu alt-kültürün bir parçası olduğu yanılıgına yol açmamalıdır.

Tüfekçilerin kayıtlara yansıyan şiddet pratikleri her zaman kabadayı alt-kültürünün ya da kendi bölgesel kültürlerinin hâkim bir unsuru olan onur kavramıyla örtüşmez. 1903 senesinde Şayeste isminde bir hanımın başmabeynciye ilettiği bir şikâyet bu türden suçların örneklerinden biridir. Belirttiğine göre tüfekçi olduğunu söyleyen Melik isminde bir şahıs kendisinin kulübesine gelmiş, padişahın burasını kendisine verdiğini söylemiş ve “şeri’at-ı peygamberîye ve adalet-i hilâfetpenahîlerine külliye mugayir olarak” evin kapısını kırmak suretiyle içeri girmişti. Ardından da Şayeste Hanım’ı darp ederek evden çıkarmıştı. Şikâyet sahibinin “saçlarımdan sürükleyip” ve “hâlet-i nez’e getirip” gibi ifadelerinden anlaşılan Melik’in kendisini evden çıkardıktan

arkadaşları firar ve çavuş-ı merkum tütün ile beraber derdest eyleyip Yıldız karakolhanesine götürülmüş olduğundan...” (BOA, Y.PRK.ASK 85/11, 23 Safer 1310/16 Eylül 1892).

³⁰⁵ Reji Şirketi kaçakçılık tanımını da olabildiğince geniş tutmuştu. Tarlasına şirketten izin almadan tütün eken çiftçiden bu tütünü bir yerden diğerine taşıyan nakliyeciyeye değin uzanan kaçakçılık tanımı sık sık anlaşmazlıklara da sebebiyet veriyordu (Filiz Dıgıroğlu, “Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912)”, *Osmanlı Araştırmaları* 43/43 (2014): 253).

³⁰⁶ Matlı Mustafa’dan bahseden bazı metinler için bkz. Refi Cevad Ulunay, *Sayı Fırtınalar*, İstanbul: Akbaba Yayınları, 1955, s. 144-155; Salâh Bırsel, *Boğaziçi Şingir Mingir*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981, s. 245-247; Samih Nafiz Tansu, *İttihad ve Terakki İçinde Dönenler*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2006, s. 174-175; Süleyman Kani İrtem, *Osmanlı Sarayı*, s. 210-211. Ali Birinci, Matlı Mustafa'nın Tahir Paşa'nın değil fakat Gani Toptani'nin adamı olduğunu belirtmektedir (Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Furkası: II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990, s. 209).

sonra da şiddet uygulamaya devam ettiğidir.³⁰⁷ Bu zatın hakikaten tüfekçi olduğunu doğrulayacak bilgilere sahibiz.³⁰⁸ Üstelik Melik Bey'in şiddetle son derece iç içe bir yaşam sürdüğü Şayeste Hanım ile yaşadığı bu hadiseden birkaç yıl sonra bu sefer arkadaşlarıyla beraber Serkomiser Zeki Efendi'yi yaralayacak ölçüde darp etme ithamıyla karşı karşıya kalmasından da anlaşılmaktadır.³⁰⁹ Hakkındaki tüm ithamlara karşın görevden alınmayan yahut cezalandırılmayan Melik, tüfekçi biriminin son günlerini yaşadığı 1908 yılında da görevini sürdürmekteydi.³¹⁰ Üstelik görevini sürdürmekle kalmayıp maaşına da zam yapılmıştı.³¹¹

Tüfekçiler tarafından uygulanan ve suç ile cezanın konusu olduğu için belgelenen şiddetin onur kültürü hâricindeki yegâne motivasyonu Şayeste Hanım'ın kulübesini ele geçirmek gibi ekonomik temelli olanlar değildi. Örneğin tüfekçi yüzbaşısı Rüstem Bey'in adının geçtiği bir hadise yine bir saldırı vakası olmakla beraber bütünüyle farklı bir nitelikteydi.

İddiaya göre Gülhane Askerî Rüştîyesi mezunlarından olup Kuleli Askerî İdadîsi'nde eğitimine devam etmekte olan Süleyman Efendi, Yunan elçiliğinde kavaslık yapan babasıyla beraber at cambazlarını izlemek üzere Beyoğlu'na gitmişti. Daha sonra babasından ayrılarak Kasımpaşa'daki evine dönmek için yola koyulan Süleyman Efendi'nin karşısına Tüfekçi Rüstem Bey ve ismi bilinmeyen bir arkadaşı çıkmıştı. Bu iki kişi geceleyin ortalıkta dolaşmasının şüpheli bir durum olduğunu söyleyerek mutasarrıflık dairesine götürmek üzere Süleyman Efendi'yi alıkoymuşlardı. Ardından bu fikirlerinden vazgeçmiş ve genci evine kadar bırakmaya karar vermişlerdi. Tozkoparan üzerinden Kasımpaşa'ya ilerledikleri sırada bir mezarlık yoluna sapmışlar, burada Rüstem Bey ile yanındaki kişi Süleyman Efendi'ye tecavüz etmeye kalkışmışlardı. Ancak delikanlının ağlayarak feryat etmesi üzerine korkmuş ve kendisini Tophane'deki tahkik memurlarına teslim etmişlerdi. Beyoğlu mutasarrıfına göre Süleyman Efendi'nin iddialarının doğru olduğu hem kendi ifadesinden hem de diğer delillerden

³⁰⁷ BOA, Y.PRK.AZJ 48/5, 11 Rebiülahir 1321/7 Temmuz 1903.

³⁰⁸ Melik Bey Prizrenli olup 1898 başlarında Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî sınıfına girmişti (BOA, HH.İ 112/2, 1 Ramazan 1315/24 Ocak 1898).

³⁰⁹ BOA, ZB 55/41, 5 Temmuz 1322/18 Temmuz 1906.

³¹⁰ BOA, Y.PRK.SGE 11/46, 4. Zilhicce 1326/28 Aralık 1908.

³¹¹ BOA, HH.İ 183/65, 22 Safer 1324/17 Nisan 1906.

anlaşılmaktaydı.³¹² Süleyman Efendi'nin bu sırada 15 yaşında olduğunu bu suç hakkında Beyoğlu Bidayet Mahkemesi'ne yapılan müracaattan anlıyoruz.³¹³

Tüfekçi Rüstem Bey'in adının karıştığı bu suçtan hüküm giyip giymediği, cezaî bir yaptırımla karşılaşp karşılaşmadığına dair bir veriye rastlanamadı. Ancak 22 yaşındaki genç tüfekçi Hasan Ağa'nın silahlara duyduğu ilgi, 1895 yılında İstanbul'un en merkezî noktalarından birinde Hariciye Nezareti'ni ilgilendirecek ölçüde büyük bir karmaşaya yol açtı. Anlaşılan o ki Hasan Ağa bir akşamüstü Taksim civarında havaya üç el ateş açmıştı. Bu sırada oradan geçmekte olan Amerikan elçisi bunun kendisine yönelik bir suikast olabileceğini düşünerek telaşlanmış ve yanındaki kavasına saldırganı yakalaması hâlinde vur emri vermişti. Polis, jandarma ve elçilik kavas tarafından takip edilen Hasan Ağa bir elinde revolver, diğer elinde kama olduğu hâlde yakalanmıştı.³¹⁴

Yakalandıktan sonra hızla sorgulanan Hasan Ağa, Tophane'ye giderek revolveri için kurşun satın aldığını ve Taksim civarında kurşunların silahına uyup uymayacağını denemek isterken kazaen havaya ateş açtığını söylemişti. Peşine polislerin takıldığını görünce ise “yakayı ele vermemek” için iki el daha ateş açarak kendisini kaybettirmek istemişti. Herhangi bir kimseye karşı suikast niyetinde olmadığını beyan etmişti.³¹⁵

Tüfekçilerin yukarıdaki satırlarda incelenen şiddet pratikleriyle ilişkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi için aralarından birkaç ismin, adeta örnek vaka olarak incelenmesinde yarar vardır. Zira tüfekçi payesine sahip bu isimler yalnızca birtakım şiddet hadiselerine karışmakla kalmamışlardır. Bu isimlerin devirlerindeki tanınırlıkları hemen tümüyle suç dünyası ve şiddet eylemleriyle aralarındaki girift ilişkinin bir sonucu olmuştur.

İlerleyen iki başlıkta yukarıda bahsedilen nitelikleri taşıyan iki tüfekçi, Gani Bey Toptani ile Kolaşinli Halil Ağa mercek altına alınacaktır. Söz konusu isimler Yıldız Sarayı'nın tüfekçileri, yani Osmanlı padişahının muhafızları olmakla beraber kriminal karakterleri ile ön plana çıkar ve Yıldız Sarayı ile suç dünyası arasındaki sınırın iyice silikleştiği bir alanın aktörleridir.

³¹² BOA, Y.PRK.ZB 13/9, 6 Şevval 1311/12 Nisan 1894.

³¹³ BOA, Y.MTV 125/90, 10 Safer 1313/2 Ağustos 1895.

³¹⁴ BOA, HR.TH 154/76, 4 Şubat 1895, vr. 1.

³¹⁵ *Aynı belge*, vr. 2.

2.1.1. Maktul Bir Tüfekçi: Gani Bey Toptani

Tüfekçiler arasında bir isim vardır ki hem aynı görevi paylaştığı saray görevlilerinin aksine hanedanlaşmış nüfuzlu bir aileden³¹⁶ gelmesi hem de ucu Osmanlı Devleti'nin o dönemki sadrazamının oğluna değin uzanan ve birbirini izleyen bir dizi şiddet olayının sonucunda öldürülerek hayata veda etmesi dolayısıyla özel ilgiyi hak eder. Bu isim, Tiranlı Toptani ailesinin mensubu Haydar Gani Bey'dir. Gani Bey, farklı zamanlarda değişik suçlara karışan Melik Bey'in veya bir "fî'l-i şenî" teşebbüsünde bulunduğu anlaşılan Rüstem Bey'in aksine hayatının neredeyse her safhası suç ve şiddet ekseninde şekillenmiş bir tüfekçiydi.

Kardeşi Esad Toptani'nin aksine ismi daha az bilinen Gani Bey'in Osmanlı resmî makamlarının dikkatini çekmeye başlaması birtakım Arnavut ayrılıkçısı faaliyetlerde bulunmak üzere Yunanistan'daki makamlarla temasta olduğunun fark edilmesiyle başlar.³¹⁷ Bu temasları dolayısıyla bölgeden uzaklaştırılarak Elazığ'da zorunlu ikamete tabi tutulur. Sürgün yerinin Urfa'ya nakli talebinde bulunması üzerine II. Abdülhamid'in özellikle Arnavutluk'la alakalı sorunlarda kendisine danıştığı Derviş Paşa'nın yazdıkları henüz 1899'da bölgeyi yakından tanıyanlar için Gani Bey isminin şiddetle ne kadar iç içe geçtiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Gani Bey bu metinde "Tiran'da bulunduğu müddetçe birtakım kanlı katillerle birleşip ve asker firarîlerini dahi çiftliğine getirib ahâlî-i mûtiye îsâl-i dest-i zulm ve tasaddî ile birçok haneler yakmış ve hânümânlar söndürmüş" bir kimse olarak anlatılır.³¹⁸

Hakkındaki bu izlenimin yalnızca Osmanlı merkezinin kendisine beslediği bir antipatinin sonucu olmadığı da açıktır. Zira İşkodra'daki Avusturya konsolosu Lippich von Lindburg da Gani Bey'i "birçok tehlikeli karışıklıktan suçlu ve sorumlu olan, zenginliği ve ailesinin itibarı sayesinde güçlü bir nüfuz edinen, memleketindeki sayısız takipçisinin yanı sıra Güney Arnavutluk'un ileri gelenleriyle de temasları bulunan genç

³¹⁶ Malcolm, Toptaniler gibi Arnavutluk'un kadim ocaklarından olmayan fakat kazandıkları nüfuz sayesinde onlar arasına karışan ailelerin tecrübe ettikleri süreçleri "mahallî eşrafın hanedanlaşması" olarak nitelendiriyor (Noel Malcolm, *Rebels, Believers, Survivors: Studies in the History of the Albanians*, Oxford: Oxford University Press, 2020, s. 242).

³¹⁷ Bu konudaki resmî muhaberatın bazı örnekleri için bkz. (BOA, Y.PRK.ASK 32/8, 5 Recep 1303/9 Nisan 1886; BOA, İ.DH 1040/81784, 12 Şevval 1304/4 Temmuz 1887).

³¹⁸ BOA, Y.MTV 38/82, 22 Şaban 1306/23 Nisan 1889.

bir adam” olarak tarifler.³¹⁹ Bu tasvir, Gani Bey’in kriminal geçmişi ve kişizadeliğinin en önemli hususiyetleri olarak öne çıkarıldığı bir portre oluşturur.

Gani Bey, İstanbul’la arasındaki ilişkilerin bu türlü gerilmesine ve yaygın kötü ününe karşın 1891 itibarıyla karşımıza Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî’ye intisap etmiş bir şahıs olarak çıkar.³²⁰ Daha sonra kendisine yaverlik payesi de verilir.³²¹ Bölgenin ileri gelenlerinden Avlonyalı Ekrem Bey “azgın Arnavut beyleri arasında en azgını” olarak andığı Gani Bey’in “hem halk hem de dostları için aynı ölçüde tahammül edilmez olan menfur işlerini” padişahın sürekli olarak bağışlamasına ve hatta onu kendi muhafızlığı ile taltif etmesine şaşırانlar arasındadır.³²² Keza Tahsin Bey (Uzer), “Arnavut Gani” olarak andığı Gani Toptanî’yi, tüfekçilik göreviyle padişaha bağlı olduğu için, “Abdülhamid’in zulüm elemanı” olarak tanımlar.³²³ Öte taraftan, Gani Bey hakkında bugün dahi söylenmeye devam eden ve onu fukaranın hakkını koruyan bir kahraman olarak yansıtan halk şarkıları mevcuttur.³²⁴

Bu taltif, merkezin Gani Bey’in İstanbul’da ve göz önünde olmasını sağlamaya yönelik bir hamlesi, sadakatini celbetmeye matuf resmî bir manevrası olarak yorumlanmaya müsait görünmektedir. Zaten Gani Bey’in sürgün olarak gönderildiği yerlerden firar ederek mecburî ikamet uygulamasının merkezî otorite açısından tek yararını, yani hareketlerinin devletçe kontrol edilebilirliğini akamete uğratmak konusunda da kötü bir ünü vardı.³²⁵

Gani Bey, tüfekçilere katıldıktan bir müddet sonra memleketi Tiran civarlarında vakit geçirmiş, bu süreçte de hakkında birçok şikâyet vukua gelmişti. Derviş Paşa, Gani Bey’in önemli Arnavut ailelerinden birine mensup olan Hâlid Bey’e saldırılarda bulunduğunu yazmaktaydı.³²⁶ Yine kendisi gibi Arnavut olan Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Âbidin Paşa, Gani Bey’in kendisinin üvey kardeşi olan Hüseyin’e yabancı

³¹⁹ A.Q.SH (Arnavutluk Merkez Devlet Arşivi), F. (Fondi) 143, D. (Dosja) 1119, s. 3.

³²⁰ BOA, İ.DH 1238/96956, 8 Zilhicce 1308/15 Temmuz 1891.

³²¹ Kendisinden “yaverân-ı hazret-i şehriyârîden” şeklinde bahseden bir belge için bkz. BOA, Y.MTV 112/78, 10 Recep 1312/7 Ocak 1895.

³²² Avlonyalı Ekrem Bey, *Anılar*, s. 239.

³²³ Tahsin Uzer, *Son Osmanlı Yönetimi*, s. 13.

³²⁴ Xhevdet Bytçi, *Përmbledhje: 1200 Tekste Këngësh Shqipe të Muzikës Popullore dhe Argëtuese*, Gjakovë: Litografia, 2006, s. 246. Bu halk şarkısında yiğitliğiyle yüceltilen Gani Bey’in fakirlere zekât dağıttığı söylenir (“O Gani Begu, more, Gani Beg Toptani / Ndan zeqatin fukarasë”).

³²⁵ Gani Bey Şam’da ikamete memur olduğu sıralarda aniden ortadan kaybolmuştu (BOA, DH.MKT 1700/81, 7 Şubat 1305/19 Şubat 1890).

³²⁶ BOA, Y.MTV 53/82, 20 Muharrem 1309/26 Ağustos 1891.

devletlerin casusluğunu yaptığı iftirasını attığını belirtir.³²⁷ Söz konusu Hüseyin Bey de kaleme aldığı özlü denebilecek ölçüde kısa şikâyetnamesinde “çiftlikler ile hanemi ihrâk ve içindeki emvalimi gasb etti” ifadelerini kullanarak Gani Bey’in işlediği şiddet suçlarını listelemekteydi.³²⁸

Gani Bey’in şiddet pratiklerine yönelik bu türlü şikâyetler yalnızca ülke içinden yükselmüyordu. Rusya Sefareti de Gani Bey’in bölgede pek çok şiddet olayına karıştığına yönelik bazı şikâyetlerini saraya iletme ihtiyacı hissetmişti.³²⁹ Yine yabancı basında Gani Bey’in sıklıkla “haydut”, “haraççı” ve “katil” olarak anılmasına yol açan kötü bir şöhreti vardı.³³⁰ 1890’lı yılların sonlarından itibaren devrin sadrazamı Halil Rıfat Paşa, Gani Bey meselesine özellikle eğilmeye ve kendisinin suçluluğuna kanaat getirmiş biçimde sorunun çözümü noktasında ısrarcı bir tavır takınmaya başladı. Paşa bu süreçte Gani Bey hakkındaki ihbarları topluyor, “Gani’nin avanesinden” olarak nitelendirdiği kimseleri tespit ediyor ve Gani Bey hakkında “ittihazı iktiza eden tedabir-i esasînin daha ziyade tehiri dâî-yi mehâzir olabileceği”nden söz ediyordu.³³¹

Halil Rıfat Paşa’nın hakkında bu kanaatlere sahip olduğu Gani Bey’in İstanbul’da şüyu bulan şöhreti de yukarıda zikredilenlerden pek farklı değildi. Anlatılanlara bakılırsa kendisi “kabadayılığı ve türlü edepsizlikleri ile” nam salmış, “sefihane yaşamaya başlamış” ve “kahve adı altında işletilen kumarhaneleri haraca bağlamış”tı.³³² İddialara göre Sadrazam ile Gani Bey arasındaki husumet bu “sefih” yaşamın içindeki bir mesele dolayısıyla Halil Rıfat Paşa’nın oğlu, Şura-yı Devlet azasından Cavid Bey’e de miras kalmıştı.³³³ Cavid Bey kendisini öldürmeye çalışacağından emin olduğu Gani Bey’i “katil ve hain ve kahpe” gibi sıfatlarla anıyordu.³³⁴

³²⁷ BOA, DH.ŞFR 210/72, 1 Haziran 1313/13 Haziran 1897.

³²⁸ BOA, Y.PRK.AZJ 34/51, 8 Cemaziyelevvel 1315/5 Ekim 1897.

³²⁹ BOA, Y.A.HUS 373/40, 1 Temmuz 1315/13 Temmuz 1897.

³³⁰ Kasım Hızlı, “Şura-yı Devlet Azası Cavid Bey Cinayetinin Fransız Basınındaki Yansımasına II. Abdülhamid’in Tepkisi”, *History Studies* 12/6 (2020): 3152.

³³¹ BOA, Y.A.HUS 388/85, 3 Eylül 1314/15 Eylül 1898.

³³² Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Koçu Yayınları, 1973, 11, 5990.

³³³ Halil Rıfat Paşazâde Cavid Bey 1867’de dünyaya gelmiş, önce Mekteb-i Sultânî, ardından da Mülkiye Mektebi’nden mezun olarak bir müddet çeşitli kalemlerde çalıştıktan sonra 1895 senesinde Şura-yı Devlet’e nasbedilmişti. Personel sicili için bkz. BOA, DH.SAİD.d 93/35.

³³⁴ İnal, *Son Sadrazamlar*, III, 1564.

Esasında Gani Toptani'nin Cavid Bey'i öldürmek gibi bir niyetinin olup olmadığı meçhuldü.³³⁵ Üstelik Gani ile Cavid beyler arasındaki husumetin kökeni konusunda da muhtelif rivayetler söz konusuydu. İbnülemin'in "hadiseye kesb-i vukuf etmiş olan ricali askeriye'nin fudalasından muhterem bir zat"tan aktardığına göre mesele Gani Bey'in birliktelik yaşadığı ve Cavid Bey'in de alakadar olduğu Kamelya isimli bir Rum kadını katletmesiydi.³³⁶ Koçu'nun aktardığı rivayete göre ise aralarındaki husumetin sebebi Gani Bey'in Beyoğlu'nda berberlik yapan Tayyar isimli bir delikanlıyı iğfal edip dövmesiydi. Bu iddiaya göre de mesele gönül işlerine taalluk eden bir rekabet içeriyordu, zira Cavid Bey'in de bahsi geçen delikanlıya ilgisi vardı.³³⁷

Doğrulanması mümkün olmayan bu tür iddialar çeşitlilik göstermekle beraber kesin olan husus Rıfat Paşazâde Cavid Bey ile Toptanîzâde Gani Bey arasında ciddi bir husumetin olduğu ve bu husumetin kökenine ilişkin rivayetlerin tümünün, detaylardaki değişikliklere rağmen, temelde Gani Bey'in şiddet içeren faaliyetleriyle ilişkilendirildiği idi.

Meselenin arz ettiği vaziyet, Gani Bey'in Beyoğlu'ndaki bir muhallebicide beraber oturduğu Bursalı Hâfız Ömer Paşa tarafından öldürülmesiyle iyice karışık bir hâl aldı.³³⁸ Başta biraderi Esad Paşa olmak üzere Gani Bey'in akrabaları merhumun Cavid Bey ile arasındaki husumeti göz önünde bulundurarak bu cinayetin azmettiricisinin sadrazamın oğlu olduğuna hükmetmişlerdi. Bu peşin hükmün yardımıyla süratle bir kan davası ve intikam arayışı hâlini alan vaziyet, tarihler 1899 yılının 7 Ekim gününü gösterirken Cavid Bey'in Büyükada'ya giden vapura binmek üzere geldiği Galata Köprüsü'nde suikasta uğraması ve vücuduna üç kurşunun isabet etmesi sonucunda ölümüyle sonuçlandı.³³⁹ Memduh Paşa'nın belirttiğine göre sadrazamın oğlunun katili Esad Paşa tarafından İstanbul'a getirtilen ve tüfekçilerin pek çoğu gibi Kranyalı olan Mustafa ismindeki bir Arnavut idi.³⁴⁰

³³⁵ Konu hakkında rapor sunan bazı isimler Gani Bey'in böyle bir niyetinin olmadığını defalarca dile getirdiğini belirtiyorlar (BOA, Y.PRK.HR 26/38, 14 Cemaziyelevvel 1316/30 Eylül 1898).

³³⁶ Bu iddiaya göre hadise ayyuka çıkmamış ve katil tespit edilemediği için Gani Bey herhangi bir yaptırım ile karşılaşmamıştı (İnal, *Son Sadrazamlar*, III, 1565).

³³⁷ Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, XI, 590-591.

³³⁸ BOA, Y.PRK.AZN 20/16, 18.11.1316 (30.03.1899).

³³⁹ *Sabah*, 8 Ekim 1899, nr. 39, s. 1.

³⁴⁰ Mehmed Memduh Paşa, *Kuvvet-i İkbâl, Alâmet-i Zevâl*, İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1913, s. 26.

Cavid Bey'in katli, başkentin suç dünyasıyla yakından temasta olduğu hakkında göz ardı edilemeyecek pek çok rivayetin bulunduğu ve fakat Yıldız Sarayı'nın tüfekçileri ve padişahın yâverleri arasına dahil edilerek onurlandırılmış olan Gani Bey ile arasında gelişen husumetin yol açtığı bir diğer cinayet olarak tarihe geçti. Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî'den Gani Bey fazlasıyla dâhil olduğu anlaşılan birtakım karışık ve karanlık işlerin sonucu olarak katledilirken kanı, kendisini öldürtenin Cavid Bey olduğu varsayımıyla, Osmanlı Devleti'nin sadrazamının oğlunun hayatına mâl oldu. O gün kendisiyle beraber aynı vapura binmek üzere iskeleye gelmiş olan Refik Hâlid Bey (Karay) bu cinayete bizzat tanıklık etmişti. Öldürülen adamın kıyafetlerinden ve ayakkabılarından önemli biri olduğunu anlamış, meselenin detaylarını ise ancak sonradan vakıf olabilmisti. Türkçenin bu meşhur edibi hislerini "İntikam cinayeti idi bu," diye aktarıyor ve Cavid Bey'i öldüren suikastçıyı hatırlayarak ekliyordu: "O Arnavut, yine bir Arnavut zorbasının adamı, emir kulu, fedaisi idi; bir nevi gangsterlik!"³⁴¹

Gani Bey hadisesi, tüfekçilerin adı sanı iyi bilinen bir mensubunun İstanbul'un şiddetin pek çok çeşidinin uygulamaya konduğu suç dünyasına dahlini göstermesi bakımından ilginç bir örnektir ve Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî'nin resmedilmesi ve anımsanmasında Karay'ın da kullandığı "gangster" imajını büyük ölçüde tahkim etmiş olmalıdır.

2.1.2. Sadakat ve Şekavet Arasında: Kolaşinli Halil Ağa

Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî sınıfına mensup olup ismi neredeyse tümüyle dâhil olduğu şiddet faaliyetleri, dolayısıyla da "şekavet" ve "fesat" gibi menfi kelimelerle yan yana anılan diğer bir isim de Halil Ağa'dır. Halil Ağa, "Kolaşin-i Bâlâ kazasına merbut Polye nâhiyesi"nin yerlilerindendi.³⁴² Osmanlı idarî taksimatında Kosova vilâyetinin Yenipazar sancağına bağlı olan ve Tara Nehri'nin yanında yer alan Kolaşin kazasının³⁴³ nüfusunun çoğunluğunu Müslüman Arnavutlar ile Boşnaklar oluşturmaktaydı.³⁴⁴ Karadağ

³⁴¹ Refik Halid Karay, *Bir Ömür Boyunca*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009, s. 206.

³⁴² BOA, BEO 97/7047, 3 Rebiülahir 1310/25 Ekim 1892.

³⁴³ Uğur Özcan, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012, s. 243.

³⁴⁴ Bartl, Bulgar raporlarına göre Kolaşin'de toplamda 75 haneden müteşekkil 5 Slav köyü ile içinde 732 hane bulunan 27 Arnavut köyü olduğunu yazar (Peter Bartl, *Die albanischen Muslime zur Zeit der nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912)*, Wiesbaden: Harrassowitz, 1968, s. 63). Kolaşin'de

hududunda yer alan bölgede karşılıklı sınır tecavüzleri ve bunlara eşlik eden kanlı saldırılar sıklıkla yaşanmaktaydı.³⁴⁵ Halk da bu şiddet ortamında hayatta kalmasını sağlayacak temel yetenekleri edinmiş durumdaydı.³⁴⁶ Bu daimî çekişme ortamının odak noktalarından biri olan Kolaşın, 1878 yılında akdedilen Berlin Antlaşması uyarınca, diğer pek çok yerin yanı sıra, on yıllardır siyasî ve ekonomik gerekçelerle topraklarını genişletme çabası gütmekte olan Karadağ Devleti'nin idaresine bırakılmıştı.³⁴⁷

Bu devir-teslimin ardından Kolaşın kazasının Osmanlı hudutları içinde kalan Viraneş ve Maykovaç nahiyeleri birleştirilerek Kolaşın-i Zîr isminde bir kaza teşkil edildiyse de³⁴⁸ bölge ahalisinden pek çokları gibi Halil Ağa'nın köyünün bağlı bulunduğu Kolaşın-i Bâlâ kazası sınırın öte tarafında kaldı. Bu durum tıpkı Podgoriça ve Ülgün'de olduğu gibi Kolaşın'den de geniş bir Müslüman nüfusun muhaceretiyle sonuçlandı.³⁴⁹ Ancak toprak üzerinde söz sahibi olan merkezî idarenin el değiştirmesi ve sınırda yapılan düzenlemeler bölgede cari olan şiddet ortamının sükûn bulmasına yeterli gelmeyerek Berlin Kongresi öncesindeki süreçte rastlanan türden saldırılar ve mukatele ortamı devam etti. Örneğin 1885 yılında Halil Ağa'nın memleketlisi olan Polyeli bir grup Müslüman Karadağlılarca katledildi.³⁵⁰

Halil Ağa'nın tarihsel konumunun anlaşılabilmesi için bölgesel karakterinin büyük bir önem taşıdığının zikredilmesi gerekir. Zira kendisi zamanlarının neredeyse tümünü İstanbul'da geçiren tüfekçi portrelerinin aksine adının zikredildiği hemen her belgede ya memleketinde ya da memleketinin yakınlarında ikamet ettiği belirtilen bir

anadili Boşnakça olan ciddi bir nüfusun bulunduğu Sâmi yazıyor, bkz. Şemseddin Sâmi, *Kâmûsü'l-A'lam*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1314/1896, V, 3753).

³⁴⁵ Örneğin 28 Temmuz 1858 tarihinde Kolaşın'e baskın düzenleyen Karadağlılar 100 kadar Müslüman'ı katletmiş, yüzlerce haneyi de yakmışlardı. Bu vaka hakkında detaylı bilgi için bkz. Özgür Erdinç, "Kolaşın Vakası ve İngiltere'nin Karadağ'a Yönelik Politikası (1858)", *Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2020): 59-76.

³⁴⁶ Cevdet Paşa şu gözlemde bulunur: "... Kolaşın ahâli-i İslamiyyesi Nikşik ve Korianiç ahâlisi gibi fevka'l-âde cerî ve bahâdır adamlar olup ..." (Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s. 274).

³⁴⁷ Vahit Cemil Urhan, "Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları Sürecinde Karadağ'ın Bağımsızlığını Kazanması", *Avrasya Etüdleri Dergisi* 50/2 (2016): 253.

³⁴⁸ BOA, Y.PRK.MYD 3/42, 26 Rebiülevvel 1301/24 Ocak 1884. Şemseddin Sâmi'nin aktardığı bilgilere göre Kolaşın-i Zîr, "merkezinin Karadağ'a terki üzerine kalan kurâsından bir kaza teşkil olunarak" vücuda getirilmiş bir idarî birimdi (Sâmi, *Kâmûsü'l-A'lam*, V, 3753).

³⁴⁹ Karşılıklı anlaşmalar uyarınca muhacirlerin Karadağ'da kalan arazilerinden elde edilen gelirin dörtte biri bu arazilerin sahiplerine dağıtılmak üzere Osmanlı Devleti'ne gönderilmeliydi. Polye muhacirlerinin 1910 senesinde bu ödemenin tam 17 senedir kendilerine yapılmadığına yönelik şikâyetleri sorunun boyutlarını gözler önüne serer. (Zübeyde Güneş Yağcı, "Berlin Antlaşması'ndan Sonra Müslümanların Karadağ'da Kalan Arazileri Meselesi", *Belleten* 80/287 (2016), s. 193, 195).

³⁵⁰ BOA, HR.TH 57/7, 3 Haziran 1885.

tüfekçiydi. Dolayısıyla Halil Ağa'nın memleketiyle bağlantısı İstanbul'la olduğundan daha kuvvetli olduğu gibi, bunun doğal bir sonucu olarak Yıldız Sarayı ve ortamı, Ağa'nın şahsiyeti ve faaliyetleri üzerinde son derece kısıtlı bir etkiye sahipti. Kamphoevener Paşa'nın daha önce bahsi geçen nizamname önerisinde bir sınır getirmeye çalıştığı, ancak hiçbir zaman tam manasıyla standartları yerleşmemiş olan izinli sayılma imkânını tüfekçilik kariyeri boyunca kendi lehine değerlendirdiği anlaşılan Halil Ağa, Yıldız Sarayı'nda değil fakat memleketlerinde bulunan ve sayıları 1890'da 16, 1891'de 8 ve 1894'te ise 5 kişiden ibaret bulunan tüfekçiler arasındaydı.³⁵¹

Bu nokta, yani Halil Ağa'nın hayatının merkezinde memleketinin bulunması onun şahsî serüvenini de ciddi oranda etkilemesi bakımından dikkate değerdir. Zira bütünüyle yerel bir portre olan Halil Ağa'nın isminin devlet tarafından “şekavet” ile ilişkilendirilmesinin asıl sebebini Berlin Antlaşması'nın sonucunda memleketinin Karadağ'a terki ve 1885'te Karadağlılarla hemşerileri arasında çıkan çatışmalar sonrasında ve bu olayların etkisiyle giriştiği faaliyetler oluşturmuştu. Bu iki olumsuz gelişmenin yanı sıra, 1886 yılının Nisan ayında Karadağlıların Osmanlı hudutlarında kalan Kolaşin-i Zîr kazasını da işgale girişeceklerine dair söylentilerin yayılması Müslüman ahaliyi iyice huzursuz etmişti.³⁵² Bu huzursuzlar içerisinde padişahın tüfekçisi unvanını haiz olan Halil Ağa da vardı.

Halil Ağa, bu şayiaların yayılmasından kısa bir müddet sonra, Temmuz 1886'da Karadağ ile Osmanlı hükûmetleri arasında diplomatik bir sorun yaratacak bir girişimde bulundu. İddialara göre Osmanlı tabiiyetinden yaklaşık 3.000 kişi Kolaşin-i Zîr ile Karadağ hâkimiyetindeki Kolaşin-i Bâlâ arasında hudut vazifesi gören Tara Nehri'ni geçerek Karadağ'ın sınır komiserini, bir kaptanını ve “ellerine geleni” katletmişlerdi. Saldırganların hedefi –Halil Ağa'nın memleketi– Polye olmuş ve nahiye zaptedilmişti. Karadağ tarafının öne sürdüğüne göre bu sırada sınırda bulunan Osmanlı askerleri de bu

³⁵¹ Bkz. BOA, Y.PRK.SGE 4/36, 22 Kanunusani 1306/3 Şubat 1891; 3/74, 1307/1889-90; BOA, ML.EEM 185/93, 13 Mart 1310/25 Mart 1894.

³⁵² “Karadağlılar istihkâm yapmakta ve hâkim tepelere takviyet vermekde oldukları ve Kolaşin cihetini kâmilan işgal eyledikten sonra Gusinye'yi dahi Berlin Ahidnamesi'ne istinaden zabtedecekleri ve Prens'in tenbihat-ı şedîdesine mebnî Lim nehri üzerinde köprü inşası teşebbüsâtında bulunduğunu ...” BOA, Y.PRK.ASK 32/23, 14 Recep 1303/19 Nisan 1886.

girişimi menedecek bir müdahalede bulunmamıştı. Olayın başını çekenler ise o sıralarda Akova'da³⁵³ ikâmet eden Halil Ağa ile Goşmir isminde bir hocadan başkası değildi.

Bu hadise üzerine “Karadağ hududuna tecavüzle akıbeti vahim katillikler ikama mütecasir olan cemaatin heman mahallerine bi'l-irca merkurum Halil Ağa ile Goşmir Hoca'nın ve sair bâdî-i fesad olanların dahi derdest edilerek merkez-i vilâyete celp ve tevkifleri” kararı alınmıştı.³⁵⁴ Böylelikle Halil Ağa'nın ismi ilk kez, fakat kesinlikle sonuncu olarak değil, “fesad” ile ilişkili biçimde zikredilir. Osmanlı makamlarınca yapılan tahkikatta da olayın boyutlarının Karadağ tarafınca bir parça abartıldığı yorumuna rastlanmakla beraber Halil Ağa'nın 3.000 değilse bile 200 kişiyi yanına alarak sınırı geçtiği ve “eline geleni” değilse de 2 kaptan ile birkaç kişiyi katlettiği belirtilir.³⁵⁵

Halil Ağa'nın bu girişiminin bireysel olarak aldığı bir inisiyatif mi yoksa devletçe de el altından desteklenen bir operasyon mu olduğu hususu hakkında spekülasyonlar yürütmeye elverişli bir soru oluşturur. Zira Doğu Krizi ve Berlin Kongresi sonrasında ciddi biçimde görünür hâle gelen Arnavut siyasî hareketi, başlangıçta Bâbîâli tarafından desteklenmiştir.³⁵⁶ Bu hareketin en önemli oluşumu olan ve 1878 yılında teessüs eden Prizren Birliği'nin merkezle ilişkileri ancak 1881'de ve değişen dengeler dolayısıyla bozulmuştur.³⁵⁷ İstanbul, bu tarihten itibaren Arnavutça eğitim ve Arnavutların meskûn oldukları dört vilayetin birleştirilmesi gibi talepleri öne süren oluşumlarla temastan kaçınmışsa da bölgedeki huzursuz nüfusun bir kamuoyu oluşturma aracı olarak kullanılabileceğini fark etmiş olmalıdır. Nitekim Âbidin Paşa, Yunanistan ile sınır değişikliği görüşmelerinin yapıldığı bir esnada çoğunluğu Arnavut olan bölgenin Müslüman ahalisinin bu konudaki tasarımlara karşı ayaklandığı, ancak devletin de bu ayaklanmalardan doğrudan sorumlu tutulamayacağı bir ortamın yaratılması istendiği takdirde bunun kendisine “ima buyurulması”nı rica ederken devletin böylesi politik

³⁵³ Bugün Karadağ'a bağlı olan ve “Bijelo Polje” ismini taşıyan şehir. Bir coğrafi bölge olarak Sancak'ın Karadağ hâkimiyetindeki kısmına tesadüf eder. Kolaşin'in kuzeydoğusunda olup iki şehir arasındaki mesafe yaklaşık 30 kilometredir.

³⁵⁴ BOA, Y.MTV 21/122, 3 Şevval 1303/5 Temmuz 1886. Olay hakkında keza bkz. BOA, Y.EE 46/23, 30 Ramazan 1303/2 Temmuz 1886.

³⁵⁵ BOA, Y.A.HUS 193/4, 2 Şevval 1303/4 Temmuz 1886.

³⁵⁶ J. Swire, *The Rise of a Kingdom*, New York: Arno, 1971, s. 51-54.

³⁵⁷ Prizren Birliği'nin Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin bozulması ve hareketin durdurulmasına ilişkin bkz. Kristo Frashëri, “Lufta për realizimin e autonomisë dhe shtypja e Lidhjes së Prizrenit”, *Historia e Shqipërisë*, III, 286-292. Bu birlik hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Yüksel Çelik, “Prizren İttihad Cemiyeti ve Faaliyetleri (1877-1881)”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1997.

manevralara açık olduğunun farkındadır.³⁵⁸ Bunlar akılda tutulduğu takdirde asıl görev yeri padişahın sarayı olmakla beraber İstanbul'da hemen hiç bulundurulmayan Halil Ağa'nın da Kolaşın'deki olası bir toprak devir-tesliminin bölgenin Müslüman ahalisinin direnişi nedeniyle kolay bir şekilde gerçekleşemeyeceğini kamuoyuna göstermek adına gayriresmî bir devlet desteği, hiç değilse müsamahası görmesinin ihtimal dahilinde olduğu kaydedilmelidir.

Çeşitli ihtimallerin söz konusu olduğu bu tür akıl yürütmelerin aksine son derece açık olan bir husus binlerce ya da yüzlerce kişiyi bir araya getirmenin ve bu insanları başka bir devletin tasarrufunda olan bir araziye karşı saldırı düzenleyecek şekilde organize etmenin ciddi bir ikna gücü, dolayısıyla bölgesel tanınırlık gerektirdiği gerçeğidir. Halil Ağa örneğinde kendisinin bu sıfatlara sahip olduğunu ve taşıdığı resmî unvana karşın bölgenin âdeti hükmünde olan sınır çatışmalarına iştirak etmekten, hatta bunları tertiplemekten kaçınmadığını görüyoruz. Demek ki karşımızda bölgesel bazda etkin, bu yönüyle Gani Toptani'yi anımsatan, fakat Toptani mahallî hanedanının nüfuzuyla kıyaslanamaz bir aileden gelen bir tüfekçi portresi bulunmaktadır. Halil Ağa'nın memleketini ilgilendiren hadiselerde inisiyatif alabilme iradesini bu şekilde sürdürebilmesi ile Yıldız Sarayı'nın daimî mukimleri hâline gelmiş olan tüfekçilerin tavırları arasındaki farklılığa dair bir fikir vermesi açısından şu hususu akılda tutmak yararlı olabilir: Tıpkı Kolaşın-i Bâlâ ve mücaviri bölgeler gibi Berlin Antlaşması sonrasındaki süreçte ve yaklaşık tarihlerde İşkodra vilayetinin Bar ve Ülgün gibi önemli sancakları da Karadağ'a vermekle beraber önemli bir kısmı İşkodralı olan ve dolayısıyla aralarından bir kısmının memleketleri bu sancaklar dahilinde kalan tüfekçilerden Halil Ağa'ninkine benzer bir teşebbüse girişen bir isim olmamıştı.

Halil Ağa'nın şiddetle arasındaki ilişki belli ki bir süreliğine bölgeden uzaklaştırılmak dışında bir yaptırımla karşılaşmadığı bu baskın olayından bir müddet sonra isminin bir cinayete karışmasından anlaşılmaktadır. Olayın anlatıldığı kaynaklar Milosav isminde bir tüccarın iki Müslüman tarafından Akova'daki evinin önünde öldürülmesi ile yükselen gerilimden söz ederler. Buna göre Milosav'ın katli şehrin farklı dinlere mensup ahalisini karşı karşıya getirmiş ve maktulün kız kardeşi bu işte katil zanlısı olarak yakalanan Selim isimdeki kişinin yanı sıra Halil Ağa'nın da dahli olduğu

³⁵⁸ BOA, Y.EE 42/103, 19 Şaban 1295/18 Ağustos 1878.

konusunda ısrar etmiştir. Bu durum üzerine Halil Ağa'nın bölgedeki varlığı zaten mevcut olan huzursuzluğu daha da artıran bir sorun hâline gelmesi üzerine Halil Ağa'nın bir kez daha Akova'dan uzaklaştırılması gündeme gelir.³⁵⁹

Milosav'ın katli dolayısıyla durumu nezaket kesp eden bölgeden uzaklaştırılıp bir müddet Üsküp'te ikamet ettirilen Halil Ağa, daha sonra affedilerek yeniden Akova'ya dönmüş, ancak aradan bir buçuk sene kadar geçmişken “bu kere de orada bir Hristiyan'ı bi-gayr-i hakkın fena halde darbeylediği” ve “kendisinden Hristiyan ahali bîzâr oldukları” gerekçesiyle Yenipazar mutasarrıflığı kendisini vilayete şikâyet etmişti. Nihayetinde “nâil olduğu nimet-i lutf ü merhamet-i celîle-i hilâfetpenâhîlerini takdir etmeyip de ikide birde böyle mucib-i şikâyet ahval ve muamelat-ı gayr-ı marziyye ikâna tasaddi etmesi” ve “Akova'nın ise Karadağ hududunda bulunması” gibi sebeplerle kendisinin yeniden bölgeden uzaklaştırılması, hakkında görülecek davanın da Üsküp'e nakledilerek orada bir hükme bağlanması kararı alınmıştı.³⁶⁰

Bütün bu hadiseler, Halil Ağa'nın bölgenin şiddet kültürü ve pratiklerine iltisakının ne derece kuvvetli olduğunu göstermesi bakımından mühimdir. Yalnızca 4 sene zarfında isminin karıştığı ve Osmanlı makamlarınca da reddedilmeyen suçları sınır tecavüzünden cinayete, yabancı bir devletin askerlerini öldürmekten çevresindeki Hristiyanları darp etmeye kadar uzanır. Halil Ağa'nın ismi şiddet eylemleriyle o derece iç içe geçmişti ki kardeşi Mustafa ile yakınlarından Nikşikli Mehmed ve Tahir hakkında da çeşitli ithamlar ortaya atılmıştı. Kendi çevresindeki kimseleri de töhmet altında bırakan kötü ününün derecesi, Sertüfengî Tahir Paşa'nın bu kişiler hakkındaki ithamların

³⁵⁹ Derviş Paşa'nın konuyla ilgili tahrirâtı şöyledir: “Akova muteberanından olup hanesinin kapısı önünde iki Müslüman tarafından katledilen Milosav'ın madde-i katlinde Akova'da bulunan silahşoran-ı hazret-i şehriyâriyelerinden Halil Ağa kullarının dahi medhali olduğu tahkikat-ı vâkıa üzerine Taşlıca kumandan ve mutasarrıfı Süleyman Paşa kulları tarafından bâ-tahrirat bildirilmesi üzerine bu bâbda Yenipazar mutasarrıflığıyla bi'l-muhabere katiller hakkında serian muamele-i kanuniyyenin icra ve ağa-yı merkumun dahi derece-i medhaliyle beraber orada kalması mı yoksa kaldırılması mı hâl ve maslahata daha muvafık olacağının inbâi Kosova valisi Faik Paşa kullarına tebliğ olunmuştu. Bu kerre cevaben şifreli olarak vârid olan ve bir sureti rabten arz-ı atebe-i ulyâ kılınan telgrafname mündericatinin muhat-ı ilm-i âlem-ârâ-yı hazret-i hilâfetpenâhîleri buyrulacağı vechile katil olduğu anlaşılan Selim derdest edilmiş ise de ağa-yı merkum medhaldar olduğu maktulün hemşiresi tarafından musırren beyan ve irae olunmasına göre kendisinin oradan kaldırılması her halde maslahata daha evfak olacağı anlaşılmış olmağla ahval-i maruziyeye nazaran ağa-yı mumailiyh kullarının bir memûriyette istihdam olunmak üzere Üsküb'e veyahud Dersaadet'e götürülmesi her hâlde rey-i rezîn-i isâbet-karîn-i hazret-i hilâfetpenâhîlerine vâbeste umurdan olmağla...” (BOA, Y.MTV 37/44, 20 Cemaziyelevvel 1306/22 Ocak 1899).

³⁶⁰ BOA, İ.DH 1295/102408, 15 Şevval 1307/4 Haziran 1890. Derviş Paşa da Halil Ağa'nın davasının Priştine veya Üsküp'e naklini tavsiye ediyordu (BOA, Y.PRK.UM 17/12, 11 Şevval 1307/31 Mayıs 1890).

muhtemelen çeşitli düşmanlık hisleriyle dile getirildiğine dair beyanda bulunmasından anlaşılmaktadır.³⁶¹

Merkezî hükûmetin varlığı bir huzursuzluk sebebi hâline gelmiş bir suçluyu, özellikle de bu suçlu bölgesel ölçekte etkili bir isimse bulunduğu yerden uzaklaştırmak için başvurduğu klasik yollarından biri söz konusu kişiyi bir memuriyet aracılığıyla bölgeden uzaklaştırmaktı. Bu uygulama Halil Ağa örneğinde de yinelenmiş ve kendisi aylık 400 kuruş maaşla Prizren yakınlarındaki Rahofça nahiyesinin müdürlüğüne tayin edilmişti.³⁶² Bu yolla Karadağ sınırından ve Akova-Kolaşin hattından uzaklaştırılmış olan Halil Ağa'nın yeni görevinden pek memnun kalmadığının anlaşılması için uzun zaman geçmesi gerekmedi. Çünkü Akova halkını kendisinin "ilkaat-ı fâsidesinden" kurtarmak için Rahofça nahiyesine müdür tayin edilen Halil Ağa üç ay kadar sonra izin almaksızın memuriyet mahallinden firar ederek yeniden Akova'ya döndü. Ağa'nın yol açtığı sorunlarla bir müddettir uğraşmakta olan Derviş Paşa, bu olay üzerine "bunun şu sırada orada bulunması enva-ı me hazîri müstelzim olacağı" için tüfekçinin "bir gûnâ dağdağayı mucib olmamak üzere sertüfengî-i hazret-i şehriyârîleri Tahir Paşa kulları tarafından kendisine bir kıt'a telgrafname keşîdesiyle Dersaâdet'e istenilmesi"ni talep etmekteydi.³⁶³

Tahir Paşa tarafından kendisine bu telgrafın gönderilip gönderilmediğini bilmiyoruz. Fakat memuriyetinin başında durmayıp Akova'ya gelen Halil Ağa, bundan kısa bir süre sonra Rahofça'nın havasının kötü, memuriyeti karşılığı aldığı maaşının yetersiz ve ailesinin ise kendisinden uzakta olduğunu söyleyerek müdürlük görevinden resmen istifa etti.³⁶⁴

Bu firarının ve peşi sıra gelen istifasının sonucunda Rahofça'ya atanmasıyla bölgeden uzaklaştırılmasına yönelik plan da suya düşmüş oldu. Halil Ağa'yı Karadağ hududunda bulundurmamaya yönelik ikna çabalarının bir müddet daha devam ettiği, ancak kendisinin bölgeden ayrılmaya niyetli olmadığı anlaşıyor.³⁶⁵ Bu durum, merkezin de daha esaslı bir tedbire başvurma ihtiyacı hissetmesine sebebiyet vererek Halil Ağa'nın Rahofça'dan firarını yineleyemeyeceği, yani memleketi ve civarına kolay kolay firar

³⁶¹ BOA, Y.A.HUS 251/76, 12 Safer 1308/27 Eylül 1890.

³⁶² BOA, DH.MKT 1909/3, 9 Rebiülevvel 1309/10 Ocak 1892.

³⁶³ BOA, Y.MTV 61/100, 28 Ramazan 1309/26 Nisan 1892.

³⁶⁴ BOA, İ.DH 1274/100161, 8 Şevval 1309/6 Mayıs 1892.

³⁶⁵ BOA, Y.A.HUS 261/104, 12 Zilkade 1309/6 Haziran 1892.

edemeyeceği bir yere gönderilmesi fikrinin ortaya çıkmasına yol açtı.³⁶⁶ Sonunda bu tedbire başvurularak Halil Ağa'nın "sızılıtsızca" önce Selanik'e ve oradan da vapurla İzmir'e yollanması kararlaştırıldı.³⁶⁷ İzmir'e gelen Halil Ağa, kendisini "uğur-ı padişahîde can verir bendegândan" olarak tanıttığı istidasında maaşından başka bir geliri olmadığı gerekçesiyle 20 kişiden fazla olan ailesini İzmir'e getiremediğinden ve yalnız yaşamakta olduğundan bahisle ailesinin de masrafları devletçe karşılanmak üzere yanına gönderilmesini rica ediyordu.³⁶⁸ Bu talebi olumlu karşılandı ve ailesinin İzmir'e nakli için gerekli harcamaların devletçe tesviyesi kararlaştırıldı.³⁶⁹

İzmir'de uzun müddet kaldığı anlaşılan Halil Ağa bütün bu sergüzeştinin nihayetinde dönmeyi başarabildiği memleketi Kolaşin'de ve ömrü boyunca pek çoklarına karıştığı anlaşılan şiddet olaylarından birinin sonucunda vefat etti. Kolaşin mutasarrıflığından gelen malumata göre "eşhas-ı muzırır rüfekasından Halil" kendisi gibi Polyeli olan Ali isminde birinin evinde kalmaktayken Ali'nin gayrimüslim olan eşi Yovana tarafından revolverle başından vurularak öldürülmüştü.³⁷⁰

Hem Gani Bey Toptani hem de Kolaşinli Halil Ağa örneklerinde karşımıza çıkan şiddet pratiklerine bütünüyle angaje olmuş ve bu pratiklerini tüfekçi unvanını ve prestijini taşıdıkları hâlde sürdürmüş olan iki portredir. Orta Arnavutluk bölgesinden olan Gani Bey Toptani'nin sergilediği ve uyguladığı şiddetin yerel karakteri tüfekçilikle taltifinden sonra başka bir biçim alarak başkentin suç dünyasına intikal etmişti. Öte taraftan Halil Ağa, Osmanlı-Karadağ hududunda cari olan karakteristik bir şiddet kültürünün bir temsilcisiydi ve sadrazam çocuklarıyla münazaa edip öldürülen Gani Bey'in aksine şiddetinin temel hedefi sürekli biçimde hem kendi kimliğinin "öteki"si olan hem de toprak gibi son derece maddî bir konuda aralarında çıkar çatışması bulunan gayrimüslim komşuları olmuş, nihayetinde kendisi de bir gayrimüslim tarafından öldürülmüştü.

³⁶⁶ "Üsküb'de bulunan silahşor Halil Ağa'nın ... Akova'ya azîmeti mehzîri müstelzim olacağından mumaileyhin bin kuruş maaşla Anadolu tarafında bir hizmette istihdamı ... şeref-sâdır olan irade-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhî muktezâ-yı celilinden olmağla..." (BOA, İ.HUS 2/77, 25 Muharrem 1310/19 Ağustos 1892).

³⁶⁷ BOA, BEO 97/7234, 26 Muharrem 1310/20 Ağustos 1892.

³⁶⁸ Halil Ağa'nın bu istidası için bkz. BOA, BEO 94/7047, vr. 3, 28 Eylül 1308/10 Ekim 1892.

³⁶⁹ BOA, BEO 106/7909, 24 Rebiülahir 1310/15 Kasım 1892.

³⁷⁰ BOA, TFR.I.KV 59/5897, 22 Safer 1322/8 Mayıs 1904.

2.2. Tüfekçiler ve Göçmenlik

Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî veya benzeri bir kurumdan bahsedilirken akılda tutulması gereken birkaç husus vardır: Bu müesseselerin tarihsel hikâyeleri ancak bünyelerinde görev yapan personelin varlığıyla anlam kazanabilir. Bu personel ise yalnızca çeşitli defterlere kaydedilen isimlerden ve aldıkları maaşlardan ibaret olmayıp eyleyen, başkalarının eylemlerinden etkilenen, dönüşen, dönüştüren tarihsel aktörlerdir.³⁷¹ Oynadıkları tarihsel rolün sınırları, doğal olarak yine tarihsel koşullarca çizilmiştir. Bu sınırlar onların eyleme güçlerini ellerinden almaz, aksine onun dahilinde eyleyebilecekleri bir potansiyel sunar.³⁷² Zira Yıldız Sarayı tüfekçileri de kendi dinsel, dilsel, bölgesel, sosyal, sınıfsal geçmişleri ve karakterleri olan, hayatı onun etrafında değerlendirdikleri bir bakış açısı ve istinat noktası edinmelerini sağlayacak belli formasyonlar edinmiş kimselerden oluşur. Padişahın ve sarayının muhafızlığı, bu insanların doğuştan edindikleri ve sahip oldukları yegâne kimlik ve statüleri değil, fakat pek çok kimlik ve statü kazanma sürecini tecrübe ettikten sonra meslek hayatlarının geldiği bir aşamada taşıdıkları toplumsal rollerden biridir.

Dolayısıyla, tüfekçilerin Osmanlı padişahının hizmetindeki modern bir “kapı halkı” grubu olarak II. Abdülhamid dönemi İstanbul’unun sosyal yaşantısında denk düştükleri tarihsel konumun anlamlandırabilmesi onların bu katmanlı kimlik yapılarının açıklamasını gerektirir. Kuşkusuz, bu kimlik katmanları, monolitik bir yapı ortaya çıkarmaz ve tüfekçiler, münferit bireyler olarak birbirlerinden oldukça farklı kökenlerden gelmiş ve önemli ölçüde farklılaşan kanaatler edinmiş olmalıdırlar. Fakat toplumsal görünüşleri ele alındığında genelleyici birtakım hükümler vermeyi mümkün kılan ve bununla kalmayıp Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî personelini tecrübe ettikleri tarihsel bağlam içinde anlamayı kolaylaştıran bazı noktaların tespit edilmesi olasıdır.

³⁷¹ Haffner, tarih araştırmalarında bu noktanın sıklıkla ıskalandığına şu sözlerle değinir: “Normal tarih anlatımlarından birini okursanız -ki bunların hadiselerin kendilerini değil, sadece konturlarını içerdikleri kolayca unutulur- tarihin sadece bir düzine insanın arasında vuku bulduğuna inanasınız gelir, o sırada ‘halkların mukadderatlarını yönlendiren’ karar ve eylemleri, daha sonra ‘tarih’ olarak adlandırılacak şeyleri oluşturacak bir düzine insan.” (Sebastian Haffner, *Bir Alman’ın Hikayesi: Hatırladıklarım (1914-1933)*, çev. Hulki Demirel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, s. 162).

³⁷² Hatırlamakta yarar vardır: “İnsanlar tarihlerini kendileri yapar; ama onu ... dolaysız olarak önlerinde buldukları, verili, geçmişten devrolan koşullar altında yaparlar.” (Karl Marx, *Fransız Üçlemesi: Fransa’da Sınıf Mücadeleleri Tarihi 1848-1850, Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’i, Fransa’da İç Savaş*, çev. Erkin Özalp, İstanbul: Yordam Kitap, 2016, s. 149).

Tüfekçiler hakkında kullandığımız bu “kapı halkı” tabirinin yalnızca üslûp endişesi güdülerek dillendirilmiş bir benzetme ve/veya yakıştırma ibaret olmadığını ve bu birimin pek çok mensubunun memleketi olan Arnavutluk coğrafyasının kendine özgü sosyal koşullarının söz konusu tüfekçilerin de kendilerini bu şekilde değerlendirmelerini son derece olası kıldığını vurgulamak isteriz. Zira, bu coğrafyada hüküm süren geleneksel hiyerarşi, mütevazı kökenlere sahip Arnavutların Osmanlı vesikalarında hanedan olarak bahsedilen bey ailelerinin ya da Kranya gibi “serhat” sayılabilecek Gegalık topraklarında bulunan ve unvanları asaleten kendi soylarında bulunan bayraktarların kapı halkı konumunda bulunduğu bir işleyişe sahipti.³⁷³ Bu açıdan tüfekçiler kendilerini bölgesel beylere değil fakat “beylerin beyi” konumunda bulunan ve “baba” olarak anılan padişahın, yani hiyerarşinin en tepesindeki yöneticinin “kapı halkı” olarak görmelerinin öğretildiği bir kültürde yetişmişlerdi. Tüfekçilerin önemli çoğunluğunu oluşturan ve metinlerde en sık karşımıza çıkan grup olmakla beraber, bu sosyal gerçeklik yalnızca Arnavut kökenlilere mahsus değildi. Eşraf ve muteberan olarak tabir edilen sosyal tabakanın Bosna bölgesinde de önemli bir ağırlığı mevcuttu.³⁷⁴ Dolayısıyla, tüfekçilerin, kültürlerini edindikleri coğrafyanın kendilerinden beklediği mahallî hanedana sadakat ödevini II. Abdülhamid’e yansıttıklarını iddia etmenin mümkün olduğu kanaatindeyiz.

En başta, bir muhafız birliği olarak Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî’nin sıkı sıkıya örülmüş ve asırlar içerisinde hareket etmemecesine teamül hâlini almış bürokratik bir karakterden büyük ölçüde azade oluşunun, tüfekçilerin sosyal hayat içerisinde daha görünür hâle gelmelerine yol açacak eylemlere girişmelerine müsait bir disiplin açığı doğurduğunu gözlemlemek mümkündür. Sıkı bir kışla hayatı süren askerlerin veya memuriyetleri sosyal hayatlarını da onun doğrultusunda tanzim etmeyi zorunlu kılacak bir statü içerenlerin aksine Yıldız Sarayı tüfekçileri, memleketlerinde, saray civarında ya da İstanbul’un muhtelif bölgelerinde sosyal hayata sıkı sıkıya karışmış biçimde karşımıza çıkarlar.³⁷⁵ Belki de “Arnavut tüfekçiler” imgesinin gerek Yıldız Sarayı’nda bulunmuş

³⁷³ Clayer, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri*, s. 26.

³⁷⁴ Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s. 82.

³⁷⁵ Bu durum devri tecrübe edenlerin tüfekçi algılarına da yansımıştır: “(...) zavallı Mehmetçiğin nakaratı azap gibi tekrar edip durduğu ‘yasak’ kelimesini ağzına almıyan, uzun yorgunluklar, uykusuz geceler bilmeyen tüfengi bölüğü” (Mayakon, *Yıldızda Neler Gördüm*, s. 137). Keza Hurşid Paşa da şu sitemlerde bulunur: “Bilhassa istibdâdın son zamanlarında Arnavut silah-endâz efrâdının tecâvüzâtı o kadar ileri gitmiş

gerekse sarayla doğrudan bir irtibatı olmaksızın İstanbul'da yaşamış devrin birçok müellifinin hatıra metinlerine yansımış olması bu yüzdendir.

Tüfekçilerin, İstanbul sosyal hayatına yansıyan yönlerini incelemeye geçmeden önce onların bu ortam içindeki sosyalleşmelerini dramatik biçimde etkileyen birkaç noktaya temas etme zarureti vardır. Zira bu hususlar gözden ırak tutulursa Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî'nin başkent hayatının son derece girift ağları içerisindeki eyleme biçimlerinin arkasında yatan motivasyonların keşfi mümkün olmaz. Bu hususlardan ilki, tüfekçi personeli arasında İstanbul'da doğmuş ve büyümüş çok az kimsenin olduğu gerçeğidir.³⁷⁶ Tüfekçilerden bahsedildiğinde bir göçmenler topluluğundan söz edildiği hatırdan çıkarılmamalıdır.

Göçmenlik ise insanın sosyalleşme pratiklerini kritik biçimde şekillendirecek ölçüde kuvvetli bir kimlik katmanı oluşturur.³⁷⁷ Yıldız Sarayı tüfekçilerinin ezici çoğunluğunun dünyaya gözlerini açtıkları Balkan coğrafyasında göç etme pratiğinin ve tüm Balkan uluslarının dillerine geçen “gurbet” kelimesinde ifadesini bulan memleket-sıla ikiliğinin halk kültüründeki büyük etkisi de hesaba katıldığında gurbette olmanın tüfekçilerin üzerindeki etkisine yönelik belirli bir kavrayış açıklığına kavuşmamız mümkündür.³⁷⁸

Göçmenlik ve gurbette bulunma olguları İstanbul'a birer yabancı olarak gelmiş tüfekçilerin yalnızca kimliklerinin önemli bir katmanını oluşturmakla kalmaz; bu iki olgu, aynı zamanda, onların sosyal hayat içerisindeki tavırlarında da belirleyici olarak nitelendirilebilecek ölçüde mühim bir rol oynar. Zira göçmen belirli bir kültürü, sosyalleşme ve gündelik yaşam pratiğini, değerler dünyasını edinmiş olduğu hâlde başka bir yere, çoğu zaman da bütün bu edindiklerinden şu veya bu oranda daha farklı bir

idi ki, onlar artık kimseyi dinlemez ve zâbit ve amirlerine de itaat eylemez bir hâlde idiler. Ara sıra bazı zâbitlerini tüfenk kurşunuyla vuranlara bile ceza olunmadığı işitiliyordu ve bazen bu katillerin memleketlerine gönderilmiş olduğu mesmû olurdu. Katil para alıp memleketine gidiyor, ne güzel cezadır!” (Hurşid Paşa, *31 Mart İhtilâli*, s. 101-102).

³⁷⁶ 1891 yılında tüfekçi personeli arasında yalnızca dört kişi İstanbul doğumluydu (BOA, Y.PRK.SGE 4/36, 22 Kanunusani 1306/3 Şubat 1891).

³⁷⁷ Çünkü göçmen “miras aldığı ve şu anda içinde bulunduğu yer arasındaki kesişme”de yaşamayı tecrübe etmek durumundadır (Iain Chambers, *Göç, Kültür, Kimlik*, çev. İsmail Türkmen ve Mehmet Beşikçi, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005, s. 31).

³⁷⁸ Balkanlarda göç pratiğinin ve beraberinde getirdiği gurbet kavramının tarihsel kökenlerine ilişkin detaylı bir çalışma için bkz. Petko Hristov, “The Balkan Gurbet: Traditional Patterns and New Trends”, *Migration in the Southern Balkans: from Ottoman Territory to Globalized Nation States*, ed. Hans Vermeulen, Martin Baldwin-Edwards ve Riki van Boeschoten, Cham: Springer, 2015, s. 37.

hayatın sürdüğü bir yere giden kişidir. Hiç de hızlı gerçekleşen bir süreç sayılamayacak adaptasyon ve/veya asimilasyon bazı göçmenler özelinde hiçbir zaman tam manasıyla gerçekleşmediği gibi, çoğu örnekte de oldukça uzun bir süreye, hatta nesillere yayılabilir.

Tüfekçilerin göç yoluyla geldikleri İmparatorluk başkentindeki sosyalleşme süreçlerini şekillendiren bir diğer etken pek çoğunun belli başlı gettolar içerisinde hayat sürmeleridir. Zaten geniş bir göçmen ağının bir parçası olan ve ekonomik ve sosyal ilişkilerinin pek çoğunu bu ağ içerisinde kuran tüfekçiler öncelikle bölgesel nitelikteki bu ağın oluşturduğu çeşitli gettolara bağlıdır. Bu sosyal ağ yalnızca göçü kendileriyle beraber tecrübe etmiş olanlarla sınırlı kalmaz. Ne kadar uzun süredir burada bulunduklarından bağımsız olarak, İstanbul’da yaşayan ve kendileriyle hemşeri olan, aynı bölgelerden gelen veya anadillerini paylaşan geniş bir kalabalığa da uzanır. Bu durum, ister istemez, onları başkent içindeki “memleketliler gettosu”nun bir parçası hâline getirir.³⁷⁹

Tüfekçilerin içinde yaşadıkları ve kopmalarının mümkün olmadığı bir diğer getto ise görev yaptıkları Yıldız Sarayı kompleksinin kendisidir. Pek çoğu ömürlerinin neredeyse tamamını bu sarayın içinde ve civarında geçirmiş, velinimetleri II. Abdülhamid’in yaşantısına paralel biçimde nadiren bu saraydan uzaklaşmış olan tüfekçiler, sosyal yaşamlarını ancak burada hüküm süren perspektif doğrultusunda hareket ederek şekillendirmişlerdi. Kendi içinde ayrı bir âlem oluşturan Yıldız Sarayı, bir bakıma, hayatın da Hamidî düzenin ritmine uygun biçimde aktığı alternatif bir mahalleydi. Tüfekçiler de –bu sarayda uzun süreler görev yapmış diğer personel gibi– bu iklimi teneffüs eden kalabalığın bir parçası olmuşlardı.

Tüfekçileri incelerken hatırd tutulması gereken bir diğer husus ilk nesil göçmenlerde görülen en yaygın davranışlardan birinin kişinin içine doğduğu ve kültürlenme sürecini beraberinde tamamladığı birtakım yerel pratikleri göç edilen bölgeye taşıdığı gerçeğidir. Tüfekçilerin çoğu imparatorluğun Rumeli coğrafyasındaki sınır bölgelerinden ve özellikle kırsal bölgelerden gelmiş kimselerdi. Dolayısıyla onlar, Kuzey Arnavutluk, Bosna, Hersek, İç Anadolu gibi payitaht perspektifinden bakıldığında “taşra” olarak görülen yerlerde hüküm süren ethosu Âsitâne’ye taşıyan figürlerdi. İleride görüleceği üzere, tüfekçilerinin çoğunluğunun geldikleri coğrafyada sıklıkla karşımıza

³⁷⁹ Tüfekçilerin büyük çoğunluğunun geldiği Arnavutluk coğrafyasında gurbette olanların birbirleriyle dayanışma ağları kurmasının uzun bir geçmişi vardı (Clayer, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri*, s. 19).

çıkan celâdet göstermek,³⁸⁰ dilâverlik etmek,³⁸¹ silahlı olarak gezinmek,³⁸² erkeklik kavramı üzerine inşa edilmiş ve temizlenmesi noktasında şiddetin meşru bir pratik sayıldığı bir onur anlayışını sürdürmek³⁸³ vb. pratiklerin onların İstanbul'un sosyal hayatındaki mevcudiyetlerinde de etkileri olmuştur.

Göçmenlik tecrübesinin kendisi ve sınırları görece muhkem bir ortam içerisinde yaşanan sosyalleşme tecrübesi, tüfekçilerin başkentin sosyal yaşantısı içerisindeki konumlarının anlaşılması adına başvurabileceğimiz kaynakların onlardan bahsetme şekillerini etkilediği için bu kaynakları eleştirel biçimde kullanmak gerekliliğinin zorunlu olarak ortaya çıktığı ıskalanmamalıdır. Zira Yıldız Sarayı tüfekçilerinden söz edilen bu metinlerin müelliflerinin pek çoğu meşrutiyetin yeniden ilanını takiben pejoratif biçimde “Yıldız kamarillası”³⁸⁴ diye adlandırılacak bir kümeye mensup olanlara dair yorumlarını ve gözlemlerini paylaşan “kamarilla haricindeki”lerdir. Bizzat tüfekçiler tarafından ve kendi hayatlarını konu alan ben-anlatıları mevcut değildir. Buna karşın, otuz küsur sene başkentte bulunmuş bir topluluk hakkında yazılanların tümünü böyle bir değerlendirme yöntemiyle değersizleştirmeye de hacet yoktur. Çünkü haklarında üretilen metinlerin bu özelliği tüfekçilerin İstanbul halkının tanık olduğu davranışlarının mahiyetini değiştirmez.³⁸⁵

İşaret edilmesi gereken bir diğer husus tüfekçilerin konumlarının onlara dair bazı olumsuz izlenimleri pekiştirmiş olabileceğidir. Bir göçmenler topluluğu olarak

³⁸⁰ Mustafa Atâullah Efendi, İškodra ve mülhakatında yaşayanların “mine’l-kadîm huşûnet-i mîzâcları iktizâsınca serbestiyet ve şekâveti kendilerine hâl edinmiş” olduklarından yakını (Maurus Reinkowski, *Düzenin Şeyleri, Tanzimat’ın Kelimeleri: 19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Analizi*, çev. Çiğdem Canan Dikmen, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 142). Cevdet Paşa da Bosnalıları “öteden beri şecâ’at ve bahâdırlıkla ma’ruf gazi Boşnaklar” diye anmaktadır (Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 30).

³⁸¹ Mustafa Âli, henüz klasik devirde bir stereotip hâlini aldığı anlaşılan bölgenin ruhunu “bî-netîce ceng ü cidâl ve var yok yire serhadd beğleri ile harb u kitâl itmeden hâlî olmazlar” diye tarif ediyor (Gelibolulu Mustafa Âli, “Kühn ül-Ahbar”, *Cogito* 19 (1999): 13). Yine Cevdet Paşa, Bosna’nın “serhad halkı” olarak andığı kasaba sakinlerini “pek şecî ve dilâver” olarak tavsif etmekteydi (Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 29).

³⁸² Arnavutluk’ta silah taşımının İstanbul’da baston taşımaya benzediğini “öteden beri bu âdet olmuştur” sözleriyle anlatan Necip Draga’nın ifadeleri için bkz. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 4, İçtima Senesi: 2, İn’ikad: 82, 21 Nisan 1326, s. 565.

³⁸³ Ekrem Bey bilumum göstergeleriyle beraber erkeklik ile onur arasındaki ilişkinin Arnavutluk ahalisinin zihninde nasıl eş tutulduğunun çeşitli örneklerini sunar (Avlonyalı Ekrem Bey, *Anılar*, s. 243).

³⁸⁴ Tabir Süleyman Kâni İrtem tarafından kullanılmıştır (Süleyman Kâni İrtem, *Yıldız Kamarillası*).

³⁸⁵ Fakat kaçınılmaz olarak bu faaliyetlerin sadece “bir kısmını” yansıtır. “Tarih ve sosyal bilimler,” diye yazar Scott, “aydınlar tarafından ve yine okuryazar yetkililer eliyle oluşturulmuş yazılı kayıtlara dayanarak kaleme alındığı için, sessiz ve anonim sınıf mücadelesi biçimlerini ortaya çıkarmak için yeterli donanımına sahip değildir.” (James C. Scott, *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, New Haven: Yale University Press, 1985, s. 37-38).

memleketlerindeki hâkim değerleri İstanbul’a taşıma çabaları ve oldukça kısıtlı bir alanda sosyalleşmek durumunda kalmaları onlarla haklarında yazanlar arasında kültürel bir barikat oluşturur. Keza 1909 sonrasında II. Abdülhamid’in saltanat devrinin idare sistemindeki bütün bileşenlerin de mahkûm edildiği bir “devr-i sâbık”a dönüşmesi,³⁸⁶ 31 Mart Olayı’na bazı tüfekçilerin de adlarının karışması da tüfekçiler hakkındaki izlenimin olumsuzluğuna katkıda bulunmuş olmalıdır. Tüfekçilerin devrin pek çok şahidinin zihninde Arnavutlarla özdeşleşmiş olduğu hesaba katılacak olursa, Balkan Harbi sonrasında dramatik bir yükseliş gösteren Arnavut karşıtı hissiyat³⁸⁷ da II. Abdülhamid devrinde sarayda görev yapmış Arnavut tüfekçilerin aleyhine olan hissin gelişmesini beslemişe benzer.

2.3. İşret ve İffet: Tüfekçiler ve Galata

Tüfekçiler sosyal hayata yalnızca devletin üzerinde tekel kurmaya çalıştığı şiddet araçlarının kullanılması yoluyla değil fakat devletle beraber dinin de “menhiyat” saydığı içki ve eğlence kültürü aracılığıyla da iştirak ederlerdi. Yoğun olarak gayrimüslim ahalinin meskûn bulunduğu Galata, şehrin fethinden bu yana İslâm halifesi unvanını kullanan padişahın başkentindeki en meşhur meyhaneleri bünyesinde barındırmasıyla meşhurdur. Galata ve civarında yoğunlaşmış olan bu meyhaneler, 19. yüzyıl İstanbul sosyal hayatının önemli bileşenlerinden biriydi ve Galata söz konusu olduğunda bir “meyhaneler dünyası”ndan bahsetmek mümkündür.³⁸⁸ Öte taraftan, bu dünya ile Müslüman ahalinin, özellikle de bu ahalinin bazı kesimlerinin temaslarını olabildiğince kısıtlı tutmak merkezî otoritenin önem verdiği bir konuydu. II. Abdülhamid devrinde özellikle askerî okul öğrencilerinin ve devlet memurlarının Galata’da dolaşmaları ciddi

³⁸⁶ II. Abdülhamid devrinde görev yapanların “Osmanlı geriliğinin kaynağı” olarak görülmeleri özellikle Hamidî idareye muhalif çevrelerde bir gelenek hükmüne girmişti. Konu hakkında daha detaylı bilgi ve bu kadroları tasfiye çabaları ve sonuçları için bkz. Abdulhamit Kırmızı, “Meşrutiyette İstibdat Kadroları: 1908 İhtilali’nin Bürokraside Tasfiye ve İkame Kabiliyeti”, *100 Yılda Jön Türk Devrimi*, ed. Sina Akşin, Sarp Balcı ve Barış Ünlü, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 345-351.

³⁸⁷ Balkan Savaşı’nda yaşanan hezimetin sebeplerinin “Arnavut ihaneti” üzerinden kurgulandığı bu eğilimin en tipik örneklerinden biri için bkz. Hüseyin Kâzım Kadri, *Arnavudlar Ne Yaptılar*, İstanbul: Yeni Turan Matbaası, 1330.

³⁸⁸ Brendan Freely ve John Freely, *Galata, Pera, Beyoğlu: Bir Biyografi*, çev. Yelda Türedi, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014, s. 47.

yaptırımlara yol açabilecek bir kabahatti, zira “bir genç içkiyi, kumarı ve fuşu Galata’dan öğrenir” hükmü genel bir kanaat hâlindeydi.³⁸⁹

Yıldız Sarayı’nın görevlileri olmaları hasebiyle İstanbul’un ayrıcalıklı sakinlerinden olan tüfekçiler arasında da Galata’daki yaşantıya merak salanlar mevcuttu. Tüfekçiler, bu semtteki “baloz”larda görülebilen simalardandı. Daha üst sınıflara hitap eden balo etkinliğinin bir parça süflî versiyonu sayılan balozlar, Koçu’nun aktardığına göre, “ayaktakımı”nın, “haşarat ve erâzil gürûhu”nun, “genç ve toy mirasyedi”lerin müdavimi olduğu müzikli eğlence mekânlarıydı.³⁹⁰ Galata’da mevcut olan oteller de meselenin yalnızca işrete değil fakat iffete de taalluk eden noktasını oluşturuyordu.

Tüfekçilerden Fârsî Bey ile İsmail Ağa, Haliç’te esnafılık yapan Emin ve Haşım ağaların eşlerini yanlarına alarak Galata’da bir baloza katılmışlar, ardından da Musevi Manyon’un oteline geçmişlerdi. “Ne hâl ve suretle derdest edildikleri”ne dair malumat veren belge tüfekçilerin Galata alemleri ile temaslarını ve bunun merkez tarafından takip edildiğini göstermesi bakımından ilginçtir.³⁹¹

Benzer biçimde tüfekçilerden Mustafa, saraydan arkadaşları olan Mabeyn kâtibi Mehmet ve saray sandalcısı Salih Efendi ile beraber Galata’da Panyolaki’nin balozunda işret ederken görülmüşlerdi.³⁹² Sarhoşluğun etkisiyle sokaklarda şarkılar söyleyen üçlü, kolluk kuvvetlerinin uyarıları üzerine onlara direnmiş, hatta kendilerine saldırmaya bile çalışmışlardı. Yakınlarda olan diğer görevlilerin de yardımıyla Aziziye Karakolhanesi’ne götürülen bu alemci saraylıların sarhoş oldukları karakolda da tasdik edilmişti.³⁹³

Karıştığı bir kavga dolayısıyla Galata’da tutuklanan Arnavut Vasil’in üzerinden tüfekçilerden Ali Kemâl Bey’e ait bir kâğıt çıkması da bu semtin ziyaretçileri ile saray tüfekçileri arasındaki temaslara bir örnek oluşturur. Vasil’in üzerinden çıkan ve şüpheli bulunan bu kâğıt, kendisine telgraf çekmek istediği zaman postanenin bu telgrafları kabul etmesi için Ali Kemâl Bey tarafından hazırlanmış bir ilmühaberdi.³⁹⁴ Sarhoşluk hâlinin

³⁸⁹ Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, 11, s. 5885.

³⁹⁰ Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kolektif Şirketi, 1960, 4, 2065-2066.

³⁹¹ BOA, Y.PRK.ZB 6/27, 13 Safer 1308/28 Eylül 1890.

³⁹² BOA, HH.İ 83/71, 5 Şevval 1310/22 Nisan 1893.

³⁹³ BOA, Y.PRK.ASK 90/40, vr. 2, 21 Nisan 1309/3 Mayıs 1893.

³⁹⁴ BOA, Y.PRK.ZB 9/26, 2 Rebiülevvel 1309/6 Ekim 1891.

şiddet araçlarına başvurmayı kolaylaştıran doğası doğrudan bir tüfekçi değilse bile, bir tüfekçinin yakını özelinde karşımıza çıkıyor.

Tüfekçilerin Galata’da iffet ve işret dışındaki kriminal vakalara da karıştığını iddia eden bazı belgeler mevcuttur. Bunlardan birine göre Galata’da hırsızlık yapan ve geçimini bununla sağlayan Süleyman isimli şahıs tüfekçilerden Kürt Ahmed tarafından himaye ediliyordu. Kürt Ahmed kendisine yönelik bir tahkikat yürütmekle görevlendirildiğini anladığı memura “Tüfekçibaşı sağ olsun, bak sen bana mı yapıyorsun, ben sana mı?” diyerek “makam-ı tehditte” konuşmuştu. İnzibat memurunun raporuna göre “Tüfengî Kürt Ahmed’in bu gibi sârik ve serseri makuleleriyle düşüp kalkması namus ve haysiyetin ihlâlini mucib türlü fenalık tevliidi” tehlikesini içermekteydi.³⁹⁵ Karşımıza bir kez daha bir tüfekçinin saraydaki bir görevlinin yakın olmasının tasvip edilmediği kimselerle temasta bulunduğu ve bu tasvip edilmeyen ilişkilerin cereyan ettiği mekânın da yine Galata olduğu bir örnek çıkmaktadır.

Tüfekçilerin sazlı-sözlü işret alemlerine iştiraklerine ait bir hatıra, devrin önemli sazandelerinden Lavtacı Ovrik Efendi’den nakledilmiştir. Ovrik Efendi’nin *Vakit* gazetesine verdiği röportajda karşımıza çıkan tüfekçi portresi, sarhoşluğunun da tesiriyle olacak, bu eğlence ortamına yine “şiddet”ten bir parça taşımaya kalkışır:

Ortada hiç müşteri yoktu. Fakat yine biz çalışıyorduk. Meğer bizim görmediğimiz bir köşede tek bir müşteri varmış: İri yarı bir Arnavut silâhşor. Bu adam yerinden birden fırlayarak bize Arnavut havası çalmamızı emretti. Başladık çalmaya. Fakat nedense hoşuna gitmedi. Gözleri kan içinde masaları devirerek yanımıza geldi. Yeleğinin düğmelerini çözmeğe başladı. Uzakta bulunan sivil memurlar bu esnada vaziyeti görerek, “Eyvah zavallıların işi bitti” demişler! Bizse bu esnada tırıl tırıl titriyorduk. Derken efendim, birdenbire palasını çekerek asılı lambaya bir tane vurdu, yere indirdi. Fakat tam o anda oradan bir kanun geçmez mi? Hızır mısın mübarek? Geldi, kulağına bir şey söyledi, sırtını okşadı, eline de bir cigara verdi, yumuşattı. İşte bundan da böylece kurtulmuştuk.³⁹⁶

Yıldız Sarayı tüfekçilerinden bir kısmının, insan olmaları hasebiyle, yaşadıkları şehrin eğlence ve sefahat hayatına dahil olmaları şaşırtıcı olmayan bir veridir. Fakat bu eğlence hayatının illegal biçimlerine kendileri ve yakınları tarafından gösterilen rağbet, bu durumların engellenmesiyle görevli diğer memurlara karşı sergiledikleri cüretkâr tavır

³⁹⁵ BOA, Y.PRK.ZB 14/110, 21 Recep 1312/18 Ocak 1895.

³⁹⁶ “Lavtacı Ovrik Efendi”, *Vakit*, nr. 5384, 3 Kanunusani 1933, s. 9.

ve hatta eylemlerinin soruşturulması ihtimali söz konusu olduğunda muhataplarını Tüfekçibaşı Tahir Paşa'nın ismini zikrederek tehdit etmeye varan davranış biçimleri dikkat çekicidir. Belgelerde zikredilen bu hususlar, devrin müelliflerinin hatıralarına yansıyan noktalarla birlikte okunduğunda tüfekçilerin İstanbul'un sosyal yaşantısında söz konusu olduğunda tekrar edilegelen olumsuz imajlarının kökenine ilişkin önemli ipuçları barındırır.

2.4. Aile Babası Olarak Yıldız Sarayı Tüfekçileri

Buraya kadarki anlatıdan tüfekçilerin şiddet ve sefahat içeren eylemlerin sosyal hayattaki rollerinin en temel nüvesini oluşturduğu bir topluluk olduğu sonucuna varılmamalıdır. Zira onların sosyal yaşantıdaki görünürlüklerinin tek sebebi bu tür eylemler değildi. Şayet adları sıklıkla bu tür kabahatler ile iç içe geçmiş biçimde anılmışsa bunun önemli sebeplerinden biri de devletin gündelik hayatın olağan akışı içerisinde yaşananlardan çok bu akışın dışına çıkan ve kendi otoritesi için sorun oluşturan eylemleri kaydetme itiyadıydı.³⁹⁷ Oysa diğer pek çok topluluk gibi tüfekçilerin de sosyal yaşamdaki konumlarını şekillendiren en önemli etkenlerden biri aileydi. Bu insanların pek çoğu evlenmiş, çocukları olmuş ve devrin sosyal yapısının onlara yüklediği “evin reisi” konumlarının gereği ailelerini geçindirme galesiyle uğraşmışlardı. Dolayısıyla tüfekçilerden bahsedildiğinde sosyal kimliklerinin ve toplumsal statülerinin “birinin eşi” ve “birinin babası” olmak gibi önemli, hatta geleneksel bir toplum söz konusu olduğunda “kurucu” olarak nitelendirilebilecek unsurları gözden kaçırılmamalıdır.

Aile sahibi olmuş bir tüfekçinin edindiği en önemli sorumluluk barınma meselesinin halliydi. Muhafızlık hizmetleri ve nöbet vazifelerini üstlenmiş olmaları tüfekçilerin daimî olarak Yıldız Sarayı'nda ikamet ettiklerinin düşünülmesine yol açsa da durum farklıydı. Sayıları yıllar içerisinde gittikçe artan tüfekçilerin büyük çoğunluğu sarayda değil, İstanbul'un muhtelif bölgelerinde yaşar ve görevleri icap ettirdiği ölçüde sarayda bulunurlardı. Kolaşınli Halil Ağa örneğinden hatırlanabileceği üzere aralarından

³⁹⁷ Akyıldız, Osmanlı arşivindeki belgelerin bu yönüne “devletin, halkla irtibat kurduğu alanların, vergi, askerlik ve güvenlikle sınırlı kalması; bu konularla ilgili ortaya çıkan verilerde de insanın bir özne olarak değil, istatistikî bir veri konumunda bulunması” sözleriyle dikkat çeker (Ali Akyıldız, “İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları* 50 (2017): 226).

bazılarının saraydaki kariyerleri boyunca saraya uğramalarını gerektiren hiçbir durumun ortaya çıkmadığı da vakiydi.

Mütevazı sınıfsal kökenleri gereği tevarüs edecekleri finansal bir sermayeden mahrum bulunan tüfekçilerin barınma sorunlarını halledilmek için umutlarını bağladıkları yer diğer bütün müşküllerine bir çözüm bulmak için başvurdukları yerden farklı değildi. Pek çok tüfekçi günümüzde dahi yakıcılığını koruyan konut sorununa “nihaî” bir çözüm bulabilmek adına gözlerini velinimetlerinin ihsanlarına çevirmiş durumdaydı. Bu dönemde, bilhassa sahibinin hukukî bir mirasçısı bulunmadığından ötürü devlete kalan mahlul evler diğer pek çok saray bendegânı gibi tüfekçilerin de talipleri arasına karıştığı mülklereydi.³⁹⁸

Tüfekçilerin bu taleplerinden sonuç alacak ölçüde talihli oldukları birtakım mahlul hanelerin kendilerine verildiğine ilişkin belgelerden anlaşıyor. Birimin varlık gösterdiği 33 sene boyunca hatırı sayılır miktarda tüfekçinin İstanbul’un Fatih, Beyoğlu ve Beşiktaş gibi saraya görece yakın noktalardaki mahlul hanelerden faydalanma imkânına eriştiğini görmek mümkündür. Örneğin 1880 yılında Podgoriçeli tüfekçi İsmail Ağa, Beyoğlu’nun Cami-i Kebîr mahallesinde Hüsnü isminde birinden kalan eve yerleştirilmişti.³⁹⁹ Yine Beyoğlu’nun Hüseyinağa Mahallesi’ndeki mahlul bir ev de 1883’te İsmail Ağa ismindeki bir tüfekçiye verilmişti.⁴⁰⁰ Aynı yıl, Fatih’te Cezerî Kasım Paşa mahallesi⁴⁰¹ yakınlarında, Molla Fenârî Camii’nin sokağında bir hane tüfekçi binbaşı Ali Efendi’ye ihsan edilmişti.⁴⁰² Yine aynı sene içinde bugün Fatih’in Karagümrük semtinde kalan Hacı Muhiddin Camii yakınlarındaki bir hane de tüfekçi Bosnalı Osman Ağa’ya intikal etmişti.⁴⁰³

Tüfekçilere mahlulden en çok hanenin verildiği bölge ise saraya en yakın yerleşim yeri olması hasebiyle Beşiktaş ve mücaviri alandı. Taşmektep ile Beşiktaş arasındaki

³⁹⁸ Sultan II. Abdülhamid devrinde mahlul hanelerin saray hizmetlileri arasında bir rekabet konusu hâlini almasının edebiyata da yansımaları olmuştur. Kemal Tahir’in mahlulden bir hane edinmek için saray-îçi bağlantılarını kullanma yoluna giden ve cumhuriyete değin uzanan süreçte bu mülkünü muhafaza için çalışan Mahir Bey’in hikâyesini konu alan romanı için bkz. Kemal Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2021.

³⁹⁹ BOA, MB.İ 66/63, 24 Zilkade 1297/28 Ekim 1880.

⁴⁰⁰ BOA, MB.İ 119/157, 25 Cemaziyelahir 1300/1 Haziran 1883.

⁴⁰¹ Cağaloğlu’nda bulunan Cezari Kasım Paşa Camii dolayısıyla bu ismi almış mahalle. Bu cami, aynı ismi taşıyan ve Eyüp’te bulunan cami ile karıştırılmamalıdır. Cezari Kasım Paşa Camii 1957 yılında yol yapma çalışmaları gerekçesiyle yıkılmış, 1989’da yeniden inşa edilmiştir.

⁴⁰² BOA, MB.İ 119/188, 27 Cemaziyelahir 1300/3 Haziran 1883.

⁴⁰³ BOA, MB.İ 129/157, 18 Zilhicce 1300/20 Ekim 1883.

yoldaki bir hane Hasan Ağa'ya, Sinan Paşa mahallesindeki bir ev Zekeriya Efendi'ye, Kâğıthane'de bir hane İbrahim Ağa'ya verildiği örnekler tüfekçilerin bu bölgede yerleştirildikleri örneklerden birkaçıdır.⁴⁰⁴ Bazı zamanlar mahlule intikal eden bir ev iki kişiye birden verilebiliyordu. Tüfekçiler söz konusu olduğunda böyle bir hadise aynı evin hem Tüfekçi Ali Efendi'ye hem de İmam Mehmed Salih Efendi'ye verildiği bir örnekte yaşanmıştı.⁴⁰⁵

Tüfekçilere verilen bu evlerdeki yaşamlar hakkında ne biliyoruz? Kaynak eksikliği bu soruya birtakım teknik bilgiler dışında esaslı bir cevap vermeyi oldukça güç bir hâle getirmektedir. Yine de 1300/1885 tarihli nüfus sayımına ait defterlerde kaydedilen bilgiler tüfekçilerin yaşadıkları hanelerin içindeki yaşantı konusunda bazı fikirler vermeye ve örnekler sunmaya müsaittir. Örneğin Beşiktaş'ın Sinan Paşa-yı Cedîd mahallesinde meskun olan Mustafa Ağa, yine kendisi gibi bir tüfekçi olan kardeşi Halil Ağa ile birlikte ikamet ediyordu. Bu evde Mustafa Ağa'nın oğlu, annesi, kendisinin ve kardeşinin eşleri, ayrıca üvey kızı oturmaktaydı.⁴⁰⁶ Yine aynı mahallede meskûn olan Bosnalı tüfekçi Abdullah Ağa ise eşiyle baş başa yaşıyordu.⁴⁰⁷ Sinan Paşa-yı Atık mahallesinde oturan İşkodralı tüfekçi Yusuf Ağa'nın ev halkı da yalnızca refikası Hatice Hanım'dan ibaretti.⁴⁰⁸ Üsküdar'ın Tabaklı mahallesinde yaşayan Mehmed Ağa ise iki oğlu ile beraber kalıyordu.⁴⁰⁹ 1907 tarihli deftere göre ise Ortaköy sakinlerinden Kumanovalı Abdülkerim Ağa, eşi Şahsene ve kızı Fehime'nin yanı sıra kendilerinin birinci dereceden akrabaları olmadığı anlaşılan Zıştovili Fatma isminde bir hanım ile beraber oturuyorlardı.⁴¹⁰ Bu örneklerdeki tüfekçilerin tümünün kalabalık olarak nitelendirilebilmekten bir hayli uzak aile yapılanmalarına sahip olması dikkat çekicidir.

⁴⁰⁴ Sırasıyla bkz. BOA, ML.EEM 77/30, 6 Haziran 1300/18 Haziran 1884; 104/98, 17 Haziran 1304/29 Haziran 1888; 156/73, 7 Haziran 1308/19 Haziran 1892.

⁴⁰⁵ “Beşiktaş'ta Asmalı Sokak'ta bilâ-veled vefat eden Zeynep Hanım'dan mahlul olan on iki numarolu hanenin Hazine-i Hassa-yı Şâhane'den münâsib bir bedel ile Maiyyet-i Seniyye Tüfengî Bölüğü çavuşlarından Ali Efendi'ye tefviz ve icarı 13 Cemâzülâhire 1309 tarihinde ve yine mezkur hanenin bin kuruş bedel ile Tuzbaba Cami-i Şerifi imamı Mehmed Salih Efendi'ye tefviz ve icarı dahi 27 Cemâzülâhire tarihinde şeref-vârid olan tezkîre-i aliyye-i âsâfâneleriyle tebliğ buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i padişâhî iktizâ-yı celilinden olduğundan...” (BOA, Y.MTV 59/5, 20 Kanunusani 1308/19 Ocak 1893).

⁴⁰⁶ İlgili defter, SALT tarafından çevrimiçi olarak erişime açılmıştır, bu kayıt için bkz. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/30865> (erişim tarihi: 6.08.2024).

⁴⁰⁷ <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/33692> (erişim tarihi: 6.08.2024).

⁴⁰⁸ <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/29820> (erişim tarihi: 6.08.2024).

⁴⁰⁹ <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/35029> (erişim tarihi: 6.08.2024).

⁴¹⁰ <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/30893> (erişim tarihi: 6.08.2024).

Ortak olan bir husus varsa o da değişik muhitlerde ve değişik nüfuslu hanelerde yaşayan tüfekçilerin saraya ulaşması kolay semtlerde ikamet ettikleridir. Mahlulden kendilerine intikal edecek evler söz konusu olduğunda da bu hususa özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Nadirattan olmakla beraber Üsküdar gibi Boğaz'ın öte yakasında yaşayan tüfekçiler mevcutsa da birim personelinin çoğunlukla Beşiktaş-Beyoğlu-Fatih üçgeninde yoğunlaştığı görülür. Bu üçgenin kendilerince en sık tercih edilen ayağını ise Yıldız'ın da dâhil bulunduğu Beşiktaş oluşturmaktadır.

Barınmak, aile babaları olarak tüfekçilerin yegâne endişelerini oluşturmadığı gibi birincil derecede önem taşımakla beraber aile hayatları dolayısıyla üstlendikleri sorumlulukların tümünü de vücuda getirmiyordu. Çocuklarının istikballeri de evlat sahibi tüfekçilerin dert edinmesi icap eden bir diğer meseleydi. Osmanlı padişahının sarayının hizmetlileri olarak bu konuda görece avantajlı bir konuma da sahiptiler. Zira çocuklarının eğitimleri ve meslek yaşamları söz konusu olduğunda Yıldız Sarayı'nın geniş aracılık ağlarına başvurma imkânları mevcuttu. Örneğin Boşnak Ömer Efendi çocuğunun eğitimiyle yakından meşgul olan bir baba portresi çizer. Bir müddet başkentten uzak kaldığı sırada Hazine Kethüdalığı'nda bulunan oğlunun derslerine devam etmesi için kendisine tavsiye ve tembihte bulunulmasını rica etmek için zaman ayırmıştı.⁴¹¹

Üstelik Ömer Efendi'nin çocuğunun eğitime yönelik bu ilgisi istisnâî bir örnek değildi. Tüfekçiler, 1901 senesinde Sertüfengî Tahir Paşa eliyle iletilen bir istidalarında çocuklarının Kuleli Mekteb-i İdadisi'ne ve Mekteb-i Sultani'ye kaydedilmesi için ricacı olmuşlardı.⁴¹² Yine 1903 senesinde bu sefer daha geniş kapsamlı bir başvuru gerçekleşmiş ve tüfekçi çocuklarından 25'inin Kuleli Mekteb-i İdadisi'ne, 8'inin Darüşşafaka Mektebi'ne, 6'sının Mühendishane-i Berri-i Hümayun'a, 10'unun Numune-i Terakki Mektebi'ne ve 13'ünün de Enderun-ı Hümayun'a öğrenci olarak kaydedilmeleri istenmişti. Mekteplere kaydı istenen kimselerin “ahvâl-i ihtiyâc-ı fevkalâdelerine binaen ücret-i tahsil itâsına kudreyât olamayan zabitân ve çavuşânın mahdumları” oldukları

⁴¹¹ TSMA.e 627/108, 3 Muharrem 1308/19 Ağustos 1890.

⁴¹² “Maiyyet-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâneleri Tüfengî Bölüğü zabitan ve çavuşân kullarının mahdumları olup sâye-i inâyet-vâye-i cenâb-ı tâcdârî-i azâmîlerinde tahsil-i ilm ve maârifden mahrum kalmamaları üzere mumâileyhâ kullarının sin ve istidatlarına göre devam edebilecekleri mekatib-i askeriye ve mülkiye isimleri hizalarında muharrer bulunmuş olduğundan ol vechile mekatib-i mezkûreye sene-i sabık emsali misillü kayd ve kabulü hususu lûtf ve merhamet-i şâhânelerinden arz ve takdim-i niyâz eyleriz.” (BOA, Y.MTV 224/64, 19 Ramazan 1319/30 Aralık 1901).

belirtilmekteydi.⁴¹³ Karıştığı olaylar dolayısıyla Anadolu’da ikamete memur olan ve daha önce kendisinden bahsedilen Kolaşinli Halil Ağa da Ali Rıza ve Ömer isimdeki iki oğlunun o sırada okudukları Aydın İdadi Mektebi’nden alınarak padişahın münasip göreceği herhangi bir askerî mektebe nakledilmeleri talebinde bulunmuştu.⁴¹⁴ Çocuklarının istikbalini yıllar süren eğitim yoluyla değil fakat daha pratik biçimde temin etmek isteyen tüfekçiler de vardı. Bu tüfekçiler oğullarının da kendi birimlerine katılmalarına izin verilmesi talebindeydiler.⁴¹⁵

Demek ki tüfekçilerin sayıca yabana atılamaz bir kısmı İstanbul’da bulunan çocuklarının güvenli bir kariyere sahip olabilmeleri için mülkî veya askerî bir mektebe gitmeleri gerektiğinin farkına varmışlardı ve bu konuda güçleri mesabesinde çeşitli girişimlerde bulunuyorlardı. Saray’da görevleri devam edenler Tahir Paşa’nın aracılığına başvurduğu gibi İstanbul’da bulunmayanlar da çocuklarının eğitim hayatlarına faydalı olacağını umdukları tedbirleri almak için ilgililere şahsî müracaatlarda bulunmaktaydılar.

Tüfekçi çocuklarından olup memuriyete intisap edenler arasında yer alan bazı isimlerin Sicill-i Ahval kayıtları Enderun Mektebi’nin de aile babası tüfekçiler tarafından tercih edilen bir eğitim kurumu olduğunu göstermektedir. Örneğin Bolulu İbrahim Efendi’nin oğlu Eyüp Efendi Enderun’da geçirdiği yılların ardından Kilârî-i Şehriyârî olarak görev yapmıştı.⁴¹⁶ Yine Boşnak tüfekçilerden Haco Ağa’nın oğlu Ömer Efendi de Enderun Mektebi’nde eğitimini tamamladıktan sonra Enderun-ı Hümayun Hademesi olarak hizmet vermeye başlamıştı.⁴¹⁷ Kolaşinli Halil Ağa’nın bir askerî mektebe nakli için ricacı olduğu oğlu Ali Rıza’nın Akova’da Mekteb-i Rüşdiye’den mezun olduğu, yani babasının kendisi için dilediği tahsile ulaşamadığı anlaşıyor. Buna karşın Rûsûmat Emâneti’nin Muhasebe Kalemi’nde memuriyet yaptıktan sonra kura ile askere giden Ali Rıza, 1897 yılında gerçekleşen Yunan Muharebesi’ne katılarak madalya almış ve daha sonra yüklü bir tazminatla memuriyetten ayrılmıştı.⁴¹⁸ Tüfekçi İbrahim Bey’in oğlu Ali Bey ise önce Zabitan Mektebi’nde, peşi sıra Beşiktaş Rüşdiyesi’nde eğitim görmüş ve

⁴¹³ BOA, Y.MTV 253/74, 10 Ramazan 1321/30 Kasım 1903.

⁴¹⁴ Halil Ağa’nın bu istidası için bkz. BOA, BEO 1327/99511, vr. 4, 2 Mayıs 1315/14 Mayıs 1899.

⁴¹⁵ Örneğin Tüfekçi Rıza Ağa, oğlu Ali’nin de kendisiyle aynı görevde istihdam edilmesi için ricacı olmaktadır (BOA, HH.İ 113/100, 30 Zilkade 1315/22 Nisan 1898). Yine Mehmed Tahir Efendi de oğlu Hakkı’nın tüfekçi olarak görevlendirilmesi talebindeydi (BOA, Y.PRK.SGE 5/70, tarihsiz).

⁴¹⁶ BOA, DH.SAİD.d 177/459.

⁴¹⁷ BOA, DH.SAİD.d 184/160.

⁴¹⁸ BOA, DH.SAİD.d 184/162.

Rüsumat Emaneti Mektubî Kalemi'nde memurluk yapmıştı.⁴¹⁹ Debreli tüfekçilerden Selim Efendi'nin oğlu Ali Rıza ise Debre'deki idadiden mezun olduktan sonra Debre-i Bâlâ Defter-i Hâkânî dairesine atanmıştı.⁴²⁰

Bu örneklerden görüldüğü üzere Yıldız Sarayı tüfekçilerinin çocukları her zaman babalarının arzu ettikleri eğitimi alamamış olmalarına ve aralarında üst düzey bürokrasinin merdivenlerini tırmanan bir isme rastlanmamakla beraber bir devlet dairesinde maaşlı memuriyet bulmayı sıklıkla başarmaktaydılar.

Barınmadan çocuklarının eğitime değin uzanan bu ailevî görevler çok temel bir meta gerektiriyordu: Para. Ancak tüfekçilerin aldıkları maaşlarda kolaylıkla izah edilebilir standart bir ölçünün bulunmaması ve bu maaşlar arasındaki ciddi farklılıklar onların maddî durumları hakkında genel geçer bir yargıda bulunmayı zorlaştırır. Aralarında meslekî hiyerarşi bakımından resmî bir fark bulunmayan bazı tüfekçilerin 1887 yılı maaşları arasındaki uçurum bu duruma güzel bir örnek sunar. İlgili yılda Hüseyin Ağa ismindeki bir tüfekçi 100 kuruş maaş alırken Bayram Ağa adındaki bir diğerine aylık 1000 kuruş ödenmektedir. 200, 400, 500 ve 700 kuruşluk miktarlar –bu rakamların belirlenmesinde herhangi bir rütbe ve kıdem farkı gözetilmeksizin– tüfekçilere ödenen maaşların listelendiği belgelerde karşımıza çıkar.⁴²¹ 1893 senesinin listesi incelendiğinde Tahir Ağa isminde bir tüfekçinin maaşının 300 kuruş olduğu yerde Halil Ağa'nın 1500 kuruş maaşla çalıştığı görülür.⁴²² Bu maaş dengesizliği tüfekçi biriminin ilgasına yakın tarihlere değin sürüp gider.⁴²³ Tüfengîler söz konusu olduğunuzda karşımıza sürekli biçimde çıkan informel yapı burada da kendini yineler ve birbirinden dört, beş, hatta on beş kat farklılaşan rakamlar maaş listelerindeki görünürlüklerini korumayı sürdürürler.

Tüfekçilerin zaman zaman maddi müzayakalara düştükleri anlaşılmaktadır. Bu yüzden tüfekçilerin maaşlarının geciktirilmeksizin ödenmesi, büyük olasılıkla saray güvenliğindeki konumları da hesaba katılarak, idarece önemsenmiştir.⁴²⁴ Tüfekçilerin

⁴¹⁹ BOA, *DH.SAİD.d* 184/222.

⁴²⁰ BOA, *DH.SAİD.d* 110/223.

⁴²¹ BOA, Y.PRK.HH 18/40, 26 Ramazan 1304/18 Haziran 1887.

⁴²² BOA, Y.PRK.HH 26/54, 4 Zilhicce 1310/19 Haziran 1893.

⁴²³ 1906'da rütbesiz tüfekçilerin maaşları 500 ile 2000 kuruş arasında değişmektedir (BOA, *HH.d* 4288, 17 Muharrem 1324/13 Mart 1906).

⁴²⁴ Tüfekçi maaşlarının geciktirilmeden ödenmesine ilişkin bir belge için bkz. BOA, *HH.İ* 71/22, 20 Zilkade 1305/29 Temmuz 1888).

çeşitli harcamalarının devlet tarafından karşılanması noktasında da çeşitli örnekler mevcuttur. Örneğin Tüfekçi Ahmed'in oğlu İsmail ile "dört-beş fakir çocuğun" sünnet merasimleri hazinece karşılanmıştır.⁴²⁵ Yine de tüfekçilerden bazılarının zaman zaman maaşlarının yetersiz kalabildiği bir tüfekçinin aylık gelirin geçinmesine yeterli gelmediğini beyan ettiği arzından anlaşılmaktadır.⁴²⁶

Tüfekçilerden bazıları yine padişahın ihsanıyla bazı hanların odabaşılıklarına getirilebiliyordu. Odabaşılık, bu rütbe uhdesinde olan kişiye söz konusu handaki odaların sahiplerinden aidat toplama imkânı tanırdı. Odabaşılar, bu hizmetlerinin karşılığında oda sahiplerinin kiralarnı toplama hizmetini yürütürlerdi. II. Abdülhamid devrinde odabaşılık ihsanı söz konusu olduğunda en çok tercih edilenler tüfekçi sınıfına mensup bulunanlardı.⁴²⁷

⁴²⁵ BOA, Y.PRK.ZB 21/28, 1 Safer 1316/4 Ağustos 1894.

⁴²⁶ BOA, BEO 3133/234970, 19 Recep 1325/28 Ağustos 1907.

⁴²⁷ Nalân Turna, "Geç Dönem Osmanlı İstanbul'unda Han Yöneticileri-Odabaşılar", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 27 (2010): 204.

3. SERTÜFENGÎ ARNAVUT TAHİR PAŞA’NIN YAŞAMI

*“Hazret-i sultân-ı zî-şânın ulüvv-i himmeti
Kaldırmacı Arnavud ağaya verdi devleti
Kaldırmacı oldu devletlû müşîr-i bî-nazîr
İftihâr etsin bununla tâ-be-mahşer milleti”⁴²⁸*

II. Abdülhamid devrinin ruhunu ve Yıldız Sarayı merkezli olarak teessüs etmiş çeşitli nüfuz odaklarını anlamak açısından oldukça büyük bir önem taşıyan Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî ile kuruluşundan ilgasına değin Sertüfengî unvanıyla bu birimin amirliğini üstlenmiş olan Tahir Paşa’nın yaşam öyküsü ayrılmaz biçimde iç içe geçmişti. Bu durum ilgili kurumun tarihinin anlamlandırılabilmesinin ön koşullarından birinin onun geçirdiği her aşamaya nezaret etmiş yöneticisinin de hayatının, faaliyetlerinin ve şahsiyetinin incelenmesini zorunlu kılar.

Tahir Paşa’nın hayatı, efendisi II. Abdülhamid’in Osmanlı tahtına cülûsundan sonra özel bir mahiyet kazanmıştı. Bu gelişmeyle beraber Yıldız Sarayı’nda şekillenmeye başlayan Hamidiye yönetiminin güvenlik ayağının bileşenlerinden biri hâline gelen Arnavut Tahir Ağa, böylelikle tarihin yazılı kayıtlarının konusu hâline gelmiş, ismi bu sayede nisyanın pençesinden kurtulmuştur. Dolayısıyla Tahir Paşa’nın biyografisinin yazılabilmesine olanak tanıyan materyallerin hemen tümünün onun Yıldız Sarayı’nda önemli ağırlığı bulunan bir muhafız teşkilatının amiri olarak görevlendirilmesiyle doğrudan ilişkili olduğu gerçeğinin teslim edilmesi gerekir.

İstanbul’daki binlerce gurbetçi işçiden biriyken velinimetinin ihsanları sayesinde müşirler arasına karışan ve yine efendisinin zevaliyle ikbal yıldızı tümüyle sönen, nihayetinde devlet hizmetindeki kariyerinin tümü II. Abdülhamid’in etrafında şekillenmiş sadık bir saray adamı olan Arnavut Tahir Paşa, yalnızca Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî’nin değil, fakat Yıldız Sarayı’nda yoğunlaşmış olan mikro-iktidar alanına dair çizilecek her panoramada kendisine yer verilmesi icap eden bir isim olarak karşımıza çıkar. Elias’ın da belirttiği gibi saray halkı ve saray halkının yaşamına ilişkin yapılacak bir çalışma, kaçınılmaz biçimde, monarşinin karakteri üzerine yapılmış bir çalışma

⁴²⁸ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, I, 397.

anlamını da taşır.⁴²⁹ Bu meyanda Tahir Paşa ve kumandasındaki tüfekçiler de Yıldız monarşisinin karakterinin kendisine aksettği birçok aynadan birini vücuda getirir.

Esasında Tahir Paşa'nın hayat hikâyesi alışılmışın dışındadır. Askerlik silkinin en yüksek rütbesi olan müşirliğe ulaşmış olmasına karşın aldığı bu terfilerin askerî bir eğitim almasıyla, muharebelerde bulunmasıyla veya askerî bürokrasinin çeşitli bölümlerinde gösterdiği birtakım yararlılıklar ile alakası yoktur. İstanbul'da ekmek parasının peşinde koşan birçok hemşerisinininkine benzer bir hayat yaşayan Arnavut Tahir Ağa'yı önünde düğme iliklenen "Sertüfengî-i Hazret-i Şehriyârî Müşîr Tahir Paşa Hazretleri" hâline getiren II. Abdülhamid'in meşhur "vehm-i hümayun"unu izale etmeyi başarabilecek ölçüde sarsılmaz sadakatini ispatlayabilmesi ve böylelikle Padişah'ın kendi canını emanet etmekte tereddüt göstermeyeceği sayılı insan arasına girebilmesi olmuştur. Diğer bir deyişle, Tahir Paşa'nın uhdesine "rütbe-i sâmiyye-i müşîrî" buyurulurken liyakatten ziyade sadakat esası gözetilmiştir.⁴³⁰

Böylesi bir yükselişi tecrübe eden Tahir Paşa kimdi ve onun öyküsüne bu seyri veren hadiseler nelerdi? Bu soruya bir cevap bulabilmek için Tahir Paşa'nın erken yaşamına bakmak gerekir. Zira insanların toplumsal varlıkları, bilinçleri üzerinde oluşturu bir etkiye sahip olduğu gibi⁴³¹ insanın kendini biçimlendirmesi ile aile ve din gibi kültürel müesseseler tarafından biçimlendirilmesi de iç içe geçer.⁴³² Gramsci bir keresinde bir insanın kendisini tanıyabilmesi için varlığı üzerinde sayısız iz bırakmış olan tarihsel süreci incelemesi ve bu izlerin bir dökümünü çıkarması gerektiğini yazmıştı.⁴³³ Aynı gereklilik, bir başkasını anlamak için de geçerlidir. Ancak Tahir Paşa'nın karakterinin mayasında muhakkak surette büyük bir payı olan bu yetişme yılları hakkında yazılı kaynaklar büyük oranda suskundur. Padişahların ve ismi tarihî kayıtlarda

⁴²⁹ Elias, *Court Society*, s. 42.

⁴³⁰ Sadakatin liyakat karşısında yükselen bir erdem olarak dile yansımaları hakkında Berkes'in çalışması fikir vermeye müsaittir. Buna göre Sultan Abdülhamid devri matbuatında "ubudiyet, sadâkat, bende-i sâdikâ, teb'a-yı şâhane" gibi tabirlerin kullanımında ciddi bir artış gözlemlenir (Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, çev. Ahmet Kuyaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 350). II. Abdülhamid devrinin ve Yıldız Sarayı'nın önemli isimlerinden olan Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa bu durumu daha veciz bir biçimde "liyakati ilmiye ve fikriyeden ziyade sadakat ve mutavaata kıymet verilen devirler" kelimeleriyle anlatır (Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, s. 36).

⁴³¹ Karl Marx, *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları, 1976, s. 25.

⁴³² Stephen Greenblatt, *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare*, Chicago: University of Chicago Press, 1980, s. 256.

⁴³³ Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, çev. Quantin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith, New York: International Publishers, 1992, s. 324.

kendisinininkinden katbekat fazla geçen pek çok diğer Osmanlı'nın bile biyografilerini yazmayı oldukça netameli bir hâle getiren kaynak yetersizliği⁴³⁴ Tahir Paşa söz konusu olduğunda çok daha yakıcı bir mahiyet arz eder.

Bu suskunluğun belli başlı sebepleri vardır. En başta, Tahir Paşa'nın II. Abdülhamid'in maiyetine girmeden önceki hayatı devrin yazılı kaynaklarının ne vakit ne de emeklerini sarf etmeye değer bulacakları ölçüde sıradan bir insanın öyküsüdür. Hemcinsi olan bazı diğer Osmanlı Arnavutları gibi kadim bir mahallî hanedana veya bölgede nüfuz sahibi olan eşraftan bir aileye mensubiyeti olmadığı gibi adından bahsedilmesini gerektirecek bir devlet hizmetine de girmemişti.⁴³⁵ Onun ismini arşiv belgelerinde ve matbuat köşelerinde görünür kılan ve tarihin meçhul kalmaya mahkûm derinliklerinden çıkararak tarihçinin dikkatine sunan hadise hayatının bir kısmında sertüfengîlik makamına tayin edilmesidir; ki sertüfengîlik, Tahir Paşa'nın bir personel kaydının bulunmasını zorunlu kılan bir memuriyet olmadığı için ismi hayatının erken evreleri hakkında bazı malumat kırıntıları barındırılabilir olan Sicill-i Ahvâl Defterleri'nin de kapsamına girmemiştir. Bu yönüyle, Tahir Paşa'nın II. Abdülhamid ile tanışmadan önceki yaşamı resmî belgelerin dikkatini sakındığı “küçük insan”ın hayatına ait bazı safhaların bir bütünü olarak önemli ölçüde –ancak tümüyle değil– meçhul kalır.

⁴³⁴ Eldem, Osmanlıların biyografilerinin yazımında karşılaşılan kaynak kısıtlılığı problemine şu sözlerle değinir: “Reşid Paşa'nın, Sultan Abdülmecid'in, annesi Bezmiâlem Valide Sultan'ın, devlet ricalinin ne bildiklerini, ne okuduklarını, ne düşündüklerini bilmek için neler vermezdik? Oysa maalesef bu konularda hemen hiçbir şeye sahip değiliz. Ne bir kütüphane envanteri, ne bir günlük, ne aralarındaki özel yazışmalar, ne üzerindeki ibare veya derkenarlardan okuyucusunun zevk, düşünce veya bilgisi hakkında bir fikir edinebileceğimiz bir yabancı kitap veya İslâm felsefesi yazması...” (Edhem Eldem, “Tanzimat Hatt-ı Hümayunu’nu (1839) Baştan Okuma”, *Tarih ve Toplum* 20 (2022): 77).

⁴³⁵ Osmanlı Balkanlarının hemen her tarafında olduğu gibi Arnavutlarca meskûn topraklarda da birbirini takip eden asırlar boyunca hafızalarda tutulmaya değer görülmüş, bazı mahallî hanedanlar mevcudiyet gösterdi. Bölgenin sosyal yapısında oldukça önemli yer tutan bu aileler Osmanlı evrak hazinesinde genellikle -terimler arasında nüans farkları olmakla beraber- “hanedan”, “eşraf”, “mütehâyizan”, “ashab-ı alâka” tabir edilir, Arnavutlar arasında ise sıklıkla “ocak” (*oxhak*) veya “büyük kapı” (*derë e madhe*) olarak anılırdı (Nathalie Clayer, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri*, s. 26). Resmî kayıtlarda da Libohova-Aslan Paşalı ailesinden Ali Naki Bey “Yanya hanedanından”, Mustafa Nailî Paşa “Nasliç kazası hanedanından” diye tanıtılıyordu (BOA, *DH.SAİD.d* 3/983; 71/139). Aynı tabir nüfuzlu Hristiyan aileleri için de kullanılmakta, örneğin Corci Paşa “İşkodra hanedanından” kelimeleriyle tavsif edilmekte idi (BOA, *DH.SAİD.d* 4/398).

3.1. Yıldız Sarayı Öncesi Yaşamı

Durum böyle olmasına karşın Tahir Paşa'nın hayatının resmî hizmete başlamadan önceki seyri hakkında bazı bilgiler –böylesi bir malumatı sağlamak amacıyla kaleme alınmamış olsalar da– çeşitli kaynaklardan istihraç edilebilmektedir. Örneğin, ismi 1908 yılının sonlarına doğru hazırlanan ve Tüfengî Bölüğü amir, zâbit ve çavuşlarının listelendiği ve pek çok benzeri örnekten farklı olarak tüfekçilerin yaşlarının da belirtildiği bir belgede kendisine yer bulur. 1326 tarihli bu listede Tahir Paşa'nın isminin yazılı olduğu satırın “sinni” kısmında karşımıza çıkan “59” sayısı onun hicrî 1267 senesinde, yani 1850/1851 yıllarında doğmuş olduğunu gösterir.⁴³⁶

Tahir Paşa'nın Debreli olduğu şeklindeki hatalı bilgi Türkçe literatürde hakkında kaleme alınmış sayılı metinde kendini tekrar eden bir hata olarak belirir. Hem Sicill-i Osmanî Zeyli müellifi Mehmed Zeki Pakalın hem de Süleyman Kâni İrtem, Paşa'nın hayatına ilişkin kaleme aldıkları yazılarında kökenine ilişkin bu yanlış bilgiyi tekrarlarlar.⁴³⁷

Tahir Paşa'nın memleketine dair hem arşiv kaynaklarında hem de ikincil literatürde birçok veri bulunmaktadır. En başta, Tüfengî Bölüğü mensuplarının listelendiği resmî bir kayıta Tahir Paşa'nın İşkodra vilâyetinin Kranya karyesinden olduğu açıkça belirtilir.⁴³⁸ Öte yandan Tahir Paşa Arnavutlar arasında “Tahir Pasha Krajani” namıyla anılır ki bu ifade onun Kranyalı olduğuna doğrudan işaret eder.⁴³⁹ Keza, kendisini yakından tanımış olan ve Arnavutluk'un önemli ailelerinden birine mensup olması dolayısıyla bölge ahvaline hakkıyla vakıf bulunan Avlonyalı Ekrem Bey de hatıralarında Tahir Paşa'dan “Kranjeli (Kranyalı) bir Arnavut” olarak bahseder.⁴⁴⁰ Avusturya-Macaristan İmparatorluğu diplomatlarından ve ilk Albanologlardan olan ve dolayısıyla bölge ile hem diplomatik hem de ilmi kariyeri münasebetiyle sıkı bağlar tesis

⁴³⁶ BOA, Y.PRK.SGE 11/46, 4 Zilhicce 1326/28 Aralık 1908. 1267 senesi 6 Kasım 1850 ile 26 Ekim 1851 arasına denk gelmektedir.

⁴³⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008, XVIII, 12; Süleyman Kani İrtem, “Saray ve Babîâlinin İç Yüzü”, *Akşam*, 03 Şubat 1935, nr. 5853, s. 8.

⁴³⁸ BOA, Y.PRK.SGE 4/36, 22 Kanunusani 1306/3 Şubat 1891. Yakın tarihte yapılan bir araştırmada bu belgeden istifade edilmesine karşın Pakalın'ı takiben Tahir Paşa'nın Debreli olduğu söylenir (Tekin, *Sultan'ın Muhafızları*, s. 108).

⁴³⁹ Ndoc Nikaj, *Kujtime të nji jetës si kalueme*, Tiranë: Onufri, 2016, s. 152.

⁴⁴⁰ Avlonyalı Ekrem Bey, *Anılar*, s. 101.

eden Ippen de Tahir Paşa'nın Kranyalı olduğunu kaydeder.⁴⁴¹ Dahası, Paşa'nın yaşamının erken dönemleriyle alakalı bilgi sunan Mati Logoreci'nin çalışmasında da hemşerilerinin kendisinden "Tahir Dragovici" olarak bahsetmesinden anlaşılır ki Tahir Paşa, Kranya bölgesinin bugün Karadağ sınırları dâhilindeki Dragovici (Драговићи) / Dragoviq isimli köyünde dünyaya gelmiştir.⁴⁴² Tahir Paşa, İstanbul'da çıkan Fransızca bir gazetede de bu köye nispetle anılır.⁴⁴³

Dragoviq, bölgedeki diğer pek çok köyün aksine herhangi bir kilise kalıntısının bulunmadığı, dolayısıyla ihtida etmiş Arnavutlarca kurulduğu anlaşılan bir yerleşim yeridir.⁴⁴⁴ Köyün ismi Arnavut mitolojisinde "kuçedra" olarak bilinen iblisle dövüşüp onu yendiğine inanılan "Dragua" adındaki folklorik kahramandan gelir.⁴⁴⁵ Paşa, Kostallari'nin kaydına bakılırsa, Dragoviq ve Kështënjë'deki ailelerin önemli kısmının mensup bulunduğu "Dodajt" kabilesine (*fis*) mensuptur.⁴⁴⁶

3.1.1. Yetiştığı Muhit: Kranyalı Bir Çoban

Tahir Paşa'nın doğduğu ve büyüdüğü, Osmanlı devrinde "Kranya" olarak anılan, Arnavutça ismi Krajë/Kraja olan ve günümüzde Skadarska Krajina⁴⁴⁷ şeklinde Slavize edilmiş bir ismi bulunan bu bölgedeki toprakların çoğu Karadağ devletinin sınırları dâhilinde bulunmaktadır. Güney Kranya'daki birkaç köy ise Arnavutluk devletinin idaresindedir.

⁴⁴¹ Ippen, *Nordalbanische Küstenebene*, s. 41.

⁴⁴² M. L. (Mati Logoreci), "Gjaku i Tahir Pashë Krajanit I", *Agimi* 6 (1921): 109.

⁴⁴³ *La Turquie*, 14 Haziran 1909, nr. 139, s. 1.

⁴⁴⁴ Edmond Malaj, "Famullitë e Krajës dhe të Shestanit gjatë shekujve të pushtimit osman dhe fshatra shqiptare përreth Ulqinit e Tivarit", *Kraja me veçantitë shestanase në rredhjen e shekujve (Aktet e konferencës shkencore, Ulqin, 7-8 tetor 2011)*, Tiranë: Botimet Don Gjon Buzuku, 2013, s. 54.

⁴⁴⁵ Hajrullah Koliqi, *Kraja ndër mote*, Prishtinë: Grafoprint, 1993, s. 36.

⁴⁴⁶ Androkli Kostallari, "Contribution à l'histoire des recherches onomastiques dans le domaine de l'albanais", *Studia Albanica* 2/1 (1965): 38. Güneybatı Balkanlar'da, Hersek'ten Tiran'a kadar olan hat boyunca kabilevî bağlara sahip topluluklar görmek mümkündür. Bu yapının en belirgin biçimde varlık gösterdiği bölge ise Osmanlı belgelerinde "Gegalık" olarak adlandırılan Kuzey Arnavutluk ile Karadağ'dır. Arnavutçada *fis* olarak adlandırılan bu kabile örgütlenmelerinin mensupları birbirlerini ortak bir atadan gelmiş akrabalar olarak addederler (Robert Elsie, *The Tribes of Albania: History, Society and Culture*, London: I. B. Tauris, 2015, s. 3-4).

⁴⁴⁷ Bu tabirin "İşkodra hududu/memleketi" anlamına geldiği anlaşılmaktadır (Rick Derksen, *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden: Brill, 2008, s. 244-245).

Bölge, İşkodra gölünün güneybatısında, Crmnica ile Ana Malit bölgeleri arasında kalan bir alanı kapsar.⁴⁴⁸ Osmanlıların bölgeyi fetihlerinden sonra 1485 yılında yaptıkları ilk tahrirre göre Kranya 142 haneden oluşan geniş bir nahiyedir ve hane reislerinin isimlerinden anlaşılan, tümü gayrimüslim olan Arnavutlar ile Slavların bölgede beraberce yaşadıkları anlaşılmaktadır.⁴⁴⁹ 16. yüzyıl itibarıyla Slav nüfusun bölgedeki yoğunluğunun azalarak demografik hâkimiyeti Arnavutlara terk ettiği yine imparatorluk defterlerinden anlaşılmaktadır.⁴⁵⁰ Takip eden iki yüzyılda İslamlaşma hareketlerinin hızlanması ve Arnavut yerleşiminin yoğunlaşmasıyla beraber bölge bugüne değin sürdürdüğü genel çehreyi kazanmıştır. Kranya'nın Tahir Paşa'nın da tecrübe ettiği zaman dilimindeki atmosferini kavrayabilmek adına 1861 yılında İşkodra'ya müfettiş olarak gönderilen Cevdet Paşa'nın kaydettiği şu bilgileri alıntılarlamakta yarar vardır:

Kraina nâhiyesi İşkodra gölünün sâhilinde tûlânî bir nâhiyedir. Bu nâhiyenin deniz tarafı Bar kazâsıdır. Selçe ve Kırnice ve Şeştan ve Morik ve Kraina ve Yemenici ve Şuruka nam yedi karyeyi şâmildir. (...) İşkodra kazâsı ve mülhakatı hep Arnavut olup Arnavutça tekellüm ederler. Fakat Selçe ve Kırnice karyeleri ahâlisi Hırvat ve Ortodoks olup Boşnakça tekellüm ederler. Binâen-aleyh bu iki karyenin ahâlisi Karadağ'a mâildirler. Şeştan ahâlisi Arnavut olup Arnavutça tekellüm ederler ve Lâtin mezhebinde olup Karadağlı'ya düşmandırlar. Morik ve Kraina karyeleri ahâlisi ehl-i İslam olup Şeştanlılar anlar ile birlikte Karadağlılar ile muhârebe ederler ve Şeştan ahâlisi Hırvatlar ile hem-hudûd olduklarından Boşnak lisânını dahi bilirler. Kraina nâhiyesi hep sengistandır. Ahâlisi ekseriyâ kayıklar ile Podgoriça ovasına geçip zira'at ederler.⁴⁵¹

II. Abdülhamid'in tahta cûlusundan birkaç ay önce kaleme alınan bir belge Kranya'nın 1876 yılındaki idarî vaziyetini detaylıca ortaya serer. Buna göre Kranya bir nahiye hükmünde olup bu idarî birimin başında "bölükbaşı" unvanını taşıyan bir memur bulunmaktadır. Devrin idarecileri tipik bir Tanzimat bürokrati yaklaşımı sergileyerek yaklaşık 30 kadar köyden oluşan Kranya'nın oldukça geniş bir alanı kapsadığını ve kadim bölükbaşılık idaresi devam ettiği takdirde bölgenin cibal sistemine entegre olarak merkezi

⁴⁴⁸ Gjokë Dabaj, *Shestani: Studim filologjik gjithëpërshirës I*, Ulqin: Shoqate për Kulturë Don Gjon Buzuku, 2004, s. 50-51.

⁴⁴⁹ Bu defterin Kranya nahiyesine ilişkin isim listesi için bkz. Selami Pulaha, *Defter i Sanxhakut të Shkodrës 1485*, Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 1974, s. 143-145.

⁴⁵⁰ Selami Pulaha, *Popullsia Shqiptare e Kosovës Gjatë Shek XV-XVI (Studime dhe dokumente)*, Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 1984, s. 54.

⁴⁵¹ Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s. 194-195.

otoritenin daha da dışına savrulması ihtimali bulunduğunu göz önüne alarak bölükbaşılığın lağvını ve bölgede bir müdürlüğün tesis edilmesini gündeme getirmişlerdir. Bu yeni müdürlüğün merkezi olması düşünülen Ostros köyüne de bir hükûmet konağının inşası planlanmıştır.⁴⁵² Bu idarî manzaradan anlaşılan Tahir Paşa'nın çocukluk ve gençlik çağında memleketi Kranya'nın Karadağ hududundaki dağlık bir bölge olarak merkezî otoriteden ve imparatorluğun tecrübe ettiği bürokratik reformdan büyük oranda azade, bölgenin Osmanlılarca fethine değin uzanan kadim usullere bağlı bir atmosfere sahip olduğudur.

Bu kadim sistem uyarınca Kranya gibi nahiyelerde “kocabaşı” ve “bayrakdar” olarak anılan görevliler bulunurdu. Her iki unvan da bölgenin ileri gelenlerine ait olup bayrakdarlık ayrıca babadan oğula geçerdi. Bayrakdarlar, “bayrak” olarak anılan bölgelerindeki eli silah tutan kimselerin idaresinden sorumlu tutulmuşlardı. Ayrıca bu unvanları taşıyan eşrafın emrinde olan bazı silahlı kimseler mahallî güvenlikten sorumlu tutulur ve “gubar” olarak anılırlardı. Ayrıca, yine bölgenin eşrafından seçilmek kaydıyla merkez tarafından tayin edilen “bölükbaşı”lar mevcuttu. İşkodra vilâyeti dahilindeki herhangi bir bölgenin bölükbaşısı tayin edilen kimse vilâyet merkezinde ikamet etmekle beraber icap ettikçe sorumlu olduğu bölgeye gider, bu sistemin diğer bileşenleri hükmünde olan kocabaşı, bayrakdar ve gubarları toplayarak meclisler oluşturur ve çeşitli kararların alınmasını sağlardı.⁴⁵³

Yine Cevdet Paşa'nın bölgedeyken hazırladığı detaylı listeler sayesinde bu tür bir sistemle idare edilen Kranya'da Tahir Paşa'nın çocukluk günlerini yaşadığı 1861 yılı itibarıyla 1100 hane bulunduğunu öğrenmekteyiz. Bu hanelerin 700'ü Müslüman, 150'si Katolik ve 250'si Ortodoks'tu.⁴⁵⁴ Bölgede bir bölükbaşı ve bir bayrakdar bulunmaktaydı. Dahası, Kranya bayrakdarı emrindeki 1860 “tüfeng-endâz” ile İşkodra vilayetindeki

⁴⁵² “Nefs-i İşkodra kazasına mülhak olup bölükbaşılık namıyla idare olunmakta bulunan Kranya nahiyesinin otuz kadar karye ve mahalleden mürekkep ve oldukça cesim bir müdiriyyet mahallî bulunmasından naşi bölükbaşılık unvanının müdirliğe tahviliyle ... merkez-i nahiye ittihaz olunacak Ostros karyesinde ... bir hükûmet konağının inşası istizan olunmuş...” (BOA, ŞD 1996/20, 27 Rebiülevvel 1293/22 Nisan 1876). Hükûmet konaklarının devletin otoritesini temsil yolunda oynadıkları rol için bkz. Yasemin Avcı, *Osmanlı Hükûmet Konakları: Tanzimat Döneminde Kent Mekânında Devletin Erki ve Temsili*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017.

⁴⁵³ Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s. 199-200. Cevdet Paşa, bölükbaşılığı müdürlüğe kıyasla “usûl-i kadîme” olarak anmaktadır.

⁴⁵⁴ Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s. 194.

bayraklar arasında en fazla silahlı nüfusa sahip olan birimde görev yapıyordu.⁴⁵⁵ Kranya bayrakdarının kendilerini çağırması hâlinde davetine icabet etmekle yükümlü olan 700 Müslüman ve 150 Katolik hanede silah kullanma becerisine sahip 2000'e yakın insanın bulunması Tahir Paşa'nın yetiştiği ortama dair önemli bir veri kabul edilse gerektir. Paşa sınır çatışmalarının, kan davalarının ve silahlanmanın yoğun olarak görüldüğü İşkodra vilayetinin en “müsellah” bölgelerinden birinde doğmuş ve büyümüştür. Yalnızca Cevdet Paşa'nın bölgede olduğu birkaç ay içerisinde Kranya'ya düzenlenen Karadağ hücumları⁴⁵⁶ ve korsan saldırıları⁴⁵⁷ Tahir Paşa'nın içinde büyüdüğü ortama tümüyle sirayet etmiş olan asayişsizliği ve şiddet ortamını gözler önüne serer.

Doğu Sorunu'na uluslararası bir çözüm bulmak adına toplanan konferansın nihayetinde imzalanan Berlin Antlaşması (1878) ile Kranya'nın büyük oranda Karadağ'a terk edilmesi kararlaştırılacak ve her ne kadar bölge ahalisi bu idarî değişime karşı silahlı bir direnişe girişmeye niyet edeceklerse de Osmanlı merkezinin tasvip etmediği bu türden hareketler bir semere vermeyecektir.⁴⁵⁸ Nitekim 1912 yılının Ekim ayında patlak veren I. Balkan Savaşı'nın hemen öncesinde, Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının başlangıcında 30 küsur karyeden oluşan Kranya nahiyesinden yalnızca beş karye Osmanlı idaresinde kalmıştır.⁴⁵⁹ Savaşın sonuna gelindiğinde bütün bir “Avrupa-yı Osmânî” ile birlikte bu beş karye de Osmanlı hâkimiyetinden çıkacaktır.

Kranya'yı anlamak adına incelenmesi gereken en önemli verilerden bir diğeri bölgenin demografik yapısıdır. Cevdet Paşa'nın verdiği rakamlardan 1860'ların başları itibarıyla yaklaşık üçte ikisi Müslüman olduğu görülen Kranya'nın İslam dinine mensup nüfusunun hemen tümünü Arnavutlar oluşturmaktaydı. İlerleyen on yıllarda da Kranya nüfusunun kahir ekseriyetinin İslam dinine mensup Arnavutlardan oluştuğunu ve bölge

⁴⁵⁵ Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s. 203.

⁴⁵⁶ Kranya'ya gerçekleştirilen saldırılardan birinde Hot kabilesinin lideri Hasan Hot ile Kranya bayrakdarı Murtaza Ağa kuvvetlerini birleştirerek mücadele etmişler, pek çok zayıat vermişler, Hasan Hot ve askerleri Karadağlılara esir düşmüşlerdir. Cevdet Paşa bu yenilgiyi İşkodra kumandanı Ferik İsmail Paşa'nın kendilerine yardım etmemesine ve bunu “Ben asâkir-i nizâmiyye kumandanıyım, başıbozuk askerine karışmam” diyerek gerekçelendirmesine bağlar (Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s. 248).

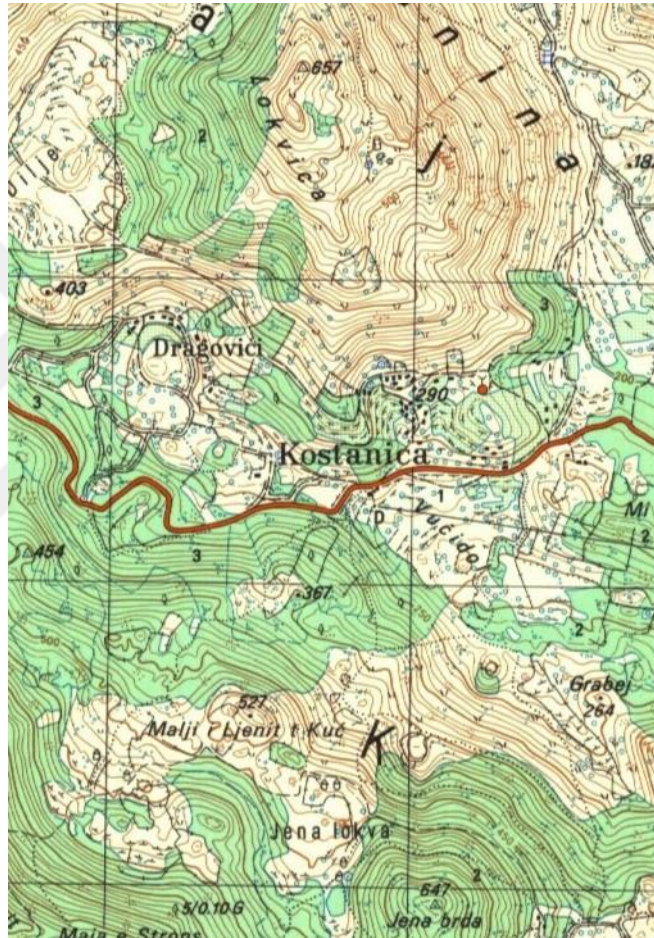
⁴⁵⁷ “Karadağ korsanları ... Kraina sâhilinde vâki' Şitar limanında ehl-i İslamdan iki kişiyi idâm ile bir londora igtinâm...” (Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s. 175).

⁴⁵⁸ Kranyalıların “seriü'l-infiâl” meşrepleri gereği bu tür hareketlere girişmelerinin muhtemel olduğu ve topraklarının Karadağ'a devrini engelleyecek hareketlere girişmemeleri adına devletin bölgedeki kimseleri para vererek direnişten vazgeçirmeye çalışması, sınır değişikliği dolayısıyla karşılaştıkları mali zararın karşılanması ya da hicret etmek isteyenlere kolaylık gösterilmesi ve maddi destekte bulunulması gibi seçeneklerin gündeme geldiği bir belge için bkz. BOA, Y.EE 100/10, 13 Rebiülevvel 1300/22 Ocak 1883.

⁴⁵⁹ BOA, BEO 4074/305500, 5 Ramazan 1330/18 Ağustos 1912.

ahalisinin arasından “pek mâhir bağçevanlar yetiştiği”ni Şemseddin Sâmî’den öğrenmek mümkündür.⁴⁶⁰ Bölgedeki bu etnik tablo aradan geçen asırlar boyunca da pek az değişmiş olup Arnavut unsuru tarihsel olarak bölgenin yerlisi olduğu gibi günümüzde de Kranya nüfusunun çoğunluğunu oluşturmayı sürmektedir.⁴⁶¹

Şekil 5
Tahir Paşa’nın Doğum Yeri Dragović’in Gösterildiği Harita⁴⁶²

Böylesi bir coğrafyada ve bu coğrafyanın yukarıda zikredilen tarihsel süreci tecrübe ettiği bir çağda doğan Tahir Paşa’nın babasının isminin Mehmed olduğu “Tahir

⁴⁶⁰ Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, V, s. 3609.

⁴⁶¹ Örneğin, 2011’de yapılan nüfus sayımına Kranya bölgesini oluşturan yerleşim birimlerinde sakin nüfusun %99’u Arnavut olduklarını beyan etmiştir, bkz. <http://pop-stat.mashke.org/montenegro-census.htm> (erişim 16.08.2024)

⁴⁶² 1986 tarihli bu haritanın tam boyutlu hâline ulaşmak için şu siteye müracaat edilebilir: https://www.topografskakarta.com/jugo/download/srb_25/podgorica_14/pg_14.html (erişim 24.10.2023).

bin Mehmed” yazılı mührü dolayısıyla açığa çıkmaktadır.⁴⁶³ Oğlunun aksine devlet hizmetine girerek ikbal basamaklarını tırmanma gibi bir tecrübe yaşamayan Kranyalı Mehmed’in bölgedeki pek çokları gibi köy hayatına dair birtakım faaliyetlerle ve yine pek çok memleketlisinin örneğini takiben hayvancılıkla uğraşmış olduğunu düşünmek akla yatkındır. Zira Koliqi’nin Kranya’da hâkim olan anlatılardan derlediğine göre Tahir Paşa hayatının çocukluk ve ilk gençlik yıllarında köylerinin yakınında bulunan Dieleve ve Shpellës së Dragonit gibi yerlerde babasının hayvanlarını otlatarak günlerini geçirir.⁴⁶⁴

3.1.2. İstanbul’a Gelişi ve Şehzade Abdülhamid Efendi’nin Hizmetine Girişine Dair Anlatılar

Kranyalı Mehmed oğlu Tahir’in memleketinden ayrılmasına ve yolunun İstanbul’a düşmesine sebep olan hadiseler konusunda muhtelif rivayetler vardır. Bu rivayetlerden birinde bir grup hemşerisi silah kullanmaktaki maharetini göz önünde bulundurarak genç Tahir’e başvurur ve kan davalılarını öldürmeleri için onun yardımını ister. Paşa, bu talebi yerine getirerek ilgili kişiyi öldürür; ancak yeni bir kan davasının tarafı hâline geldiği için canını kurtarmak maksadıyla memleketini terk eder.⁴⁶⁵

Bu öykünün Tahir Paşa ile ilgili diğer anlatılarda yinelenmemesi, keza bir gazetede ve referans olarak “İstanbul’daki bilgili bir kişi” gösterilerek yayımlanması rahatlıkla itimat ve itibar edilebilecek bir görüntü oluşturmaya yeterli gelmez. Dahası, kan davalarına oldukça yaygın olarak rastlanan⁴⁶⁶ ve bu davaların katil yoluyla çözümünün bir onur meselesi olarak algılandığı⁴⁶⁷ Kuzey Arnavutluk bölgesinde işlediği bir cinayetin hayatının geri kalanı boyunca Tahir Paşa’nın karşısına çıkmamış olması

⁴⁶³ Paşa’nın “Tahir bin Mehmed” yazılı mührünü kullandığı belgelerden bir örnek için bkz. BOA, Y.PRK.HH 10/2, 22 Zilkade 1299/5 Aralık 1882.

⁴⁶⁴ Hajrullah Koliqi, *Kraja*, s. 81.

⁴⁶⁵ *La Turquie*, 14 Haziran 1909, nr. 139, s. 1.

⁴⁶⁶ Osmanlı Devleti, henüz 1858 yılında Arnavutluk’taki kan davası cinayetlerinin şer’î hükümler uyarınca en sert biçimde cezalandırılmasını ve böylece bu uygulamanın engellenmesi için uğraşmaktaydı (BOA, C.ADL 37/2262, 29 Cemaziyelevvel 1274/15 Ocak 1858).

⁴⁶⁷ Tahir Paşa’nın da sakini olduğu Kuzey Arnavutluk’ta nesiller arasında sözlü olarak aktarılan ve Lekë Dukagjin isminde bir asilzâdeye atfedilen *Kanun*, uzun müddet boyunca Müslüman Arnavutlar için şeriat hükümlerinden ve Hristiyan Arnavutlar için ruhbanlarının bildirdiklerinden daha önemli sayılmıştı (Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s. 206; Mary Edith Durham, *High Albania*, London: Edward Arnold, 1909, s. 25). *Kanun*, “Birinin onuruna yapılan saldırının bedeli hiçbir mülkle ödenemez, ancak kan dökmekle veya dostların aracılığıyla sağlanacak yüce gönüllü bir afla ödenir” ve “Onuruna saldırılmış insan intikamını almak için her hakka sahiptir; bu yüzden yargılanmaz, kendisine ceza kesilmez” gibi hükümlerle kan davası ile onur kavramı arasında doğrudan bir ilişki kurarak bu eylemi bölgenin örfü içerisinde tümüyle meşrulaştırmaktaydı (Fox Leonard, *The Code of Lekë Dukagjini*, New York: Gjonlekaj, 1989, II, 130).

hikâyeye daha kuşkulu gözlerle bakılması gerekliliğini doğurur. Osmanlı Arnavutluk’unda süren kan davalarında davacı tarafın davalıları bölgeden ayrılrsa, hatta başkente gitse bile onu öldürmeye yönelik girişimlerde bulunduğu ve bunların başarıyla sonuçlandığı örneklerin vaki olduğu bilinmektedir. Bu hususta, daha önce bahsi geçen Gani Toptani’nin katili olduğu düşünülerek öldürülen Cavid Bey örneği akılda tutulabilir.⁴⁶⁸

Kan davası geleneğinin Osmanlı İmparatorluğu’nun sadrazamının oğlunun öldürülebileceği ölçüde önemsendiği bir coğrafyada, sertüfengî makamını haiz olmasının Tahir Paşa’ya yönelik böyle bir harekete girişilmemesinin gerekçesi olması zor görünmektedir. Bu mantıksal kıyasa genç Tahir’in İstanbul’a gelişini bir cinayetle ilişkilendiren bu anlatının diğer öyküler arasında “şaz” bir nitelikte olduğu gerçeği de eklendiği takdirde Paşa’nın Kranya’dan İstanbul’a göçünün daha az dramatik fakat daha gerçekçi sayılabilecek bir motivasyonu olduğunu düşünmenin daha akla yatkın olduğu anlaşılır: Ekonomik durum.⁴⁶⁹

19. yüzyıl boyunca Kranya’nın Müslüman ahalisinin İmparatorluk’un sair bölgelerine göç ettiği ve göç edenlerin sayısının azımsanmayacak bir sayıyı bulduğu, devletin “İşkodra gölüyle deniz arasındaki Kranya’dan ... hicret eden ahâli-i müslime ne kadar familyadan ibaret olub nerelerde ve ne sûretle iskân etdirilmiş” olduklarını soruşturma çabasından anlaşılmaktadır.⁴⁷⁰ Yukarıda ifade edildiği gibi Şemseddin Sâmî’nin bu bölgeyi tarif ederken hangi meslek dallarında yetenekli insanlar yetiştirdiğinden söz etmesi de Kranyalıların memleketleri dışında da zanaatlarıyla tanınacak ölçüde çeşitli bölgelere dağıldıklarının bir delili olsa gerektir. Gençliğinde çobanlık eden, babasının eşraftan olduğuna dair bir kayıt bulunmayan Tahir Paşa da aynı ekonomik saiklerle İmparatorluk’un muhtelif bölgelerine göç eden birçok Kranyalıdan biri olmalıdır. Nitekim hakkındaki diğer anlatılar da bu ihtimali kuvvetlendirir.

⁴⁶⁸ Cavid Bey’in “Arnavut kıyafetli” bir şahıs tarafından öldürülüşünün bir tasviri için bkz. *Sabah*, 8 Ekim 1899, nr. 39 s. 1.

⁴⁶⁹ 19. yüzyılda İstanbul’a göç Arnavutça türkülerde sık rastlanan bir tema hâlini de almıştı. Bir türkü “Keyiften gitmiyoruz / Dertten gidiyoruz / Ah kör olası gurbet / Şeytan götürsün seni” (“*Nuk ikim nga qeyfi / Por ikim nga halli / O kurbet i shkretë / O të martë djalli!*”) sözleriyle bir gurbetçinin ağzından göçün sıkıntılarını dile getirmekteydi. Bu türkünün de içinde bulunduğu ve tümü gurbet ve askerlik temasına ayrılmış Arnavut halk şarkısı sözlerinin derlendiği bir kaynak için bkz. Kozma Vasili ve Arsen Mustaqi, *Lirika Popullore 3: Këngë për nizamet dhe kurbetin*, Tiranë: Akademia e Shkencave, 1981.

⁴⁷⁰ BOA, Y.A.HUS 173/4, vr. 2, 4 Cemaziyelevvel 1300/13 Mart 1883.

Daha itimat edilesi bir anlatı Mehmed oğlu Kranyalı Tahir'in 1876'dan önce ve fakat tam olarak tespit edilmesi mümkün olmayan bir tarihte civardaki köylerden Şestan'da doğup büyümüş Zef Maci ismindeki bir arkadaşıyla beraber iş bulmak ve geçimini temin etmek üzere İmparatorluk başkentine geldiğini kaydeder. Bu anlatıya göre ikili Beşiktaş'taki bir evde beraber yaşar, bulabildikleri işlerde, hassaten kaldırımcılık gibi kol kuvveti gerektiren alanlarda çalışırlar.⁴⁷¹ Bu dönemde Tahir bin Mehmed İstanbul'a rızkını aramaya gelmiş binlerce Arnavut'tan yalnızca biridir. Nitekim Beşiktaş'taki bu evin hemen altında civardaki Arnavutların dörtlü-beşli gruplar hâlinde bir araya gelerek sohbet etmeyi âdet edindikleri bir kahvehanenin mevcudiyeti ve bu mekânın kendi aralarında "Kranyalılar Kahvesi" diye anılması bir hemşeriler ağının mevcudiyetini ve Tahir Paşa'nın da İstanbul'a geldikten sonra bu ağa dâhil olduğunu gösterir.⁴⁷²

Paşa'nın erken yaşamı hakkındaki en detaylı anlatıyı sunan Logoreci'nin bu kayıtlarını takip edersek genç Tahir bir süre sonra arkadaşı Zef Maci'yle beraber o sıralar şehzadegân arasında bulunan Abdülhamid Efendi'nin konağında bahçıvan olarak çalışmaya başlar.⁴⁷³ Bu, Sâmi'nin daha önce alıntıladığımız bölgeden yetenekli bahçıvanların çıktığına yönelik beyanı ile beraber düşünüldüğünde ilgili devir itibarıyla Kranyalı göçmenlerin bahçıvanlıkta istihdamlarının yaygın bir uygulama hâlini aldığını göstermektedir.⁴⁷⁴

Rivayetler Tahir Paşa'nın gençlik yıllarında dahi şecaati ve cesareti ile temeyyüz ettiği ve kabadayılık geleneklerine eğilimli olduğu bir tablo çizerler. Paşa'nın bu dönemiyle ilgili az sayıdaki kaynak giriştiği bir düellonun hayatının geri kalanını şekillendiren bir kırılma anı olduğunda ittifak hâlinedir. Logoreci, Kranya halkının hafızasında yaşadığı şekliyle aktardığı rivayette Paşa'nın düelloya giriştiği kişiyi ismine

⁴⁷¹ Kaldırımcılık işiyle iştigal ettiği kan davası öyküsünün dile getirildiği anlatıda da kendine yer bulur (*La Turquie*, 14 Haziran 1909, nr. 139, s. 1).

⁴⁷² Hamdi Bushati, *Shkodra dhe motet: traditë, ngjarje, njerëz*, Shkodër: Shtëpia Botuese Idromeno, 1999, II, 472.

⁴⁷³ II. Abdülhamid'in şehzadelik yıllarında Maslak'taki çiftliğinde tarım ve hayvancılıkla ciddi biçimde meşgul olduğunu biliyoruz. Genç şehzade bizzat başında durduğu bu işlerin sonucunda önemli paralar kazanmıştı. Çiçeklerle süslü olan bahçesi, Cuma ve Pazar günleri halkın ziyaretine de açılıyordu, bkz. Ali Akyıldız, *Saray, Harem ve Mahrem*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2019, s. 238-40).

⁴⁷⁴ Nitekim saray bahçelerinde de Kranyalı bahçıvanlar istihdam edilmekteydi (BOA, İ.ML 27/26, 28 Muharrem 1316/18 Haziran 1898). İstanbul'da bahçıvanlık zanaatındaki maharetleri ile şöhret bulan bir diğer grup da Tahir Paşa'nın memleketinden pek uzak olmayan İspiç'ten İstanbul'a göçen Karadağlılardı (Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s. 190).

varıncaya değin kaydeder. Buna göre olay Tahir Paşa Şehzade'nin bahçesinde çalışmaktayken Mirko Bjelevic adlı bir Karadağlının Kranyalıların vakit geçirdiği kahveye giderek oraya bir elma bırakması ve bu elmayı ısırmaya cüret edecek olursa onunla düelloya girişeceğini söyleyerek alenî biçimde meydan okuması üzerine gelişmiştir. Bu muameleden gururları incinen memleketlilerinin aklına durumu Tahir Paşa'ya havale etmek gelir.⁴⁷⁵ Bunun üzerine arkadaşı Zef'i de yanına alarak Kranyalılar kahvesine giden genç Tahir oradaki kahveciye “Şu elmayı buraya getir de ısırayım, bakalım hâlâ içinde kan var mı?” diyerek hemşerilerinin onurunu kurtarmak adına Mirko'nun meydan okumasını kabul etmiş olur.⁴⁷⁶

Tahir ile Mirko arasındaki düelloya ilişkin rivayetler bu kavganın Çamlıca ile Haydarpaşa arasındaki bir çayırılıkta cereyan ettiğini ve İstanbul'da yaşayan pek çok Arnavut ve Slav'ın –bir asabiyet gayretiyle olsa gerek– düelloyu izlemek üzere oraya geldiğini aktarır. Dövüş Tahir Paşa'nın rakibini haklaması ile sonuçlanır. Hikâye İstanbul'da dilden dile yayıldığı sıralarda bahçıvanı olarak çalışan bu gencin yiğitliği Şehzade Abdülhamid Efendi'nin kulağına kadar ulaşır.⁴⁷⁷ Genç Şehzade gösterdiği şecaat karşısında emniyetini temin edebileceğine kanaat getirdiği Arnavut Tahir Ağa'yı bahçıvanlığın ötesinde birtakım hizmetlerle görevlendirebileceğini anlamış olur. Hikâyeye göre Tahir Paşa'nın, saltanatı devrinde sertüfengîsi olacağı ve müşirlik rütbesiyle taltif edileceği II. Abdülhamid'e hizmet hayatının asıl safhası böylece açılır.⁴⁷⁸

Logoreci ve İrtem vasıtasıyla elimize ulaşan bu rivayetin, şehzadenin Arnavut Tahir Ağa'ya şecaati dolayısıyla güven beslediğine yönelik kanaatin süslü bir anlatımı

⁴⁷⁵ Tıpkı Arnavutlar gibi İstanbul'a maişetlerini aramaya gelen bir diğer önemli unsur da Karadağlılardı (Uğur Özcan, “Sultan Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devletinde Yabancı İşçiler: Karadağlılar”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 5/9 (2012): 83-106). Mirko'yu da memleketinden İstanbul'a getiren motivasyon ekonomik olmalıdır.

⁴⁷⁶ Tahir Paşa'ya dair buraya kadarki malumat ve detayları için bkz. Mati Logoreci, “Gjaku i Tahir Pasha Krajanit I”, s. 107-109. Süleyman Kâni İrtem de aynı hikâyeyi Tahir Paşa'yı Kranyalı değil Debreli ve bahçıvan yerine kaldırmacı, düello ettiği kabadayıyı ise Karadağlı değil fakat Hırvat göstererek aktarır (İrtem, “Saray ve Babıâlinin İç Yüzü”, *Akşam*, 3 Şubat 1935, nr. 5853, s. 8). Ancak Logoreci'nin anlatısının hem daha erken bir tarihte hem de Kranyalıların alınan malumattan hareketle kaleme alınmış olduğu hesaba katıldığı takdirde İrtem'in daha geç tarihli metnine tercih edilmesi icap eder. Kesin olan bir şey varsa hem Arnavutluk hem de İstanbul'un sözlü kültüründe yaşamaya devam eden bu hikâyenin örtülü de olsa tarihsel bir vakaya işaret ettiği.

⁴⁷⁷ Şehzade Abdülhamid Efendi bu tarihlerde Kâğıthane ve Maslak'ta bulunan köşk ve çiftliklerinin idaresiyle meşguldü (İnal, *Son Sadrazamlar*, III, 1266).

⁴⁷⁸ Mirko ile Tahir'in düellosu ve Tahir Paşa'nın II. Abdülhamid'in hizmetine girişine dair bkz. M. L. (Mati Logoreci), “Gjaku i Tahir Pasha Krajanit II”, *Agimi* 7 (1921): 131-134.

olma ihtimali gözden kaçırılmamalıdır. Ayrıca hikâyenin Tahir Paşa'nın memleketlileri tarafından bir tür asabiyet gayretiyle daha “destansı” bir hâle getirilmiş olması da pekâlâ mümkündür. Arnavutluk coğrafyasında ve bu coğrafyanın hassaten kuzeyinde kültürün sözlü aktarım biçimlerinin yazı geleneğine galebe çaldığı düşünülecek olursa bu rivayetlerden olayın “tam manasıyla” yaşandığı biçimini öğrenmeyi beklemek çok isabetli de olmaz.⁴⁷⁹ Nitekim, Arnavutluk gibi sözlü kültürün daha kuvvetli olduğu bir diğer coğrafyada yetişip II. Abdülhamid'in hizmetine giren Dağıstanlı Muhammed Fazıl Paşa'nın erken yaşamına ilişkin anlatılar da Tahir Paşa namına rivayet edilenlerle paralellikler taşır. Bu hikâyelerde her ikisi de imparatorluk periferisinden Osmanlı başkentine gelmiş ve padişahın hizmetine girmiş sadık bendegan rolündedirler. Tahir Paşa gibi Muhammed Fazıl Paşa'nın da II. Abdülhamid'in takdir ve itimadını kazanmasına yol açan hadise bir şecaat gösterisi olarak nakledilir. Buna göre Dağıstanlı kahraman padişahı kafesinden firar eden bir aslandan kurtarmıştır.⁴⁸⁰ Muhammed Fazıl Paşa hakkındaki rivayetin de memleketlilerince naklediliyor olması ilgi çekicidir.

Açık olan bir şey varsa o da Tahir Paşa'nın hayatında söz edilecek kırılma anının söz konusu rivayetteki şekliyle ya da başka bir gelişme üzerine on yıllar boyunca hizmet edeceği II. Abdülhamid'in dikkatini çektiği an olmasıdır. Tahir Paşa'nın Şehzade Abdülhamid Efendi'nin hizmetinde geçirdiği bu sürede efendisini memnun etmeyi bihakkın başardığı II. Abdülhamid'in tahta çıkması üzerine kendisini de saraya aldırması ve saltanatı boyunca yanında tutmasından anlaşılmaktadır. Genç şehzadenin kazanılması son derece güç olan itimadını elde eden Arnavut Tahir Ağa, ağabeyi V. Murad'ın hal'ini takiben 31 Ağustos 1876 günü atalarından tevarüs eden saltanat makamına geçen II. Abdülhamid'in mabeynine resmen dahil olur.⁴⁸¹

⁴⁷⁹ Arnavutçanın yazımı için özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren bir standartlaşma çabası yoğunlaşmış olsa da ortak bir alfabe kullanımının kararı ancak 1908'de Manastır'da düzenlenen kongrede alınabilmiştir. Ortak bir Arnavut alfabesi oluşturmaya yönelik girişimlerin tarihi ve Manastır Kongresi hakkında detaylı bir araştırma için bkz. Mahir Domi, “Alfabeti i gjuhës shqipe dhe Kongresi i Manastirit (14-22 nëndor, 1908)”, *Studime Filologjike* 4 (1968): 71-102.

⁴⁸⁰ Hadduç Fazıl Dağıstanlı, *Bir Kahramanın Hayatı: Dağıstanlı Muhammed Fazıl Paşa*, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık, 1969, s. 44.

⁴⁸¹ Tahir Paşa'nın devlet hizmetine giriş tarihi “19 Ağustos 1292”, yani Sultan Abdülhamid'in tahta cülus tarihi olan 31 Ağustos 1876 olarak gösterilmiştir (BOA, Y.PRK.SGE 11/46, 4 Zilhicce 1326/28 Aralık 1908).

3.2. Sertüfekçilik Kariyeri

Tahir Paşa'nın II. Abdülhamid'in tahta cülusu ile başlayan tüfekçibaşılık kariyeri her şeyden önce bir yükselme öyküsüdür ve her yükselme öyküsü gibi azımsanmayacak sayıdaki değişikliği Paşa'nın hayatına taşımıştır. Bu değişikliklerin en rahat takip edilebilenlere maddiyata taalluk edenler olduğu için saray baştüfekçiliğinin Tahir Paşa'nın hayatına ne gibi “elle tutulur” getirileri olduğunun incelenmesi hayat öyküsünün anlamlandırabilmesi adına önem taşır. Nitekim kendisi hakkında kaleme sarılan çağdaşlarının pek çoğunun öncelikli olarak dikkat çektiği husus onun “kaldırımcı ağa”dan “müşir-i bi-nazir”e dönüşmesini sağlayan bu yükseliş sürecidir.

Efendisinin tahta çıkması Kranyalı Tahir Ağa'nın 1909 yılına kadar faydalanmayı sürdüreceği bir dizi inam ve ihsanın ilk örnekleriyle tanışmasını sağladı. Beşiktaş'ta, Has Fırın'ın yanında bulunan bir ev ve manav dükkânı o tarihlerde henüz Tahir Ağa olarak bilinen sertüfengiye verildiği gibi⁴⁸² kendisine 30.000 kuruşluk (18.000 \$) bir ihsanda da bulunuldu.⁴⁸³ Bu evin yüklü sayılabilecek tefrişat masrafları da yine hazine tarafından karşılandı.⁴⁸⁴ Galata'daki mahlul bir ahşap ev de yine kendisine verildi.⁴⁸⁵ Yalnızca sertüfengiliğinin ilk yıllarında hayat standartlarında gözlemlenen yükselişi gösteren bu örnekler bile velinimetinin saltanat makamını tevarüs etmesinin eski bir kaldırımcı olan Tahir Ağa'nın hayatı için ne denli önemli olduğunu gözler önüne serer. Kranyalı Tahir Ağa, artık sınıf atlamıştı.

Sertüfekçilik kariyerinin ilerleyen yıllarında da Tahir Paşa'nın artık mensup bulunduğu sınıfın standartlarına uygun biçimde yaşaması, “alıştığından geri kalmaması”

⁴⁸² BOA, MB.İ 46/18, 27 Recep 1295/27 Temmuz 1878.

⁴⁸³ “Beşiktaş'ta olup müteveffâ Zehra Hanım'dan münhal olan bir bab hane ile bir bab manav dükkânı bedeli Hazine-i Hassa-yı Şâhâne'den sevk olunmak üzere elli bin kuruş muaccele ile Sertüfengi-i Hazret-i Şehriyârî Tahir Ağa'ya ihsan buyurulmuş olduğundan meblağ-ı mezkurun Evkaf-ı Hümayun Hazinesi'ne irsali şeref-sünuh ve südür buyurulan irade-i seniyye-i cenab-ı mülukâne mukteza-yı münifinden olarak suret-i irade-i seniyye Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bildirilmiş olmağla nezaret-i müşarünileyh ile bi'l-münavebe icrası iktizası babında.” Hazine-i Hassa'ya resen yazılan tezkire hulasaların bulunduğu bir defterin 22 numaralı bu kaydı için bkz. BOA, Y.EE 72/164, vr. 5-6, 27 Temmuz 1295/27 Temmuz 1878. İhsanda bulunan miktar kayda değer görüldüğü ve okurun zihninde bir karşılığı olması istendiği için şu çalışmanın verileri ışığında Amerikan dolarına çevrilmiştir: Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1998*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000. Bu miktar 1998'den günümüze değin gerçekleşen dolar enflasyonu göz önüne alındığında Ağustos 2024 itibarıyla 35.000 dolarlık alım gücüne sahiptir.

⁴⁸⁴ BOA, Y.PRK.SGE 1/27, 13 Şevval 1295/10 Ekim 1878.

⁴⁸⁵ BOA, MB.İ 105/51, 29 Şevval 1299/13 Eylül 1882.

için özel bir çaba gösterildi. Emval ve emlâki, rütbesi yükselip sahip olduğu nişanlar bollaştıkça çoğaldı. 1892 yılında Yenimahalle'deki Posta Caddesi'nde bulunan ev hazine tarafından satın alınarak Paşa'nın adına tapu edildi.⁴⁸⁶ Bu evle beraber Mihrişah Valide Sultan Vakfı'ndan verilen su da Paşa'nın uhdesine geçti.⁴⁸⁷ Bu ev daha sonra Tahir Paşa'dan alınarak Serasker'e verildiyse de padişahın tüfekçibaşısının mağdur edilmemesi önemsenerek kaybının tazminatı olarak 1895 tarihinde kendisine Serencebey Yokuşu'nda bulunan Aziz Paşa Konağı tahsis edildi.⁴⁸⁸ Çatalca'dan bir arsa satın alan Paşa'nın bu araziye tahakkuk eden vergileri de hazine tarafından ödeniyordu.⁴⁸⁹ Tahir Paşa'nın bu türlü hızlı yükselişi bölümün başında alıntılanan hicviyede olduğu gibi memleketleri de dahil olmak üzere bir kısım insanın sertüfenginin aleyhinde duygular beslemesine yeterli gelmişti.⁴⁹⁰

Bu örnekler Kranya'dan İstanbul'a göçmüş kaldırımcı Tahir Ağa'nın II. Abdülhamid'in tüfekçibaşısı olmasıyla beraber kavuştuğu birtakım maddî imkânları göstermekle beraber resmin bütününe görebilmek için başka detaylara bakmak gerekmektedir. Çünkü padişahın emektarı Tahsin Paşa'ya birtakım "dolaylı" ihsanları da söz konusu olmuştur. Bunların başında detayları II. Meşrutiyet'ten sonra ortaya çıkacak olan Bursa elektrikli tramvay hattı projesinin imtiyazı gelmektedir.

Mesele Bursa mebuslarının, özellikle de Mehmed Tahir Bey'in, şehirdeki elektrikli tramvay hattı imtiyazının İşkodralı Mehmed Ali Ağa namına düzenlenmiş olduğunu, ancak söz konusu kişinin kimse tarafından tanınmadığını, gerçek bir kişi olup olmadığının dahi bilinmediğini, senelerdir tramvay hattına ilişkin hiçbir faaliyette bulunmadığını ve dolayısıyla bu imtiyazın kendisinden alınması gerektiğini ifade etmesi ve bu konuda Nafia Nezareti'nden bilgi istemesiyle başlar. Nafia Nazır Vekili Hulusi Bey

⁴⁸⁶ BOA, ML.EEM 159/5, 5 Ağustos 1308/17 Ağustos 1892; 159/45, 15 Ağustos 1308/27 Ağustos 1892. Paşa'yı daha sonra bu evi yenilemek için inşaata girişmişken ve padişahın nakdi yardım talep ederken görürüz (BOA, Y.PRK.SGE 5/7, 25 Rebiülevvel 1310/17 Ekim 1892).

⁴⁸⁷ "Mâ-i mezkûrun cârî olduğu konak ile berâber taraf-ı şâhânedan bi'l-mübâyâ'a sertüfengi-i hazret-i şehriyârî Tahir Paşa hazretleri uhdesine kaydı şeref-vârid olan irâde-i seniyye mücebince tesviye olındığı senedât idâresinden fi 6 Ağustos sene [1]308 târihlü müzekkire[de] beyân ve iş'âr olunmağla mâ-i mezkûr ol vechile müşârûnileyh Tahir Paşa hazretleri uhdesine kaydı icrâ olındı." (*Vakıf Su Defterleri: Boğaziçi ve Taksim Suları*, haz. Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Eyüp Sabri Kal'a ve Cengiz Şeker, İstanbul: İSKİ Genel Müdürlüğü Yayınları, 2003, I, s. 189).

⁴⁸⁸ BOA, HH.İ 99/61, 13 Rebiülevvel 1313/3 Eylül 1895; HH.İ 100/43, 25 Rebiülahir 1313/15 Ekim 1895.

⁴⁸⁹ BOA, ML.EEM 171/73, 15 Mayıs 1309/27 Mayıs 1893.

⁴⁹⁰ Temo Arnavut bir binbaşı olan Kâmil Bey'in Tahir Paşa ile Gani Toptani arasında mukayese yaptığını ve sözü "A canım, hangisi olursa olsun, ne ehemmiyeti var? Birisi kaldırımcı, öbürü de katil herifin biri." diyerek bitirdiğini nakleder (Temo, *Anıları*, s. 28).

de Bursa'daki söz konusu imtiyazın padişahın iradesiyle Mehmed Ali Ağa'ya verildiğini söyler.⁴⁹¹ Durumun hakikaten bu şekilde cereyan ettiği eldeki sair evraktan da anlaşılmaktadır.⁴⁹²

İki hafta sonra konu yeniden Meclis-i Mebusan'ın gündemine gelir. Bursa vekilleri imtiyaz sahibi olan İşkodralı Mehmed Ali Ağa'nın kim olduğunu öğrenmek için türlü girişimlerde bulunmuşlarsa da bir sonuç alamamışlardır. Aksine, Tahir Bey'in ulaştığı sonuca bakılırsa ortada Mehmed Ali Ağa namında herhangi bir kimse yoktur ve tramvay imtiyazı bir "şahs-ı mevhum"a verilmiştir. Tam bu noktada ortaya çıkan soru imtiyazın bu hayalî şahıs üzerinden "aslında" kime verildiğidir. Şehrin bir diğer vekili olan Ömer Feyzi Efendi, Mehmed Ali Ağa'nın imtiyazın Tahir Paşa'ya verilmesi için kullanılan hayalî bir isim olduğunu dile getirir ve sertüfekçiyi eleştirir: "Eğer Tahir Paşa kendi namına bir âtîfet alacaksa kendisi çıkmalı demeli idi ki... 'Ben, senin bendenim, şu şu hizmetlerim sebki etti, ben bir muhtacı âtîfetim, bana muhtaç olduğum şu âtîfete vesika olmak üzere filan yerde şöyle bir imtiyazı ihsan et' demeliydi."⁴⁹³ Var olup olmadığı, yaşayıp yaşamadığı bilinmeyen bir şahsa imtiyaz verildiği için tenkit edilen Nafia Nezareti ise kendisini "Serkâtibi Hazret-i Şehriyârî Tahsin imzası ile gelen tezkerelerle binlerce asker Yemen'e sevk olunur, binlerce kişi nefyedilir, yüzlerce kişi şöyle yapılır iken" bir imtiyaz meselesinde başkıtabetten gelen evrakı sorgulamaya imkânları olmadığını söyleyerek savunur.⁴⁹⁴

Meclis-i Mebusan'daki bu iki tartışma söz konusu tramvay imtiyazının Tahir Paşa tarafından alındığına bir delil oluşturmaz. Yukarıda zikredilenler bu yöndeki iddiaların varlığını gösterirler. Ancak bu iddiaların "ateş olmayan yerden duman çıkmaz" kavline uygun düştüğü ilgili makamların yaptıkları araştırmalar sonucunda ortaya çıkar. Zira imtiyaz gerçekten de "Bursa şehri dahilinde elektrikli tramvaylar tesisi ve şehrin elektrikle tenviri için hakân-ı sâbıkın sertüfengî Tahir Efendi'ye İşkodralı Mehmed Ali

⁴⁹¹ Bu konudaki ilk tartışma için bkz. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 2, İçtima Senesi: 1, İn'ikad: 35, 14 Şubat 1324, s. 53-56.

⁴⁹² BOA, BEO 2875/215597, 29 Cemaziyelevvel 1324/12 Temmuz 1906.

⁴⁹³ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 2, İçtima Senesi: 1, İn'ikad: 40, 28 Şubat 1324, s. 281.

⁴⁹⁴ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 2, İçtima Senesi: 1, İn'ikad: 40, 28 Şubat 1324, s. 283.

Ağa nam-ı müstearıyla verilmiş”ti.⁴⁹⁵ Bu imtiyazın geri alınma süreci basın tarafından da yakından takip edilmişti.⁴⁹⁶

Tahir Paşa’nın bu tür “dolaylı” gelirler elde etmesini sağlayan çevresinin İşkodralı Mehmed Ali Ağa’dan ibaret olmadığını başka münasebetlerle de anlamak mümkündür. Bu olaylardan birinde Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi, Aydın’daki bir krom madeni imtiyazına talip olan Hüsnü ve Zühtü beylerden hangisinin başvurusunu daha önce tamamladığını tartışmaktaydı. O tarihte bu dairenin azalığını yapmakta olan Ebubekir Hazım Bey (Tepeyran) mesai arkadaşlarının çoğunu başvurusunu daha erken tarihte tamamladığı anlaşılan Zühtü Bey’e hak vermeye ikna etti. Fakat kısa süre sonra konu yeniden görüşülmüş ve kendisi hariç bütün azalar imzalarını geri alarak imtiyazın Hüsnü Bey’e verilmesi yönünde bir fikir değişikliğine gitmişlerdi. Çünkü imtiyaz taliplilerinden Hüsnü Bey’in Sertüfekçi Tahir Paşa’nın mümessili olduğu anlaşılmıştı. Buna karşın Zühtü Bey, Şeyhülislâm Cemâleddin Efendi’nin oğlu Muhtar Bey’in çıkarlarını temsil ediyordu. Tepeyran’ın ifadeleriyle “o zaman nüfuzca Tahir Paşa ile Muhtar Bey arasında dağlar kadar fark bulunduğu için” azalar korkmuş ve fikirlerini değiştirmişlerdi.⁴⁹⁷ Bu tanıklık Bursa tramvay imtiyazına ilişkin hadise ile bir arada değerlendirildiğinde anlaşılır ki Tahir Paşa oldukça geniş bir çıkar ağına sahipti ve bu ağa dahil ettiği kimseler bakanlıklardan Şura-yı Devlet’e varıncaya değin birçok merkezî birimde etkin biçimde Sertüfengî’nin çıkarlarını korumaktaydılar.

Sertüfenginin bütün bu kazanımları aldığı terfilerle paralel biçimde ilerlemişti. 1883 senesinde Hademe-i Hassa-i Şahane miralaylığına terfi ettirilen sertüfengi,⁴⁹⁸ 1889 senesinde mirlivalığa yükselerek “ağa”lıktan “paşa”lığa geçmiş oldu.⁴⁹⁹ Üç sene sonra ferik rütbesi de uhdesine verildi.⁵⁰⁰ Tahir Paşa’nın terfi sürecindeki en ilginç kısım kendisine verilen “ferik-i evvel” rütbesini alış sürecidir.⁵⁰¹ Zira müşir ile ferik arasında olması tasarlanan ve 1904 yılında ihdas edilen ferik-i evvel rütbesiyle taltif edilen ilk kişi

⁴⁹⁵ BOA, MV 151/58, 25 Rebiülahir 1329/25 Nisan 1911.

⁴⁹⁶ *La Turquie*, 9 Şubat 1910, nr. 32, s. 2; *Yeni Gazete*, 3 Nisan 1910, nr. 576, s. 3.

⁴⁹⁷ Ebubekir Hazım Tepeyran, *Hatıraları*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1944, s. 397.

⁴⁹⁸ BOA, İ.DH 892/70961, 29 Şevval 1300/2 Eylül 1883.

⁴⁹⁹ BOA, İ.DH 1138/88809, 2 Şevval 1306/1 Haziran 1889.

⁵⁰⁰ BOA, İ.DH 1262/99169, 25 Recep 1309/24 Şubat 1892.

⁵⁰¹ BOA, İ.TAL 326/61, 9 Zilhicce 1321/26 Şubat 1904.

Sadettin, Şakir ve Nasır ismindeki fahri yaver olan üç paşa ile birlikte kendisi olmuştur.⁵⁰² Sertüfengi ilk sahiplerinden olduğu bu rütbeyi yalnızca birkaç ay için taşıyacak ve kısa süre sonra müşirliğe terfi edecektir.⁵⁰³ Tahir Paşa böylelikle, bölümün başında alıntılanan şiirde ifade edildiği gibi, kaldırımcılıktan müşirliğe uzanan devasa bir döngüyü –bu yükselişin bütün maddî getirilerini de elde etmiş şekilde– tamamlamış olur.

Esasında Tahir Paşa’nın rütbesinin mirлива, ferik ya da müşir olması arasında onun saraydaki özgül ağırlığını değiştiren herhangi bir anlamlı farkın bulunmadığını da kaydetmek gerekir. Zira onun aslî rütbesi her zaman için “sertüfengî-i hazret-i şehriyârî” olmuştur. Tahir Paşa’ya dairesinden açılan bir kapıyla istediği zaman padişahın huzuruna çıkabilme imkânı tanıyan ve kendisini padişah nezdinde çeşitli talepleri olan kimselerin ilticagâhı hâline getiren ne omuzundaki apoletler ne de göğsündeki nişanlardı.

3.2.1. Bir Amir Olarak Tahir Paşa

Tahir Paşa, II. Abdülhamid devri saray teşkilatında önemli bir yeri bulunan tüfekçi biriminin ilk ve tek amiriydi. Dolayısıyla baştüfekçinin yaşamı ile bidayetinden nihayetine değin Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî’nin tarihinde görülen herhangi bir gelişmenin birbirinden ayrı biçimde ele alınması mümkün değildir. Bu gerçeğin en kristalize biçimde görülmesine imkân tanıyan gerçek Tahir Paşa’nın kimliğinin saraydaki tüfekçi biriminin henüz oluşum safhasında oynadığı rolün etkinliğidir. Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî’nin başta personel yapısı olmak üzere varlık gösterdiği tarihsel süreç boyunca yapısının birçok bileşeninde doğrudan Tahir Paşa’nın kurucu bir etkisi söz konusu olmuştur.

En başta, Tahir Paşa tüfekçibaşılık kariyeri boyunca son derece “cömert” bir hemşeri olmuştur. Daha önce tüfekçi biriminin II. Abdülhamid’in saltanatının henüz erken devirlerinde ciddi oranda Kranyalı barındırdığına işaret etmiştik. Bu Kranyalı tüfekçiler arasından birimin önde gelen isimlerine dönüşecek olan Küçük Tahir Paşa ve 31 Mart sonrasında idam edilen Halil Bey gibi şahıslar ise Tahir Paşa’nın bizzat tanıdığı ve itimat ettiği kimselerdi.⁵⁰⁴ Tahir Paşa’nın himayesi ve delaletiyle tüfekçiler arasına

⁵⁰² Orhan F. Köprülü, “Ferik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, 12, 285.

⁵⁰³ BOA, İ.TAL 347/9, 1 Şaban 1322/11 Ekim 1904.

⁵⁰⁴ Ippen, *Nordalbanische Küstenebene*, s. 41.

katılan bu isimler, süreç içerisinde birime dahil olmaları için aracılık ettikleri diğer Kranyalılar yoluyla tûfengiyan içerisindeki bu hemşeriler ağını güçlendirmişlerdi. Üstelik bu hemşerilik ağı daha sonraları daha geniş bir Arnavut ağına dönüşmüş, örneğin Halil Bey, Balkan Savaşları'ndan itibaren Arnavutluk tarihi için son derece kritik bir isim hâline gelecek olan Esad Paşa'nın (Toptani) Yanya'da jandarma komutanı olarak atanmasına ve bir anlamda kariyerinin başlangıcına önayak olmuştu.⁵⁰⁵

Paşa'nın emri altındaki tüfekçilerin taleplerinin gerçekleşmesi için gerekli girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Bazı tüfekçilerin çocuklarının çeşitli mekteplere kaydedilmelerine yönelik taleplerini ilgili makamlara iletir,⁵⁰⁶ terfi ve taltifi hak ettiğini düşündüğü tüfekçileri kendi mührünün bulunduğu belgeler eşliğinde kaydeder.⁵⁰⁷ Bazen tek bir tüfekçi için yardım talebinde bulunduğu olur. Örneğin, İşkodralı Abdullah Efendi'nin memleketi Karadağ'a terk edilince ailesini İstanbul'a getirmesi icap eder. Padişah iradesiyle Nişantaşı'ndaki bir evin 50 Osmanlı lirasına kendisine devredilmesi söz konusu olmuşsa da Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin yaptığı keşifte evin asıl değeri 200 liranın üstünde çıkar. Bunun üzerine Abdullah Efendi'ye en az 120 Osmanlı lirası ödemediği müddetçe bu evin kendisine verilemeyeceği bildirilir. Bu noktada devreye giren Tahir Paşa, Abdullah Efendi'nin “öteden beri tecemmu edebilmiş olduğu elli adet lira-yı Osmânîden başka habbe-i vâhidesi olmadığı” gerekçesiyle kendisine bir kolaylık sağlanmasını istemişti.⁵⁰⁸ Bu örnekte yalnızca emri altındaki memuruna yardımcı olmaya çalışan bir amir değil, aynı zamanda hemşerisine yardım eden bir İşkodralı, bir diğer göçmenin işini kolaylaştırmaya çalışan bir diğer göçmen, minnet bırakmak isteyen bir velinimet söz konusudur. Tahir Paşa, başka durumlarda da mahlul kalan evlerin kendi emrindekilerine verilmesi için uğraşmıştı. Divanyolu'ndaki boş bir evin tüfekçi Zeynel Efendi'ye verilmesini istemesi de bu tür örneklerdendir.⁵⁰⁹

Sertûfengi Tahir Paşa'nın emri altındaki tüfekçilerin çeşitli biçimlerde taltif görmelerini sağlamaya çalışırken gösterdiği bu özene birimi ilgilendiren çok daha nazik

⁵⁰⁵ Avlonyalı Süreyya Bey, *Osmanlı Sonrası Arnavutluk*, s. 142. Süreyya Bey, Halil Bey'i “tûfengiyan-ı şehriyârîden ve erbâb-ı nüfûzdan” kelimeleriyle tanıtır.

⁵⁰⁶ BOA, Y.MTV 224/64, 19 Ramazan 1319/30 Aralık 1901.

⁵⁰⁷ BOA, Y.MTV 227/32, 7 Zilhicce 1319/17 Mart 1902.

⁵⁰⁸ Paşa'nın Abdullah isimli bu tüfekçi adına yardım talep ettiği belge için bkz. BOA, Y.PRK.SGE 6/99, 16 Rebiülevvel 1313/6 Eylül 1895.

⁵⁰⁹ BOA, Y.PRK.SGE 10/109, 19 Şevval 1325/25 Kasım 1907.

meselelerde rastlayamamak olasıdır. Paşa'nın özellikle olumsuz durumlarla karşılaştığında işleri çok "büyütmeden" çözmek isteyen ve işi kuralına göre yapmak yerine çok daha pratik yollarla başvuran bir yönetici portresi çizdiği 1890 yılında Yıldız Sarayı'nın silahhanesinden bazı revolverlerin çalınması üzerine takındığı tavrıdan anlaşılmaktadır. Tahir Paşa, açığa çıkması üzerine ciddi bir soruşturmaya yol açan bu hırsızlık hadisesinin padişaha duyurulmaksızın ve alternatif yöntemlerle çözülmesi için büyük çaba sarf etmiştir.

Sorgulardan anlaşıldığı kadarıyla, Yıldız Sarayı Silahhanesi'nde bir şeylerin yanlış gittiğini ilk fark eden bu mekânda görevlendirilen Miralay Celil Bey'di. İsmail Çavuş ismindeki silahhane çalışanının birtakım hırsızlıklara karıştığını görerek onu görev yerinden uzaklaştırmıştı. İfadesine bakılırsa bu hareketi Tahir Paşa'nın tepkisini çekmesine yol açmıştı. Silahhanenin son derece önemli olduğunu ve böyle bir yerde hırsızlığa göz yumulamayacağını anlatmaya çalışmış fakat Tahir Paşa kendisine "Sen silahhaneye karışmayacaksın. Şayet bir şey kayıp olur ise birin yerine on alırım." diyerek cevap vermişti. Celil Bey, silahhanede görevlendirilmiş olmasına rağmen hırsızlık olayının detaylarından haberdar olmayışını da Tahir Paşa'nın bilinçli bir şekilde kendisini etkisiz bırakmasıyla izah etmeye çalışıyordu:

'Silahhanede pek kıymetli esliha ve antika mevcut bulunup bunlar kayıp olur ise yerine koymak için bir daha bulunmaz' dedim ise de yine 'Sen karışma' dedi ve bu ifadesini Tadat Komisyonu azasından Arif Bey dahi işitip taaccüpten başka bir şey demedi. Bundan başka silahhane anahtarları yedlerinde bulunan Tahir ve Murtaza ağalardan Murtaza Ağa için bir şey demedim. Fakat Tahir Ağa bendelerinin silahhaneye bile giremeyeceğini yüzüme karşı söyledi. (...) Yoklama olunmuyor ve hatta tüfekçibaşına yoklama olunması için söyledim, muvafakat etmedi. Ve bu çavuş ve onbaşı neferatının başka bir mahalde işlettirilmesi için söyledim, yine muvafakat etmedi. Ve iltiması ile kimseyi maiyyet-i acizaneme kabul etmem demiş idim ve bu sârik İsmail Çavuş intihab-ı acizanemle silahhaneye alınmamıştır. Tezkire aldıktan dört, beş, belki altı mâh sonra tüfekçibaşı tarafından acizlerine tebliğ olunan irade-i seniyye mucibince tekrar silahhaneye alınmıştır.⁵¹⁰

Miralay Celil Bey'in ifadelerinden anlaşılan odur ki Tahir Paşa, kendi emrindeki bir neferin işinden el çektirilmemesi için olanca gücüyle uğraşmış, konunun gündeme

⁵¹⁰ BOA, Y.PRK.ASK 60/11, vr. 7, 19 Zilhicce 1305/27 Ağustos 1888.

getirilmesine karşı da şiddetle ayak diremişti. Silahhane üzerindeki yetkilerini Celil Bey’le paylaşmak istemediği gibi resmen Silahhane’de görevli olmasına karşın anahtarları da Celil Bey’le paylaşmamıştı.⁵¹¹ Dahası, Miralay Celil Bey’in işleri kitabına göre yapmaya meyilli olduğu anlaşılan görev bilinci, bu tür kayıtlardan azade biçimde çalışmaya alışmış olan Yıldız Sarayı tüfekçilerinin kendisine yönelik antipatisini güçlendirmişti.

İfadesine göre Celil Bey, bütün girişimlerinin akim kalması üzerine yine Tahir Paşa’ya giderek Silahhane’deki görevinden affını isteyeceğini söyledi. Ancak buna karşılık aldığı cevap da “O benim vazifemdir.” şeklindeki kuru bir cümleden ibaret oldu. Bunun üzerine “amir sıfatıyla tanıdığı” Tahir Paşa’nın isteğine uyarak Silahhane’ye karışmamaya başladı.⁵¹² Bu, Tahir Paşa’nın kendi üzerlerine bir “gözcü” gibi dikilen Miralay Celil Bey’i etkisizleştirmek için uyguladığı planın başarıya ulaşması demekti. Ancak Celil Bey’in önerilerinin dikkate alınmaması dönüp dolaşıp kendi başına bir sorun olmuştu. Zira Silahhane’den çalınan revolverler dikkat çekerek konu polisiye bir vaziyet almıştı.

Sertüfengi, kendi yetki alanındaki bir yerde bir hırsızlık vakası yaşanmasına rağmen herhangi bir soruşturmaya tabi tutulmadı. Çalınan revolverler dolayısıyla herhangi bir yaptırımla da karşılaşmadı. Vaziyetin kendi sorumluluğuna düşen kısmı “ma’ahaza Tahir Paşa’nın safvet ve teslimiyeti” kelimeleriyle yumuşatıldı ve Padişah’ın saray içi nüfuzu göz önünde bulundurulursa son derece kudretli sayılabilecek bu sadık bendesi zabıtlara bütün bu olayların varabileceği yeri kestiremeyen nahif bir portre olarak geçti.⁵¹³ Resmiyette konunun bu şekilde “tatlıya bağlanması”na karşın Tahir Paşa’nın aslında bu suistimale karışan emrindeki birini mi koruduğu, yoksa bu meseleye gösterilenden çok daha büyük oranda dahil olduğu için kendisini mi koruduğu şüphe edilmeye değer bir soru oluşturur.

Tahir Paşa’nın öne çıktığı bir diğer husus Yıldız Sarayı içerisinde belli bir grup insan için ilticagah hâlini alan bir “daire” tesis etmesiydi. Hemşerileri olan Kranyalıları tüfekçi sınıfına dahil etmek noktasındaki aktif tavrına daha önce değinilmişti. Fakat Tahir

⁵¹¹ Maçinli İsmail Çavuş’un ifadesine göre silahhanenin anahtarları Sertüfengi Tahir Paşa, Küçük Tahir Paşa (o tarihte “Ağa”) ve tüfekçi Murtaza Ağa’da bulunuyordu (*Aynı belge*, vr. 2, 17 Zilhicce 1305/25 Ağustos 1888).

⁵¹² *Aynı belge*, vr. 8, 17 Zilhicce 1305/25 Ağustos 1888.

⁵¹³ *Aynı belge*, vr. 10, 23 Zilhicce 1305/31 Ağustos 1888.

Paşa'nın yardımlarına başvuranlar yalnızca Kranyalılarından ibaret değildi. İbrahim Temo gibi Kranyalı, hatta Kuzeyli olmayan, Strugalı bir Arnavut da kitabının basılması için yardıma ihtiyaç duyduğunda Tahir Paşa'yı ziyaret etmeyi seçmişti.⁵¹⁴ Tahir Paşa Dairesi'nin mutat ziyaretçilerinden bir diğeri Güneyli ve Sertüfengî'nin aksine son derece varlıklı bir aileye mensup olan Avlonyalı Ekrem Bey'di. Ekrem Bey, sosyoekonomik konumuna uygun ve bir parça oryantalizm kokan cümlelerle Tahir Paşa'yı ziyaretlerini şu sözlerle anımsar: “Aslında Kranjêli bir park bekçisiyken sarayın muhafız kıtası komutanlığına getirilmiş olan yaşlı mareşal Tahir Paşa'yla çok ilginç sohbetlerimiz oluyordu. Onların yanındayken, bu türden sadık ve itaatkâr aptallardan oluşan bir maiyetin, bir dünya imparatorluğunun akıbetine istediği gibi yön verip onunla oynayabildiği geçmiş asırları yeniden yaşayabiliyordum.”⁵¹⁵ Benzer şekilde yalnızca Kranya ile değil Arnavut kimliğiyle de bir ilgisi olmayan Yedisekiz Hasan Paşa da Tahir Paşa'nın çevresindendi.⁵¹⁶ Bu yönüyle Tahir Paşa'nın amiri bulunduğu Sertüfengî Dairesi yalnızca bölgesel bir himaye ağından ibaret değildi. Büyük oranda Kranyalıların başvurduğu bir iltimas durağı olmakla beraber bu bölgesel aidiyetin sınırlarını aşacak biçimde Arnavutluk coğrafyasının muhtelif yerlerinden gelenlerin ve sayıca çok daha az olmakla beraber Paşa ile kimlik noktasında bir ortaklık taşımayanların da daireyle temasları mevcuttu.

Tahir Paşa, özellikle padişahın bizzat ilgilendiği meseleler söz konusu olduğunda, Silahhane örneğinin aksine, son derece ciddi bir yönetici olarak hareket edebiliyordu. Genç İbrahim Temo, alay kâtibi Kazım Hilmi ve tüfekçilerden Tiranlı Müslim Bey'le beraber bir rakı âlemi düzenlemek istediklerinde kendisinin bu ciddi çehresiyle karşılaşmışlardı. Çünkü bu eğlencenin düzenlenmek istendiği akşam Fesli Zühaf askerlerinin kışla yolunun üzerine bazı nümayiş kâğıtları bırakılmış, o sırada bir piyes izlemekte olan II. Abdülhamid de durumdan haberdar edilmişti. Bu türden propaganda bildirilerinin sarayın bu denli yakınına kimse tarafından fark edilmeksizin dağıtılmış olmasına öfkelenen padişah, seyir keyfini yarıda keserek Yıldız'ın “güvenlik mimarisi”nin aslî unsurlarından biri hâline getirdiği Sertüfengî Tahir Paşa'yı böyle bir

⁵¹⁴ Temo “Aile Tabibi” başlıklı eserinin “kapağı yaldızlı olarak padişaha takdim ve Matbaa-i Amire’de basılmasına irade istihsali zımında sersilahşör Tahir Paşa’nın tavassutuna müracaat” etmişti. (Temo, *Anıları*, s. 33).

⁵¹⁵ Avlonyalı Ekrem Bey, *Anılar*, s. 101.

⁵¹⁶ Temo, *Anıları*, s. 47-48.

hadisenin engellenememiş olmasına duyduğu kızgınlığın muhatabı hâline getirmişti. Temo ve saray görevlisi hemşerilerinin planladıkları ziyafet padişah tarafından azarlanmış olan Tahir Paşa'nın da Tiranlı Müslim Bey'i azarlamaya karar vermesiyle yarıda kesilmişti.⁵¹⁷ Tahir Paşa'nın tüfekçilere ve onlarla özdeşleşen daha “serbest” bir çalışma stiline eğilimli olmakla beraber zaman zaman emri altındaki bazı kimseleri kayırmaktan kaçındığını görmek de mümkündür. Örneğin tüfekçilerden Hersekli Mustafa Ağa açıkça zikredilmeyen bir kabahati dolayısıyla bizzat Tahir Paşa tarafından tutuklanmak üzere Daire-i Askeriye'ye gönderilmişti.⁵¹⁸

Paşa'nın baştüfekçilik kariyeri incelendiğinde dikkat çeken bir diğer husus adının geçmesinin hoş görünmeyebileceği birtakım faaliyetlerden bilinçli biçimde uzak durmuş olmasıydı. Tüfekçilerin “devlet hizmetinde” şiddet kullanmakla itham edildiği metinlerde kendisinin adına rastlanmaz. Örneğin Fahri Bey, başta Küçük Tahir Paşa olmak üzere pek çok tüfekçiyi isimlerini de zikrederek kendisine uygulanan işkencenin failleri olmakla itham etmekle beraber, baştüfekçiyi böyle bir suçlamanın muhatabı hâline getirmez. Tahir Paşa, Fahri Bey'in ibretlik öyküsü boyunca kendisini bir yerden bir yere götüren fakat o yerlerde başına gelen tatsız hadiselerde bizzat dahil olmayan ve hatta ona padişahın selamını getirip sağlığının nasıl olduğunu soran bir portre olarak karşımıza çıkar.⁵¹⁹ Tahir Paşa'nın emri altındakilerin velinimetini tarafından ne gibi hizmetlere koşulduğunu bilmediğini varsaymak son derece nahif bir yaklaşım olur. Fakat bu tür durumlarda baştüfekçiye düşen rolün “iyi polis”i oynamak olduğu anlaşılmaktadır. Paşa, bir amir olarak, kendi elini kirletmez – bunu onun yerine yapacak başkaları mevcuttur.

Tahir Paşa'nın serttüfekçilik kariyeri boyunca II. Abdülhamid döneminde oldukça yaygın bir uygulama hâlini almış olmasına rağmen kaçındığı anlaşılan bir diğer husus ise hafiyeliktir. Bir bileşeni olduğu sistemin muarızları dahi kendisine bu konuda hakkını teslim etmişlerdir. Paşa'nın bu konudaki sert tavrı bazı anekdotların da oluşmasına sebebiyet vermişti. Örneğin, bir konu hakkında padişaha jurnal vermesi teklif edildiğinde memleketine mahsus şiveyle “Mori! Yarın Hak huzurunda Sultan Hamid beni kurtaramaz!” dediği, yine hafiyelik yaptığını öğrendiği birine “Hafiyelik edeceğine be mori! P...luk et!” diyerek çıkıştığı hikâye ediliyordu. Üstelik bu hikâyeler, II.

⁵¹⁷ Temo, *Anıları*, s. 42-43.

⁵¹⁸ BOA, Y.MTV 63/127, 24 Zilkade 1309/20 Haziran 1892.

⁵¹⁹ Fahri Bey, *İbretnâme*, s. 60-61.

Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra devr-i sâbıkın fecaatlerini kaydetmek üzere hazırlanan bir propaganda metninde yer alıyor ve burada Tahir Paşa sarayda mebzul miktarda bulunan “mülevves arkadaşlar meyânında iffetini muhafaza etmekle âlemin hürmetine mazhar olmuş” bir isim olarak tanıtılıyordu.⁵²⁰ Öte taraftan Tahir Paşa'nın, hakkında nakledildiği gibi hafiyelikten kaçınmışsa bile, II. Abdülhamid'in geniş “inam ve ihsan” siyasetinden fazlasıyla yararlandığı ve maddî çıkarları söz konusu olduğunda benzer bir ilkesel duruş sergilemediği açıktı.

3.2.2. Sertüfengî Dairesi'nde Okültizm: Yenişehirli Mehmed Hoca Hadisesi ve Tahir Paşa'nın Batıl İnançları

1899 yılında Yıldız Sarayı'nda bir dizi sorgulamanın yaşanmasına yol açan ilgi çekici bir hadise hem Tahir Paşa'nın karakterine dair belki ilk bakışta detay gibi gözüken fakat aslında son derece önemli olan ipuçları sunması, hem de Sertüfengî Dairesi'ndeki günlük yaşantıdan bazı kesitleri yakalamamıza olanak tanınması bakımından dikkate değerdir. Zira bu hadisenin kayıtlara geçmiş olması bir sağlık sorunundan sahip olduğu bazı itikatlara değin Tahir Paşa hakkında çeşitli bilgilere erişmemizi mümkün kılar. Ayrıca tarihin büyük anlatılarının merceğine takılmaları olası görünmeyen bazı saray bendeganının yine devletin arşiv materyaline pek sık konu olduğunu söyleyemeyeceğimiz büyü, ilm-i havas ve muskacılık gibi pratiklerle ilişkilerine de bir bakış atmamızı olanaklı hâle getirir.

Söz konusu hadisenin olay örgüsü Tahir Paşa'nın hizmetindeki Nevşehirli Mustafa ile kardeşi Salih'in odasında bazı kemiklerin ve balmumundan yapılmış bir insan tasvirinin bulunması ile başlar. Durumu ciddiye aldığı anlaşılan padişahın bu konuda bir araştırma yapılmasını istemesi üzerine çoğunluğu saray görevlisi olan bazı isimlerin sorgulanması sürecine girilir. Olay araştırıldıkça fark edilir ki bu “şüpheli” nesnelerin sarayda belirmesinin oldukça ilginç bir sebebi vardır: Tahir Paşa'nın baş ağrısı.

Geleneksel Osmanlı toplumunda Kur'an'dan belli bir bölümün, Tanrı'nın çeşitli isimlerinin veya dua formunda düzenlenmiş bir metnin nefesinin kuvvetli olduğuna inanılan biri tarafından okunup hasta olan kişinin üzerine üflenmesi bir tür şifa

⁵²⁰ Mahmud, *Hafiyelerin Listesi*, İstanbul: Şems Kütüphanesi, 1909, s. 40.

uygulanması olarak hayli yaygındı.⁵²¹ İmparatorluğun son devrinde İstanbul’da “okuyucu” adı verilen ve nefesinin şifalı olduğuna inanılan kimselere ve hastalıklarına şifa bulmak için bu kişilere başvuranlara sıklıkla rastlanmaktaydı.⁵²² Bu manevî atmosferden soyutlanması mümkün olmayan Yıldız Sarayı bendeganı arasında da söz konusu okuyuculara inananlar mevcuttu ve ileride görüleceği üzere, bunlardan biri de II. Abdülhamid’in baştüfekçisi olan Tahir Paşa’ydı.

Paşa’nın şiddetli baş ağrılarıyla boğuşmakta olduğu bir aralık saray görevlilerinden Nevşehirli Mustafa Ağa kendisine Yenişehirli Mehmed Hoca isminde nefesi kuvvetli birini önerdi. Söylediğine göre Yenişehirli Mehmed Hoca daha önce kendisinin havale geçirmekte olan çocuğunu okuyup üfleyerek bu illetten kurtarmıştı. Baştüfekçi, bu işlere itikadı olacak ki, Mustafa Ağa’nın önerisini kabul edip “Getir, başıma nefes etsin” diyerek bu öneriyi olumlu karşıladı. Tahir Paşa, kendisini okuyup üfleyen Mehmed Hoca’nın İstanbul’da kimi kimsesi olmadığını öğrenince onu yanına aldırıldığı gibi Sertüfengi Dairesi’nin de imamlığına getirdi. Mehmed Hoca böylelikle, Tahir Paşa’nın imamı olarak saraya girdi. Paşa, imamın 150 kuruşluk maaşını kendi cebinden ödüyordu.⁵²³

Buradan hareketle biyografisini oluşturmaya çalıştığımız Tahir Paşa’nın dindar biri olduğu söylenebilir mi? Bu veri üzerine böylesi bir yargıya varmak bir aşırı-yorum örneği olur. Zira kendisinin dini vecibelerini ne ölçüde yerine getirdiğini, dinin yasaklarından kaçınma noktasındaki hassasiyet derecesini ya da kendilik kurgusunda dinin ve dindarlığın nasıl bir yer tuttuğunu anlamamızı sağlayacak verilerden mahrum durumdayız. Fakat Tahir Paşa’nın daha önce başka bir vesileyle kendisine hamledilen “safvet”ine denk düşen bir imanı olduğu, halk dininin⁵²⁴ çeşitli uygulamalarına mutakit bulunduğu ve bu itikadının onu bir okuyucudan şifa aramaya ittiği kesindir. Öyle ki Paşa, nefesinin şifa vericiliği konusunda tavsiye ile karşısına gelmiş olan Hoca Mehmed Efendi’yi maaşa bağlayıp hizmetine alacak ölçüde önemser. Belki de bu noktada

⁵²¹ Bu uygulamanın İslam öncesine de uzanan tarihi için bkz. İlyas Çelebi, “Rukye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2008, 35, 219-222.

⁵²² Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri: Toplum Hayatı*, haz. Kâzım Arısan ve Duygu Arısan Günay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 369-370.

⁵²³ BOA, Y.PRK.ZB 23/48, leff 2, vr. 2, 14 Ağustos 1315/26 Ağustos 1899.

⁵²⁴ Gramsci her inancın daha kitabî ve daha folklorik versiyonları olduğuna işaret ederek “Her din, kendi içinde, birbirinden ayrı, giderek çelişik, birçok dinleri taşır.” der (Antonio Gramsci, *Felsefe ve Politika Sorunları*, çev. Adnan Cemgil, İstanbul: Payel Yayınevi, 1975, 148).

Akyıldız'ın iki biyografi çalışmasında izlediği isim tercihi stratejisini takip ederek Tahir Paşa'nın “dindar” değilse bile “mümin” bir karakter olarak nitelendirebileceğini söylemek mümkündür.⁵²⁵ Nitekim Paşa'nın bu hadise dolayısıyla tevsik edilebilir bir nitelik kazanan imanı, Hoca Mehmed Efendi'nin sözlerine itimat ve itibar etmesi dolayısıyla daha aşikâr bir hâl alır.

Böylelikle Sertüfengî Dairesi'nin imamı ve Tahir Paşa'nın da okuyucusu olan Hoca Mehmed Efendi'nin yine baş ağrısına bir çare bulmak için bir kitaba ihtiyaç duyduğunu söylemesi üzerine Paşa, bahsi geçen kitabı Hoca'yla beraber aramak üzere Tüfekçi Tevfik Efendi'yi görevlendirdi. İkili bu kitabı sahaflarda ve Ayasofya ile Beyazıt'ın kitapçılarında aradılar. Tevfik Efendi'nin sorgu metni sayesinde Hoca Mehmed Efendi'nin hangi eserin peşinde olduğunu öğrenmekteyiz: *Şemsü'l-Maarif*.⁵²⁶

İşler tam da bu noktada esrarengiz bir hâl almaktadır. Zira 13. yüzyıl müelliflerinden Ahmed b. Ali el-Bûnî'nin kaleme aldığı bir eser olan *Şemsü'l-Maarif*, İslâm dünyasında üretilmiş en meşhur ilm-i havas kitaplarından biri, belki de birincisi olmakla beraber eserin içeriğini tılsımlardan büyüye, simyadan muska yapımına, cifrdan vefke uzanan çeşitli okült mevzular oluşturmaktaydı.⁵²⁷ Öyle görünüyor ki Hoca Mehmed Efendi'nin ilgisi yalnızca okuyuculukla sınırlı değildi. Sertüfengî Dairesi'nin bu yeni imamı İslâmî okültizm pratikleriyle ve “gizli ilimler” ile içli dışlı bir figürdü.

Hoca Mehmed Efendi'nin *Şemsü'l-Maarif*'i kimden ödünç aldığına bakılırsa, Sertüfengî Dairesi'nin müdavimleri arasında bu meselelere meraklı olan tek kişinin kendisinden ibaret olmadığı da ortaya çıkar. Zira Mehmed Efendi kitabı Hoca İzzet

⁵²⁵ Akyıldız, Nazime Sultan'ı “dindar”, Refia Sultan'ı ise “mümin” olarak niteler (Ali Akyıldız, *Refia Sultan: Mü'min ve Müsrif Bir Padişah Kızı*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2015; *Nazime: Aydın ve Dindar Bir Sultan*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2020).

⁵²⁶ “Tahir Paşa beni karşısına çağırdı. ‘İmam Mehmed Efendi ile gidiniz. İmam'ın dediği kitabı bulunuz.’ dedi. Kitabın ismi de *Şemsü'l-Maarif* olduğunu Hoca söyledi. Bundan maksat da Paşa'nın baş ağrısı idiğini haber verdi. Mehmed Efendi ile sahaflarda ve Ayasofya ve Bâyezid kitapçılarında aradıksa da ‘Bu kadar’ dediler. Döndük, geldik.” (BOA, Y.PRK.ZB 23/48, leff 2, vr. 18, 14 Ağustos 1315/26 Ağustos 1899).

⁵²⁷ Gerek el-Buni gerekse *Şemsü'l-Maarif* hakkında yapılan kapsamlı bir araştırma için bkz. Noah Gardiner, “Forbidden Knowledge? Notes on the Production, Transmission, and Reception of the Major Works of Ahmad al-Buni”, *Journal of Arabic & Islamic Studies* 12 (2012): 81-143. Gardiner bu çalışmada *Şemsü'l-Maarif* başta olmak üzere Bûnî'nin eserlerinin ne ölçüde “sihir” olarak adlandırılabilirliğini tartışır. Eserin Batı'da üretilen ilgili literatürde bir “büyücülük” elkitabı olarak algılanmasının uzun bir tarihi olmasına rağmen Bûnî'nin –en azından söylemsel olarak– sihrin dinen yasaklanan bir uygulama olduğu kanaatinden ayrılmadığını ve son derece tartışmalı gelenekler olmakla beraber okültizmin İslâmî bir bağlam kazandırılmış disiplinleri çerçevesinde çalıştığını söyler. Ayrıca bkz. Semih Ceyhan, “*Şemsü'l-Maârif*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, 38, 531-533.

Efendi'nin şahsî kütüphanesinden edinmişti. İzzet Efendi yalnızca kendisinden talep edilen kitabı ödünç vermekle kalmamış, kütüphanesinde bulunan ilm-i havasla alakalı bazı yazmaları da Hoca Mehmed Efendi'ye vermişti. Bu alanda bir hayli eser topladığı anlaşılan İzzet Efendi, Ergirili bir Arnavut olmakla beraber “üç-beş günde bir daireye gelen” zevat arasında, yani Tahir Paşa'nın mutat çevresindendi.⁵²⁸

Buraya kadar oluşan manzara şunu gösteriyor ki Sertüfengî'nin yakınında okuyuculuktan ilm-i havasa ait pratiklere değin uzanan bir alana ilgi duyan çeşitli isimler vardı ve Paşa, bu kimselerin sözlerini önemsemekte ve bu bahisle ilgili olduğu açıkça belirtilen isteklerinin de yerine getirilmesine çalışmaktaydı. Bu hususlar Tahir Paşa'nın bu tür uygulamalara yalnızca bir deneme-yanılma yöntemi olarak şans tanımakla kalmayıp onların faydasına inandığına yönelik iddiamızı kuvvetlendiriyor olsa gerektir.

Hoca Mehmed Efendi'nin havas ilmine duyduğu merakın Tahir Paşa'nın baş ağrısını giderme işini bir “okuyup üfleme” ameliyesinin sınırlarını fazlasıyla tecavüz edecek ölçüde olduğu anlaşılıyor. Çünkü kısa süre içinde bu hikâyeye başkaları da dahil olmuş ve meselenin bir soruşturma konusu hâline gelmesine yol açan kemikler ve balmumundan insan tasvirleri gibi “şüpheli” unsurlar da işin içine girmişti. Bu kemikler Hoca Mehmed Efendi'nin isteği üzerine ve yine “Tahir Paşa'nın baş ağrısı” gerekçe gösterilerek Tüfekçi Tevfik Efendi tarafından toplanmıştı. Ölü bir köpeğe ait olan bu iki kürek kemiği, Hoca Mehmed Efendi'nin planladığı ritüelin aslî unsurlarındandı.

Mehmed Efendi'nin tasarladığı bu ritüelin “asıl” amacının ne olduğu konusu belirsizliğini korur. Her ne kadar başkalarına sunulan gerekçe Tahir Paşa'nın baş ağrısına bir çare bulmak olsa da başta Mehmed Efendi'nin kendisi aksi yönde bir beyanda bulunarak bu kemikleri kendisini bizar eden Nevşehirli Mustafa'yı “sıklete uğratmak” amacıyla yazmayı tasarladığı bir vefk için toplattırdığını söyler.⁵²⁹ Bir tür itiraf sayılabilecek bu gerekçeyi şüpheli karşılamamızın sebebi sorgulamalar sırasında “define bulmak” için de birtakım ritüellere başvurduğu anlaşılan Hoca Mehmed Efendi'nin konuyu başka bir yere çekmek adına böyle bir iddiada bulunmuş olabileceği ihtimalidir. Zira Mehmed Efendi, daha önce Nevşehirli Mustafa ve Tüfekçi Tevfik beylerle beraber Hasköy'deki Yahudi Maşatlığına (Mezarlık) giderek define bulmalarını sağlayacağına

⁵²⁸ BOA, Y.PRK.ZB, leff 2, vr. 21, 14 Ağustos 1315/26 Ağustos 1899.

⁵²⁹ Aynı belge, leff 1, vr. 1-2.

inandıkları ilginç bir ritüel gerçekleştirmişler ve Hoca'nın bu amaçla yazdığı bir vefki bir güvercinin ayağına bağlayıp kuşu mezarlığın üzerinde uçurmuşlardı.⁵³⁰

Böylelikle Tahir Paşa Dairesi'nin ziyaretçilerinden veya hizmetlilerinden olup “gizli ilimler”le meşgul olduğunu bildiğimiz kişi sayısı dörde çıkmaktadır. Bu kişiler, okültizm ile defneciliğin birleştiği ilgi çekici bir pratiğin takipçileri olarak görünürler. Hoca Mehmed Efendi bu ritüellerin nasıl yapılacağını bilgisine, Ergirili İzzet Efendi bu konudaki literatürü içeren geniş bir arşive sahipti. Öte taraftan Tüfekçi Tefkî Efendi'nin işin “ilmî” kısmında bir behresi olmadığı anlaşılmaktaydı.⁵³¹ Nevşehirli Mustafa ise meselenin farklı yönlerine meraklı olan tarafların tanışmasını sağlayan ortak tanıdık ve aracı rolünü üstleniyordu.

Her halükârda kendisine Tahir Paşa tarafından geniş bir kredi açılan Hoca Mehmed Efendi'ye resmîyette padişah baştüfekçisinin baş ağrısını gidermek üzere tasarlanmış olan bu ritüeli gerçekleştirmesi için Kâzım Bey isminde birinin Çamlıca civarındaki köşkü tahsis edildi. Kâzım Bey'in hizmetkârı İbrahim ve 7-8 yaşlarındaki çocuğu Abdi de Hoca'ya yardımcı olmak üzere emrine verildi. Mehmed Efendi'nin Çamlıca'daki konakta yaptığı bu ritüelin tüm detaylarına hâkim değiliz. Ancak İbrahim ve Abdi'nin ifadelerinden Hoca'nın bu kemikleri ateşte yaktığı, ardından üzerlerine yazılar yazdığı ve kapağı tahtadan olan topraktan bir testiye koyarak bir müddet Çamlıca'daki köşkte ve ardından da Nevşehirli Mustafa'nın çekmecesinde tuttuğunu biliyoruz.⁵³² Kürek kemiğini yakarak üstündeki çizgileri incelemenin ve bu yolla gelecekte haber almanın İslam öncesi Türk toplumunda yaygın bir fal türü olarak kabul

⁵³⁰ *Aynı belge*, leff 1, vr. 4. Hasköy'de 1940'lı yıllara değin varlık gösteren geniş bir Yahudi cemaati yaşamıştır. Söz konusu “maşatlık”, bugün Çıksalın Mahallesi'ndedir (Süleyman Faruk Göncüoğlu, “Hasköy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, 16, 389).

⁵³¹ Tefkî Efendi kendisine *Şemsü'l-Maarif*e dair sorular sorulduğunda “İbaresî Arapça ve birçok rakamlar yazılıydı. Bununla ne olur bilmem.” ve “Bu kitap Arapça idi ve ben asla Arapça okumak yazmak bilmem. Nasıl mealini anlayabilirim?” gibi cevaplar vermişti (*Aynı belge*, leff. 2, vr. 19).

⁵³² *Aynı belge*, leff 1, vr. 2-3. Hüseyin Rahmi Gürpınar, imparatorluğun son devrinde, İstanbul'da muskacılığa duyulan merakı ele alan *Muhabbet Tilsımı* adlı romanında “yakma” pratiğini içeren bir muska yazımını canlı bir biçimde tasvir eder: “Yerde lime lime bir hasır parçası, tüyleri dökülmüş deri kalmış bir post... Bir gaz tenekesi, ağzı kırık bir toprak testi, duvar kenarında yine kırık dökük birkaç kara şişe... İrili ufaklı boş konserve kutuları, hasılı süprütülüklerden toplanmışa benzeyen birtakım eşya... Duvara yapıştırılmış ‘Ya dost, medet’, ‘Ya Hak’, “çifte Ali” ve daha anlaşılmaz vefklar, kargacıklar burgacıklar yazılı kağıtlar... (...) Duvar kenarında küme ile duran çalı çırpıyı kibritle tutuşturur. Ne olacak? Aş mı pişecek? Ateş biraz alazlanınca ortasına okuyup üfleyerek bir tütsü atar. İnin içine kalp darabanına rehavet getirecek bir koku yayılır.” (Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Muhabbet Tilsımı*, haz. Sezer Özyaşamış Şakar, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021, s. 81-2).

görmesi, Hoca Mehmed Efendi'nin söz konusu ritüelinin tarihî derinliği konusunda ilginç bir veri olarak karşımızda durur.⁵³³ Öte taraftan, kürek kemikleriyle yapılan ritüelin aksine, soruşturmayı yürütenlerin yine Mehmed Efendi'nin işi olduğuna hükmettikleri “balmumundan insan tasviri”nin ne amaçla vücuda getirildiği çözülememişti.

Ahmed Midhat Efendi'nin *Gönüllü* adlı romanında geçen bazı satırlar bütün bu hadiselerin biyografisini incelemeye çalıştığımız Tahir Paşa ile ilgisinin derecesi hakkında bir fikir vermeye müsaittir. Ahmed Midhat'ın çoğu çalışması gibi yalnızca kurgudan ibaret olmayıp yazarın dile getirmek istediği birtakım tezleri ve paylaşmak istediği bazı gözlemleri de barındıran bu eserde Arnavutların “kemiklerden edinilen tefe'üllere pek ziyade ehemmiyet verip” inandıkları ve bu itikatları dolayısıyla kemik falından elde edilen bir “habere inanmamayı âdeta mazenneden bir adam hakkında rivayet olunan keramete inanmamak derecesinde” gördükleri şeklinde kayıtlar mevcuttur.⁵³⁴ Kurgusal bir eserde geçen bu ifadelerin gerçek hayattaki gözlemlere dayandığı 1908 yılında Tahir Paşa'nın da kültürel olarak ait olduğu Kuzey Arnavutluk coğrafyasını karış karış gezen Edith Durham'ın kürek kemiği falının bölge ahalisi arasında son derece yaygın olduğuna ve Kuzeyli kabile mensuplarının kürek kemiği ile yapılan okült pratikleri son derece ciddiye aldıklarına ilişkin ifadeleri sayesinde ortaya çıkar.⁵³⁵ İddia edilebilir ki Tahir Paşa'nın Hoca Mehmed Efendi'ye itimadının gerisinde Ahmed Midhat'ın ve Durham'ın gözlemlediği türden bir kültür ve maneviyat dünyasında yetişmesinin etkileri söz konusuydu.

Tahir Paşa, tıpkı Silahhane hadisesinde olduğu gibi, bu olayda da resmen sorgulanmadı. Dolayısıyla durumun onun gözünden nasıl gözüktüğüne ve bu süreç boyunca ne gibi bir motivasyona sahip olduğuna ilişkin kendi açıklamalarından mahrumuz. Ancak Mehmed Hoca hadisesi hakkında kapsamlı olmak bir kenara, sınırları belli bir literatür bile bulunmayan, yalnızca saraydaki resmî görevi dolayısıyla bahis mevzuu edilen ve bir insan olarak ne gibi hususiyetleri olduğuna dair çok az kalem

⁵³³ Hassaten kürek kemiği falı bakanlara “yağrancı” denirdi (Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986, s. 151). Günümüzde dahi etkileri görülen bu fal türüne ilişkin bir çalışma için bkz. Recep Yaşa, “Türklerde Animist Düşüncenin Yansımaları: Kürek Kemiği ve Aşık Kemiği Falı”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 2/3 (2016): 1-25.

⁵³⁴ Ahmed Midhat Efendi, *Cinli Han – Taaffüf – Gönüllü*, haz. Necat Birinci, Ali Şükrü Çoruk ve Erol Ülgen, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, s. 208-9.

⁵³⁵ Durham, *High Albania*, s. 104-106.

oynatılmış olan Tahir Paşa'nın inanç dünyası ve çevresi hakkında bazı bilgi kırıntıları sunması bakımından önemlidir. Bu hadise sayesinde Tahir Paşa'nın okuyup-üfleme, muska yazma, kemik yakma gibi dinî-folklorik uygulamaların faydalarına inandığını, bu hususlarda makbul kabul edilen kimseler ile temasta olduğunu ve dairesine gelip gidenler arasında bu konulara son derece meraklı kimselerin bulunduğu gibi bilgilere ulaşmaktayız.

3.2.3. “Sabık Sertüfengi Tahir Efendi”: Bir Kariyerin Sonu

Tahir Paşa nasıl ki efendisi Şehzade Abdülhamid Efendi'nin tahta cülusuyla beraber ikbal basamaklarını tırmanmaya başladıysa onun tahttan indirilmesiyle birlikte son gününe değin sürecek olan bir idbar devrinin içine sürüklenmiştir. Bütün statüsünü II. Abdülhamid'in Yıldız'da teessüs ettirdiği idareye borçlu olan Sertüfengî, bu idarenin zevaliyle birlikte 33 yıl boyunca görmeye alışmış olduğu muamelenin tam zıddı istikametinde cereyan eden tavırlara muhatap olmuştur. Bir zamanlar saygı ifadelerinin eşlik ettiği ismi hürmet ve haşyet duygularına tercüman olmaktan hayli uzak bazı kelimelerle yan yana anılacak, velinimetinin padişahın kendisi olduğu akılda tutularak kendisine söylenen hürmetkâr övgülerin yerini zemmedici ifadeler alacak, karşısında korku ile adeta hareketsiz kalan bedenler değil fakat hakaret kastıyla üzerine kalkan eller bulacaktır. Zira 31 Mart İsyanı'nı takiben II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi Müşir Tahir Paşa'yı bütün statülerinden arındırarak “istibdat artıkları”⁵³⁶ olarak adlandırılan devr-i sabık portrelerinden birine dönüştürmeye yetmiştir.

Tahir Paşa, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin kendisi için bu tür sonuçlara yol açacağını öngörmemiş değildi. Nihayetinde o, Hamidî idarenin çökmesiyle beraber başka bir memuriyette geçimini aramasına müsaade edilecek türden rical arasında bulunmuyordu. Aksine, II. Abdülhamid'in muhalifleri nezdinde bütün bileşenleriyle son derece “menfur” bir mahiyet kazanmış olan Yıldız Sarayı'nın kadim emektarlarından biriydi.⁵³⁷ Ayrıca Tahir Paşa padişahın sadık bir bendesi olarak II. Abdülhamid'in tahttan

⁵³⁶ Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Musahabeleri*, haz. Enver Koray, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s. 224.

⁵³⁷ Ahmet Emin Yalman hatıralarında II. Abdülhamid muhalifleri nezdinde Yıldız Sarayı'nın nasıl bir akis bıraktığının tasvirini sunar: “... saray her şeyi sömürüyordu. ... Padişah, hanedan azası, sarayın adamları, kâtipler, karinler, mabeyinciler, seccadecibaşılar, kilerbaşılar, esvapcıbaşılar, ibrikçibaşılar, şefleri ‘Darüssaade Ağası’ adını taşıyan vezir rütbesine kadar yükselen harem ağaları, valde sultan kahyaları, takım

indirilmesinin ardından oluşması son derece muhtemel bir devr-i sabık ortamına sorunsuz biçimde uyumunu sağlayabilecek alternatif bir dayanaktan yoksundu. Tahir Paşa, tam da bu farkındalıkla olsa gerek, isyancıları bastırmak üzere İstanbul'a gelmiş olan Hareket Ordusu'nun Yıldız Sarayı'na yaklaştığının haber alınması üzerine olası tehlikelerden kaçınmak üzere sarayı terk edenlerden değildi. Padişah ile aralarındaki mukadderat birliği Paşa'yı sarayda kalmaya ve bununla yetinmeyip II. Abdülhamid'i de yaklaşan birliklere karşı aktif biçimde karşı koymaya ikna etmek için çalışmaya itti.

Tahir Paşa'nın II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanacak tarihsel süreçte sergilediği tavrın özü, padişahın kaderine razı gelmeyi ve olası her çatışmadan kaçınmayı esas alan hareket prensibinin dönüştürülmesine yönelik bir çaba olarak özetlenebilir. Kendisini şahsen tanıyan Ekrem Bey'in aktardığına göre Tahir Paşa on yıllardır hizmetinde bulunduğu hükümdarın huzuruna son kez çıkmış ve "Bizi otuz yıldır bugün için besledin; sakın seni savunmamıza engel olup üzerimize zillet getirme, yüzümüzü karartma!" diye yakarmıştı. Ekrem Bey, yaşlı müşirin bu tavrını "tam Arnavutça" olarak niteler ve "ekmek yediği kapıya minnet borcu duygusu" kelimeleriyle tarifler.⁵³⁸ Hakikaten de Tahir Paşa'nın karakterinde Arnavut kültüründe son derece belirgin biçimde mevcut bulunan bu minnet ve onur duygularının etkin olduğunu iddia etmek mümkündür. Ancak, işaret ettiğimiz üzere, bu tavrın gerisindeki son derece realist bir hesabın varlığı da ıskalanmamalıdır: II. Abdülhamid düştüğü takdirde Tahir Paşa da düşecektir ve yalnızca velinimetine duyduğu minnet değil, kendi şahsî çıkarları da böylesi bir düşüşün engellenmesi için harekete geçmesini gerektirmiştir.

Ekrem Bey, Tahir Paşa'nın bu tarihî dönemeçteki tavrını belki bir parça dramatize etmiş olabilir. Fakat Paşa'nın tavrının yukarıda aktarılan anekdota paralel biçimde geliştiği yalnızca saray görevlilerinden bazılarının şehadetiyle değil, kendisinin ikrarıyla da sabittir. Sertüfengî Tahir Paşa'nın, hemşerisi Küçük Tahir Paşa ile beraber padişahın huzuruna çıkarak Hareket Ordusu'na karşı silahlı olarak karşı koymalarına müsaade etmesini istediklerine sarayda görevli olan Nadir, Nureddin ve Şöhreddin ağalar tanık

takım muhafızlar, tüfekçiler, silahşörler, ağalar, jurnalcılığı meslek edinen kimseler, imtiyazlı bir sınıf teşkil ediyorlardı. Bir adamın meziyeti, hizmeti sayesinde bir mevki yapmasına ve ilerlemesine ihtimal yoktu. Makbul olan şey eski gidişin taraftarı olmak, padişaha körü körüne bağlılık göstermek, mensuplardan birinin yakını olmaktır." (Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, I, 45-46).

⁵³⁸ Avlonyalı Ekrem Bey, *Anılar*, s. 238.

oldukları gibi Paşa'nın kendisi de yargılandığı mahkemede bu ithamı kabul etmiştir.⁵³⁹ Yine Ekrem Bey'in Paşa'dan naklettiğine bakılırsa "Başka türlü davrandığımı düşünmeye kim cüret edebilir?" demiştir.⁵⁴⁰

Sadık bendesinin bu yöndeki taleplerine karşın II. Abdülhamid, sarayını kuşatan Hareket Ordusu'na karşı mukavemet sergilemekten kaçınan uzlaşmacı bir tutum sergilemeyi yeğledi. Böylelikle 27 Nisan 1909 tarihinde Osmanlı tarihinin 33 yılına damgasını vurmuş olan II. Abdülhamid idaresi nihayete ermiş oldu. Tahir Paşa'nın bütün güç ve nüfuzunun II. Abdülhamid'in saltanat tahtında oturmasına bağlı olduğu da efendisinin "hakan-ı mahlu" unvanını aldığı ilk dakikalardan itibaren bütünüyle açığa çıktı. Tahir Paşa, emrindeki bütün tüfekçiler ile birlikte aynı gün içinde tutuklandı.⁵⁴¹ Namık Kemâl'in "Kimsenin lütfuna olma tâlib / Bedeli cevher-i hürriyettir"⁵⁴² beytinde dile getirdiği gerçek, Tahir Paşa örneğinde, kendini gerçekleştiren bir kehanet gibi tecelli etmiş ve Sertüfengî tam da uzun on yıllar boyunca talip olduğu II. Abdülhamid'in lütufları yüzündendir ki hürriyet cevherinden mahrum kalmıştı.

Bu tutuklanma Tahir Paşa için hiç de kolay bir tecrübe değildi. Mesele en yalın hâliyle bile sabık Sertüfengî için son derece hazin bir manzaraydı. Fakat işin Tahir Paşa için iyice hazin ve dramatik bir çehre almasına yol açan muhalif zümrelerin on yıllar boyunca II. Abdülhamid idaresine karşı biriktirdikleri derin kin ve nefretlerini bir ihtilâl coşkusu içerisinde eski rejimin hizmetkârlarına boca etmeye son derece hazır bir ruh hâli içinde bulunmalarıydı. O tarihte genç bir Harbiye Mektebi öğrencisi olan Eşref Albatı, Yıldız Sarayı'nda tevkif edilen Tahir Paşa'nın Harbiye'ye getirildiği anın ve bu esnada uğradığı hakaretlerin canlı bir tasvirini sunar:

Posta posta Yıldız Sarayı'ndan esir kabileleri gelmeğe başladı. Mabeyinciler, kurena ellerinde birer ekmek olduğu halde Harbiye Mektebinin kapısından içeri giriyorlar. Evvelce hazırlamış olduğumuz dersane ve kovuşlara dolduruyorduk. Bunlar arasında Nadir Ağa, sertüfekci Tahir Paşa da vardı. Kapıda nöbet bekleyen askerlerden birisi Tahir Paşayı görünce "Vay melun herif!" diyerek bir dipçik vuruyor, bu esnada pantolonu düşerek, donu görünmüştü. Bir elile pantolonunu

⁵³⁹ BOA, İ. AS 85/19, 6 Cemaziyelevvel 1327/26 Mayıs 1909.

⁵⁴⁰ Avlonyalı Ekrem Bey, *Anılar*, s. 238.

⁵⁴¹ *Stamboul*, nr. 99, 27 Nisan 1909, s. 1.

⁵⁴² Sadeddin Nüzhet Ergun, *Namık Kemal'in Şiirleri*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1941, s. 294.

tutarak içeri giren Tahir Paşayı gören zabitler, onu suvari muavini odasına götürmüşlerdi.⁵⁴³

27 Nisan 1909’u takip eden zaman diliminde Tahir Paşa muhalifler nazarında kendisinde yalnızca kötülüğün bulunduğu simgesel bir mekân hâlini almış bulunan Yıldız Sarayı’nın bir parçası ve dolayısıyla “melun” bir portreydi. Sertüfengî, Meşrutiyet sonrasında II. Abdülhamid devrini konu alan popüler edebiyat ürünlerinde de yalnızca kendi çıkarının peşinde olan ve velinimetinin yerli-yersiz ihsanlarıyla serveti ve nüfuzu gitgide artan bir karakter olarak resmedilmekteydi.⁵⁴⁴

Tahir Paşa’nın sabretmek zorunda kaldığı belalar istibdadın sembolü olarak gördükleri bir padişahın tahttan indirilmiş olmasının neşvesiyle taşkınca hareketlerde bulunan birtakım genç subayların hakaretleriyle sınırlı değildi. Paşa, 31 Mart İsyanı’na dahli olanları soruşturmak ve kovuşturmak üzere görev yapan Divan-ı Harb karşısında birçok mesai arkadaşıyla karşı karşıya getirilerek çapraz sorgulamalara tabi tutuldu.⁵⁴⁵ Tahir Paşa’ya isnat edilen ve kendisinin de reddetmediği suç II. Abdülhamid’i Hareket Ordusu aleyhinde faaliyette bulunmaya kışkırtmaktı.⁵⁴⁶ Bir bütün olarak ve siyaseten mahkûm edilmesi mukadder olan devr-i sabıkın bir parçası olduğu için çok uzun sürmeyen bir yargılamanın sonucunda Halil Bey gibi idama değilse de altı sene müddetle kalebentlik cezasına çarptırıldı. Ayrıca sahip olduğu bütün askerî rütbelerin kendisinden alınmasına hükmedildi. Böylelikle Sertüfengî Tahir Paşa, yine başladığı noktaya dönmüş ve “Arnavut Tahir”den ibaret kalmıştı.

Tahir Paşa’nın hakkındaki bu hükmün açıklanmasından kısa bir süre sonra gerçekleşen rütbelerinin sökülmesi sahnesi de bir merasim manzarası almıştı. Harbiye Nezareti Meydanı’nda gerçekleştirilen ve askerlerle beraber halktan pek çok kişinin de seyrettiği bu alçaltıcı törende Rıza Bey isimindeki bir yüzbaşı Sertüfengi Tahir Paşa ile Küçük Tahir Paşa’nın rütbelerini sökmüştü:

⁵⁴³ Eşref Albati, *Hatıraları*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1945, s. 32. Ayrıca bkz. Yakup Kenan Necefzade, *Sultan 2’nci Abdülhamid ve İttihad ü Terakki*, İstanbul: İtimad Yayınevi, 1967, s. 150.

⁵⁴⁴ Buna bir örnek için bkz. Yervant Odyan, *Abdülhamid ve Sherlock Holmes*, İstanbul: Eftelya Yayınları, 2017, s. 516-535.

⁵⁴⁵ *Samboul*, nr. 108, 6 Mayıs 1909, s. 1.

⁵⁴⁶ BOA, İ. AS 85/19, 6 Cemaziyevvel 1327/26 Mayıs 1909.

Divan-ı Harb-i Örfice altışar sene kalebentliğe mahkûm edilen Sertüfengî Müşîr Tahir ve Mirliva Tahir paşaların dün Harbiye Nezareti Meydanı'nda rütbeleri refedilmiştir. Harbiye Nezareti'nde mevcut bilumum asakir ve zabitan ve muzikalar Talimhane Meydanı'na gelip ahz-ı mevki etmiş ve birçok temaşa-girân dahi etrafa dizilmiş idi. Tahir Paşalar jandarmaların taht-ı muhafazasında olduğu hâlde tevkifhaneden heyet-i askeriye huzuruna getirilmiştir. Erkan-ı Harbiye yüzbaşlarından Rıza Bey ref-i rütbe ve mahkûmiyetlerine dair olan ferman-ı hümayunu kıraat eylemiş ve kanun zabitleri tarafından dahi mahkûminin alamet-i askeriyeleri sökülerek kendilerine evvelce ihzar edilmiş olan sivil elbiseler giydirilmiş, yine jandarmaların muhafazasında tevkifhaneye isal edilmişlerdir.⁵⁴⁷

Bu satırlara değin bir portresini çıkarmaya gayret ettiğimiz Tahir Paşa'ya kamuya açık biçimde bu tür bir muameleye maruz kalmış olmak, gazete köşelerinde veya edebî eserlerde kötülenmesinden çok daha ağır gelmiş olmalıdır. Uzun yıllar içerisinde ve velinimetine karşı sadakatini muhafaza ile edindiği tüm rütbeleri bir darbeye, üstelik hiyerarşi açısından kendisinden katbekat aşağıda olan bir yüzbaşı eliyle yitirmiştir. Eski tüfekçibaşı bütün maddî kayıplarının yanı sıra hakkındaki pek çok anekdottan son derece düşkün olduğunu anladığımız onurunun da zedelendiği bir süreci tecrübe ediyordu.

Bütün bunlara hayatının ikinci, fakat bu sefer ilk seferkinin aksine gönülsüzce gerçekleştiği bir yer değiştirme eklenir. İşkodra'nın kuzeyindeki ufacık bir bölgeden İmparatorluk başkentine göç ettikten 30 küsur yıl sonra Ege'deki bir adaya sürgün edilen Tahir Paşa, ahir ömrünü menfa yeri olan Midilli'de geçirmiştir. Abdurrahman Şeref Efendi hem bir tarihçi hem de devrin bir tanığı olarak sabık Sertüfengî hakkında şu kanaatlerini aktarır:

Ser-tüfengî-i şehriyârî ... Müşîr Tahir Paşa fi'l-asıl kaldırımcı esnâfından ve müteahhidânından olup Sultan Abdülhamîd'in Şehzadelîği evânında dairesine intisâb etmiş idi ve geceleri hidmet-i tarassudu hüsn-i ifa eylediğinden vehmi saltanatından kadîm olan efendisinin emniyyetini kazanmış idi. Cûlûsundan sonra terfî'-i rütbe ede ede müşîrliğe kadar çıkmıştır. Bir bölük idâresini bilmeyen bir câhile rütbe-i refî'a-ı müşîriyyeti tevcih etmek olur mu? ... bâis-i mahkûmiyyeti olan kabâhatları pek tabî'i pâdişahlarına sadâkatlarından ve ahvâl-i dehre adem-i vukûflarından nâşî idi.⁵⁴⁸

⁵⁴⁷ *Yeni Gazete*, nr. 291, 10 Haziran 1909, s. 1.

⁵⁴⁸ Abdurrahman Şeref, *Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 134.

3.3. Midilli’de Sürgün Yılları ve Ölümü

Tahir Paşa’nın Midilli’deki sürgün yılları hakkında oldukça kısıtlı bilgiye sahibiz. Bunun en başta gelen sebebi eski tüfekçibaşının artık devletin odaklandığı şahsiyetler arasından çıkmış olmasıdır. Çok yoğun ve hareketli bir gündeme savrulan İstanbul, menfalarında sessizce yaşayan ve II. Abdülhamid’in sukutuyla beraber nüfuzları da neredeyse tümüyle kırılan bu eski rejim figürlerine büyük bir önem atfetmemişe benzer. Öte taraftan Paşa’nın sürgündeki faaliyetlerini ya da duygularını anlamamıza yardımcı olabilecek herhangi bir kişisel metinden de mahrumuz. Kalem oynatmayan, dolayısıyla hayatı hakkında tarihî malzeme sağlama noktasında son derece muktesit davranan Tahir Paşa’nın sürgündeki çevresi de bu konudaki bilgilerimizi derinleştirmemize yarayan bir materyal ortaya koymamışlardır.

Tahir Paşa’nın isminin resmî makamlar tarafından son kez zikredilişi, ironik biçimde, onun bir zamanlar padişah nezdinde nail olduğu itimadın ne dereceye vardığını gösterir ve sürgündeki varlığı ile 27 Nisan 1909 öncesindeki hayatının arasındaki derin uçurumu vurgular. Bu ilginç husus 33 yıl boyunca kendi başına ve kendi içinde bir âlem hükmünde varlık göstermiş olan Yıldız Sarayı evrakı ve envanterinin incelenmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu incelemeyi yürütenler önce Sultan Süleyman’a ait olan bir kılıcın yerinde olmadığını fark ederler.⁵⁴⁹ Evrakların incelenmesi sonucunda da söz konusu kılıcın II. Abdülhamid tarafından baştüfekçisi Tahir Paşa’ya verildiği görülür.⁵⁵⁰ Üzerinde altın ile hadis-i şerif yazılmış olan, gergedan kabzalı ve gümüş donanmalı bu kılıcın tüfekçilerden Hacı Hüseyin vasıtasıyla kendisine ulaştırıldığına dair Tahir Paşa’nın da teslim aldığı bir ilmühaber söz konusudur.⁵⁵¹ Bu ilmühaberdan kılıcın kendisine 1899 yılında teslim edildiğini ve II. Abdülhamid’in tahttan indirildiği 1909’a kadar geçen 10 sene boyunca Tahir Paşa’nın elinde bulunduğunu anlıyoruz.

⁵⁴⁹ Belgelerde yalnızca “Sultan Süleyman” ibaresi geçtiği için kılıcın I. Süleyman’a mı yoksa II. Süleyman’a mı ait olduğu anlaşılamamaktadır. Ancak Amerikan gazetelerinde kılıcın Kanuni’ye ait olduğunun belirtildiği görülüyor (*Daily Independent*, nr. 132, 4 Haziran 1912, s. 2; *The Jones County News*, nr. 9, 27 Haziran 1912, s. 6).

⁵⁵⁰ “Cennet-mekân Sultan Süleyman Han hazretlerine ait olarak Hazine-i Hümayun’da mahfûz iken hakân-ı mahlû tarafından mukaddema aldırılıp sabık Sertüfengî Tahir Efendi’ye verilmiş olan kılıç” (BOA, BEO 3907/292967, 23 Cemaziyelahir 1329/21 Haziran 1911).

⁵⁵¹ BOA, DH.İD 28/2, vr. 4, 5 Nisan 1315/17 Nisan 1899.

Bir padişahın kılıcının kaldırımcılıktan yetişme bir saray görevlisine teslim edilmiş olması on yıllar boyunca iç dinamiklerine erişimleri olmayan Yıldız Sarayı'ndaki işleyiş hakkında muhalif kadroları derin bir hayrete gark etmiş olsa gerektir. II. Abdülhamid'in etrafındakilere sunduğu taltiflerin zaman zaman teamül sınırlarını ne ölçüde aşabileceğini gösteren bir diğer örnek de padişahın, babası Sultan Abdülmecid'in bir kılıcını Serhafiye Fehim Paşa'ya vermesidir.⁵⁵²

İstanbul açısından Sultan Süleyman'a ait olan bu kılıcın bir an önce buldurulması ve Tahir Paşa'dan alınarak yeniden yerine konulması gerekmektedir. Fakat ortaya birtakım pürüzler çıktı. Zira kılıcın nerede olduğu Tahir Paşa'dan sorulduğunda “Yıldız civarında ve Ebülhüda'nın tekkesi kurbünde kain elyevm ailesinin ikamet etmekte olduğu konağın esliha-ı hususiyesine mahsus odada ve silahları meyanında mahfuz bulunacağını” ifade etmişti.⁵⁵³ Daha sonra Tahir Paşa'nın eşi Cenân Hanım kılıcın evlerinde de bulunmadığını ifade etti. Bir müddet kılıcın “zevcesi tarafından muahharen aşırıldığı”ndan şüphelenildi, fakat bu konuda da kesin bir sonuca ulaşılamadı.⁵⁵⁴ Sultan Süleyman'ın kılıcına ilişkin bu son derece ilginç hikâye basının da dikkatini çekti.⁵⁵⁵

Tahir Paşa'nın isminin resmî evrakta yer aldığı son hadise de böylece çözümsüz kalmış oldu. II. Abdülhamid'in bu sadık hizmetkârı velinimetiyile kader birlikteliğini sürdürdüğü bu sürgün tecrübesinin sonunda Rumi 1327 senesinde (1911/12) Midilli'de hayata gözlerini yumdu. Vefatına ilişkin haber bir yıllığın “Enkaz-ı devr-i istibdad” başlığını taşıyan köşesinde şu kelimelerle yer almaktaydı: “... meşhur Sertüfengî müşirliğinden matrud Tahir Ağa menfalarında hulul-ı ecelleriyle vefat etmişlerdir.”⁵⁵⁶ Tahir Paşa vefat ettiği sıralarda 61/62 yaşlarındaydı.

3.4. Tahir Paşa ve Ailesi

Tahir Paşa'nın Kranya'daki ailesinden ulaşılabilen iki isim mevcuttur. Biri mührü dolayısıyla ismini öğrenebildiğimiz babası Mehmed, diğeri de bir fotoğraf açıklaması

⁵⁵² BOA, BEO 3600/269942, 29 Cemaziyelahir 1327/18 Temmuz 1909. Fehim Paşa'nın hayatı hakkında bilgi için bkz. Emre Gör, “II. Abdülhamid Dönemi'nden Bir İstihbaratçı Profili: Serhafiye Fehim Paşa (1873-1908)”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/1 (2019): 71-84.

⁵⁵³ BOA, DH.İD 28/2, vr. 5, 21 Ramazan 1328/26 Eylül 1910.

⁵⁵⁴ BOA, DH.EUM.THR 57/30, vr. 3, 21 Teşrinisani 1326/4 Aralık 1910.

⁵⁵⁵ *Stamboul*, nr. 16, 18 Ocak 1912, s. 2.

⁵⁵⁶ Ekrem Reşad ve Osman Ferid, *1327 Sene-i Mâliyesine Mahsûs Musavver Nevşâl-i Osmânî*, İstanbul: İkbâl Kitaphanesi, 1328-1329, s. 263.

sayesinde adından haber olabildiğimiz kardeşi Mustafa'dır.⁵⁵⁷ Yazılı kayıtlar, annesinin ve varsa diğer kardeşlerinin isimlerini unutulmaktan kurtarmaya yeterli gelmez.

Tahir Paşa'nın kardeşi Mustafa hakkında yazılanlar, 1879 yılında II. Abdülhamid'e yönelik bir suikast düzenleyen Karayanopoulo'nun etkisiz hâle getirilmesinde önemli bir payı bulunduğu ilişkin birtakım gazete malumatlarının ötesine geçmez.⁵⁵⁸ Söz konusu olay V. Murat'ı yeniden tahta çıkarmak üzere hazırlanan bir komplonun parçası olarak öne çıkar. Buna göre, eski padişahın kilerciliğini yapan Sokrat'ın başını çektiği ve V. Murad'ın birçok eski yakınının da dâhil bulunduğu bir ihtilâl komitesinin Karayanopoulo ismindeki Romanya tabiiyetindeki bir Rum'u azmettirdiği bir suikast tasarısıydı. Karayanopoulo Ramazan Bayramı'nın ilk günü saraya gizlice girmeye çalışmış, kendisine mâni olmaya çalışan beş saray görevlisini de yaralamıştı.⁵⁵⁹ "Tüfekçibaşı Tahir Ağa'nın kardeşi Mustafa"nın da Karayanopoulo ile saray görevlileri arasında cereyan eden bu çatışmada yer aldığı belirtiliyordu.⁵⁶⁰

Bahsi geçen Mustafa'nın oğulları, yani Tahir Paşa'nın yeğenleri hakkında daha fazla bilgi bulmak mümkündür. Zira İstanbul'da yaşamışlar ve askeriyeye intisap etmişlerdi. Tüfekçibaşının Nuri, Ahmed ve Halil adlarını taşıyan yeğenlerine karşı en az memleketlilerine olduğu ölçüde cömert davrandığı ve onların kariyerlerini yakından takip ettiği kaleme aldirdığı bir istidası dolayısıyla açığa çıkar. Paşa'nın mührünü taşıyan ve kişisel bir arzusunu dile getirdiği nadir metinlerden olan bu istida şu şekildedir:

Cenab-ı Hak ömr ü şevket-i şâhânelerini müzdâd buyursun, âmin.
Biraderzâdelerim yaverân-ı hazret-i şehriyârilerinden Yüzbaşı Nuri, Mülazım Ahmed ve Halil beyler kölelerinin terfi ve tayinlerinden epeyce müddet mürur ve emsal-i ubeydâneleri eltaf-ı hümayunlarıyla mesrur bulunmuş olduğu cihetle mûmâileyhânın mağduriyetleri beyne'l-akran mucib-i meyusiyetleri olmakta ve hakk-ı ubeydânemde ibzal buyrulan iltifat-ı cihan-dârîlerine rağmen mahrumiyetleri teşeddüd eylemekle lütfen ve terahhümen evladlarım mesabesinde bulunan ve saye-i şâhânelerinde tefeyyüzleri ehass-ı amal-i memlukânem olan Yüzbaşı Nuri kullarının kolağalığa, Mülazım Ahmed ve Halil kullarının dahi yüzbaşılığa terfileriyle emsalleri misillû hususî yaverân meyanında istihdamları hususuna irade-i merahim-âde-i hazret-i padişahînin

⁵⁵⁷ Tahir Paşa'nın yeğeni olan Halil'e ait bir fotoğrafın açıklamasında babasının adının Mustafa olduğu belirtilir, bkz. BOA, FTG.f 1905.

⁵⁵⁸ *Samboul*, 20 Eylül 1879, s. 1.

⁵⁵⁹ Nurdan İpek Şeber, "Namlunun Ucundaki Padişah: II. Abdülhamid'e Karşı Planlanan Suikastler", *Türkiyat Mecmuası* 22/1 (2012): 45.

⁵⁶⁰ *The Times*, 23 Eylül 1879, s. 1.

şeref-sudûr buyrulmasını hak-pây-i şâhânelerine yüz sürerek istirham ettiğim
maruzdur, ferman.
Abd-i memlukleri
Sertüfengî-i Hazret-i Şehriyâri
Tahir bin Mehmed⁵⁶¹

Paşa'nın sıhrî ilişkileri de görece belgelenmiştir. "Taaddüd-i zevcât" imkânından faydalanan Sertüfengî'nin Hatice ve Cenân adlarında iki eşi vardı. Her iki hanımın da şefkat nişanı ile taltif edilmeleriyle alakalı bir belgede Hatice Hanım'ın Paşa'nın "büyük halilesi"; Cenân Hanım'ın ise "diğer halilesi" olarak nitelenmesinden anlaşılmaktadır ki Hatice Hanım, Tahir Paşa'nın ilk eşi idi.⁵⁶² Geleneksel Osmanlı toplumunun mahremiyet anlayışına uygun biçimde hakkında pek az şey bilinen Hatice Hanım'ın Tahir Paşa gibi bir Kranyalı olduğunu ve dolayısıyla evliliklerinin büyük ihtimalle Paşa'nın İstanbul'a gelişinden önce gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Hatice Hanım, memleketi olan Kranya'nın Ostros-ı Sagîr (Küçük Ostros) köyünde bir ilkokul inşa ettirmişti.⁵⁶³

Tahir Paşa'nın hanımı tarafından yaptırılan ve 28 erkek ile 15 kız öğrencinin devam ettiği bu mektep gerek konumu gerekse kendine özgü tarihsel bağlamı sebebiyle okullaşma oranıyla öne çıkmayan bir bölge olan Kranya'da azımsanmayacak bir eksiği gidermiş olmalıdır.⁵⁶⁴ Padişahın bendeganı arasına karışmakla edindikleri statüyü ve bu statünün doğal bir getirisi olan maddî imkânları kendi memleketlerine yararlı olacak bir şekilde kullanmaları Tahir Paşa ailesinin Kranya ile temaslarının yakından sürmesi açısından da mühimdir. Hatice Hanım hakkında bunlar dışında ulaşılabilen tek bilgi 24 Eylül 1904'te vefat ettiği dır.⁵⁶⁵ Padişahın emektar tüfekçibaşısına bir ihsanı olarak Hatice Hanım'ın cenaze masrafları karşılanmış ve naaşının Yahya Efendi haziranesine defnedilmesi sağlanmıştı.⁵⁶⁶ Paşa'nın kayınvalidesi olan, fakat hangi eşinin annesi olduğu tespit edilemeyen Nesli Hanım da Yahya Efendi'ye gömülmüştü.⁵⁶⁷

⁵⁶¹ BOA, Y.PRK.SGE 11/49, 1326/1908-9.

⁵⁶² BOA, İ.TAL 119/29 1 Rebiülahir 1315/30 Ağustos 1897.

⁵⁶³ BOA, MF.MKT 321/39, 6 Zilhicce 1313/19 Mayıs 1896.

⁵⁶⁴ İşkodra vilayetindeki iptidai mektepleri konu edinen bir araştırmaların bulgularına bakılırsa Ostros-ı Sagîr'de açılan ilk iptidai mektebin Hatice Hanım'ın inşa ettirdiği bu okul olduğu anlaşılır (İlkay Erken, "İşkodra Vilayeti İlköğretim Okullarının Sayı ve İsimlerinin Tespiti", *Türklük Bilimi Araştırmaları* 45/77 (2018): 62.

⁵⁶⁵ Tuba Ruhengiz Dikbıyık, "Hat ve Süsleme Sanatları ve Mimârî Üslûp Bakımından Yahya Efendi Kabristanı Mezar Taşları", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 412.

⁵⁶⁶ BOA, HH.İ 173/80, 14 Recep 1322/24 Eylül 1904.

⁵⁶⁷ Dikbıyık, "Mezar Taşları", s. 410.

Tahir Paşa'nın ikinci zevcesi olan Cenan Hanım hakkındaki bilgilerin çoğu onun Tahir Paşa'nın ölümünden sonraki yaşamına ilişkindir. İstanbullu bir ailenin kızı olan Cenan Hanım, Hatice Hanım'ın 1904 yılındaki vefatından sonra tek eşi olduğu Tahir Paşa'nın ölümü üzerine İttihat ve Terakki'nin meşhur isimlerinden Bahâeddin Şâkir ile evlenmişti. II. Abdülhamid'in en sadık bendelerinden birinin dudu ve en şiddetli muhaliflerinden birinin eşi olan Cenan Hanım'ın ikinci evliliğinden adlarını Ziya Gökalp'ın koyduğu Alp ve Celasin isminde iki oğlu olmuştu. Bahâeddin Şâkir'in bir suikast neticesinde öldürülmesinden sonra çocuklarını büyütmekle meşgul olan Cenan Hanım "Erk" soyadını aldı ve 1938 yılında vefat etti.⁵⁶⁸

Cenan Hanım'ın Bahâeddin Şâkir ile romantik ilişkisinin henüz Tahir Paşa hayattayken başladığı ve Doktor Bahâeddin'in Erzincan'a sürgününün baştufekçinin kıskançlığı ve hiddetiyle alakalı olduğuna dair devrin müelliflerinin tanıklıkları mevcuttur.⁵⁶⁹ Öte taraftan Akyıldız'ın bu sürgünün sebebinin söz konusu romantik ilişki değil fakat Bahâeddin Şâkir ile Yusuf İzzeddin Efendi arasındaki bağlantılar olduğu yönündeki tahlili iskanmamalıdır.⁵⁷⁰

Tahir Paşa ve ailesi, Sultan Abdülhamid'in tahttan indirildiği ve sabık baştufekçinin de Midilli'ye sürgüne gönderildiği tarihlerde Beşiktaş'taki Ebü'l-Hüda Tekkesi'nin yakınlarındaki bir konakta ikamet etmekteydi.⁵⁷¹ Rıfâî-Sayyâdî şeyhi Ebü'l-Hüda Efendi'nin ikamet ettiği ve dergâh olarak kullandığı yapının Beşiktaş'taki Serencebey Yokuşu üzerinde bulunduğu hesaba katılırsa Tahir Paşa'nın konağının yaklaşık konumu da ortaya çıkmış olur.⁵⁷²

Tahir Paşa'nın bir oğlu olmamış, olduysa da erginlik çağını görememiştir. Bu kaniya varmamıza sebep olan Paşa'nın herhangi bir oğlundan bahseden bir belgenin

⁵⁶⁸ Hikmet Çiçek, *Dr. Bahattin Şakir: İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007, s. 22-24.

⁵⁶⁹ "Doktor Bahâeddin, İstanbul'da iken, Ahmed Celâleddin Paşa'nın Nişantaşı'ndaki konağına devam edermiş; aynı zamanda Arnavut Tahir Paşa'nın zevcesi olan İstanbullu bir hanımla aşk ve alâka münâsebetlerinde bulunmuş; bu yüzden silahşör Arnavutların Küçük Çamlıca'da bir tecâvüzüne maruz kalmış; onlar tarafından sopalarla döğölmüş; bu mâcerânın bir neticesi olarak, aynı zamanda da Ahmed Celâleddin Paşa konağının bir müdâvimi olmak şâibesiyle damgalanarak tevkîf edilmiş, Erzincan'a sürölmüş; oradan Mısır'a kaçmış, Ahmed Celâleddin Paşa'ya iltihâk etmiş; nihâyet onunla berâber Paris'e gelmiş." (Yahya Kemal Beyatlı, *Siyasî ve Edebî Portreler*, İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü, 1968, s. 121-122).

⁵⁷⁰ Akyıldız, *Yusuf İzzeddin*, s. 166-167.

⁵⁷¹ BOA, DH.İD 28/2, vr. 5, 21 Ramazan 1328/26 Eylül 1910.

⁵⁷² Bu bina Said Bey'in uhdesindeyken kendisinden alınıp Ebü'l-Hüda Efendi'ye verilmişti (BOA, Y.MTV 44/6, 3 Zilkade 1307/17 Temmuz 1890).

Üretilmiş olmamasıdır. Oysa padişahın sertfekisinin ve itimadını kazanmış emektar bir bendesinin çocuğunun, tıpkı Tahir Paşa'nın yeğenleri gibi, bir devlet hizmetine alınmaması, terfilerin ve görevlendirmelerin konusu olmaması, en kötü ihtimalle, hemen herkesin bir nişan ve madalyaya kolaylıkla sahip olabildiği II. Abdülhamid devri boyunca tek bir nişanla taltif edilmeden erginlik çağına erişmesi mümkün değildir.

Tespit edilebildiği kadarıyla Paşa'nın İhsan isminde bir kızı olmuştur.⁵⁷³ İhsan Hanım hakkında varlığı dışında bir bilgiye ulaşamadık. Hikmet iek, Bahâeddin şâkir'in hayatını ele alan çalışmasında Cenân Hanım'ın Tahir Paşa'dan olma ve İsmet adını taşıyan kızından bahseder. Ancak Paşa'nın İhsan ve İsmet adında iki kızı mı olduğu, yoksa çalışmada adı "İsmet" olarak belirtilen kişinin "İhsan" Hanım ile aynı kişi mi olduğu bir tereddüt konusudur.⁵⁷⁴ Paşa'nın İsmet ismini taşıyan ikinci bir kızı olsaydı onun da Paşa'nın eşleri ve kızı İhsan gibi nişan taltifi dolayısıyla adının geçtiği bir belgenin mevcut olması icap ededeğini düşünmek akla yatkındır. Dolayısıyla Paşa'nın İsmet adında bir diğer kızı olduğuna yönelik tevsik edilemeyen bu bilgiyi bir veri olarak kabul etmemek daha doğru olsa gerektir.

⁵⁷³ "Sertüfengî-i hazret-i şehriyârî müşir devletl Tahir Paşa hazretlerinin kerimesi iffetl İhsan Hanım" (BOA, İ.TAL 357/36, 11 Zilhicce 1322/16 şubat 1905).

⁵⁷⁴ iek, *Dr. Bahattin şâkir*, s. 201.

SONUÇ

Sultan II. Abdülhamid'in 33 yıl boyunca süren ve uzun 19. yüzyılın Osmanlı'nın hissesine düşen kısmında son derece müessir bir rol oynayan saltanat devrinin özellikle 1890'ları takip eden sürecinde yerleşen temel idare anlayışı, Bâbîâli bürokrasisinin mümkün olduğunca etkisizleştirilerek iktidar mekanizmasını çeşitli aygıtlarıyla beraber Yıldız Sarayı'nda teksif ettirme siyasetini esas almaktaydı. II. Abdülhamid'in takip ettiği bu politikanın Bâbîâli'deki çeşitli birimlere ne gibi etkilerde bulunduğu görece iyi çalışılmış olmakla beraber, söz konusu politikanın saray dâhilinde de birtakım yansımaları olup olmadığı ve şayet olduysa bu yansımaların II. Abdülhamid devri sarayının seleflerinin saraylarından ne şekilde farklılaşmasına yol açtığı gibi hususlar tarihsel araştırma ve soruşturmalara icap ettikleri ölçüde konu olmayı başaramadı.

Çalışmanın sonucunda ortaya çıkan manzara göstermektedir ki Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî birimi ve bu birimin organizasyonunda ve idare şeklinde takip edilen temel siyaset, II. Abdülhamid'in yukarıda bahsi geçen sarayı güçlendirme politikasının bir uzantısıydı. İç ve dış siyasette Bâbîâli'nin özgül ağırlığını saray lehine kırmayı esas alan Hamidî politika, Yıldız Sarayı ve çevresinin muhafazası söz konusu olduğunda da askerî bürokrasinin aleyhine bir yol takip ederek tüfekçilerin de bir parçası olduğu ve doğrudan saraya bağlı birimlerin oluşturulması yoluna gitti. II. Fırka gibi resmen orduya bağlı olan askerî birimler pratikte doğrudan saray tarafından idare edilir hâle getirildiği gibi, Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyari, Dağıstan Süvari Bölüğü ve emsalleri gibi tümüyle saray işleyişinin bir parçası olan yapılar da kasıtlı biçimde devletin II. Mahmud'dan beri sürdürdüğü ve hemen her alanı kapsayan bürokratikleşme ve formalleşme çabalarının dışında tutuldu.

Tüfekçilerin bu türden çabaların dışında tutulmasının pek çok örneği mevcuttu. Birimin henüz isimlendirilmesinden başlamak üzere birçok aslî konu tam bir standarda bağlanmamıştı. Kamphoevener Paşa'nın tüfekçileri askerî bürokrasiye entegre etmek üzere hazırladığı taslaklar itibara alınmamıştı. Tüfekçilerin maaşları söz konusu olduğunda herhangi bir standarda rastlamak da olanaksızdı. Tüfekçi olmak için ne gibi kriterlerin karşılanması gerektiğinin net bir cevabı mevcut olmadığı gibi, İstanbul'a hemen hiç yolu düşmemesine karşın tüfekçi unvanını taşıyanlar mevcuttu. Sarayda görev yaptıkları süre boyunca hiçbir eğitime veya talime tabi tutulmayan tüfekçilerin

vazifelerini tanzim noktasında, birtakım geçici tedbirler dışında, herhangi bir teşebbüs de söz konusu olmamıştı. Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî'nin varlık gösterdiği yüzyılın Osmanlı tarihine damgasını vuran bürokratikleşme sürecinden ayrı bir izleği takip ettiği ve bunun II. Abdülhamid'in karakteristik politikasının bir sonucu olduğu, bu birimin selefi hükmünde bulunan ve Tanzimat'ın eşraf politikasının bir ayağını oluşturan Silahşoran-ı Hassa Bölüğü ile arasındaki farklar dolayısıyla da açığa çıkıyordu.

Yıldız Sarayı tüfekçilerinin bürokratik ve hiyerarşik kayıtlardan azade biçimde varlık göstermelerinin istenmesinin ve sağlanmasının arkasında incelikle hesaplanmış bir “sadakat stratejisi” yatmaktaydı. Bu türden kayıtlarla padişah ile aralarına pek çok başka makamın gireceği tüfekçiler, kendilerini doğrudan padişahın kapı halkı konumunda gören ve dolayısıyla ondan başka kimseyi velinimet olarak algılamalarına imkân tanımayan bir yapının parçasıydılar. Bu sadakat stratejisinin beklenen sonuçları verdiği, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine yol açan hengamede kendisini Hareket Ordusu'na karşı aktif biçimde direnmeye davet eden sınırlı sayıda saray görevlisinin büyük çoğunluğunu tüfekçilerin oluşturmasından da anlaşılmaktadır.

Tüfekçilerin, bu yöndeki çeşitli çabalara rağmen ısrarlı biçimde daha kitabî ve nizâmî bir yapıya geçiş yapmalarının engellenmesi noktasındaki bir diğer gerekçe kendilerinden çok daha geniş bir alanda faydalanma talebiydi. Tarihte varlık gösterdikleri şekliyle son derece gevşek bir görev tanımına sahip olan tüfekçiler, bu sayede oldukça geniş bir sahada hizmetlerinden yararlanan saray görevlileri hâline gelmişlerdi. Bürokratikleşmenin büyük oranda haricinde kalarak oluşan elastikî örgütlenmeleri, tüfekçileri icap ettiği takdirde hemen her işe koşulabilecek hazırdaki bir müstahdem sermayesi konumunda tutmaktaydı. Nitekim tüfekçiler Cuma selamlıklarında hazır bulunmaktan İstanbul'u ziyaret eden yabancı monarkların istikbal resimlerine katılmaya, Yıldız Sarayı'nda tüketilen suyun kaynağının başında nöbet tutmaktan şehzadeleri ve şeyhülislamı takip etmeye, sorgularda hazır bulunmaktan icap eden kimseleri tutuklamaya değin uzanan pek çok görevde bulundurululdular.

Silahşorların aksine aralarında eşraftan sayılabilecek ancak numunelik örneklerin bulunduğu Yıldız Sarayı tüfekçilerinin bir diğer özelliği de bölgesel kimlikleriydi. Bu birimdeki baskın Arnavut temsiliyeti gerek devrin tanıkları gerekse araştırmacılar tarafından fark edilmiş, gündelik kullanımda kendilerinden sıklıkla “Arnavut tüfekçiler” diye bahsedilmiş, hatta tüfekçilerin pek çoğunun Arnavut olması II. Abdülhamid'in bu

millete gösterdiği teveccüh ve/veya duyduğu güvenle ilişkilendirilmiştir. Birimin neredeyse diğer yarısını oluşturan Arnavut olmayan tüfekçilerin gerek devrin müellifleri gerekse sonraki literatürde kendilerinden bahsedenler tarafından göz ardı edilmeleri bu kimlik ile tüfekçilerin “algılarda” ne derece iç içe geçtiğini göstermesi bakımından ilginçtir. Çalışmamızın sonucunda ortaya çıkan tablo tüfekçiler arasındaki bu yoğun Arnavut temsiline bugüne değin ıskalanmış daha spesifik bir yönünü ortaya koymaktadır. II. Abdülhamid’in saltanatının ilk yıllarından son günlerine değin tüfekçi biriminin önemli bir bölümünü Kranyalı Arnavutlar oluşturmuştur. Dolayısıyla tüfekçilerin geldikleri coğrafyalar söz konusu olduğunda çok daha mikro ölçekli bir bölgeselcilik ve hemşerilik ağının söz konusu olduğunun vurgulanması gerekir. Tüfekçi istihdamında takip edilen bu yöntemin II. Abdülhamid’in Arnavutluk siyasetinden ziyade, kendisi de Kranyalı olan Sertüfengî Tahir Paşa’ya açtığı kredi ile, yani daha büyük planlı bir bölgesel politikadan çok daha küçük ölçekli ve faydacı bir sadakat gereksinimiyle ilişkisi bulunmaktadır. II. Abdülhamid’in Arnavut toplumuna karşı takip ettiği siyasetin izlerinin tüfekçilerden ziyade Mekteb-i Aşiret, Fesli Zühaf gibi alternatif birimlerde aranması bu konuda daha sağlıklı tahlillere varılmasına imkân tanır.

Tüfekçilerin tarihe etkileri Yıldız Sarayı ve çevresi ile sınırlı kalmamıştır. II. Abdülhamid devri İstanbul’unun sosyal yaşantısına, suç dünyasına, sefahat âlemlerine de etkide bulunmuşlardır. Bu konular etrafında haklarında üretilen belgelerin sayısal çokluğu ve dönemi tecrübe edenlerin hatıra metinlerine yansıyan portreleri doğrudan padişahın hizmetinde ve sarayın korumasında olan tüfekçi sınıfının geniş bir imkân, imtiyaz ve statü alanından ne şekillerde faydalandıklarını gösterir. Saray ile aralarındaki organik bağ, onları eylemlerinin yaptırımlarından büyük oranda korumuş, ancak şikayetlerin konusu olmaktan muhafaza edememiştir.

Tüfekçilerin korkulması ve şiddete eğilimli olarak tanıtıldığı metinlerin bolluğu, onların geldikleri coğrafyalarda hüküm süren ve sıklıkla erkeklik durumu, onur ve yiğitlik gibi kavramlarla ilişkilendirilen pratikleri birer göçmen olarak bulundukları İstanbul’da da sürdürme eğiliminde olduklarını gösterir. Bu yönüyle, devletin şiddet üzerindeki tekeli tahkim etmeye çalıştığı bir dönemde tüfekçiler, devletin kendi eliyle resmî bağlardan mümkün olduğunca uzak tutmaya çalıştığı saray görevlileri olarak, sıklıkla bu tekelin temsil ettiğinin haricindeki şiddet eylemlerinin faili olmuşlardır. Sadrazamın oğlu Cavid Bey’in katli gibi devrin suç gündeminin en mühim hadiselerinden birinin

nihayetinde tüfekçilik unvanını uhdesinde bulunduran Gani Toptani Bey'in baş aktörlerinden olduğu bir hikâye ile ilişkili olması tüfekçiler ile şiddet pratikleri arasındaki ilişkinin en aşikâr biçimiyle ortaya çıktığı örneklerdendir. Bu olaylara dahilleri ve saray görevlileri olarak sahip oldukları güç ve nüfuzu suistimal ettikleri örneklerin bolluğu kendilerine ilişkin anlatıların hemen tümündeki “olumsuz” tasvirin arkasındaki temel gerekçedir.

Görevleri saray ile doğrudan alakalı olduğu için İstanbul'da ikamet etmeleri beklenen tüfekçilerin formalleşme noktasındaki flu alandan istifade ederek memleketlerinde bulunanları da adlarının sadakat ve şekavet eksenini dengesi arasında salınmasına yol açan birtakım girişimlerde bulunmuş olarak karşımıza çıkarlar. Özellikle Karadağ serhaddinin bulunduğu ve sınırın belirsizliğini koruduğu bir bölgenin yerlisi olan Kolaşinli Halil Ağa ya da Bayram Curri gibi tüfekçi portreleri, İstanbul'da cari olandan daha farklı bir karaktere sahip olan ve toprak egemenliği, dolayısıyla mülkiyet ilişkileri nedeniyle harekete geçen lokal karakterli bir şiddet kültürünün sürdürücüleridir. Merkezin kâh tasvip ve teşvik, kâh takdir ve telin ettiği eylemlerin failleri olan bu mahallî karakterli tüfekçiler, Yıldız Sarayı merkezli mevki ve unvandaşlarından dramatik biçimde farklılaşan bir bağlamda varlık göstermişlerdir.

Gerek İstanbul'da gerekse merkezden bakıldığında periferi hükmünde bulunan memleketlerinde bulunan tüfekçilerin ortaklaştığı temel noktalardan biri Yıldız Sarayı'nda teessüs etmiş idare ile aralarındaki menfaat, dolayısıyla mukadderat ortaklığıydı. II. Abdülhamid aleyhine gelişen anayasacı muhalefetin yayın organlarının tüfekçileri müstebit padişahın hizmetindeki cellatlar olarak göstermeye varan propaganda dilinin arkasında yatan gerekçe, bu sadık saray görevlileri sınıfının ikballerini tümüyle padişaha borçlu olan bir topluluk oluşturdukları gerçeğinin farkındalığından başka bir şey değildi. Nitekim 1909'da II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra oluşan ortamda tüfekçilerin son derece olumsuz bir muameleye tabi tutulması ve haklarında üretilen anlatıların onları tefessüh etmiş Yeniçeri Ocağı'nın modern bir versiyonu olarak resmetme eğilimleri, Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî biriminin muhaliflerin gözünde “istibdadî” idare ile ne derece iç içe geçmiş olduğunu göstermekteydi.

Tüfekçiler, tam da bu sebeple, 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanını takiben bazı hizmetlerden el çektirildiler ve sair Arnavut taburlarıyla beraber Temmuz İnkılâbı'nı gerçekleştirenler arasında özellikle asker kökenli olanların varlıklarından en fazla

şikayetçi oldukları birimlerden biri hâline geldiler. II. Abdülhamid'in bu birimlere yönelik hoşnutsuzlukları saltanat hukukunu ve şahsî güvenliğini ihlal edici hamleler olarak değerlendirdiğini gösteren tavır ve ifadeleri de tüfekçilerin padişahın nezdinde de kendi idaresinin ve emniyetinin son derece kritik bileşenleri olarak algılandığını gösteriyordu.

1909 yılında II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle beraber tüfekçilerin de merkezdeki ikbal yıldızlarının tümüyle sönmesi yukarıda bahsi geçen kanaati son kez doğrulamış oldu. Velinimetlerinin Osmanlı tahtından çekilmesi hem bir birim olarak Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî'nin sonunu getirdi hem de tüfekçilerin hepsinin kendilerine itibar sağlayan saray görevlerinin sona ermesi sonucunu doğurdu. Amirleri de dahil olmak üzere aralarından azımsanmayacak sayıda isim devr-i sabıkı yargılamak üzere iş ören Divan-ı Harb-i Örfî'de yargılandı. Tüfekçilerin meşrutiyetçi çevrelerin zihninde edindiği olumsuz imajın ne denli kuvvetli olduğu 1911 yılında Arnavutluk'ta çıkan isyanın bazı mebuslarca tüfekçilerin birimin ilgasından sonra memleketlerine dönmesiyle ilişkilendirdiği örneklerden anlaşılmaya müsaittir.

Tüfekçi biriminin öne çıkan bir diğer özelliği faal olduğu yıllar boyunca tek bir amir, Sertüfengî Tahir Paşa tarafından idare edilmiş olmasıdır. Bu durum, tabiatıyla, Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî'nin her bir aşamasına etkide bulunmuştur. Kranyalı olan Paşa, birimin içerisinde son günlere değin etkili olan Kranyalı ağının teessüsünden başlayarak Tüfengiyan'a mevcut karakterini kazandıran temel unsur olmuştu.

Henüz şehzadelik yıllarında II. Abdülhamid'in maiyetine giren ve daha önce bahçıvanlık ve kaldırımcılık gibi uğraşmış olan Tahir Paşa, bu devrin önde gelen saray adamlarındandı. Maharetleri ve liyakatinden ziyade padişahın sadakatine duyduğu itimat sayesinde mevki edinen Tahir Paşa, tüfekçilerin amiri olarak bulunduğu 33 senelik zaman zarfı içerisinde “ağa”lıktan “müşîr”liğe değin ulaşmış, padişahın maddî ve manevî birçok ihsanına nail olmuştu. Bu ihsanların niteliği ve ne dereceye vardığı II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan soruşturmalar sonucunda ortaya çıkmıştır.

Tahir Paşa, yalnızca sarayın güvenliğinden sorumlu bir tür koruma müdürü değildi. Aksine, Yıldız Sarayı'nda son derece aktif bir dairesi mevcuttu. Kendisinin padişah ile yakınlığı onu bir iltica melcei hâline getirdiği için zaman içerisinde bu dairenin müdavimleri oluşmuştu. Yeni basılmış kitaplarının padişaha takdiminden İstanbul'da dikiş tuturmaya çalışan Arnavutlara değin uzanan çeşitli kimseler Tahir Paşa dairesine

müracaat ile müşküllerini halletmeye uğraşırlardı. Tahir Paşa, tüfekçilerin çeşitli tehditlerle karşılaştıklarında muhataplarını yıldırma üzere öne sürdükleri bir isim, adı bazı kapıları açma gücü bulunan bir saray portresiydi. Bütün bunlar Tahir Paşa'nın Yıldız Sarayı'na ilişkin kapsamlı bir anlatıda kendisine yer verilmesi gereken bir portre olarak öne çıktığını göstermektedir.

Sonuç itibarıyla, tüfekçiler ve Tahir Paşa, II. Abdülhamid devri Yıldız Sarayı'nın en önde gelen, en fark edilir ve en hatırdı kalıcı topluluklarından birini oluşturmaktaydılar. Gerek tüfekçilerin faaliyet ve gerekse Tahir Paşa'nın idare tarzı, padişahın kendisinin ve sarayının güvenliğini askerî personelin ve kolluk kuvvetine değil, doğrudan kendisine bağlı ve sadakatlerinden emin olabileceği birimlere teslim etme politikası ile paralellik arz ediyordu. Bu yönüyle Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyârî, Yıldız Sarayı'nın devirdeki panoramasının son derece kritik bir yapı taşı ve Tahir Paşa da II. Abdülhamid'in şehzadeliğinde tanıyıp hükümdarlığı döneminde de maiyetinde tuttuğu sadık saray adamları kontenjanının önemli bir portresini vücuda getiriyordu.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV KAYNAKLARI⁵⁷⁵

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadaret (A)

- Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM)

Ali Emîrî Tasnifi (AE)

- Sultan III. Ahmed (AE.SAMD.III)

Babıali Evrak Odası (BEO)

Cevdet Tasnifi (C)

- Adliye (C.ADL)

Dahiliye Nezareti (DH)

- Tahrirat Kalemi (DH.EUM.THR)
- İdare (DH.İD)
- Mektubi Kalemi (DH.MKT)
- Defterler (DH.SAİD.d)
- Şifre Kalemi (DH.ŞFR)

Fotoğraflar (FTG)

Hazine-i Hassa (HH)

- Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d)
- İradeler (HH.İ)

Hariciye Nezareti (HR)

- Siyasi (HR.SYS)
- Tahrirat (HR.TH)

Haritalar (HRT.h)

İrade (İ)

- İrade Askeri (İ.AS)
- İrade Dahiliye (İ.DH)
- İrade Dosya Usulü (İ.DUİT)
- İrade Hususi (İ.HUS)
- İrade Maliye (İ.ML)

⁵⁷⁵ Kullanılan belgelerin dosya ve gömlek veya fon numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

- İrade Taltifat (İ.TAL)

İbnülemin Tasnifi (İE)

- Saray Mesalihi (İE.SM)

Mabeyn-i Hümayun Evrakı (MB)

- Mabeyn-i Hümayun İradeleri (MB.İ)

Maarif Nezareti (MF)

- Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF.İBT)

- Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT)

Maliye Nezareti (ML)

- Maliye Nezareti Emlâk-ı Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

Meclis-i Vala (MVL)

Plan – Proje – Kroki (PLK.P)

Şura-yı Devlet (ŞD)

Teftişat-ı Rumeli Evrakı (TFR)

- Teftişat-ı Rumeli Sadaret Evrakı (TFR.I.A)

- Teftişat-ı Rumeli Kosova Evrakı (TFR.I.KV)

- Teftişat-ı Rumeli Müteferrik Evrak (TFR.I.M)

- Teftişat-ı Rumeli Arzuhaller (TFR.I.ŞKT)

Topkapı Sarayı (TS)

- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d)

- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e)

Taşra Evrakı (TŞR)

- Bosna Müfettişliği Evrakı (TŞRBNM)

Yıldız Sarayı Evrakı (Y)

- Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS)

- Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)

- Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV)

- Yıldız Sadaret (Y.PRK.A)

- Yıldız Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK)

- Yıldız Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ)

- Yıldız Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y.PRK.AZN)

- Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK)

- Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA)
- Yıldız Hazine-i Hassa (Y.PRK.HH)
- Yıldız Yaveran ve Maiyet-i Seniye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD)
- Yıldız Mabeyn Erkanı ve Saray Görevlileri Maruzatı (Y.PRK.SGE)
- Yıldız Umumi (Y.PRK.UM)
- Yıldız Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ZB)

Zabtiye (ZB)

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri (MMZC)

2. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivleri (BCA)
3. Arnavutluk Merkez Devlet Arşivi (A.Q.SH)

SÜRELİ YAYINLAR⁵⁷⁶

Akşam

Hilâfet

İçtiha

La Sémaphore de Marseille

La Turquie

Ruzname-i Ceride-i Havadis

Sabah

Stamboul

Takvim-i Vekayi

Tanin

Vakit

Yeni Gazete

KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

Abdurrahman Şeref Efendi. *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrutiyet Olayları, 1908-1909*. haz. Bayram Kodaman ve Mehmet Ali Ünal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.

Abdurrahman Şeref Efendi. *Tarih Musahabeleri*. haz. Enver Koray, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.

⁵⁷⁶ Kullanılan süreli yayınların numaraları ve yayın tarihleri dipnotlarda gösterilmiştir.

- Abdülaziz Bey. *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri: Toplum Hayatı*. haz. Kâzım Arısan ve Duygu Arısan Günay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Abu-Manneh, Butrus. "The Islamic Roots of Gülhane Rescript". *Die Welt des Islams* 34 (1994): 179-181.
- Adorno, Theodor W. *Edebiyat Yazıları*. çev. Sabir Yücesoy ve Orhan Koçak. İstanbul: Metis Yayınları, 2004.
- Ahmed İzzet Paşa. *Feryâdim*. c. 1. haz. Süheyl İzzet Furgaç ve Yüksel Kanar. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- Ahmed Midhat Efendi. *Cinli Han – Taaffüf – Gönüllü*. haz. Necat Birinci, Ali Şükrü Çoruk ve Erol Ülgen. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- Ahmed Midhat Efendi. *Üss-i İnkılâb*. İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1294.
- Ahmed Raci. *Yıldız'da Yeni Casuslar Cemiyeti yahud Yaveran Tensikâtı*. y.y: İstanbul, 1324.
- Ak, Emine. "Tanzimat'ın Bosna Hersek'te Uygulanması ve Neticeleri (1839-1875)". Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2010.
- Akdağ, Mustafa. "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu". *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi* 5/3 (1947): 291-309.
- Aksüt, Ali Kemali. *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*. İstanbul: Ahmet Saitoğlu Matbaası, 1944.
- Akyavaş, A. Ragıp. *Tarih Meşheri II: Hatırat*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.
- Akyıldız, Ali. "Mabeyn-i Hümayun". *DİA*. 27. 283-286.,
- Akyıldız, Ali. "İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Osmanlı Araştırmaları* 50 (2017): 219-242.
- Akyıldız, Ali. *Haremin Padişahı Valide Sultan: Harem'de Hayat ve Teşkilat*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2022.
- Akyıldız, Ali. *Kral Öldü, Yaşasın Kral: Osmanlı'da Cülus, Veraset ve Meşruiyet*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.
- Akyıldız, Ali. *Mabeyn-i Hümayun: Osmanlı Saray Teşkilatının Modernleşmesi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2024.
- Akyıldız, Ali. *Nazime: Aydın ve Dindar Bir Sultan*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.

- Akyıldız, Ali. *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Akyıldız, Ali. *Refia Sultan: Mü'min ve Müsrif Bir Padişah Kızı*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2015.
- Akyıldız, Ali. *Yusuf İzzeddin: İkbal, İdbar, İntihar*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2022.
- Albatı, Eşref. *Hatıraları*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1945.
- Ali Cevad Bey. *İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi: II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'in Tezkiresi*. haz. Faik Reşit Unat. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985.
- Ali Kemal. *Yıldız Hatırat-ı Elimesi*. İstanbul: İkbal-i Millet Matbaası, 1326.
- Ali Sâib. *Abdülhamid'in Evâil-i Saltanâtı*. Kâhire: Hindiyye Matbaası, 1326.
- Alkan, Necmettin. *Selanik İstanbul'a Karşı: 31 Mart Vak'ası ve II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Altunsoy, Burak. *Osmanlı'da Tütün Kaçakçılığı: Reji Şirketi ve Uygulamaları*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2023.
- Anastasopoulos, Antonis. "Albanians in the Eighteenth-Century Ottoman Balkans". *The Ottoman Empire, the Balkans, the Greek Lands: Towards a Social and Economic History*. ed. Elias Kolovos ve diğerleri. İstanbul: ISIS Press, 2007, 37-48.
- Anderson, Thomas P. *Performing Early Modern Trauma from Shakespeare to Milton*. Aldershot: Asghate, 2006.
- Araz, Yahya. "'Ben 'hür'üm... Hayır, sen kölesin...': 19. Yüzyılın Üçüncü Çeyreğinde İstanbul'da Çerkesler, Kölelik, Hürriyet Arayışları ve Rumeli Kazaskerliği Mahkemesi". *Osmanlı Araştırmaları* 62/145 (2023): 145-183.
- Arseven, Celâl Esad. *Sanat ve Siyaset Hatıralarım*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Asadi, Yasemin. *İranlı Yolcuların Gözünden Osmanlı İstanbul'u (1802-1905)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2023.
- Avcı, Yasemin. *Osmanlı Hükûmet Konakları: Tanzimat Döneminde Kent Mekânında Devletin Erki ve Temsili*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017.
- Avlonyalı Ekrem Bey. *Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar (1885-1912)*. çev. Atilla Dirim. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Avlonyalı Süreyya Bey. *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920)*. haz. Abdulhamit Kırmızı. İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.

- Aydemir, Şevket Süreyya. *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa 1908-1914*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1976.
- Balcı, Ramazan. "The Ottoman Practices of the Kanun of Dukagjini: The Method of Cibâl". *Türkiyat Mecmuası* 26/1 (2016): 31-49.
- Bartl, Peter. *Die albanischen Muslime zur Zeit der nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912)*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1968.
- Bartov, Omer ve Eric D. Weitz. "Introduction: Coexistence and Violence in the German, Habsburg, Russian, and Ottoman Borderlands". *Shatterzone of Empires: Coexistence and Violence in the German, Habsburg, Russian, and Ottoman Borderlands*. ed. Omer Bartov ve Eric D. Weitz. Bloomington: Indiana University Press, 2013, 1-20.
- Batur, Afife. "Yıldız Sarayı". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. c. 7. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993-1994, 520-556.
- Bayar, Celâl. *Ben de Yazdım*. c. 1. İstanbul: Sabah Kitapları, 1997.
- Baykal, Bekir Sıtkı. *İbretnüma: Mabeynci Fahri Bey'in Hatıraları ve İlgili Bazı Belgeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılâbı Tarihi*. c. 1, Kısım 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. çev. Ahmet Kuyaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Beyatlı, Yahya Kemal. *Siyasî ve Edebî Portreler*. İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü, 1968.
- Beydilli, Kemal. "II. Abdülhamîd Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Heyeti Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 32 (1979): 481-494.
- Birinci, Ali. *Hürriyet ve İtilaf Fırkası: II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990.
- Birsel, Salâh. *Boğaziçi Şıngır Mıngır*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981.
- Blumi, Isa. *Foundations of Modernity: Human Agency and the Imperial State*. New York: Routledge, 2012.
- Blumi, Isa. *Ottoman Refugees 1878-1939: Migration in a Post-Imperial World*. London: Bloomsbury, 2013.

- Boletini, Tafil. *Pranë Isa Boletinit, Kujtime I (1892-1916)*. Tetovë: Album, 1996.
- Bourdieu, Pierre. *Devlet Üzerine: Collège de France Dersleri (1989-1992)*. çev. Aslı Sümer. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Bölükbaşı, Rıza Tevfik. *Biraz da Ben Konuşayım*. haz. Abdullah Uçman. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Burke, Peter. *Cehalet: Küresel Bir Tarih*. çev. Turgay Sivrikaya. İstanbul: Isık Yayınları, 2024.
- Bushati, Hamdi. *Shkodra dhe motet: traditë, ngjarje, njerëz*. c. 2. Shkodër: Shtëpia Botuese Idromeno, 1999.
- Bytçi, Xhevdet. *Përmbledhje: 1200 Tekste Këngësh Shqipe të Muzikës Popullore dhe Argëtuese*. Gjakovë: Litografia, 2006.
- Cevdet Paşa. *Ma'rûzât*. haz. Yusuf Halaçoğlu. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.
- Cevdet Paşa. *Tezâkir 13-20*. haz. Cavid Baysun. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1960.
- Cevdet Paşa. *Tezâkir 21-39*. haz. Cavid Baysun. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986.
- Ceyhan, Semih. "Şemsü'l-Maârif". *DİA*. 38. 531-533.
- Chambers, Iain. *Göç, Kültür, Kimlik*. çev. İsmail Türkmen ve Mehmet Beşikçi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.
- Clayer, Nathalie. *L'Albanie, pays des derviches: Les ordres mystiques musulmans en Albanie à l'époque postottomane (1912-1967)*. Berlin: Harrassowitz Verlag, 1990.
- Clayer, Nathalie. *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*. çev. Ali Berktaş. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Çelebi, İlyas. "Rukye". *DİA*. 35. 219-222.
- Çelik, Yüksel. "Prizren İttihad Cemiyeti ve Faaliyetleri (1877-1881)". Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1997.
- Çetinsaya, Gökhan. "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi". *Osmanlı Araştırmaları* 48 (2016): 353-409.
- Çiçek, Hikmet. *Dr. Bahattin Şakir: İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakoben*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007.

- Dabaj, Gjokë. *Shestani: Studim filologjik gjithëpërfshirës*. c. 1. Ulqin: Shoqate për Kulturë Don Gjon Buzuku, 2004.
- Dağıstanlı, Hadduç Fazıl. *Bir Kahramanın Hayatı: Dağıstanlı Muhammed Fazıl Paşa*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık, 1969.
- Deal, Rogel. *Namus Cinayetleri, Sarhoş Kavgaları: II. Abdülhamid Döneminde Şiddet*. çev. Zeynep Rona, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.
- Derksen, Rick. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden: Brill, 2008.
- Dıǧıroǧlu, Filiz. “Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912)”. *Osmanlı Araştırmaları* 43/43 (2014): 227-272.
- Dikbıyık, Tuba Ruhengiz. “Hat ve Süsleme Sanatları ve Mimârî Üslûp Bakımından Yahya Efendi Kabristanı Mezar Taşları”. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Domi, Mahir. “Alfabeti i gjuhës shqipe dhe Kongresi i Manastirit (14-22 nëndor, 1908)”. *Studime Filologjike* 4 (1968): 71-102.
- Dorys, Georges. *The Private Life of the Sultan of Turkey*. New York: D. Appleton, 1901.
- Douglas, Mary. *How Institutions Think*. New York: Syracuse University Press, 1986.
- Durham, Mary Edith. *High Albania*. London: Edward Arnold, 1909.
- Ekrem Reşad ve Osman Ferid. *1327 Sene-i Mâliyesine Mahsûs Musavver Nevşâl-i Osmânî*. İstanbul: İkbâl Kitaphanesi, 1328-1329.
- Eldem, Edhem. “Tanzimat Hatt-ı Hümayunu’nu (1839) Baştan Okuma”. *Tarih ve Toplum* 20 (2022): 9-98.
- Elias, Norbert. *The Court Society*. çev. Jepchott, Edmund. New York: Pantheon Books, 1983.
- Elsie, Robert. *The Tribes of Albania: History, Society and Culture*. London: I. B. Tauris, 2015.
- Emecen, Feridun. “Doğu Karadeniz’de Âyânlık: Tirebolulu Kethudazâde Mehmed Emin Ağa”. *Bellefen* 65/242 (2001): 193-214.
- Enloe, Cynthia H. *Ethnic Soldiers: State Security in Divided Societies*. Athens: University of Georgia Press, 1980.

- Erdinç, Özgür. “Kolaşın Vakası ve İngiltere’nin Karadağ’a Yönelik Politikası (1858)”. *Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2020): 59-76.
- Ergin, Osman Nuri. *Bilinmeyen Abdülhamid: Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, Abdülhamid’in Husûsî ve Siyâsî Hayatı*. c. II. İstanbul: Temel Yayınları.
- Ergin, Osman Nuri. *Yıldız Sarayı: Abdülhamid-i Sani ve Devri Saltanatı*. İstanbul: Yıldız Sarayı Vakfı, 1998.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet. *Namık Kemal’in Şiirleri*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1941.
- Erken, İlkay. “İşkodra Vilayeti İlköğretim Okullarının Sayı ve İsimlerinin Tespiti”. *Türklük Bilimi Araştırmaları* 45/77 (2018): 45-77.
- Ersoy, Mehmet Âkif. *Safahat*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- Ertan, İrfan. “A Soft Crusade by the German Empire: The Second Orient Journey of Wilhelm II (1898)”. *Tarihyazımı* 4/1 (2022): 19-40.
- Faroqhi, Suraiya. “Merkezî Devletle Başetmek, Yerel Güçlerle Başetmek: 16. Yüzyıldan 19. Yüzyılın Başlarına Osmanlı Bölgeleri ve Ayan”. *Osmanlı ve Balkanlar: Bir Tarihyazımı Tartışması*. ed. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi. İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, 403-436.
- Findley, Carter V. *Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*. çev. G. Ç. Güven. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.
- Foucault, Michel. “The Life of Infamous Men”. çev. Paul Moss ve Maeghan Morris. *Michel Foucault: Power, Truth, Strategy*. Sydney: Feral Publications, 2006, 76-91.
- Frashëri, Kristo. “Lufta për realizimin e autonomisë dhe shtypja e Lidhjes së Prizrenit”. *Historia e Shqipërisë*. c. 3. ed. Stefanaq Pollo, Aleks Buda, Kristaq Prifti ve Kristof Frashëri. Tiranë: Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, 1984, 286-292.
- Freely, Brendan ve John Freely. *Galata, Pera, Beyoğlu: Bir Biyografi*. çev. Yelda Türedi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Gardiner, Noah. “Forbidden Knowledge? Notes on the Production, Transmission, and Reception of the Major Works of Ahmad al-Buni”. *Journal of Arabic & Islamic Studies* 12 (2012): 81-143.
- Gawrych, George. *The Crescent and the Eagle: Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874-1913*. Londra: I.B. Tauris, 2006.
- Gelibolulu Mustafa Âli. “Kühn ül-Ahbar”. *Cogito* 19 (1999): 10-19.

- Gençoğlu, Mustafa. “İşkodra Vilayeti’nin İdari Taksimatı ve Yapısı (1867/1868-1908). *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 13/3 (2015): 259-290.
- Georgeon, François. *Sultan Abdülhamid*. çev. Ali Berktaş. İstanbul: Homer Kitabevi, 2006.
- Ginzburg, Carlo. *Clues, Myths, and the Historical Method*. çev. John Tedeschi ve Anne C. Tedeschi. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992.
- Göncüoğlu, Süleyman Faruk. “Hasköy”. *DİA*. 16. 389.
- Gör, Emre. “II. Abdülhamid Dönemi’nden Bir İstihbaratçı Profili: Serhafiye Fehim Paşa (1873-1908)”. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/1 (2019): 71-84.
- Gramsci, Antonio. *Felsefe ve Politika Sorunları*. çev. Adnan Cemgil. İstanbul: Payel Yayınevi, 1975.
- Gramsci, Antonio. *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. çev. Quentin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith. New York: International Publishers, 1992.
- Greenblatt, Stephen. *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare* Chicago. University of Chicago Press, 1980.
- Güler, Yunus. “II. Abdülhamid Dönemi Devlet-Kabile İlişkisi: Aşiret Mektebi Örneği”. Doktora Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024.
- Güneş Yağcı, Zübeyde. “Berlin Antlaşması’ndan Sonra Müslümanların Karadağ’da Kalan Arazileri Meselesi”. *Belleten* 80/287 (2016): 177-200.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi. *Muhabbet Tilsimi*. haz. Sezer Özyaşanmış Şakar. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.
- Haffner, Sebastian. *Bir Alman’ın Hikayesi: Hatırladıklarım (1914-1933)*. çev. Hulki Demirel. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Hanioğlu, M. Şükrü. *Preperation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Hızlı, Kasım. “Şura-yı Devlet Azası Cavid Bey Cinayetinin Fransız Basınındaki Yansımasına II. Abdülhamid’in Tepkisi”. *History Studies* 12/6 (2020): 3147-3159.
- Hourani, Albert. “Ottoman Reform and Politics of Notables”. *The Modern Middle East*. ed. Albert Hourani, Philip S. Khoury ve Mary C. Wilson. London: I. B. Tauris, 1993, 41-68.

- Hristov, Petko. "The Balkan Gurbet: Traditional Patterns and New Trends". *Migration in the Southern Balkans: from Ottoman Territory to Globalized Nation States*. ed. Hans Vermeulen, Martin Baldwin-Edwards ve Riki van Boeschoten. Cham: Springer, 2015, 31-46.
- Hurşid Paşa. *31 Mart İhtilâli'nin Tarihçesi*. haz. Hakan Özdemir. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019.
- Hüseyin Kâzım Kadri. *Arnavudlar Ne Yaptılar*. İstanbul: Yeni Turan Matbaası, 1330.
- Ippen, Theodor A. *Skutari und die Nordalbanische Küstenebene*. Sarajevo: Daniel A. Kajan, 1907.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Sadriazamlar*. c. I. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Sadriazamlar*. c. II. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Sadriazamlar*. c. III. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986.
- İpek Şeber, Nurdan. "Namlunun Ucundaki Padişah: II. Abdülhamid'e Karşı Planlanan Suikastler". *Türkiyat Mecmuası* 22/1 (2012): 31-59.
- İrtem, Süleyman Kani. *Osmanlı Sarayı ve Haremin İçyüzü*. İstanbul: Temel Yayınları, 1999.
- İrtem, Süleyman Kani. *Sultan Abdülhamid ve Yıldız Kamarillası: Yıldız Sarayı'nda Paşalar, Beyler, Ağalar ve Şeyhler*. İstanbul: Temel Yayınları, 2003.
- İrtem, Süleyman Kani. *Yıldız ve Jön Türkler: İttihat ve Terakki Cemiyetinin Gizli Tarihi*. İstanbul: Temel Yayınları, 1999.
- Kafalı Ferko, Beria. "İsa Boletini (1864-1916): An Ottoman Albanian figure of twists and turns". Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Kaldjian, Paul. "İstanbul's Bostans: A Millennium of Market Gardens". *Geographical Review* 94/3 (2004): 284-304.
- Karaca, Ali. "II. Abdülhamid'in İdâreyi Kontrol Mekanizmalarından Yâverlik Kurumu". *XIII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999)*. c. III. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002, 1701-1739.

- Karaer, Nihat. *Paris, Londra, Viyana: Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2007.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Karateke, Hakan T. *Padişahım Çok Yaşa: Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Karay, Refik Halid. *Bir Ömür Boyunca*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009.
- Karpat, Kemal. *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*. çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- Kershaw, Ian. "Biography and Historian: Opportunities and Constraints". *Biography Between Structure and Agency*, ed. Volker Berghahn ve Simone Lässig. New York: Berghahn Books, 2008, 27-39.
- Kırmızı, Abdulhamit. "Meşrutiyette İstibdat Kadroları: 1908 İhtilali'nin Bürokraside Tasfiye ve İkame Kabiliyeti". *100 Yılda Jön Türk Devrimi*. ed. Sina Akşin, Sarp Balcı ve Barış Ünlü. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, 332-355.
- Kırmızı, Abdulhamit. *Abdülhamid'in Valileri: Osmanlı Vilayet İdaresi, 1895-1908*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2008.
- Koçu, Reşad Ekrem. *İstanbul Ansiklopedisi*. c. 11. İstanbul: Koçu Yayınları, 1973.
- Koçu, Reşad Ekrem. *İstanbul Ansiklopedisi*. c. 4. İstanbul: Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kolektif Şirketi, 1960.
- Koliqi, Hajrullah. *Kraja ndër mote*. Prishtinë: Grafoprint, 1993.
- Kostallari, Androkli. "Contribution à l'histoire des recherches onomastiques dans le domaine de l'albanais", *Studia Albanica* 2/1 (1965): 32-54.
- Köprülü, Orhan F. "Ferik". *DİA*. 12. 399.
- Kurat, Akdes Nimet. *XVIII. Yüzyılın Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Külçe, Süleyman. *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*. İstanbul: Kitabevi, 2013.
- Leonard, Fox. *The Code of Lekë Dukagjini*. c.2. New York: Gjonlekaj, 1989.

- Logoreci, Mati. “Gjaku i Tahir Pasha Krajanit II”. *Agimi* 7 (1921): 131-134.
- Logoreci, Mati. “Gjaku i Tahir Pashë Krajanit I”. *Agimi* 6 (1921): 107-109.
- Mahmud. *Haftiyelerin Listesi*. İstanbul: Şems Kütüphanesi, 1909.
- Makdisi, Ussama. *Mezhepçilik Kültürü: 19. Yüzyıl Osmanlı Lübnanı’nda Cemaatler, Tarih ve Şiddet*. çev. Cumhur Atay. İstanbul: Metis Yayınları, 2024.
- Malaj, Edmond. “Famullitë e Krajës dhe të Shestanit gjatë shekujve të pushtimit osman dhe fshatra shqiptare përreth Ulqinit e Tivarit”. *Kraja me veçantitë shestanase në rredhjen e shekujve (Aktet e konferencës shkencore, Ulqin, 7-8 tetor 2011)*. Tiranë: Botimet Don Gjon Buzuku, 2013, 38-69.
- Malcolm, Noel. *Rebels, Believers, Survivors: Studies in the History of the Albanians*. Oxford: Oxford University Press, 2020.
- Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Marx, Karl. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*. çev. Sevim Belli. Ankara: Sol Yayınları, 1976.
- Marx, Karl. *Fransız Üçlemesi: Fransa’da Sınıf Mücadeleleri Tarihi 1848-1850, Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’i, Fransa’da İç Savaş*. çev. Erkin Özalp. İstanbul: Yordam Kitap, 2016.
- Mayakon, İsmail Müştak. *Yıldızda Neler Gördüm*. İstanbul: Sertel Matbaası, 1940.
- McLuhan, Marshall. *Gutenberg Galaksisi: Tipografik İnsanın Oluşumu*. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- Mehmed Memduh Paşa. *Kuvvet-i İkbâl, Alâmet-i Zevâl*. İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1913.
- Mill, John Stuart. *Hürriyet Üzerine*. çev. Mehmet Osman Dostel. Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, 2003.
- Mintzuri, Hagop. *İstanbul Anıları 1897-1940*. çev. Silva Kuyumcuyan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- Montagu, Ashley. *Man: His First Million Years*. New York: New American Library, 1962.
- Mümtaz, Semih. *Canlı Tarihler*. c. XIV. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1946.
- Necefzade, Yakup Kenan. *Sultan 2’nci Abdülhamid ve İttihad ü Terakki*. İstanbul: İtimad Yayınevi, 1967.

- Neocleous, Mark. *Devleti Tahayyül Etmek*. çev. Akın Sarı. Ankara: NotaBene Yayınları, 2015.
- Neocleous, Mark. *Toplumsal Düzenin İnşası: Polis Erkinin Eleştirel Teorisi*. çev. Ahmet Bekmen. İstanbul: h2o Kitap, 2015.
- Nikaj, Ndoc. *Kujtime të nji jetës si kalueme*. Tiranë: Onufri, 2016.
- Nur, Rıza. *Hayat ve Hatıratım*. c. 1. İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1967.
- Odyan, Yervant. *Abdülhamid ve Sherlock Holmes*. İstanbul: Eftelya Yayınları, 2017.
- Osmanlı Anayasası: Kanun-ı Esasî*. haz. Filiz Karaca. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2009.
- Osmanoğlu, Ayşe. *Babam Sultan Abdülhamid*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1986.
- Osterhammel, Jürgen. *Dönüşen Dünya: Küresel 19. Yüzyıl Tarihi*. çev. Mustafa Tüzel. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2022.
- Örikağasızade Hasan Sırrı. *Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları ve Saray İdaresi*. haz. Ali Adem Yörük. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007.
- Özcan, Abdülkadir. “Fâtih’in Teşkilat Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi”. *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi* 33 (1982): 7-56.
- Özcan, Uğur. “Sultan Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devletinde Yabancı İşçiler: Karadağlılar”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 5/9 (2012): 83-106.
- Özcan, Uğur. *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012.
- Özdemir, Hakan. *Abdülhamid’i Deviren Kurşun: İsyan, Suikast, İhtilal*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. c. III. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. c. III. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Sicill-i Osmanî Zeyli*. c. 18. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008.
- Pamuk, Şevket. *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1998*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000.

- Paterno Castello San Giuliano, Antonio. *Lettere sull'Albania*. Roma: Giornale d'Italia, 1903.
- Pollo, Stefanaq. "Kryengritja e vitit 1910". *Historia e Shqipërisë*. c. 3. ed. Stefanaq Pollo, Aleks Buda, Kristaq Prifti ve Kristo Frashëri. Tiranë: Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, 1984, 437-446.
- Preyger, Firuze. "Bayram Tahtı". *Türk Etnografya Dergisi* 63 (1973): 71-78.
- Prishtina, Hasan. *Nji shkurtim kujtimesh mbi kryengritjen shqiptare të vjetit 1912*. Tiranë: Euroindja, 1995.
- Pulaha, Selami. *Defter i Sanxhakut të Shkodrës 1485*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 1974.
- Pulaha, Selami. *Popullsia Shqiptare e Kosovës Gjatë Shek XV-XVI (Studime dhe dokumente)*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 1984.
- Reinkowski, Maurus. *Düzenin Şeyleri, Tanzimat'ın Kelimeleri: 19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Analizi*. çev. Çiğdem Canan Dikmen. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- Rizaj, Skënder. "Delvine". *DĪA*. 9. 147.
- Ruches, Pyrrhus J. *Albania's Captives*. Chicago: Argonaut, 1965.
- Sabuncuzade Luis Alberi. *Yıldız Sarayı'nda Bir Papaz*. haz. Mehmet Kuzu. İstanbul: Selis Kitaplar, 2007.
- Salnâme-i Askerî*. İstanbul: Matbaa-i Askerî, 1311.
- Salnâme-i Askerî*. İstanbul: Matbaa-i Askerî, 1324.
- Salnâme-i Askerî*. İstanbul: y.y., 1283.
- Samipaşazade Sezai. *Sergüzeşt*. haz. Salih Bora. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Schmitt, Carl. *Siyasal İlahiyat*. çev. Emre Zeybekoğlu. Ankara: Dost Kitabevi, 2005.
- Scott, James C. *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven: Yale University Press, 1985.
- Stern, Bernhard. *Yıldız Sarayı ve Haremi*. çev. Güray Beken. İstanbul: Truva Yayınları, 2014.

- Sururi, Nazif. *Saray ve Sürgün: Tahta Çıkışından Sürgüne Gidişine Kadar II. Abdülhamid ve Dönemi*. haz. Evren Levent Demir. İstanbul: Kapı Yayınları, 2021.
- Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi I (1868-1869)*. haz. Alp Eren Topal. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019.
- Swire, J. *The Rise of a Kingdom*. New York: Arno, 1971.
- Şehsuvaroğlu, Halûk Yusuf. "Abdülhamid'in Yıldız'daki Hususi Dairesi ve Orada Yaşayış Tarzı". *Resimli Tarih Mecmuası* 2/22 (1952): 1326-1330.
- Şemseddin Sâmî. *Kâmûsü'l-A'lam*. c. 5. İstanbul: Mihran Matbaası, 1314.
- Tahir, Kemal. *Bir Mülkiyet Kalesi*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2021.
- Tahsin Paşa. *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1931.
- Tansu, Samih Nafiz. *İttihad ve Terakki İçinde Dönenler*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2006.
- Tekin, Hürü Sağlam. *Sultan'ın Muhafızları: II. Abdülhamid'in Muhafız Alayları*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2020.
- Temo, İbrahim. *İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları*. İstanbul: Arba Yayınları.
- Tepeyran, Ebubekir Hazım. *Hatıraları*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1944.
- Tezcan, Baki. *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformations in the Early Modern World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Topal, Alp Eren. *Cumhurdan Cumhuriyete: Osmanlı Düşüncesinde Saltanat ve Muhalifleri*. İstanbul: Telemak Yayınları, 2023.
- Topuzlu, Cemil. *İstibdat, Meşrutiyet, Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*. haz. Hüsrev Hatemi ve Aykut Kazancıgil. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, 1982.
- Tosunpaşazade Mehmed Sedat. *Yıldız Esrarı*. İstanbul: Asr Matbaası, 1326.
- Troçki, Leon. *Balkan Savaşları*. çev. Tansel Güney, İstanbul: Arba Yayınları, 1995.
- Turna, Nalân. "Geç Dönem Osmanlı İstanbul'unda Han Yöneticileri-Odabaşılar". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 27 (2010): 195-215.
- Türker, Deniz. *The Accidental Palace: The Making of Yıldız in Nineteenth-Century Istanbul*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2023.

- Tveritinova, Anna. *Osmanlı Feodalizmi ve Sınıf Savaşları*. çev. Alp Altınörs. İstanbul: Yordam Kitap, 2024.
- Ulunay, Refi Cevad. *Sayılı Fırtınalar*. İstanbul: Akbaba Yayınları, 1955.
- Urhan, Vahit Cemil. “Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları Sürecinde Karadağ’ın Bağımsızlığını Kazanması”. *Avrasya Etüdleri Dergisi* 50/2 (2016): 235-258.
- Uşaklıgil, Halid Ziya. *Kırk Yıl*. İstanbul: Özgür Yayınları, 2008.
- Uzer, Tahsin. *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1979.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1967.
- Ünal, Uğur. *Sultan Abdülaziz Devri Kara Ordusu (1861-1876)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2024.
- Vakıf Su Defterleri: Boğaziçi ve Taksim Suları*. c. 1. haz. Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal’a, Eyüp Sabri Kal’a ve Cengiz Şeker. İstanbul: İSKİ Genel Müdürlüğü Yayınları, 2003.
- Vasili, Kozma ve Arsen Mustaşi. *Lirika Popullore 3: Këngë për nizamet dhe kurbetin*. Tiranë: Akademia e Shkencave, 1981.
- Yalçın Sancar, Türkân. “İşkence Yapan Kamu Personeline Rücu Sorunu”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 57/4 (2002): 153-169.
- Yalman, Ahmet Emin. *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*. c. 1. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Yaşa, Recep. “Türklerde Animist Düşüncenin Yansımaları: Kürek Kemiği ve Aşık Kemiği Falı”. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 2/3 (2016): 1-25.
- Yaycıoğlu, Ali. *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*. Stanford: Stanford University Press, 2016.
- Yurdakul, İlhami. *İktidarın Ruhu: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kişizade İmtiyazları (Beşik Uleması, Siyaseten Katl, Müsadere)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.

EKLER

Ek I

1891 Yılı İtibariyle Tüfengiyan-ı Hazret-i Şehriyari Personelinin Listesi⁵⁷⁷

İsim	Vilayet	Kaza	Karye	Maaş (Hazine-i Hassa)	Maaş (Nizamiye Hazinesi)
Tahir Paşa	İşkodra	İşkodra	Kranya	4.000	3.800
Ahmed Paşa	Çerkezistan	-	-	2.500	3.800
Yusuf Bey	İşkodra	İşkodra	Kranya	2.900	-
Tahir Bey	İşkodra	İşkodra	Kranya	2.400	750
Halil Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	2.400	-
Seyfullah Bey	Yanya	Premedi	Zavlan	2.400	750
Hacı Hasan Bey	Aydın	Tavas	?	2.000	1.900
Bekir Bey	Çerkezistan	-	-	1.600	-
Rıza Bey	Çerkezistan	-	-	1.600	-
Turhan Ağa	Trabzon	-	-	1.500	633
Hasan Ağa	Ankara	-	-	1.500	-
Abdullah Ağa	İşkodra	İşkodra	Tophane Mahallesi	1.200	-
Selim Bey	İşkodra	İşkodra	Puruş Mahallesi	1.200	-
Salih Ağa	İşkodra	İşkodra	Tophane Mahallesi	1.200	-
Mustafa Ağa	İşkodra	İşkodra	Hot	1.200	-
Anriko Ağa	İşkodra	İşkodra	Paruçe Mahallesi	1.200	-
Ali Ağa	İşkodra	İşkodra	Hot	1.200	-
İmam Mehmed Efendi	Şam-ı Şerif	Humus	?	1.500	-
Tabib Bayram Efendi	Yanya	Tepedelen	Vasyar	1.000	-
Ramazan Ağa	İşkodra	İşkodra	Dağkenarı	1.000	-

⁵⁷⁷ BOA, Y.PRK.SGE 4/36, 22 Kanunusani 1306/3 Şubat 1891.

Haydar Gani Bey	İşkodra	Tiran	-	1.000	1306
Ahmed Efendi	İşkodra	İşkodra	Dağkenarı	800	-
Murtaza Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	800	-
Abdullah Ağa	Kazan	-	-	800	-
Hasan Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	800	-
Ramazan Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	400	-
Edhem Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	400	-
Mehmed Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	600	-
Bekir Ağa	Kosova	Yenipazar	Romaçe	2.000	-
Mustafa Ağa	Kosova	Taşlıca	-	1.500	-
Arif Ağa	Bosna	-	-	1.300	-
Ömer Ağa	Bosna	Hersek	Koniçe	1.300	-
Osman Ağa	Bosna	-	-	1.300	-
Ahmed Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	1.300	-
Halil Ağa	Bosna	Hersek	Koniçe	800	-
Ferhad Ağa	Bosna	-	-	500	-
Mustafa Ağa	İşkodra	Podgoriçe	-	500	-
Murad Ağa	İpek	Gusine	Plava	500	-
Abdullah Ağa	Bosna	-	Tırçine	500	-
Süleyman Ağa	Hersek	Nikşik	-	500	-
Ahmed Ağa	Hersek	Trebina	-	500	-
Sadullah Ağa	Kosova	Taşlıca	?	500	-
Nezir Ağa	Kosova	Yenipazar	Romaçe	500	-
Ali Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	500	-
Hasan Ağa	Hersek	Nikşik	-	500	-
Ali Ağa	Bosna	-	-	500	-
Ali Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	800	-
Hüseyin Ağa	Bitlis	Muş	Güzeldere	800	-
İdris Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	500	-
Yusuf Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	500	-

Mustafa Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	500	-
Süleyman Ağa	İşkodra	İşkodra	Dağkenarı	500	-
Süleyman Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	500	-
Âbidin Bey	Manastır	Debre	-	800	-
Arslan Bey	Manastır	Debre	-	800	-
Emin Ağa	Bosna	Tuzla	-	600	-
Nazif Ağa	Hersek	Nikşik	-	500	-
Salih Ağa	Bosna	Saray	-	600	-
Hüseyin Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	400	-
Süleyman Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	400	-
Muharrem Ağa	Yanya	Ergiri	Libohova	800	-
Salim Ağa	İşkodra	Kavaya	-	700	-
Nebi Ağa	Karahisar	Sandıklı	?	800	-
İzzet Ağa	Niğde	Arabsun	Göynük	800	-
Âdem Ağa	Bosna	Hersek	-	500	-
Ali Ağa	İşkodra	Podgoriçe	-	500	-
İbrahim Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	500	-
Mehmed Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	400	-
Tahir Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	700	-
Murtaza Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	400	-
Tanaş Ağa	Bursa	Söğüt	-	1.000	-
Ali Kemâl Ağa	İşkodra	Mirdita	-	500	-
Bekir Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	500	-
Ali Ağa	İşkodra	İşkodra	Dağkenarı	500	-
Cafer Ağa	Bosna	Çelebi Pazar	-	500	-
Süleyman Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	500	-
Abdi Ağa	Bosna	Hersek	-	500	-
Hasan Ağa	Hersek	Nikşik	-	500	-
Kahraman Ağa	Hersek	Nevesin	-	500	-
Osman Ağa	Bitlis	Hizan	Göynük	800	-
Cafer Ağa	Bitlis	Muş	-	800	-
Ali Ağa	Bitlis	Muş	-	800	-
Salih Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	500	-

Abdullah Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	500	-
Bayram Ağa	Hersek	-	-	500	-
Rüstem Ağa	Bitlis	Muş	-	500	-
Ramazan Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	500	-
Hasan Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	400	-
Mehmed Derviş Ağa	-	-	-	-	-
İbrahim Ağa	Bitlis	-	Musliyan	800	-
Yusuf Ağa	Bitlis	Muş	-	800	-
Süleyman Ağa	Bitlis	Muş	-	800	-
Ali Ağa	Harput	Palu	Ferho	500	-
Süleyman Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	400	-
Adil Ağa	Bosna	Çelebi Pazar	-	500	-
Mehmed Bey	Bosna	Çelebi Pazar	-	500	-
Halil Ağa	Kosova	Taşlıca	-	500	-
Derviş Ağa	Bosna	Çelebi Pazar	-	500	-
Şerif Ağa	Kosova	Taşlıca	-	500	-
Abdullah Ağa	Manastır	Görice	-	400	-
Halil Ağa	Kosova	Taşlıca	-	600	-
Bahri Ağa	Asitane	Tophane	Galata	500	-
Cafer Ağa	Yanya	Tepedelen	Vasyar	500	-
Hacı Ahmed Ağa	Asitane	Galata	-	500	-
Mehmed Hasan Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	400	-
Mustafa Ağa	Prizren	Gora	İzlipotok	500	-
Salih Ağa	Bitlis	-	Havra	500	-
Zeynel Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	500	-
Salih Ağa	Kosova	Taşlıca	-	500	-
Arif Ağa	Prizren	Gora	İzlipotok	500	-
Hüseyin Ağa	Mamüretüla ziz	Mamüretat ülaziz	-	500	-
Derviş Ağa	Bitlis	Muş	Güzeldere	500	-

Mustafa Ağa	Bosna	?	Zağar	500	-
Mehmed Ağa	Lofça	-	Leşniça	800	-
İsmail Efendi	Kayseri	-	Germir	800	-
Halil Ağa	Kastamonu	Taşköprü	-	800	-
Hacı Ağa	Van	Erşaf	Kürkan	500	-
Abdullah Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	400	-
Hüseyin Ağa	Kayseri	-	Tavlusun	800	-
Yusuf Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	800	-
İbrahim Ağa	Asitane	Beşiktaş	Kağıthane	800	-
Hasan Ağa	Kosova	Üsküp	-	1.000	-
Abdülkerim Ağa	Dağıstan	-	-	800	-
Ahmed Ağa	Van	-	-	800	-
Ömer Ağa	İpek	Gusine	Plava	800	-
Abidin Ağa	Asitane	Tophane	-	500	-
Hurşid Ağa	Erzurum	-	-	800	-
Ferid Ağa	Kosova	Üsküp	-	500	-
Veli Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	800	-
Ali Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	400	-
Yusuf Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	400	-
Halil Ağa	İşkodra	İşkodra	Dağkenarı	400	-
Ahmed Ağa	Konya	-	Yenisu	400	-
Eyüp Ağa	-	-	Kocasu	400	-
Hüseyin Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	800	-
Nureddin Ağa	Kosova	Yenipazar	-	600	-
Hasan Halil Ağa	Hersek	Koniçe	-	600	-
İbrahim Bey	Manastır	Mat	-	400	-
Muharrem Ağa	Yanya	Tepedelen	Vasyar	400	-
Rıza Bey	Manastır	Mat	-	500	-
İbrahim Ağa	Palu	-	Ovacık	1.000	-
Tahir Ağa	Manastır	Elbasan	-	300	-
Süleyman Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	700	-

Hüseyin Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	500	-
İsmail Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	2.400	-
Osman Bey	Yanya	Premedi	Zavalan	800	-
Fahreddin Bey	Yanya	Premedi	Zavalan	800	-
Selim Bey	Manastır	Debre	-	800	-
Bekir Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	400	-
Halil Ağa	Kosova	Kolaşin	-	500	-
Yusuf Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	400	-
Bekir Ağa	İşkodra	İşkodra	Kranya	400	-

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Doğukan	ORUÇ
Doğum Yeri ve Yılı		
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce	Arnavutça
ve Düzeyi	(İleri)	(Orta)
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	2012 2016	Suat Terimer Anadolu Lisesi
Lisans	2018 2022	İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Yüksek Lisans	2022 2025	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Yüksek Lisans Programı
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
1.	2024 -	Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Yayımlar:	- “Çamlık Hanedanından Bir Osmanlı Bürokrati: Âbidin Paşa ve Güney Arnavutluk Sorunu (1877-1879)”, <i>Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi</i> 23 (2024): 75-92. - “Bürokratik Reform Çağında Bir Arnavut Mahallî Hanedanı: Libohova-Aslan Paşalıların Üç Kuşağının Tarihi”, <i>Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi</i> 2/1: (2024): 67-87. - “Between Savagery and Civilisation: Cevdet Pasha’s Inspectorship in İşkodra (Today Shkodër)”, <i>Études balkaniques</i> LIX/3 (2023): 512-541. - “Arnavutluk Tahtının Endülüslü Talibi: Don Aladro Kastrioti (1845-1914)”, <i>Kadim</i> 5 (2023): 19-45.	
Tarih		19.06.2025
İmza		
Adı Soyadı		Doğukan ORUÇ